

สัมมาทิฏฐิ

ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ

สัมมาทิฏฐิ

ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ

สัมมาทิฏฐิ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
สมเด็จพระญาณสังวร (สุวัฑฒนมหาเถระ)
สัมมาทิฏฐิ.-- พิมพ์ครั้งที่ 7
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553.
284 **หน้า**
1. **พุทธศาสนา.-- หลักคำสอน. กรรมฐาน.**
I. ชื่อเรื่อง.
294.3122

ISBN 974-575-780-2

พิมพ์ครั้งที่ ๗/๒๕๕๓ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายจิรายนต์ สังฆสุวรรณ
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา
อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชปรารภว่า สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร จะเจริญชนมายุครบ ๖ รอบนักษัตร ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘ นี้ เป็นโอกาสอันควรยิ่งที่จะได้ทรงร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลในการฉลองชนมายุที่จะมีขึ้นในวาระนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์หนังสือที่ประกอบด้วยสาระประโยชน์อันเกี่ยวด้วยวัดบวรนิเวศวิหารและสมเด็จพระญาณสังวรขึ้น ๓ เล่ม คือตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่มหนึ่ง ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร เล่มหนึ่ง กับเรื่องสัมมาทิฏฐิ อีกเล่มหนึ่ง สำหรับทรงถวายเป็นเครื่องบูชาพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ที่ได้เมตตากรุณาเกื้อกูลในสรรพกิจส่วนพระองค์เป็นอันมากตลอดมาเป็นนิจ และเฉลิมเกียรติคุณที่ได้ปฏิบัติบำเพ็ญกรณียกิจเป็นอเนกปริยาย เพื่อประโยชน์และความเจริญมั่นคงแห่งพระศาสนา ทั้งเพื่อความผาสุกสวัสดีของบุคคลทุกเพศทุกวัยทุกภูมิปัญญาโดยเสมอหน้ากัน

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๘

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก)

หนังสือเรื่อง **"สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ"** นี้ รวบรวมจากการแสดงธรรมของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถระ) ในการปฏิบัติอบรมจิต ทุกวันธรรมสวนะและวันหลังวันธรรมสวนะ ณ ตึก สว วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๒๗ ถึงเดือนกรกฎาคม ๒๕๒๘ รวม ๔๒ ครั้ง ซึ่งท่านแสดงโดยมุขปาฐะทุกครั้ง และ ดร. เสาวนีย์ จักรพิทักษ์ บันทึกถอดจากแถบบันทึกเสียงเรียบเรียงเป็นต้นฉบับถวายให้ท่านตรวจแก้เติมหัวข้อเป็นตอน ๆ ไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระธรรมเทศนาชุดนี้นอกจากจะแสดงข้อธรรมะสำคัญ ๆ อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงให้ประจักษ์ถึงปรีชาญาณอันกว้างขวางล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระในการอธิบายธรรมะนี้อีกประการหนึ่ง และประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) ได้นำพระเถราธิบายแห่งพระอัครสาวกองค์นั้นมาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบัน ให้เข้าใจได้โดยสะดวกและแจ่มแจ้งจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มสมุดสำหรับพระราชทานในงานฉลองชนมายุ ๖ รอบของสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) เพื่อบูชาเฉลิมเกียรติคุณ และเพื่อเผยแผ่สารธรรมในพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย ทรงหวังพระราชหฤทัยว่าผู้ที่ได้รับพระราชทานไปอ่านไปศึกษาจักได้รับประโยชน์คือความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องแน่ชัดในธรรมที่มีแสดงอยู่ทั้งนั้นโดยทั่วกัน

สำนักราชเลขาธิการ

วันที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๘

คำนำ

เรื่อง **“สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ”** นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พระราชทานถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขณะเมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เนื่องในวโรกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุครบ ๖ รอบ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ดังความแจ้งในพระราชปรารภและคำนำในการพิมพ์ครั้งนั้นแล้ว

หลังจากพิมพ์ครั้งแรกแล้ว ยังไม่มีการจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ถึงหนังสือสัมมาทิฏฐิฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่ายังมีที่บกพร่องอยู่หลายแห่ง ได้ทรงพระราชอุตสาหะตรวจทานต้นฉบับใหม่ตลอดทั้งเรื่อง แล้วพระราชทานมาที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับการพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมถ้อยคำ ข้อความ ในบางเรื่องบางตอนบ้าง เพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อนึ่ง ได้มีผู้มาแสดงความประสงค์ที่มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ใคร่จะได้หนังสือเรื่องนี้ ฉะนั้น ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์เรื่องสัมมาทิฏฐิขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จึงได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสมทบจัดพิมพ์เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งสำหรับจัดจำหน่ายเป็นการเผยแผ่แก่ประชาชนผู้สนใจทั่วไป

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

๒๑ ธันวาคม ๒๕๓๕

สารบาญ

สัมมาทิฏฐิ

ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ
ครั้งที่ ๑
ปัญญาในธรรม

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจ ให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ปัญญาในธรรมคือสัมมาทิฏฐิ

ปัญญาในธรรมนั้นเรียกได้ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง สัมมาทิฏฐินี้เป็นข้อสำคัญ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้เป็นข้อแรกในมรรคมีองค์ ๘ คือเป็นองค์แรกของมรรคมีองค์ ๘ นั้น. เพราะฉะนั้น การทำสมาธิดั่งที่ได้กล่าวว่าทำสมาธิในการฟัง ก็เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฏฐินี้เอง. ถ้าหากว่าไม่ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฏฐินี้ ก็มิบรรลุถึงข้อที่ปฏิบัติและผลแห่งข้อที่ปฏิบัติ อันเป็นที่มุ่งในทางพุทธศาสนา.

คำว่า **พุทธศาสนา** นั้นก็แสดงอยู่แล้วว่า *เป็นศาสนาทางปัญญา เพราะพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ก็คือทรงปัญญาตรัสรู้นั้นเอง.* ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นข้อสำคัญและปัญญาที่มุ่งหวังก็คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรงนี้เอง. เมื่อได้ความเห็นชอบ ได้ความเห็นตรง ก็ย่อมจะได้ปสาทะคือความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม เป็นผู้มาสู่สัทธรรมนี้ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการมาสู่สัทธรรมนี้ ก็ต้องอาศัยความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมก็ต้องอาศัยสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบความเห็นตรงเป็นหลัก. ทุกคนย่อมมีความรู้ความเห็นซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่มีใจสูงหรือผู้ที่มีความรู้สูง. ฉะนั้น จึงสามารถที่จะรู้สัจจะคือความ

จริงของสิ่งทั้งหลายได้ในขั้นธรรมดาสามัญทั่วไป. และเมื่อได้อบรม *ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิด* อันเรียกว่า **สชาติปัญญา** ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้ว ก็จะได้ความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้ความเห็นตรงที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบไว้ทั่วไป ว่าคือความรู้ในอริยสัจทั้งสี่ รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้อธิบายสัมมาทิฏฐิแก่ภิกษุทั้งหลายที่ท่านประมวลไว้ใน **สัมมาทิฏฐิสูตร** โดยที่ท่านได้อธิบายกว้างขวางออกไปขยายความออกไป จับตั้งแต่เบื้องต้น โดยที่ท่านได้กล่าวตั้งเป็นกระทู้ขึ้นว่า ที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบนั้นเป็นอย่างไร ท่านก็อธิบายว่าได้แก่ ความรู้จักอกุศล ความรู้จักอกุศลมูล มูลเหตุของอกุศล ความรู้จักกุศล ความรู้จักกุศลมูล มูลเหตุของกุศล. ท่านก็ได้แสดงอธิบายขยายความต่อไปอีกว่าอกุศลนั้นได้แก่อะไร. ท่านก็ยกเอา **อกุศลกรรมบถ** คือ *ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล* ขึ้นแสดง.

ทางกายอันเรียกว่ากายกรรมอันเป็นอกุศล ๓ คือ การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป ๑ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๑ การประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางกาย.

ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางวาจาคือวจีกรรมมี ๔ ก็ได้แก่ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ๑. ก็รวมทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางวาจาเป็น ๔.

ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางใจ ๓ ก็คือ อภิชฌา โลภเพ่งเล็งทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม เช่น เห็นว่าไม่มีบาป ไม่มีบุญ จะทำอย่างไรก็ไม่เป็นบาป จะทำอย่างไรก็ไม่เป็นบุญ ไม่มีผลของบาปบุญ และไม่มีมารดาบิดา ไม่มีกรรมดีกรรมชั่ว ผลของกรรมดี กรรมชั่ว ไม่มีโลกนี้ไม่มีโลกหน้า ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบทั้งหลายปฏิเสธว่าไม่มีทั้งหมด. เหล่านี้เป็นมิจฉา–ทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม ๑ ก็รวมเป็นทางกรรมที่เป็นอกุศลทางใจ ๓.

รวมเป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐. ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล ๑๐ นี้คืออกุศล สัมมา–ทิฏฐิก็คือ รู้จักทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทั้ง ๑๐ ประการเหล่านี้ว่าเป็นอกุศลจริง.

อกุศลมูล มูลเหตุของอกุศล ก็ได้แก่ โลภะ คือความโลภอยากได้ อันนำให้ประกอบอกุศลกรรม โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองอันนำให้ประกอบอกุศลธรรม โมหะ ความหลงอันนำให้ประกอบอกุศลกรรม. สัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จักอกุศลมูลเหล่านี้ว่า โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลเหตุของอกุศลกรรมทั้งหลายตามเป็นจริง.

รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล

ส่วนกุศลและกุศลมูลนั้นก็ตรงกันข้าม. กุศลก็ได้แก่ กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ คือ ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล เป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓.

กายกรรม ๓ ก็คือ เว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ เว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย.

วจีกรรม ๔ ก็คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล.

มโนกรรม ๓ ก็คือ ไม่โลภเพ่งเล็งทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น ไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น และสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบตามคลองธรรม.

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ก็ตรงกันข้ามกับอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐. สัมมาทิฏฐิก็คือรู้จักกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ นี้ ว่าแต่ละข้อเป็นกุศลจริง.

ส่วน **กุศลมูล** มูลเหตุของกุศลนั้น ก็ได้แก่ อโลภะ ความไม่โลภอยากได้ โดยมีสันโดษความพอใจอยู่ในทรัพย์สมบัติเฉพาะที่เป็นของตนเท่านั้นเป็นต้น อโทสะ ความไม่โกรธแค้นขัดเคือง ก็โดยที่มีเมตตากรุณาเป็นต้น อโมหะ ความไม่หลง ก็คือ ความที่มีปัญญารู้ตามเป็นจริงอันทำไม่ให้หลงใหล ไม่ให้ถือเอาผิด.

สุตะ จินตา ภาวนา

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักกุศลมูลเหล่านี้ ว่าทุก ๆ ข้อเป็นมูลเหตุของกุศลจริง สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดังนี้ เป็นทิฏฐิคือความเห็น เป็นทัสสนะคือความเห็น เป็นญาณะคือความรู้ หรือเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงที่จะต้องการเป็นขั้นต้นของทุก ๆ คนในโลก แต่ว่าจะได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดั่งนี้ได้ ก็ต้องอาศัยความที่ใช้ปัญญาที่มีอยู่เป็นพื้นในการประกอบปลูกปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ด้วยการฟังการเรียน อันรวมในคำว่า **สุตะ**

ด้วยการคิดพินิจพิจารณา อันรวมเรียกว่า **จินตา** และ

ด้วยการปฏิบัติอบรมต่าง ๆ ในข้อที่พึงปฏิบัติอบรมนั้น ๆ อันเรียกว่า **ภาวนา**.

และเมื่อได้ประกอบปฏิบัติปลูกปัญญา อบรมปัญญา เพิ่มพูนปัญญาในทางที่ถูกต้องอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้ *ปัญญาที่เป็นปัญญาถูกต้อง* อันเรียกว่า **สัมมัปปัญญา** ได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดังกล่าว.

กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ

และข้อนี้ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในที่อื่นอีกว่า ก็ต้องอาศัย **มิตตสัมปทา** คือ *ความถึงพร้อมด้วยมิตร* อันหมายความว่าได้มิตรที่ดีงาม อันเรียกว่ากัลยาณมิตร พระพุทธเจ้าเป็นยอดของกัลยาณมิตร. มารดาบิดาครูอาจารย์ทั้งหลายก็เป็นกัลยาณมิตร เพื่อนมิตรทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอันถูกต้องได้ก็เรียกว่า **กัลยาณมิตร**. ต้องอาศัยกัลยาณมิตรนี้ประการหนึ่ง.

อีกประการหนึ่ง ก็คือ **โยนิโสมนสิการ** ที่แปลว่า *การทำไว้ในใจ จับให้ถึงต้นเหตุ* ดังเช่นเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักอกุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่า มีมูลเหตุมาจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล และเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักกุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุ ว่ามีต้นเหตุหรือมูลเหตุมาจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ดังกล่าว. ความใส่ใจคือความกำหนดใจพินิจพิจารณาจับเหตุของผลให้ได้ดั่งนี้คือ โยนิโสมนสิการก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการนี้อีกข้อหนึ่ง ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า *กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการนี้ย่อมเป็นเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง.*

ไม่ว่าจะเป็นสมาธิ ไม่ว่าจะเป็นปัญญา หรือจะคลุมไปได้จนถึงศีลทั้งหมด ต้องอาศัยมีกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการมาตั้งแต่เบื้องต้น เหมือนอย่างอรุณเป็นเบื้องต้นของวัน. กัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการก็เปรียบเหมือนว่าเป็นอรุณ เป็นเบื้องต้นของความสว่างของสัมมาปฏิบัติ คุณงามความดีทั้งสิ้น อันนับว่าเป็นความสว่าง จึงต้องอาศัยกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการดั่งนี้. และในหมวดธรรมบางหมวดก็ได้ตรัสอธิบายขยายความออกไปในทางปฏิบัติว่า *ส้องเสพคบหาสัตบุรุษคือคนดีก็ได้แก่กัลยาณมิตรนี้เอง.*

ฟังธรรมของคนดี มีโยนิโสมนสิการใส่ใจ คือนำเอาธรรมะที่ฟังมาใส่ไว้ในใจตั้งต้นแต่ตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาจับเหตุจับผลและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ข้อใดที่พึงละก็ละ.

ข้อใดที่พึงปฏิบัติก็พึงปฏิบัติ.

ข้อใดที่พึงปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน.

ข้อใดที่ปฏิบัติภายหลังก็ปฏิบัติภายหลัง.

ดั่งนี้เป็นต้นเรียกว่า **ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม** และเมื่อมีทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็เป็นอันว่านำให้ได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบความเห็นตรง นำให้ได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำเข้ามาสู่สัทธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมที่ดีคือถูกต้อง คือพระธรรมวินัยนี้ดั่งนี้.

สัมมาทิฏฐินำมาซึ่งความสิ้นทุกข์

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อให้ได้สัมมาทิฏฐิดังกล่าวนี้ พระสารีบุตรจึงได้นำมาอธิบายไว้เป็นประการแรก. และท่านยังได้กล่าวไว้ด้วยว่า เมื่อได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล อันนำให้ได้สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง ก็ย่อมจะนำให้ได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมนำเข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้. ที่ท่านเรียกว่านำเข้ามาสู่สัทธรรมนี้ ก็คือนำเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้นั่นเอง. และเมื่อเป็นดั่งนี้ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้ปฏิบัติละกิเลสที่นอนจมหมักหมมดองจิตสันดานอันเรียกว่า **อาสวะ** หรือเรียกว่า **อนุสัย** อันยกขึ้นมาก็คือว่าเป็นเหตุให้ ละราคานุสัย กิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดานคือราคะ บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งอันเป็นเบื้องต้นของกิเลสกองโทสะ ถอนทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือทิฏฐิมานะ ละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น จึงเป็นไปเพื่อการกระทำความสิ้นสุดแห่งกองทุกข์ได้ดังนี้

ญาณทัสสนะ

เพราะฉะนั้น ปัญญาที่ต้องการในทางพุทธศาสนาอันเป็นขั้นต้นที่ต้องการทั่วไป ก็คือปัญญาที่ทำให้เป็นสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบดังกล่าว ก็คือให้รู้จักอกุศลให้รู้จักอกุศลมูล ให้รู้จักกุศล ให้รู้จักกุศลมูล. แต่ว่าพึงทำความเข้าใจด้วยอีกว่า ความรู้จักที่เป็นตัวปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิดังกล่าวนี้ ไม่ใช่สัญญาคือความทรงจำ. ความทรงจำนั้นก็คือความทรงจำตามที่ฟัง ตามที่อ่าน ตามที่เล่าเรียน ก็จำได้ว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลมูล ๓ มีอะไรบ้าง กุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลมูล ๓ มีอะไรบ้างก็จำได้. ความจำได้ดั่งนี้ยังไม่เป็นปัญญา ยังไม่

เป็นสัมมาทิฏฐิดังกล่าว ต้องอาศัยความคิดพินิจพิจารณาและการปฏิบัติอีกด้วย คือว่าต้องคิดพิจารณาไป และต้องปฏิบัติไป. การปฏิบัติไปนั้นก็คือ **ปหานะ** ละ อย่างหนึ่ง ***ภาวนา*** ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อย่างหนึ่ง.

ละ ก็คือว่าต้องฝึกละอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ละอกุศลมูลทั้ง ๓ นี่เป็นข้อที่ต้องปฏิบัติฝึกหัดละ.

ภาวนา คือทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น คือต้องปฏิบัติฝึกที่จะประกอบกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ และอบรมกุศลมูล อโลภะ อโทสะ อโมหะ ให้มีขึ้น ให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ.

นี้ก็รวมเข้าในคำว่า สุตะ จินตา *ภาวนา* ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ปัญญา.

ปัญญาที่ได้จากสุตะคือการสดับการอ่านการเรียน ก็เรียกว่า **สุตมัยปัญญา**.

ที่ได้จากความคิดพินิจพิจารณา ก็เรียกว่า **จินตามัยปัญญา**.

ที่ได้จากการปฏิบัติอบรม ก็เรียกว่า ***ภาวนามัยปัญญา***.

แต่ว่าในข้อ ๓ นี้ ก็ต้องประกอบด้วยทั้งละและทั้งทำให้มีขึ้นดังกล่าวนั้น และเมื่อปฏิบัติไป ๆ อาศัยสุตะ อาศัยจินตา อาศัย*ภาวนา* ทั้ง ๓ นี้ ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ขึ้นของตัวเอง ได้ความเห็นขึ้นของตัวเอง ซึ่งมีคำเรียกอีกว่า **ญาณทัสสนะ** *ความรู้ความเห็น* รู้เห็นว่าข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลมูลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลมูลจริง.

ในการที่จะปฏิบัติประกอบปัญญาในทางทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น ก็ต้องอาศัยกัลยาณมิตรและอาศัยโยนิโสมนสิการดังกล่าวมานั้นประกอบกันอยู่ตลอดเวลา. ฉะนั้นผู้มุ่งจะได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ จึงต้องปฏิบัติตามมงคลสูตรคาถาแรกของพระพุทธเจ้าอยู่ให้เป็นประจำ คือ

ไม่เสวนาคบหาคนพาลทั้งหลาย เสวนาคบหาบัณฑิตทั้งหลาย และบูชาผู้ที่ควรบูชาทั้งหลาย.

เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้แล้ว จึงจะได้กัลยาณมิตร. และเมื่อมีโยนิโสมนสิการประกอบอยู่ตลอด ก็ย่อมจะเจริญปัญญาขึ้นโดยตลอด ทำให้เกิดความรู้ของตัวเองขึ้นรับรองว่านี่เป็นอย่างนี้จริง นี่เป็นอย่างนี้จริงตามความเป็นจริง โดยที่จับเหตุจับผลได้ถูก จับได้ว่า อกุศลมูลนั้นเป็นตัวเหตุ ตัวอกุศลนั้นเป็นตัวผล กุศลมูลนั้นเป็นตัวเหตุตัวกุศลนั้นเป็นตัวผล ซึ่งการที่จะจับเหตุจับผลได้ถูกต้องดังนี้ ก็เกิดจากโยนิโสมนสิการ ใส่ใจ ตั้งแต่ตั้งใจฟังคำสอนของกัลยาณมิตร มาจนถึงพินิจพิจารณาขบเจาะจับเหตุแห่งผลให้ได้ หรือว่าจับผลสาวหาเหตุให้ได้ จับเหตุที่จะส่งผลให้ได้. นี่แหละคือโยนิโสมนสิการ ให้ความรู้ของตัวเอง

บังเกิดขึ้น รับรองว่าข้อนี้เป็นความจริง ข้อนี้เป็นความจริง. และเมื่อได้ปัญญาคือความรู้ของตัวเอง ให้เกิดขึ้นรับรองขึ้นตามเป็นจริงดั่งนี้ จึงจะชื่อว่า *มีความเห็นชอบ* ที่เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ** *ความเห็นตรง* ที่เรียกว่า **อุชุกทิฏฐิ.** ทำให้มีความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรมโดยตรงก็คือในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ว่า

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม *ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว คือ ดีจริง ถูกต้องจริง งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือศาสนาคำสั่งสอนที่แสดงความประพฤติอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถะคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ บริบูรณ์คือไม่บกพร่อง บริสุทธิ์คือไม่มีผิดพลาดสิ้นเชิง ย่อมจะได้ความเลื่อมใส ที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมอันเป็นสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าดั่งนี้.*

และเมื่อเป็นดั่งนี้แหละจึงจะชื่อว่าได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ ได้เข้ามาสู่พระศาสนานี้ ได้เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้. ถ้าหากว่ายังไม่ได้สัมมาทิฏฐิแม้ในขั้นต้นดังกล่าว ยังหาชื่อว่าได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ไม่. หาชื่อว่ามีความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมไม่. เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรปฏิบัติ ตั้งใจที่จะสดับตรับฟัง ที่จะพินิจพิจารณา ที่จะปฏิบัติอบรมเพื่อให้ได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ดังกล่าว.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๔ ตุลาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๒

อาหาร ๔

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ปัญญาในธรรมนั้น ดังได้กล่าวแล้ว ก็คือสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบไว้ ว่าเป็นอย่างไรเป็นความเห็นชอบ และยังได้แสดงไว้ต่อไปดังที่จะกล่าว ณ บัดนี้. คือภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ฟังท่านพระสารีบุตรอธิบายสัมมาทิฏฐิดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงได้ถามท่านต่อไปว่า ยังมีอธิบายโดยปริยายคือทางอันอื่นอีกหรือไม่. ท่านพระสารีบุตรก็ได้ตอบว่ามี และก็ได้แสดงปริยายคือทางอธิบายต่อไปอีกว่า สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ ก็คือ

ความรู้จักอาหาร

รู้จักอาหารสมุทัย เหตุเกิดแห่งอาหาร

รู้จักอาหารนิโรธ ความดับอาหาร และ

รู้จักอาหารนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นทางให้ถึงความดับอาหาร.

รู้จักอาหาร

คำว่า **อาหาร** นั้นเป็นคำที่ทุก ๆ คนก็เรียกกันถึงอาหารที่บริโภคเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกาย. แต่ว่าคำว่าอาหารมิใช่หมายความถึงเพียงอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงอาหารอย่างอื่นอีกด้วย. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายอาหารไว้ ๔ ประการ คือ

หนึ่ง **กวฬิงการาหาร** อาหารคือคำข้าว

สอง **ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ

สาม **มโนสัญเจตนาหาร** อาหารคือมโนสัญเจตนา ความจงใจ และ

สี่ **วิญญาณาหาร** อาหารคือวิญญาณ.

คำว่า **อาหาร** นั้นตามศัพท์แปลว่า *นำมา* ก็หมายถึงสิ่งที่เป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องอาศัยที่นำผลมา.

หนึ่ง อาหารของกายหรือรูปธรรม

ข้อที่หนึ่ง **กวฬิงการาหาร** อาหารคือคำข้าว ก็หมายถึงอาหารที่บุคคลตลอดจนถึงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายบริโภค เป็นอย่างละเอียดก็มี เป็นอย่างหยาบก็มี. ยกเอาคำข้าวขึ้นเป็นที่ตั้งเป็นชื่อ เพราะว่าข้าวนั้นก็ถือว่าเป็นอาหารหลักสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยงร่างกาย ฉะนั้น จึงยกขึ้นเป็นชื่อของอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายอันหมายคลุมถึงอาหารทุกอย่างที่บริโภคสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกาย.

นี้คือกวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว ข้อที่หนึ่ง.

สอง อาหารของนามธรรม

ข้อที่สอง **ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ หมายถึงอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ มาประชุมกัน เรียกว่า **สัมผัส** หรือ **ผัสสะ** อันแปลว่า *กระทบ.* เป็นอาหารแห่งนามธรรมทั้งหลาย คือ แห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร และแห่งวิญญาณเองที่เกิดสืบต่อไป.

กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าวข้อแรกเป็นอาหารของรูปธรรม คือ ร่างกายส่วนรูป

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะหรือสัมผัสเป็นอาหารของนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดสืบเนื่องกันไป.

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะข้อที่สองนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า คือความประชุมของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ โดยที่เมื่อตากับรูปประจวบกันก็ย่อมเกิดวิญญาณ คือ ความรู้ในรูปที่เรียกว่าเห็นรูป. อันการเห็นรูป ดังที่พูดกันก็มักจะพูดกันว่า เห็นรูปด้วยจักษุคือตา. แต่เมื่อแสดงตามทางอภิธรรม ท่านแสดงว่าเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณคือความรู้รูปทางจักษุ. ตานั้นเป็นเพียงประสาทสำหรับเป็นที่อาศัยรับรูปที่มาประจวบกันเท่านั้น. ถ้ายังไม่เกิดจักขุวิญญาณ การเห็นรูปก็ยังไม่เกิดขึ้น. เพราะฉะนั้นจึงต้องเกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา ก็คือรู้รูปทางตา ที่เรียกกันว่าเห็นรูป. เพราะฉะนั้น

การเห็นรูปจึงมิใช่เห็นด้วยจักขุหรือจักษุ แต่ว่าเห็นด้วยจักขุวิญญาณ.

เมื่อพูดตามธรรมดาก็พูดว่าเห็นรูปด้วยจักษุ แต่เมื่อพูดตามทางอภิธรรมก็จะต้องพูดว่าเห็นรูปด้วย **จักขุวิญญาณ**.

แม้ในอายตนะข้อต่อไปก็เช่นเดียวกัน หูกับเสียงมาประจวบกันก็เกิด **โสตวิญญาณ** ได้ยินเสียง.

จมูกกับกลิ่นมาประจวบกันก็เกิด **ฆานวิญญาณ** รู้กลิ่นทางจมูก.

ลิ้นกับรสมาประจวบกันก็เกิด **ชิวหาวิญญาณ** รู้รสทราบรสทางลิ้น.

กายกับโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกันก็เกิด **กายวิญญาณ** รู้สิ่งถูกต้องทางกาย.

มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวมาประจวบกันก็เกิด **มโนวิญญาณ** รู้เรื่องที่ใจคิดทางมโนคือใจ.

นี้เป็นปกติของอายตนะภายในภายนอกและวิญญาณทางอายตนะทั้ง ๖ นี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นเป็นปกติแก่ทุก ๆ คน ทุก ๆ เวลา. และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน จึงเรียกว่าเป็นสัมผัสที่แปลว่าความกระทบ หรือเรียกสั้นว่าผัสสะ. และผัสสะหรือสัมผัสดังกล่าวมานี้เองเป็นอาหารของนามธรรมทั้งหลาย คือ ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร และของวิญญาณที่เกิดสืบจากสังขาร.

เพราะฉะนั้น ตามอธิบายนี้วิญญาณจึงบังเกิดขึ้นในเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็นวิญญาณขึ้นตามทางอายตนะ. และเมื่อทั้ง ๓ มาประชุมกันเป็นสัมผัส จึงเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร และก็เกิดวิญญาณสืบต่อกันไปอีก. เพราะฉะนั้น วิญญาณจึงมาตรงที่เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันนั้นหนหนึ่ง และเมื่อมาประชุมกันเป็นสัมผัสหรือผัสสะก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็เป็นวิญญาณขึ้นอีก วิญญาณก็มาบังเกิดขึ้นสืบจากสังขารอีกครั้งหนึ่ง. และก็มาเป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็เป็นวิญญาณ. ก็วนกันไปอยู่ดั่งนี้ในอารมณ์ทั้งหลายที่จิตนี้รับ เริ่มมาจากทางอายตนะซึ่งเป็นฝ่ายรูปแล้วก็มาเป็นนามธรรม. เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันประกอบย่อเข้าเป็นรูปเป็นนาม. รูปก็เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นนาม รวมเป็นขันธ์ ๕ ย่อก็เป็นรูปเป็นนาม อันเรียกว่านามรูปนี้ จึงเป็นสิ่งที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดา แต่ยังไม่สมบูรณ์เต็มที่ จนเมื่อได้คลอดออกมาจึงมีความสมบูรณ์ แต่แม้เช่นนั้นก็ยังอ่อน. เมื่อ

เติบโตขึ้นจึงเจริญขึ้นสมบูรณ์ขึ้นจนมีความสมบูรณ์เต็มที่ ดังรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของบุคคลที่เติบโตขึ้น ตั้งแต่เป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว ก็เป็นความสมบูรณ์ของขันธ์ ๕ ขึ้นมาโดยลำดับ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อส่วนรูปมีความสมบูรณ์ ส่วนนามก็สมบูรณ์ ดังเช่นเมื่อตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจสมบูรณ์ จึงรับอายตนะภายนอกต่าง ๆ ได้ฉับพลันคล่องแคล่ววว่องไว วิญญาณที่บังเกิดขึ้น สัมผัสที่บังเกิดขึ้น สืบมาถึงเวทนา สัญญา สังขาร แล้วต่อไปวิญญาณอีกก็สมบูรณ์ฉับพลัน. และตรงนี้ก็น่าที่จะต้องอธิบาย เพิ่มเติมอีกนิดหนึ่งว่า ในขันธ์ ๕ นั้นไม่จัดใส่วิญญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในช่วงนี้เข้าไว้. จัดรูปเป็นที่ ๑ แล้วก็มาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณต่อท้าย. ตัดเอาวิญญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในระหว่างรูปกับเวทนาเสีย ถ้าหากว่าจะใส่ไว้ด้วยก็ไม่ใช่เป็นขันธ์ ๕ จะต้องเป็นขันธ์ ๖ ขันธ์ ๗. แต่นี่ไม่ใส่ไว้ ตัดเอาวิญญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในช่วงนี้ออกเสีย จึงเป็นขันธ์ ๕ แสดงวิญญาณไว้ข้างท้ายเท่านั้น พิจารณาดูก็เพื่อสะดวกเป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือ *เป็นภูมิแห่งวิปัสสนา* คือเป็นกรรมฐานสำหรับวิปัสสนาในอันที่จะกำหนดพิจารณาให้รู้ให้เห็นได้สะดวก เพราะว่ารูปนั้นก็เป็นของหยาบ พิจารณาได้สะดวก มาเวทนาก็นับว่าเป็นนามธรรมที่หยาบบังเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ จึงมาเป็นที่ ๒. จึงมาถึงสัญญาถึงสังขารซึ่งเป็นส่วนนามธรรมล้วน ๆ. แล้วจึงมาวิญญาณซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ละเอียด ก็เอาคุมไว้ข้างท้ายสำหรับที่จะพิจารณาเป็นกรรมฐานเป็นวิปัสสนาภูมิได้โดยสะดวก.

ฉะนั้น ผัสสะจึงมีความหมายถึงความประชุมของทั้ง ๓ อย่างดังที่กล่าวนั้น เป็นอาหารของเวทนา คือเป็นปัจจัยนำผลมา คือนำให้เกิดเวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. ให้เกิดสัญญาคือความรู้จำได้จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะจำเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ได้. เป็นสังขารคือความรู้คิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ. และเมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วยก็เป็นวิญญาณ แล้วก็วนเป็นวงกลมมาใหม่อีก.

ก็เป็นไปอยู่ดังนี้. เป็นเรื่องของรูปและนามที่บังเกิดอยู่ในปัจจุบันของบุคคลทุก ๆ คน โดยที่รูปนั้นก็ต้องอาศัยอาหารคือคำข้าว หยาบบ้างละเอียดบ้าง ส่วนนามก็อาศัยอาหารคือผัสสะดังที่กล่าวมาแล้ว. ถ้าหากว่ารูปไม่ได้อาศัยอาหารคือคำข้าวก็ดำรงอยู่ไม่ได้. นามไม่อาศัยอาหารคือผัสสะหรือสัมผัส นามก็บังเกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้.

เพราะฉะนั้น อาหารคือคำข้าวจึงเป็นที่ ๑ อาหารคือผัสสะจึงเป็นที่ ๒.

สาม อาหารของกรรม

มาถึงข้อที่สาม **มโนสัญเจตนาหาร** อาหารคือมโนสัญเจตนา ความจงใจ. ตรัสว่าเป็นอาหารของกรรม และพระสารีบุตรก็ได้แสดงอธิบายตามพระพุทธเจ้า เพราะว่ากรรมคือการงานที่บุคคลกระทำ ทางกายก็เป็นกายกรรม ทางวาจาก็เป็นวจีกรรม ทางใจก็เป็นมโนกรรม ย่อมเกิดจากมโนสัญเจตนาคือความจงใจ จะต้องมีมโนสัญเจตนา หรือเรียกสั้นว่าเจตนา ความจงใจเป็นเหตุ จึงได้กระทำทางกายเป็นกายกรรม กระทำทางวาจาเป็นวจีกรรม กระทำทางใจเป็นมโนกรรม พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า

เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาคือความจงใจว่าเป็นกรรม คือเป็นเหตุให้กระทำกรรม เพราะว่าบุคคลมีเจตนาคือความจงใจแล้ว จึงกระทำทางกายบ้าง กระทำทางวาจาบ้าง และกระทำทางใจบ้าง.*

ฉะนั้น กรรมที่บุคคลกระทำทุก ๆ อย่าง ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรือบุญกรรม ไม่ว่าจะเป็นอกุศลกรรมหรือบาปกรรม ย่อมมีเจตนาคือความจงใจหรือมโนสัญเจตนาเป็นเหตุ คือเป็นอาหาร เป็นปัจจัยที่นำผลมาคือนำให้เป็นเหตุให้บังเกิดกรรม.

ฉะนั้น มโนสัญเจตนาหรือเจตนาคือความจงใจจึงเป็นอาหารของกรรม นับเป็นข้อที่ ๓

สี่ อาหารของนามรูป

มาถึงข้อที่ ๔ **วิญญาณาหาร** อาหารคือวิญญาณ. อันวิญญาณนี้ที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้น ท่านเรียกว่าเป็น **วิถีวิญญาณ** เป็นวิญญาณในวิถี อันหมายความว่าเป็นวิญญาณที่บังเกิดขึ้นตามวิถีคือตามทาง. วิถีคือทาง ก็คือวิถีของกายจิตนี้ที่ประกอบกันอยู่เป็นไปอยู่อันนับแต่อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกันเป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นต้นดังกล่าวมาแล้ว. นี้เรียกว่าเป็นวิถีคือเป็นทางแห่งความเป็นไปของกายและจิต ที่อาศัยกันอยู่ ที่ประกอบกันอยู่ ที่ดำเนินไปอยู่จึงเรียกว่า วิถีวิญญาณ.

อีกอย่างหนึ่ง **ปฏิสนธิวิญญาณ** วิญญาณในปฏิสนธิ. วิญญาณในปฏิสนธินี้ก็ได้แก่วิญญาณธาตุคือธาตุรู้หรือจิตที่อาศัยอยู่ในกายนี้ ซึ่งบุคคลทุก ๆ คนนี้มีกายและจิตประกอบกันอยู่. ถ้าหากว่าไม่มีจิต กายนี้ก็ดำรงอยู่มิได้ ต้องแตกสลาย. เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงเอาไว้ในบางพระสูตรว่า เมื่อมีชาติคือความเกิด ตั้งต้นแต่เกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา

เริ่มก่อเกิดขึ้นก็มีปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งมีคำเรียกว่า **คันธัพพะ** คนธรรพ์เข้ามาสู่ครรภ์ของมารดาอีกส่วนหนึ่ง มาประกอบเข้ากับส่วนประกอบที่เป็นรูป เมื่อเป็นดังนี้ สัตว์จึงเริ่มมีชาติคือความเกิดขึ้นมา. และเมื่อคันธัพพะหรือปฏิสนธิวิญญาณเข้าสู่ครรภ์ของมารดาในขณะที่ได้เริ่มก่อรูปขึ้นตั้นต้นแต่เป็นกลละ และก็เริ่มเติบโตขึ้นแตกเป็นปัญจสาขา มีอายตนะที่บริบูรณ์ขึ้นโดยลำดับ ก็จะต้องมีปฏิสนธิวิญญาณประกอบอยู่ด้วยตลอด ถ้าหากว่าปฏิสนธิวิญญาณหรือว่าจิตหรือว่าคนธรรพ์ดังที่เรียกในพระสูตร พรากออกไปเสียเมื่อใดรูปที่ก่อขึ้นมาตั้งแต่ต้นนั้นก็เป็นอันว่าแตกสลาย ไม่ก่อเกิดขึ้นอีกต่อไป. แม้ว่าเมื่อคลอดออกมาจากครรภ์ของมารดาแล้ว กายและจิตนี้ก็ต้องประกอบกันอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณที่มาตั้งแต่ในเบื้องต้นนั้นก็จะต้องอยู่. ถ้าหากว่าปฏิสนธิวิญญาณที่มาตั้งแต่เบื้องต้นนั้นหรือว่าจิตออกไปเสียจากร่างกายนี้เมื่อใด ร่างกายอันนี้ก็เป็นอันว่าหยุดที่จะเติบโต แตกสลาย ที่เรียกว่าตาย จะดำรงอยู่ต่อไปมิได้. หรือจะเรียกว่าขันธ์ ๕ หรือรูปนาม เมื่อวิญญาณดังกล่าวไม่มีแล้ว ขันธ์ ๕ หรือรูปนามก็แตกสลาย. ได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ ที่ใช้เป็นบทสำหรับพิจารณาว่า

อจิรํ วตยํ กาโย ไม่นานหนอกายนี้
ปฐวึ อธิเสสฺสติ จักนอนทับแผ่นดิน
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ ปราศจากวิญญาณ ถูกทิ้ง
นิรตฺถํว กลิงฺครํ ราวกับท่อนไม้ท่อนฟืนไม่มีประโยชน์.

คาถาบทนี้ก็เป็นเครื่องแสดงว่า กายนี้ทั้งรูปกายทั้งนามกายคือขันธ์ ๕ หากปราศจากวิญญาณเสียแล้ว ก็จักต้องนอนหรือถูกทอดทิ้งให้นอนทับแผ่นดิน เหมือนอย่างท่อนฟืนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ กายทั้งรูปกายทั้งนามกายหรือขันธ์ ๕ นี้ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ได้ก็เพราะยังมีวิญญาณ ไม่ปราศจากวิญญาณ. ฉะนั้น วิญญาณนี้จึงเป็นอาหารสำคัญของนามรูปหรือของขันธ์ ๕ หรือว่าของรูปกาย นามกาย. เมื่อวิญญาณนี้ยังอยู่ นามรูปก็ยังดำรงอยู่ แต่เมื่อปราศจากวิญญาณเสียแล้ว นามรูปก็เป็นอันว่าแตกสลาย.

ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นอาหารของนามรูป เป็นข้อที่ ๔.

รู้จักอาหารสมุทัยคือตัณหา

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอาหารไว้ ๔ อย่างดังนี้ และพระสารีบุตรก็ได้แสดงตามสัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จักอาหารทั้ง ๔ เหล่านี้ว่า

คำข้าว เป็นอาหารของกาย คือของรูปกาย

ผัสสะ หรือสัมผัส เป็นอาหารของนามมีเวทนาเป็นต้น

มโนสัญเจตนา หรือเจตนาความจงใจ เป็นอาหารของกรรม

วิญญาณ เป็นอาหารของนามรูป

ต่อจากนี้ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงอธิบายให้รู้จักอาหารสมุทัย เหตุเกิดแห่งอาหาร ก็ชี้เอาตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก. สัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จักว่า ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากเป็นเหตุแห่งอาหารทั้ง ๔ ดังกล่าว.

รู้จักอาหารนิโรธ

และแสดงต่อไปว่า ความรู้จักอาหารนิโรธคือความดับอาหาร ก็คือความรู้จักว่าดับตัณหาเสียได้ ก็เป็นความดับอาหาร. และปัญญาที่รู้จักดังนี้ก็เป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ.

รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร

ต่อไปก็แสดงว่า ปัญญาที่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหารก็คือมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** ระลึกชอบ **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร. ปัญญาที่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหารดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ.

ดับภพดับชาติเมื่อดับตัณหา

พิจารณาดูแนวอธิบายของท่านดังนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่า *เพราะตัณหานี้เองเป็น* **โปโนพฺภวิกา** *เป็นเหตุให้ถือภพถือชาติใหม่.* เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้แสวงหาอาหารแห่งรูปธรรมนามธรรมแห่งกรรมและแห่งวิญญาณอยู่ตลอดไป ซึ่งเมื่อมีอาหารเหล่านี้อยู่ก็เป็นอันว่าไม่มีที่จะจบภพจบชาติ เพราะท่านต้องการแสดงในทางดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ก็คือดับภพดับชาติ เป็นแนวอธิบายในทางดับภพดับชาติ. จึงได้แสดงว่าตัณหาเป็นตัวสมุทัยแห่งอาหาร และดับตัณหาเสียได้ก็เป็นการดับอาหาร คือเป็นการดับภพดับชาติ และก็มรรคมีองค์ ๘ นั่นแหละเป็นทางปฏิบัติ. แม้จะกล่าวว่าท่านแสดงมุ่งในทางดับภพดับ

ชาติ แต่ก็เป็นสัจจะคือความจริงว่าความสืบต่อภพชาติก็เพราะมีตัณหานี้เองเป็นตัวเหตุ. เพราะสัจจะคือความจริงเป็นดั่งนี้ จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า *โลกอันตัณหาก่อขึ้น.*

เพราะฉะนั้น *เมื่อยังเป็นโลกก็เพราะยังมีตัณหาอยู่เป็นตัวก่อให้เกิดขึ้น ดับตัณหาเสียได้ก็ดับโลก และก็เป็นการดับทุกข์ เป็นสัจจะคือความจริง. แต่แม้เช่นนั้นเมื่อไม่ประสงค์จะดับโลก ไม่ประสงค์จะดับตัณหา ยังต้องการโลกอยู่ ยังอยู่กับโลกก็ปฏิบัติในการแสวงหาอาหารทั้ง ๔ นี้โดยทางที่ชอบ เพื่อจะได้ภพชาติที่ดีที่ชอบ. ภพชาติในปัจจุบันก็เป็นภพชาติที่ดี ที่ชอบ มีความสุข ภพชาติต่อไปก็มีความสุข* **ดั่งนี้ก็เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง**.

เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงได้แสดงสัจจะคือความจริง และความที่มีปัญญารู้จักความจริงในเรื่องอาหาร ในเรื่องเหตุเกิดอาหาร ในเรื่องความดับอาหาร ในเรื่องทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร. ดั่งนี้แหละคือเป็นสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ. แม้จะเป็นข้อที่ต้องพิจารณา เรียกว่ายากขึ้นไปจากประการแรก แต่ก็สามารถจะพิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงได้ และจะทำให้เข้าใจธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนดียิ่งขึ้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงได้แสดงว่า เมื่อมีสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ก็ย่อมจะมีความเห็นตรง ย่อมจะมีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม มาสู่หลักพระสัทธรรมนี้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๕ ตุลาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๓
ความรู้จักอริยสัจ ๔

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงเรื่องสัมมาทิฏฐิ ตามอธิบายของท่านพระสารีบุตรในสัมมาทิฏฐิสูตร.

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรง ย่อมนำให้ได้ปสาทะความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายว่าเห็นอย่างไรรู้อย่างไรเป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบโดยปริยายคือทางแสดงหลายประการ ตั้งแต่ในเบื้องต้นก็คือ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล อันเป็นสัมมาทิฏฐิที่คนทั่วไปพึงมีเป็นพื้นฐาน. ต่อจากนั้นท่านก็ได้แสดงอาหาร คือธรรมะที่นำผลมา อันหมายถึงเหตุแห่งผล ตั้งต้นแต่อาหารอันเป็นเหตุความดำรงอยู่ในของกายอันเป็นฝ่ายรูปธรรม อาหารของนามธรรม อาหารของกรรม คือการที่กระทำทางกายวาจาใจของทุกคน และอาหารของนามรูป เพื่อให้รู้จักอาหาร ธรรมะที่นำผลมาคือเหตุแห่งทั้ง ๔ อย่างนั้น. และต่อจากนั้น เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ถามต่อไป ท่านก็ได้แสดงอธิบายสืบต่อไปอันจะแสดงในวันนี้ ก็คือท่านได้อธิบายไว้มีใจความว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบก็คือ

ความรู้จักทุกข์
รู้จักทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
รู้จักทุกขนิโรธ ความดับทุกข์
รู้จักทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

อริยสัจ ๔ เป็นที่รวมของกุศลธรรม

ท่านก็ได้แสดงอธิบายตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาไว้ ตั้งต้นแต่ปฐมเทศนาของพระองค์ ซึ่งเราทั้งหลายต่างก็ได้ยินได้ฟังเรื่องอริยสัจทั้ง ๔ นี้มาแล้ว. แต่แม้เช่นนั้น เรื่องอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็เป็นเรื่องอันสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่าเป็นที่รวมแห่งธรรมะในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น. โดยพยัญชนะที่ตรัสนั้นยกเอาว่าเป็นที่รวมแห่งกุศลธรรมในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ก็หมายถึงความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ อันเป็นสัมมาทิฏฐินั้นเอง

ความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นกุศลอันสำคัญ. คำว่า **กุศล** นั้นตามศัพท์แปลว่า *ความฉลาด* ก็คือความรู้ที่เป็นความฉลาด. ยอดของความรู้ที่เป็นความฉลาดก็กล่าวได้ว่าคือความรู้จักอริยสัจทั้ง ๔. เพราะฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหมดจึงรวมอยู่ในอริยสัจทั้ง ๔ ก็คือรวมอยู่ในความรู้จักอริยสัจทั้ง ๔ นี้. และแม้ตัวอริยสัจทั้ง ๔ เอง สรีระแห่งอริยสัจทั้ง ๔ เอง ก็เป็นที่รวมของธรรมะทั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นนั้น. เพราะฉะนั้น แม้จะฟังบ่อย ๆ พิจารณาบ่อย ๆ ก็ยิ่งเป็นการดี เพราะจะทำให้ได้ความรู้ซาบซึ้งในอริยสัจทั้ง ๔ นี้มากขึ้น จะเห็นความสำคัญของอริยสัจทั้ง ๔ นี้มากขึ้น. และก็มิใช่เฉพาะเป็นธรรมะเบื้องสูงเท่านั้น แต่ว่าเป็นธรรมะที่มีอยู่เป็นไปอยู่ตั้งแต่ในเบื้องต้น มีอยู่เป็นไปอยู่ทั่วไป เป็นแต่เพียงว่าใครจะเห็นหรือไม่เห็นเท่านั้น เพราะเป็นสัจจะคือความจริงที่ปรากฏอยู่ที่เป็นไปอยู่. ฉะนั้น ในเบื้องต้นจึงจะได้กล่าวทบทวนถึงพระเถราธิบายซึ่งอธิบายตามพระพุทธาธิบายนั้นเองก่อน.

รู้จักทุกข์

รู้จักทุกข์ ก็คือรู้จักว่า **ชาติ** ความเกิด เป็นทุกข์ **ชรา** ความแก่ เป็นทุกข์ **มรณะ** ความตาย เป็นทุกข์ **โสกะ** ความแห้งใจ **ปริเทวะ** ความคร่ำครวญรัญจวนใจ **ทุกขะ** ความไม่สบายกาย **โทมนัสสะ** ความไม่สบายใจ **อุปายาสะ** ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสัตว์ และสังขารทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์.

กล่าวโดยย่อ **ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์** ก็คือ **รูปขันธ์** กองรูป **เวทนาขันธ์** กองเวทนา **สัญญาขันธ์** กองสัญญา **สังขารขันธ์** กองสังขาร **วิญญาณขันธ์** กองวิญญาณ เป็นทุกข์.

รู้จักทุกขสมุทัย

รู้จักทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ก็คือรู้จักว่า **ตัณหา** ความอยาก ความดิ้นรนของใจ ความทะยานอยาก อันเป็นไปเพื่อภพใหม่ ประกอบกับ **นันทิ** ความเพลิน **ราคะ** ความติดใจยินดี มีความเพลิดเพลินยิ่งขึ้น ๆ ในอารมณ์นั้น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ อันได้แก่ **กามตัณหา** ความอยากไปในกาม คืออารมณ์หรือสิ่ง คือรูปเสียงกลิ่นรส โผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย **ภวตัณหา** ความอยากไปในภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** ความอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

รู้จักทุกขนิโรธ

รู้จักทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ก็คือรู้จักว่าความดับตัณหา สำรอกตัณหาออกได้ไม่มีเหลือ การสละตัณหาเสียได้ การสลัดตัณหาเสียได้ ความพ้นตัณหาเสียได้ ความไม่อาลัยเกี่ยวเกาะผูกพันตัณหาได้ เป็นความดับทุกข์.

รู้จักมรรค

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คือรู้จัก **มรรคมีองค์ ๘** อันได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ **สัมมาสัมกัปปะ** ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** ระลึกชอบ **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดั่งนี้.

ความรู้จักอริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าวเป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง ซึ่งนำให้เกิดปสาทะความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือธรรมวินัยในศาสนานี้ เป็นไปเพื่อละราคานุสัย อนุสัยคือกิเลสที่นอนเนื่องจิตสันดาน คือราคะ ความติดใจยินดี บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดขัดเคืองโกรธแค้น ถอนอวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ละมานะทิฏฐิอนุสัย ว่าเรามีเราเป็น ละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น ดั่งนี้.

อธิบายอริยสัจเพิ่มเติม

นี้เป็นพระเถราธิบายที่ท่านอธิบายตามพระพุทธาธิบายนั้นเอง และเป็นอธิบายที่เป็นหลักในการอธิบายอริยสัจทั้ง ๔ นี้. จึงควรจะทำความเข้าใจสักเล็กน้อย ในคำว่า

อริยสัจ ที่ท่านให้คำแปลไว้ว่า *สัจจะคือความจริงที่ทำผู้รู้ให้เป็นอริยะคือบุคคลผู้เจริญบุคคลผู้ประเสริฐ* หรือแปลว่า *สัจจะคือความจริงที่บุคคลผู้เป็นอริยะพึงรู้* ดั่งนี้. และบางทีก็แปลรวบรัดว่า สัจจะคือความจริงที่ประเสริฐ อันหมายถึงที่สูงที่ละเอียดอันเป็นวิสัยที่จะพึงรู้ได้ของปัญญาที่สูงกว่าปัญญาสามัญ. แต่มิได้หมายความว่าสัจจะที่ประเสริฐนั้นเป็นสัจจะที่ดี ที่พึงปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น เพราะว่าทุกขสัจจะความจริงคือทุกข์นั้น ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ใครต้องการจะก่อทุกข์ให้บังเกิดขึ้น สมุทัยสัจจะ สัจจะคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ตัณหานั้น ก็มิได้ตรัสสอนหรือสั่งสอนให้ปฏิบัติอบรมตัณหาให้มีขึ้น.

เพราะฉะนั้น หากแปล **อริยสัจจะ** ว่า *สัจจะอันประเสริฐ* คำว่าประเสริฐในที่นี้จึงไม่ได้หมายความว่าดี ที่จะพึงปฏิบัติอบรมไปทุกอย่าง แต่หมายความว่าที่ละเอียด ที่สูงกว่าสัจจะสามัญทั่วไป อันเป็นวิสัยของภูมิปัญญาที่สูงขึ้นจะพึงรู้ คือที่จะพึงรู้แจ้งเห็นจริง ที่จะปฏิบัติในกิจของสัจจะทั้ง ๔ นี้ได้จริง ๆ เพราะว่าเมื่อว่าถึงลำพังตัวสัจจะคือความจริงทั้ง ๔ นี้ มีกิจที่จะพึงปฏิบัติต่าง ๆ กัน.

กิจในอริยสัจ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทำปริญญา คือความรู้รอบคอบในทุกข์ ตรัสสอนให้ทำปหานะ คือละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. สั่งสอนให้ทำสัจฉิกรณะ คือ การกระทำให้แจ้งในนิโรธคือความดับทุกข์. ตรัสสอนให้ทำภาวนา คือการปฏิบัติอบรมมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา. เพราะฉะนั้น **กิจที่จะพึงปฏิบัตินั้นในอริยสัจทั้ง ๔ จึงมีอยู่ ๔ อย่าง** คือ

หนึ่ง **ปริญญา** รู้รอบคอบหรือกำหนดรู้จักทุกข์

สอง **ปหานะ** ละสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์

สาม **สัจฉิกรณะ** กระทำให้แจ้งนิโรธ ความดับทุกข์ และ

สี่ **ภาวนา** การปฏิบัติอบรมทำมรรคมีองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา.

กิจในอริยสัจทั้ง ๔ จึงมีต่างกันเป็น ๔ ดังนี้ แต่ว่าในการปฏิบัติอริยสัจทั้ง ๔ ก็คือการปฏิบัติทำกิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ให้บังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนทุกคนนี่แหละให้ปฏิบัติตั้งแต่ในเบื้องต้น. เรียกว่าเมื่อเข้ามาสู่พุทธศาสนาตั้งแต่ในเบื้องต้น ก็ต้องเริ่มปฏิบัติกิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ด้วยกัน.

อาศัยศรัทธาและปัญญา

แต่ในการปฏิบัติเบื้องต้นนั้นก็เรียกว่า *ต้องอาศัยศรัทธา* คือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ *ต้องอาศัยปัญญา* คือความที่ฟัง อ่าน คิดพินิจพิจารณา ตลอดจนถึงปฏิบัติให้มีความรู้ความเข้าใจ เป็นตัวปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ พุทธศาสนิกชนทุกคนเมื่อเข้ามาสู่พุทธศาสนาตั้งแต่เบื้องแรกก็ต้องอาศัยศรัทธาและอาศัยปัญญาดังกล่าวนี้ นำการปฏิบัติให้เป็นไป.

บางคนก็หนักทางศรัทธา เรียกว่า **สัทธานุสารี** แล่นไปตามศรัทธา.

บางคนก็หนักทางปัญญา ชอบใคร่ครวญพิจารณา เรียกว่า **ปัญญานุสารี** แล่นไปตามปัญญา.

ศรัทธาและปัญญาทั้ง ๒ นี้เป็นหลัก ซึ่งทุก ๆ คนอันที่จริงก็ต้องมีอยู่ด้วยกันทั้งศรัทธาและทั้งปัญญา ก็เพราะว่าสิ่งใดที่รู้เห็นได้ด้วยปัญญาของตัวเอง เช่นธรรมะที่ทรงสั่งสอนเป็นเหตุผลขั้นต้นขั้นต่ำอันเป็นธรรมดาสามัญที่จะพึงบังเกิดขึ้นในปัจจุบัน ตามองเห็นได้ในบัดนี้ ก็ไม่จำต้องอาศัยศรัทธา เพราะได้ปัญญารู้เห็นได้ด้วยตัวเองแล้ว. แต่ว่าข้ออันใดที่ตนยังไม่อาจจะรู้เห็นได้ ก็ต้องอาศัยศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. แต่ก็ไม่ใช่เชื่อเพียงอย่างเดียว ก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผล อันเรียกว่าโยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจ คือรับเอาคำสั่งสอนมาไว้ในใจ ตั้งต้นแต่ใส่ใจที่จะฟังที่จะอ่านกำหนดจดจำ นำมาขบเจาะคือพินิจให้มีความรู้ความเข้าใจ ลงความเห็น ก็คือทำความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้องว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้. ดั่งนี้ก็เรียกว่าอาศัยศรัทธานำเพื่อจะได้ปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป และแม้ว่าจะชอบทางปัญญาพินิจพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง. แต่แม้เช่นนั้น สิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเองได้ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ก็รับฟัง คือใช้ศรัทธาเชื่อไว้ก่อน ยังไม่ปฏิเสธ และก็ปฏิบัติเพื่อให้ได้ปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นสืบต่อไป. ดั่งนี้ ต้องอาศัยศรัทธาต้องอาศัยปัญญาดังกล่าว.

แม้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็เช่นเดียวกัน. หน้าที่ของผู้ฟังอริยสัจก็คือ ปฏิบัติในกิจของอริยสัจดังที่กล่าวมาแล้ว อาศัยศรัทธาและอาศัยปัญญาในการที่จะทำความกำหนดรู้จักทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน. อะไรที่ตรัสว่าเป็นทุกข์ ก็ใช้ศรัทธาใช้ปัญญาประกอบกันเพื่อกำหนดรู้ เพื่อทำความรู้รอบคอบ ว่าข้อนี้เป็นทุกข์จริง ข้อนี้เป็นทุกข์จริง และเป็นทุกข์จริงอย่างนี้ เป็นทุกข์จริงอย่างนี้. ข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน อาศัยศรัทธาอาศัยปัญญาเพื่อละสมุทัย คือละตัณหา อาศัยศรัทธาอาศัยปัญญาเพื่อทำให้แจ้งนิโรธ คือความดับตัณหา ซึ่ง

ตรัสว่าเป็นความดับทุกข์อาศัยศรัทธาและปัญญาปฏิบัติทำภาวนา คืออบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้บังเกิดขึ้น ก็อาศัยศรัทธาและปัญญาดังนี้ ปฏิบัติในกิจของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ให้ก้าวหน้าไปโดยลำดับ.

บุรุษบุคคล ๔ จำพวก

ในการปฏิบัตินั้น ผู้ที่เป็นอุคฆติตัญญูคือรู้เร็ว เมื่อฟังคำสอนเรื่องอริยสัจเพียงหัวข้อก็เข้าใจได้ทันที. ผู้ที่เป็นวิปจิตัญญูคือมีความรู้ที่ช้าเข้าอีกหน่อยหนึ่ง เมื่อฟังอริยสัจเพียงหัวข้อและฟังอธิบายในหัวข้อ ก็มีความรู้ความเข้าใจ. บุคคลที่เป็นเนยยะคือพึงแนะนำได้ เมื่อฟังหัวข้อฟังอธิบายแล้ว หนหนึ่งก็ยังไม่ค่อยเข้าใจก็จะต้องฟังหนที่ ๒ หนที่ ๓ หนที่ ๔ หลาย ๆ หน ก็อาจจะมีความรู้ความเข้าใจได้ ที่เรียกว่า เนยยะ คือพึงแนะนำได้ ต้องแนะนำอบรมพร่ำสอนอยู่บ่อย ๆ. บุคคลส่วนใหญ่นั้นมักจะเป็นพวกที่ ๓ นี้ คือเป็นพวกที่เรียกว่าเนยยะ คือพึงแนะนำอบรมได้. และคำว่าเนยยะนี้เองก็ใช้อยู่ในคำว่า **เวไนยนิกร** ดังที่ได้กล่าวกันว่าพระพุทธเจ้าได้อบรมสั่งสอนเวไนยนิกรซึ่งแปลว่า หมู่แห่งชนที่พึงแนะนำได้ที่พึงสอนได้. และยังมีอีกคำหนึ่งในบทพระพุทธคุณว่า

ปุริสทัมมสารถิ *พระพุทธเจ้าทรงเป็นเหมือนอย่างสารถี ฝึกบุรุษบุคคลที่ควรฝึก ก็คือฝึกบุรุษบุคคลที่ฝึกได้.*

ซึ่งคำนี้ว่า **ปุริสทัมมะ** บุรุษบุคคลที่ฝึกได้ หรือ **เวไนยนิกร** หมู่แห่งชนที่พึงแนะนำได้ อบรมได้ ก็หมายถึงบุคคล ๓ จำพวกดังกล่าวมา คือ

อุคฆติตัญญู บุคคลที่รู้ได้เร็ว

วิปจิตัญญู บุคคลที่รู้ได้ช้าเข้าหน่อยหนึ่ง คือเมื่อยกหัวข้อขึ้นแล้วก็ต้องอธิบาย

เนยยะ บุคคลที่พึงแนะนำได้อบรมได้ คือต้องพร่ำสอนกันอยู่บ่อย ๆ หลายครั้งหลายหน.

สามจำพวกนี้เป็นปุริสทัมมะ บุรุษบุคคลที่พึงฝึกที่ฝึกได้ เป็นเวเนยยะหรือเวไนยนิกร หมู่แห่งชนที่พึงฝึกได้แนะนำได้อบรมได้. พระพุทธเจ้าย่อมทรงสั่งสอนได้แก่บุคคลทั้ง ๓ พวกดังกล่าวนี้. และคำนี้เองก็บ่งว่าจะต้องมีอีกพวกหนึ่งคือจำพวกที่ฝึกไม่ได้ คือมิใช่เป็นปุริสทัมมะ บุรุษบุคคลที่พึงฝึกได้. แต่ว่าเป็นบุรุษบุคคลที่ฝึกไม่ได้ ดั่งนี้ก็มีอยู่. บุคคลจำพวกที่ฝึกไม่ได้นี้เอง ก็เช่นเป็นผู้ที่มีทิฏฐิมานะมาก ไม่ยอมรับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่า **ปทปรมะ** มีบทอย่างยิ่ง ก็คือหมายความว่าเป็นผู้ที่โง่เง่ามาก ไม่สามารถที่

จะรู้ธรรมะที่ทรงสั่งสอนได้ และก็หมายรวมไปถึงผู้ที่มีทิฏฐิมานะมากดังกล่าวนั้นด้วย.

จำพวกที่มีทิฏฐิมานะมากนั้นก็ยกตัวอย่างเช่น อาจารย์สญชัยของท่าน พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ ที่เมื่อท่านพระอัครสาวกทั้ง ๒ ก่อนที่ท่านจะเข้าบวช ท่านได้พบพระอัสสชิเถระแล้วท่านกลับไปชักชวนท่านอาจารย์ของท่าน คืออาจารย์สญชัย. ท่านอาจารย์สญชัยนั้นท่านเป็นอาจารย์ใหญ่มีผู้นับถือมาก ก็ไม่ยอมที่จะลดตัวไปเป็นลูกศิษย์ของใครอีก. มีทิฏฐิมานะอยู่ จึงไม่ยอมไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทั้งที่ท่านก็รู้ว่าธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นน่าจะต้องดี จึงได้จูงใจเอาศิษย์สำคัญของท่านไปนับถือได้. ท่านจึงถามว่า ในโลกนี้คนฉลาดมากหรือคนโง่มาก. ท่านพระอัครสาวกทั้งสองเมื่อยังเป็นปริพาชก ท่านก็ตอบว่าคนโง่มาก. ท่านอาจารย์สญชัยจึงได้บอกว่า ถ้าอย่างนั้นก็ให้คนฉลาดไปหาพระพุทธเจ้า ให้คนโง่มาหาท่านก็แล้วกัน. ดั่งนี้ก็คือเป็นจำพวกที่เรียกว่าเป็นบุรุษบุคคลที่ฝึกไม่ได้ เพราะมีทิฏฐิมานะมาก และตลอดจนถึงผู้ที่โง่เง่าจนเกินไป ก็รวมอยู่ในคำว่าปทปรมะอันเป็นจำพวกที่ ๔.

เพราะฉะนั้น *กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้จึงเป็นข้อที่ทุกคนจะพึงปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นด้วยกันทั้งนั้น. และการปฏิบัติในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ก็รวมเข้าในการปฏิบัติกิจทั้ง ๔ นี้ คือ กำหนดรู้จักทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติอบรมในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งย่นเข้าก็ในศีล สมาธิ ปัญญา. เพราะฉะนั้น อริยสัจทั้ง ๔ นี้จึงเป็นธรรมะสำคัญที่ควรจะต้องฟังบ่อย ๆ ต้องพินิจพิจารณากันบ่อย ๆ และเป็นที่รวบรวมธรรมะทั้งสิ้น ก็รวมอยู่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้. กุศลธรรมทั้งสิ้นก็รวมอยู่ในความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้.*

ต่อจากนี้ไปก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบไป.

๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๔

ความรู้จักอริยสัจ ๔ (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงท่านพระสารีบุตรอธิบายสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ในขั้นที่อธิบายนี้ก็คือรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และได้แสดง **กิจในอริยสัจทั้ง** ๔ คือ

ทำปริญญา ความรู้รอบคอบกำหนดรู้ในทุกข์

ทำปหานะ การละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

ทำสัจฉิกรณะ กระทำให้แจ้งความดับทุกข์

ทำภาวนา อบรมปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมาและเป็นข้อปฏิบัติที่พึงปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น.

ละความยึดถือในขันธ์ ๕

การปฏิบัติพุทธศาสนาก็ปฏิบัติในกิจ ๔ อย่างนี้ในอริยสัจนั้นเองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นผู้ปฏิบัติธรรมะก็พึงศึกษาสดับตรับฟังว่าทุกข์คืออะไร ตามที่ตรัสไว้ว่าชาติความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น และเมื่อสรุปเข้าขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์ดั่งนี้. กำหนดพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจ. และสำหรับข้อข้างต้น ๆ ก็พิจารณาเห็นได้โดยไม่ยากนัก.

ส่วนข้อที่ว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์โดยย่อ ก็ต้องทำความเข้าใจว่า **ขันธ์คือกองทั้ง** ๕.

รูปขันธ์ ก็คือรูปกาย อันประกอบด้วยธาตุดินน้ำไฟลมนี้.

เวทนาขันธ์ กองเวทนา ก็ได้แก่ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทั้งทางกายทั้งทางใจ.

สัญญาขันธ์ ก็คือกองแห่งสัญญา ความจำได้หมายรู้ เป็นต้นว่า จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง จำธรรมะ คือเรื่องราวที่คิดหรือที่รู้ทางมโน คือใจ.

สังขารขันธ์ กองสังขาร ก็คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ และในธรรมะ คือเรื่องราวที่จำได้.

วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือความรู้เห็นรูปทางตา ความรู้ได้ยินเสียงทางหู ความรู้ทราบกลิ่นรส โผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย และความรู้เรื่องที่คิดหรือที่นึกที่รู้ทางมโนคือใจ.

รูปก็เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่านาม. รูปนาม แต่เรียกกลับกันเสียว่านามรูป ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเหล่านี้เป็นทุกข์. ก็เพราะยึดถือจึงเป็นทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือ ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ก็เป็นสภาพธรรมดา ซึ่งมีชาติคือความเกิดเป็นเบื้องต้น มีชราความเก่าตลอดจนถึงชำรุดทรุดโทรมโดยลำดับ และมีมรณะความตายเป็นที่สุด ก็เป็นสภาวะเป็นธรรมดา. เมื่อบุคคลไม่ยึดถือ ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ก็เป็นไปตามสภาพธรรมดา เกิดแก่ตายหรือเกิดแก่เจ็บตาย แต่เมื่อบุคคลไปยึดถือเพราะมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุปัจจัยให้ยึดว่าเป็นของเรา เป็นอัตตาตัวตนของเรา. บุคคลโดยตรงคือจิตใจจึงต้องเป็นทุกข์. ต้องมีโศกะ มีปริเทวะเป็นต้น ซึ่งรวมเข้าก็เป็น ๒ คือ

ประจวบกับสิ่งหรือสัตว์สังขารที่ไม่เป็นที่รัก

พลัดพรากจากสิ่งหรือสัตว์สังขารซึ่งเป็นที่รัก

ย่อเข้าอีกก็เป็นหนึ่งคือ ปรารถนา ไม่ได้สมหวัง.

และทั้งหมดนี้ก็สรุปเข้าย่อเข้าในขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเหล่านี้นั่นแหละ.

รู้วัฏฏะของกิเลส กรรม วิบาก

เพราะฉะนั้น จึงมีความสำคัญอยู่ที่ความยึดถือ ยึดถือว่า

เอตํ มม นี่เป็นของเรา

เอโสหมสฺมิ เราเป็นนี่

เอโส เม อตฺตา นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา.

ที่ยึดถือก็เพราะมีตัณหา ความอยากความดิ้นรน ความทะยานอยากของจิตใจ เพราะฉะนั้น จึงศึกษาให้รู้จักว่าตัณหานี้เป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. นอกจากให้เกิด

ทุกข์ทางจิตใจ มีโศกะปริเทวะเป็นต้นดังกล่าว ยังเป็นเหตุก่อภพชาติต่อไป ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป. ความเวียนว่ายตายเกิดต่อไปนั้นเรียกว่า **สังสาระ** หรือ **สงสาร** อันแปลว่า *ความท่องเที่ยวไป.* และความท่องเที่ยวไปนั้นก็ท่องเที่ยวไปโดยอาการที่เป็น **วัฏฏะ** อันแปลว่า *วน.* วัฏฏะคือวนนั้น ก็พูดกันง่าย ๆ ว่าเวียนเกิดเวียนตาย หรือเวียนเกิดแก่เจ็บตาย คือเมื่อเกิด ก็แก่ก็เจ็บก็ตาย ตายแล้วก็เกิดก็แก่ก็เจ็บแล้วก็ตาย ตายแล้วก็เกิด ก็เวียนอยู่ดั่งนี้. ความเวียนอยู่ดังนี้เรียกว่า วัฏฏะ คือความวนหรือความเวียนซึ่งพูดกันเข้าใจง่าย ๆ.

แต่เมื่อจะแสดงถึงวัฏฏะคือความวนตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ก็มี ๓ อย่าง คือ

กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส

กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม

วิปากวัฏฏะ วนคือวิบาก ผลของกรรม

อันหมายความว่า กิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม กิเลสจึงเป็นเหตุ กรรมจึงเป็นผลของกิเลส. และกรรมนั้นเองก็เป็นตัวเหตุให้เกิดวิบากคือผล กรรมจึงเป็นเหตุวิบากจึงเป็นผล และวิบากนั้นเองก็เป็นตัวเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก. เมื่อเป็นดังนี้ วิบากนั้นก็เป็นเหตุ กิเลสก็เป็นผลของวิบาก และกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำกรรม กิเลสก็เป็นเหตุ กรรมก็เป็นผลของกิเลส และกรรมนั้นเองก็เป็นเหตุส่งวิบาก. เมื่อเป็นดังนี้ กิเลสก็กลับเป็นเหตุ วิบากก็เป็นผล และวิบากคือผลนั้นก็กลับเป็นเหตุก่อให้เกิดกิเลสขึ้นอีก.

เพราะฉะนั้น กิเลส กรรม วิบาก จึงวนอยู่ดั่งนี้ ก็โดยที่บุคคลนี้เอง หรือจิตนี้เองที่วนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก แล้วก็กลับเป็นเหตุก่อกิเลส กิเลสก็ก่อกรรม กรรมก็ก่อวิบาก วิบากก็ก่อกิเลส. เพราะฉะนั้น สัตว์บุคคลจึงวนอยู่ในกิเลส กรรมวิบากทั้ง ๓ นี้. นี้เป็นวัฏฏะ วัฏฏะคือความวนนี้ ก็วนอยู่ในปัจจุบันนี้นี่เอง และวนอยู่เรื่อยไป ในอดีตก็วนมาดั่งนี้ ในปัจจุบันก็วนมาดั่งนี้ ในอนาคตก็จะวนต่อไปดั่งนี้.

เพราะฉะนั้นวัฏฏะคือความวนนี้ จึงวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก หรือในกงของกิเลส กรรม วิบาก. กิเลส กรรม วิบากนี้เป็นกำ เมื่อเทียบกับล้อ จะเป็นล้อเกวียนหรือล้อรถก็ตาม ซึ่งประกอบด้วยกง ประกอบด้วยกำ ก็มีอยู่ ๓ กำ ก็คือกิเลส กรรม วิบาก ปิดประกอบอยู่ในกงอันเป็นวงกลม. วัฏฏะคือความวนก็วนเป็นวงกลมอยู่ดั่งนี้.

พิจารณาดูความเป็นไปของจิตในปัจจุบัน ก็จะพึงเห็นได้ว่าก็วนอยู่ใน ๓ อย่างนี้ เป็นต้นว่าเกิดตัณหาขึ้นในรูป ตัณหานั้นก็เป็นกิเลส. ก็เป็นเหตุให้ประกอบกรรมคือจงใจที่

จะดูรูป. และเมื่อเป็นกรรมคือประกอบการดูรูป เช่น ขวนขวายไปดู มองดู ดั่งนี้ก็เป็นกรรม ก็ได้วิบากคือผล คือเป็นรูปที่จงใจจะดูด้วยรูปตัณหา. การเห็นรูปนี่เป็นวิบากคือผล. ผลของกรรมคือการที่จงใจดู. และเมื่อเห็นรูป รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็ก่อให้เกิดรูปตัณหายิ่งขึ้นไปอีก. รูปตัณหานั้นก็เป็นเหตุให้ประกอบกรรมคือการดูยิ่งขึ้นไปอีก. ดูก็เห็น ซึ่งเป็นผล. รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจก็ก่อให้เกิดรูปตัณหายิ่งขึ้นไปอีก.

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างในปัจจุบันนี้ จิตของสรรพสัตว์คือจิตที่ยังมีความข้องความเกี่ยว มีสังโยชน์คือความผูกพัน ก็วนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ตลอดเวลา ไม่ออกไปนอกจากวงแห่งกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ ก็เป็นไปอยู่ดังนี้.

ตัดวัฏฏะด้วยการดับตัณหา

และเมื่อว่าถึงวงกว้างคือเกิดแก่ตายในชาติหนึ่ง ๆ. เกิดคือชาติ ก็เป็นตัววิบากคือผลของกิเลสที่เป็นมาแต่อดีต ก็คือตัณหานั่นเอง ยกตัณหาขึ้นเป็นประธาน. แต่ที่ท่านอธิบายนั้นท่านมักอธิบายว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม. ในที่นี้ก็ยกเอาเพียงข้อกิเลสคือตัณหาอย่างเดียว. เพราะตัณหานั้นเป็นตัวก่อภพชาติ และเมื่อมีชาติคือความเกิดขึ้นมาก็แก่ก็เจ็บก็ตายในที่สุด. และเมื่อยังมีตัณหาอยู่ ยังดับตัณหาไม่ได้ ตัณหาก็เป็นชนกกิเลสชนกกรรม นำก่อภพก่อชาติใหม่ขึ้นมาอีก. และเป็นชาติขึ้นก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย. ตายแล้วก็มีปฏิสนธิคือเกิด เกิดก็แก่ก็เจ็บก็ตาย ตายแล้วก็เกิด. ก็เป็นอันว่าแม้ในวงกว้างก็วนเวียนอยู่ดั่งนี้. สัตว์ บุคคล หรือจิต อันนี้จึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะคือวนดังที่กล่าวมานี้. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วัฏสงสารท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก ท่องเที่ยววนเวียนเกิดแก่เจ็บตาย ก็เป็นไปอยู่ดั่งนี้. เพราะฉะนั้นก็เป็นอันศึกษาให้รู้จักตัวสมุทัยคือตัณหาซึ่งเป็นตัวต้นเหตุ. เมื่อดับตัณหาเสียได้ก็เป็นอันว่าหักวัฏฏะคือวนดังกล่าว. ดับกิเลส ดับทุกข์ทางจิตใจในปัจจุบัน วิบากขันธ์ยังอยู่ก็อยู่ไปเหมือนดังวิบากขันธ์ของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย. และเมื่อดับขันธ์ในที่สุด ไม่เกิดอีก ก็เป็นอันว่าเป็น **ปรินิพพาน** คือดับรอบ สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง. ก็เป็นอันศึกษาให้รู้จักทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์. จึงมาถึงศึกษาให้รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ซึ่งก็รวมเข้าในมรรคมีองค์ ๘ ย่อเข้าก็เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา.

หัดดูให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นทุกข์

เมื่อศึกษาให้รู้จักดังนี้ ก็ปฏิบัติหัดที่จะกำหนดรู้จักทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน. และกำหนดเข้ามาดูทุกข์อันมีอยู่ที่ตัวเราเอง คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ซึ่งเป็นตัวสภาวทุกข์. หัดดูให้รู้จักทุกข์ทางจิตใจที่บังเกิดขึ้น มีโศกะปริเทวะ เป็นต้น. และกำหนดให้รู้จักว่า

ที่ต้องมีทุกข์โศกกันอยู่ดั่งนี้ ก็เพราะว่ายังมีที่รัก ยังมีไม่เป็นที่รัก. เมื่อประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ขึ้นมา พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ขึ้นมา. รวมเข้าก็คือว่าเพราะยังมีความปรารถนา และความปรารถนานั้นไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ขึ้นมา.

อันความปรารถนาไม่สมหวังนั้นย่อมมีอยู่ เพราะความปรารถนาที่สมหวังที่เรียกว่าสมหวังนั้น ก็คือความที่ได้มาตามที่ต้องการตามที่หวัง. แต่ความที่ได้มาตามที่ต้องการตามที่หวังนั้นเรียกว่าเป็นความประจวบ เมื่อประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รักก็ย่อมจะมีความสุข. แต่ว่าอันความสุขที่ได้จากความประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รักนั้นก็เป็นการเริ่มต้นของความพลัดพรากเหมือนอย่างเมื่อได้ชาติคือความเกิดมา ตนเองเกิดมาก็ดี ลูกหลานเกิดมาก็ดี ก็เรียกว่าเป็นความตั้งต้นการได้. แต่ว่าความตั้งต้นการได้นี้ ก็เป็นความตั้งต้นของความเสื่อมความดับ เพราะเมื่อเกิดมาก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปในทางขึ้นและในทางเสื่อมจนถึงดับในที่สุด แต่ว่าเมื่อยังมีตัณหา มีความยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็ย่อมจะไม่ต้องการให้สิ่งที่ยึดถือนี้ต้องเปลี่ยนแปลงไปต้องดับไป ซึ่งเป็นการฝืนสภาพธรรมดาอันเป็นไปไม่ได้ เมื่อเป็นดั่งนี้ การได้นั้นเองและยึดถือจึงเป็นตัวต้นเหตุที่ให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ. ความได้ที่ทุกคนพอใจดีใจร่าเริงนั้น ทุกอย่างเป็นความตั้งต้นแห่งความทุกข์ เพราะจะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องพลัดพรากไป. การได้ลาภได้ยศที่ทุกคนพอใจดีใจร่าเริงนั้น คือความเริ่มต้นของความพลัดพรากซึ่งเป็นตัวทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะในที่สุดก็จะต้องพลัดพราก ถ้าลาภยศนั้นไม่พลัดพรากไปก่อน ชีวิตนี้ก็ต้องพลัดพราก เพราะชีวิตนี้ก็ต้องเกิดต้องดับ เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งจึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ. หัดกำหนดพิจารณาให้รู้จักสัจจะคือความจริงดั่งนี้ คือให้รู้จักว่าทุกข์เป็นทุกข์. อันนี้เป็นข้อฝึกทางปัญญาที่จะให้รู้จัก.

รู้จักว่าทุกข์เป็นทุกข์นั้น นอกจากที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามที่ได้แสดงแล้ว ก็กำหนดให้รู้จักว่า

ทุก ๆ สิ่งที่ได้จะเป็นลาภเป็นยศเป็นอะไรก็ตาม ที่ได้นั้นชื่อว่าเป็นการได้ที่เป็นความตั้งต้นของความพลัดพราก. เพราะฉะนั้น เมื่อได้ก็ดีใจ รู้สึกเป็นสุข แต่ความดีใจความสุขนั้นตั้งอยู่ประเดี๋ยวประด๋าว. และเมื่อสิ่งที่ได้นั้นต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปดับไป

เมื่อมีความยึดถืออยู่ว่าเป็นตัวเราของเรา ยึดถือไว้เท่าไรก็ต้องเป็นทุกข์มากเท่านั้น. ยึดถือมากก็ทุกข์มาก ยึดถือน้อยก็ทุกข์น้อย. ไม่ยึดถือเลยจึงจะไม่เป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้น ก็ต้องศึกษาให้รู้จักว่าทุกข์ก็เป็นทุกข์ รู้จักว่าสิ่งที่ได้จะเป็นลาภเป็นยศก็ตาม เป็นความสุขเป็นความรื่นเริงเป็นความหัวเราะความบันเทิงต่าง ๆ นั่น เป็นตัวทุกข์ เป็นตัวทุกข์ทุก ๆ อย่าง เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงได้ทั้งสิ้น ไม่มีอะไรที่จะดำรงอยู่. หัดรู้จักทุกข์ รู้จักตัวทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ดังนี้. และความที่กำหนดให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ดั่งนี้ ก็พึงหัดกำหนดให้รู้จักทุก ๆ อย่างที่ประสบทางอายตนะทั้งสิ้น แม้ตัวความสุขความร่าเริงความเพลิดเพลินต่าง ๆ เอง ก็กำหนดให้รู้จักว่านั่นแหละก็เป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ. สิ่งทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของความสุขความเพลิดเพลินเหล่านั้นก็เป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ทำความรู้เท่าไว้ตั้งแต่ในเบื้องต้น. เมื่อจะมีความสุขก็มีความสุขไป มีความเพลิดเพลินมีความร่าเริงมีความหัวเราะก็หัวเราะไปร่าเริงไปเพลิดเพลินไป. แต่ในขณะเดียวกันก็ทำความรู้เท่าทันไว้ด้วยว่านั่นคือตัวทุกข์ทั้งนั้น เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป.

รู้ว่าทุกข์คือสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง

ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะว่าทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างเหล่านี้ล้วนเป็นสังขาร คือ สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น เป็นสิ่งผสม ปรุงแต่งทุก ๆ อย่าง. ตากับรูป หูกับเสียง เป็นต้น ก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. และเมื่อตากับรูปประจวบกัน เห็นรูปที่เรียกว่าวิญญาณก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง เวทนา สัญญา สังขารต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. ทุก ๆ อย่างเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ซึ่งมีความรวมกันเข้ามาประจวบกันเข้ามา ที่เรียกว่าชาติ คือความเกิดก็ได้เป็นเบื้องต้น แล้วก็ต้องมีความแตกมีความดับในที่สุด เรียกว่าเกิดดับ. เกิดเป็นเบื้องต้น ดับเป็นที่สุด. ทุกอย่างต้องเป็นไปดังนี้. และสิ่งที่มาผสมปรุงแต่งอันมีลักษณะดั่งนี้นี่แหละเรียกว่า **สังขาร** สิ่งผสมปรุงแต่ง. ทำความรู้จักว่านี่คือสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งอันเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ.

รู้จักลักษณะของสังขาร

และเมื่อเป็นสังขารอันเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับดั่งนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้รู้จักลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งอันเรียกว่า **สังขตลักษณะ** ลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งหรือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขาร ว่า

อุปฺปาโท ปญฺญายติ ความเกิดขึ้นปรากฏ

วโย ปญฺญายติ ความเสื่อมไปปรากฏ

จิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ เมื่อตั้งอยู่ ความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ.

รู้ว่าทุกข์คือวิปริณามะ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงไปนี้ของชีวิตของทุก ๆ สิ่งมีอยู่ตลอด เหมือนอย่างกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะไม่มีหยุด กาลเวลาไม่มีหยุดที่จะล่วงไป ๆ ต้องเปลี่ยนแปลงไป สังขารชีวิตร่างกายทุก ๆ สิ่งในโลกนี้ก็ไม่มีหยุด ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

เพราะฉะนั้น เมื่อกำหนดให้รู้จักสังขาร จึงต้องกำหนดให้รู้จัก **วิปริณามะ** อันเป็นลักษณะของสังขาร อันได้แก่ *ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง*. นี่เป็นวิธีพิจารณา. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสอนวิธีกำหนดให้รู้จักทุกข์ไว้ ๓ อย่าง

ข้อหนึ่ง ก็คือ **ทุกขทุกขะ** ให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์.

ข้อสอง **สังขารทุกขะ** ให้รู้จักว่าทุกข์ก็คือสังขาร สิ่งที่ผสมปรุงแต่งทั้งหมด.

ข้อสาม **วิปริณามทุกขะ** ให้รู้จักวิปริณามทุกข์ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงตั้งแต่เกิดจนถึงดับ มีเกิดเบื้องต้น มีดับเป็นที่สุดดั่งนี้

ธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรม

เพราะฉะนั้น ท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม เมื่อฟังเทศนาของพระพุทธเจ้า ดังท่านพระอัญญาโกณฑัญญะเมื่อฟังปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแสดงอริยสัจ ท่านฟังแล้วท่านเข้าใจจับประเด็นอันสำคัญได้. คือท่านเห็นทุกข์ เห็นทุกขทุกขะตัวทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ เห็นสังขารทุกขะ ทุกข์คือสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง เห็นวิปริณามทุกขะ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิดต้องดับ. **ธรรมจักษุ** ดวงตาเห็นธรรม ของท่านจึงมีแสดงไว้ว่า ท่านเห็นว่า

ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ดั่งนี้.

คือ ท่านเห็นทุกขทุกขะ เห็นสังขารทุกขะ เห็นวิปริณามทุกขะ ทุก ๆ สิ่งที่เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งเป็นตัวทุกข์ เป็นตัวสังขาร และเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับทั้งสิ้น. อันนี้

แหละเป็นธรรมจักษุ ดวงตาเห็นธรรม. ฟังเทศน์อริยสัจ ท่านเกิดธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมดั่งนี้ และท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรมดั่งนี้ ท่านแสดงว่าท่านได้โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล เป็นโสดาบันบุคคล อันเป็นอริยบุคคลขั้นที่ ๑ ในพระพุทธศาสนา.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบไป

๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๕
ความรู้จักชรามรณะ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงสัมมาทิฏฐิตามเถราธิบายแห่งท่านพระสารีบุตร และโดยที่ท่านได้อธิบายไว้โดยปริยายคือทางแสดงติดต่อกันหลายข้อหลายประการ. แต่อันที่จริงก็เป็นทางธรรมะที่ดำเนินไปทางเดียวกัน เป็นแต่ท่านได้จำแนกแจกแสดง เพื่อเป็นทางพิจารณาทางปัญญาของผู้ที่มุ่งทราบและมุ่งปฏิบัติอบรมทั้งหลาย.

พระเถราธิบายเรื่องชรามรณะ

ภิกษุทั้งหลายได้ถามท่านต่อไปอีกว่า จะมีทางอธิบายสัมมาทิฏฐิอีกหรือไม่ ท่านก็ตอบว่ามี และก็ได้แสดงอธิบายต่อไปอีกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักชรามรณะ รู้จักสมุทัย เหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จักความดับชรามรณะและรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ. ท่านก็ได้แสดงชี้แจงต่อไปอีกว่า

ชรา ก็ได้แก่ความแก่ ความทรุดโทรม ฟันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความหง่อมแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย มีตาเป็นต้น **มรณะ** ก็ได้แก่จุติความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยูความตาย การกระทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความตัดขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต รู้จักชราความแก่ มรณะความตาย ดังนี้.

เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ความแก่ความตายก็คือชาติ ความเกิด. รู้จักเหตุเกิดแห่งความแก่ความตาย ก็คือรู้จักว่าชาติความเกิดเป็นสมุทัย เหตุเกิดแห่งความแก่ความตาย.

ดับชาติคือความเกิดเสียได้ ก็เป็นความดับชรามรณะ รู้จักความดับชรามรณะก็คือรู้จักว่าดับชาติคือความเกิดเสียได้ เป็นความดับชรามรณะดังกล่าว.

ทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติคือความเกิด ทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ ความแก่ ความตาย ก็คือมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ ก็คือรู้จักว่ามรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าวเป็นทางดับชรามรณะ.

เมื่อรู้จักดังนี้ ก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรง เป็นเหตุละอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือราคะความติดใจยินดี บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะความกระทบกระทั่งขัดเคือง ถอนอนุสัยคือทิฏฐิมานะ ว่าเรามีเราเป็น ละอวิชชาความไม่รู้ ทำวิชชาความรู้ให้บังเกิดขึ้น นำให้ได้ความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้ ดังนี้.

พิจารณาให้รู้จักชรามรณะ ในสายโซ่ของสังสารวัฏ

ตามเถราธิบายนี้ก็เป็นการแสดงอธิบายอริยสัจทั้ง ๔ นั้นแหละให้พิสดารกว้างขวางออกไป. โดยที่อริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นหลักใหญ่ เป็นผลเป็นเหตุในด้านทุกข์หรือด้านวัฏฏะความวนเวียน เป็นเหตุเป็นผลในด้านดับทุกข์ หรือดับวัฏฏะ ความวนเวียน และแม้ในอธิบายอริยสัจทั้ง ๔ ที่อธิบายโดยทั่วไป ดังที่พระสารีบุตรได้แสดงอธิบายไว้ในเบื้องต้นแล้วว่าสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ ก็คือรู้จักทุกข์ รู้จักทุกขสมุทัยเหตุเกิดทุกข์ รู้จักทุกขนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และก็ได้แสดงอธิบายแต่ละข้อขยายความออกไป ดังในข้อทุกข์ข้อแรกก็แสดงด้วยเริ่มว่า ชาติความเกิดเป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ เป็นต้น รวมอยู่ในข้อทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์. แต่ในที่นี้ท่านได้จำแนกแจกแจงออกไปอีก คือในข้อทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ที่ได้ยกเอาชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ขึ้นมาแสดง ก็อธิบายขยายความว่า แม้ใน ๓ ข้อนี้เองก็ยังเป็นอริยสัจทั้ง ๔ ได้ คือ

ชรามรณะ ความแก่ความตาย

ชรามรณสมุทัย เหตุเกิดแห่งความแก่ความตาย ก็คือชาติความเกิด ดังที่แสดงไว้ว่า ชาติปิ ทุกฺขา ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์นั้นนั่นแหละ

ชรามรณนิโรธ ดับความแก่ความตายก็คือดับชาติความเกิดเสีย

ชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ ก็คือมรรคมีองค์ ๘.

สำหรับในข้อ ๔ นี้อธิบายเป็นข้อยืน. เพราะฉะนั้น แม้ในข้อทุกขสัจจะสภาพที่จริง คือทุกข์ที่อธิบายกันทั่วไปนั้น ๓ ข้อข้างต้นก็มาจำแนกเป็นอริยสัจ ๔ อีกได้ สำหรับเป็นทางพิจารณา อันเรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท** ซึ่งแปลว่า *อธิบายจับเหตุจับผลที่สืบเนื่องกันไปเหมือนอย่างลูกโซ่ สืบเนื่องกันไปเป็นลูก ๆ รวมกันก็เป็นสายโซ่ทั้งเส้น.* แปลตามศัพท์ก็แปลว่า *ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น* คือเป็นเหตุเป็นปัจจัยอาศัยกันและกันบังเกิดขึ้นเป็นไป เหมือนอย่างลูกโซ่ลูกที่ ๑ ก็เป็นปัจจัยของลูกที่ ๒ ลูกที่ ๒ ก็เป็นปัจจัยของลูกที่ ๓ ลูกที่ ๓ ก็เป็นปัจจัยของลูกที่ ๔ เชื่อมโยงกันไปดั่งนี้เป็นสายโซ่.

สายโซ่ปฏิจจสมุปบาท ประกอบด้วยลูกโซ่แต่ละลูกที่พัวพันกันกับลูกอื่น และมีมากสายต่อเนื่องพัวพันกันยุ่งเหยิง. ฉะนั้น เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้งสุดประมาณ แต่ก็บังเกิดแก่ท่านเหมือนเป็นของตื้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่าอย่าพูดอย่างนั้น และตรัสว่าเพราะหมู่สัตว์นี้ไม่รู้จริงจึงเกิดเป็นยุ่งประดุจด้ายของช่างหูกเกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เกิดมาเหมือนหญ้ามุงกระต่ายหญ้าปล้อง.

และในการพิจารณาจับเหตุจับผล หรือจับปัจจัยจับผลที่โยงกันไปเป็นสายโซ่ของสังสารวัฏ คือความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ก็พิจารณาจับได้ตามนัยปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ดังกล่าว ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ตรัสจำแนกชี้แจงแสดงเปิดเผยเหมือนอย่างทรงแก้ปมกระจุกด้ายที่ยุ่งออกให้เป็นเส้นด้ายที่ต่อกันยาวยืด และในการที่จะจับขึ้นมาพิจารณาให้เห็นได้สะดวก ก็จับพิจารณาโดยทางแห่งเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรนี้ ตั้งต้นแต่จับชรามรณะความแก่ความตาย ว่าความแก่คืออะไร ความตายคืออะไร ให้รู้จักความแก่ ให้รู้จักความตาย. และก็พิจารณาให้รู้จักสมุทัยของความแก่ความตาย ว่าคือชาติ ความเกิดนั่นแหละเป็นสมุทัยของความแก่ความตาย ให้รู้จักความดับความแก่ความตาย นั่นก็คือดับชาติความเกิดเสียได้ ก็เป็นความดับความแก่ความตาย ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับความแก่ความตาย คือดับชาติดังกล่าวก็คือมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นข้อธรรมปฏิบัติที่ยืน.

เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งอบรมสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ดังพระเถราธิบายที่ท่านได้แสดงมาโดยลำดับ จับตั้งแต่ให้รู้จักอกุศล อกุศลมูล ให้รู้จักกุศล กุศลมูล ให้รู้จักอาหารทั้ง ๔ ให้รู้จักอริยสัจทั้ง ๔ โดยอธิบายทั่วไปอันเป็นหลักใหญ่ แล้วท่านจึงมาซอยให้เห็นเงื่อนที่ต่อเนื่องกันไปเป็นสาย เหมือนอย่างสายโซ่ดังกล่าวนั้น โดยให้จับพิจารณาให้รู้จักก็ตามหลักผลและเหตุด้านเกิดและด้านดับแห่งอริยสัจทั้ง ๔ ที่เป็นหลักใหญ่นั้นนั่นเอง

ดังกล่าว เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนาทางปัญญา จึงควรศึกษาตามแนวเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรนี้ อันเป็นทางอธิบายทางปัญญาที่ดีเยี่ยม อันทำให้ได้ปัญญารู้จักพุทธศาสนา. แม้โดยปริยัติก็ตาม โดยปฏิบัติก็ตาม ย่อมใช้ได้ทั้ง ๒ ทาง จับพิจารณาให้รู้จักชราความแก่ มรณะคือความตาย ว่าความแก่เป็นอย่างนี้ ความตายเป็นอย่างนี้.

รู้จักความแก่ที่ปกปิดและความแก่ที่ไม่ปกปิด

ท่านพระอาจารย์ได้อธิบายความแก่ความตายให้ละเอียดขึ้นไปอีก โดยที่แสดงว่าชราคือความแก่นั้นมี ๒ อย่าง คือ

ปฏิจฉันนชรา ความแก่ที่ปกปิด

อัปปฏิจฉันนชรา ความแก่ที่ไม่ปกปิด.

ความแก่ที่ปกปิดนั้น ก็คือความแก่ที่มีเริ่มตั้งแต่ชาติคือความเกิด ตั้งต้นแต่เป็นกลละในครรภ์ของมารดามาจนเป็นตัวเป็นตน คลอดออกมาก็เจริญขึ้นเป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นความเจริญเต็มที่. ดั่งนี้ เรียกว่า **ปฏิจฉันนชรา** ความแก่ที่ปกปิด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าความแก่ขึ้น.

อันความแก่ขึ้นนี้ก็เป็นชราเหมือนกัน คือความแก่. เราทั้งหลายก็ยังเรียกความแก่ขึ้นของผลไม้ว่าผลไม้แก่. ผลไม้นั้นก็เริ่มมาตั้งแต่ต้นจนปรากฏเป็นผลเล็ก ๆ แล้วก็โตขึ้น ๆ จากผลไม้อ่อน ก็แก่ขึ้น ๆ จนแก่เต็มที่ ก็เรียกกันว่าผลไม้แก่. แต่ว่าบุคคลเราร่างกายที่เจริญขึ้น ๆ จนเจริญเต็มที่ ไม่เรียกกันว่าแก่. แต่อันที่จริงก็เป็นอย่างเดียวกันกับผลไม้นั้น แต่เพราะคนเราไม่เห็นว่าเป็นความแก่ แต่ว่าไปเห็นผลไม้ว่าแก่ในเมื่อผลไม้นั้นเจริญเต็มที่ ส่วนคนเราเจริญเต็มที่นั้นเราไม่เห็นว่าแก่ เห็นว่าเป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นความเจริญเต็มที่ แต่อันที่จริงก็เป็นอย่างเดียวกันเรียกว่าเป็นความแก่ขึ้น. และเมื่อร่างกายเจริญเต็มที่แล้วก็เริ่มเสื่อมลง เรียกว่า เป็นความแก่ลง ก็แก่ลงไปเรื่อย ๆ. ความแก่ลงนี้ก็เป็นความแก่ที่ปรากฏ ซึ่งทุก ๆ คนก็รับรองกันว่าแก่. จึงเรียกว่า **อัปปฏิจฉันนชรา** ความแก่ที่ไม่ปกปิด.

เมื่อเทียบกับพระพุทธาธิบายหรือพระเถราธิบายที่แสดงมาข้างต้นนั้นที่อธิบายว่าชราความแก่ก็คือความแก่ ซึ่งคำนี้ซึ่งเป็นคำเริ่มต้นก็อาจเป็นความแก่ที่ปกปิดก็ได้. และต่อมาจึงอธิบายต่อไปว่าความชำรุดทรุดโทรม ซึ่งเป็นอธิบายของความแก่ลง และอธิบายให้ชัดต่อไปอีกว่าได้แก่อาการที่ฟันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ทั้งหลายมีตาเป็นต้น. อันความเสื่อมแห่งอายุนั้นก็กล่าวได้ว่าเริ่มเสื่อมตั้งแต่เวลาแรกของชาติคือความเกิด. เมื่อมีชาติคือความเกิดก็เริ่มเสื่อมเรื่อยไป เช่นว่าเกิด

ขึ้นมาได้ ๑ ปีก็เสื่อมไป ๑ ปี เกิดมาได้ ๒ ปีก็เสื่อม ๒ ปี. ก็แปลว่าลดเวลาที่มีอยู่ทั้งหมดของชีวิตลงไปทุกขณะ ๆ ที่เวลาของอายุล่วงไป ๆ. เพราะฉะนั้น อายุที่ล่วงไป ๆ นับตั้งแต่ชาติคือความเกิดก็เรียกว่าเริ่มเสื่อมไปโดยลำดับคือคืบเข้าไปสู่ที่สุดอันได้แก่ความตายโดยลำดับทุกขณะทุกเวลาที่ล่วงไป ๆ. ฉะนั้น ความเสื่อมของอายุจึงมีมาโดยลำดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด. และเมื่อแก่ลง ความทรุดโทรมของอินทรีย์ทั้งหลายมีตาเป็นต้น ก็ปรากฏ แต่อันที่จริงนั้นตามศัพท์ที่ท่านใช้ว่า **อินฺทฺริยานํ ปริปาโก** ที่แปลว่า *ความสุกรอบของอินทรีย์ทั้งหลาย* ย่อมหมายความได้ตั้งแต่แก่ขึ้นตลอดจนถึงแก่ลง แต่ก็มักจะแปลกันว่าความหง่อมเสื่อม. แต่อันที่จริงนั้นไม่ตรง หาคำแปลยาก จึงขอยืมคำว่าความหง่อมความเสื่อม หรือแก่หง่อมมาใช้เท่านั้น. แต่อันที่จริงตามศัพท์นั้นได้ทั้งแก่ขึ้นแก่ลง. อินทรีย์คือตาหูจมูกลิ้นกาย ก็เริ่มที่จะสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด. ดังนี้เรียกว่า **ปริปากะ** คือ *ความที่สุกโดยรอบ* คือในทางสมบูรณ์เหมือนอย่างผลไม้ที่แก่เต็มที่ แปลว่าสมบูรณ์ที่สุด แล้วจึงแก่งอม แปลว่าแก่ลง ตาเสื่อม หูเสื่อม เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น แม้ในพุทธาธิบายและเถราธิบายและเถราธิบายนั้นก็อธิบายได้ทั้งแก่ขึ้นและแก่ลงดังกล่าวนั้น. แต่พระอาจารย์ได้มาชี้ให้ชัดขึ้นอีก เป็นปฏิจฉันนชรา แก่ที่ปกปิดกับอัปปฏิจฉันนชรา แก่ที่ไม่ปกปิด ซึ่งอันที่จริงนั้นก็ไม่ได้ปกปิดด้วยกันทั้งสอง ปรากฏทั้งสอง เป็นแต่เพียงว่าบุคคลไม่รู้จักเท่านั้น คือชี้แจงอย่างละเอียด ไม่รู้จักก็ต้องชี้กันไปตรง ๆ ว่าแก่ขึ้น แก่ลง จี้ลงไปให้ชัดขึ้นเท่านั้นเอง. แต่พระพุทธาธิบาย และพระเถราธิบายนั้นก็ครอบไปได้ทั้ง ๒ อย่างแล้ว. ท่านจึงใช้คำอธิบายถึงเรื่องความแก่นี้ไว้หลายคำดังที่กล่าวมานั้น. ก็กำหนดพิจารณาให้รู้จักชราคือความแก่ดังกล่าว ว่าทุกคนก็มีชราคือความแก่ดังกล่าว. เด็กก็พิจารณาได้ ผู้ใหญ่ก็ได้ เพราะก็แก่ด้วยกันทั้งนั้นตั้งแต่ชาติคือความเกิดดังกล่าวมานั้น ว่านี่คือชราคือความแก่.

รู้จักความตายที่ปกปิดและความตายที่ไม่ปกปิด

มาถึงมรณะคือความตาย พระอาจารย์ก็ให้คำอธิบายไว้ ๒ อย่างเช่นเดียวกัน คือ

ปฏิจฉันนมรณะ ความตายที่ปกปิด กับ **อัปปฏิจฉันนมรณะ** ความตายที่ไม่ปกปิด

โดยอธิบายว่า อันความดับของธาตุทั้งหลายอันประกอบเข้าเป็นรูปขันธ์และของนามขันธ์ทั้งหลาย ย่อมมีความดับอยู่ทุกขณะในปัจจุบัน แต่ว่าอาศัยมีสันตติคือความสืบต่อด้วยอาหารทั้งหลายเข้าไปบำรุงเลี้ยงชดเชยส่วนที่ดับไปนั้น จึงมีความเกิดของรูปนามต่อเนื่องกันไป คือว่าเกิดดับ แล้วก็เกิดแล้วก็ดับ แล้วก็เกิดต่อเนื่องกันไป. อันความดับที่มีอยู่

ในระหว่าง ๆ นี้คือมรณะ ความตายที่มีอยู่ในระหว่าง ๆ จะพึงเห็นได้แต่โดยมีอาหารเข้าช่วยทำให้เกิดต่อเนื่องกัน ดังที่ได้มีเถราธิบายไว้แล้วในอาหาร ๔ ที่กล่าวมาแล้ว.

แม้ผู้ศึกษาทางสรีรวิทยาในปัจจุบันก็ยังได้กล่าวไว้เช่นนั้น ว่าร่างกายของทุก ๆ คนในปัจจุบันนี้แม้จนชั้นกระดูกที่เป็นโครงร่างของแต่ละบุคคล ก็หาใช่ร่างกายหาใช่กระดูกที่เป็นโครงร่างตั้งแต่เมื่อเป็นเด็ก ๆ ไม่. กระดูกและโครงร่างตั้งแต่เมื่อเป็นเด็ก ๆ นั้นดับหมดไปแล้ว แต่อาศัยที่มีร่างกายตลอดจนถึงกระดูกที่เป็นโครงร่างใหม่บังเกิดขึ้นทดแทนโดยอาหาร เพราะฉะนั้น ชีวิตจึงยังดำรงอยู่สืบเนื่อง. ความต้องการอาหารสำหรับที่จะชดเชยสืบเนื่องนี้ อย่างละเอียดก็เห็นได้ เช่นลมหายใจเข้าลมหายใจออก. ต้องหายใจเข้าต้องหายใจออกกันอยู่ทุกขณะหยุดไม่ได้ อันแสดงว่าต้องการใช้ลมเข้าไปชดเชยส่วนที่ดับไปหมดไป หยุดหายใจสักครู่หนึ่ง ชีวิตก็จะต้องดับต่อไม่ติด. อันนี้แสดงว่าเกิดดับเกิดดับมีอยู่ในปัจจุบันและดับนั้นก็คือมรณะความตาย. แต่อาศัยมีสันตติคือความสืบต่อดังกล่าวหายใจเข้าก็มีหายใจออก ออกแล้วก็เข้า เมื่อใดสันตติคือความสืบต่อนี้หยุด เช่นหายใจเข้าแล้วไม่ออก หรือออกแล้วไม่เข้า ดับอัสสาสะปัสสาสะ ความตายที่เรียกว่ามรณะในที่สุดก็ปรากฏ. ความตายในระหว่าง ๆ ที่ยังมีสันตติสืบต่อเป็นความตายที่ไม่ปรากฏ แต่ความตายที่ปรากฏก็คือความตายในที่สุดที่สิ้นความสืบต่อดังที่กล่าวนั้น.

แต่ตามพระเถราธิบายก็เริ่มตั้งแต่ว่า จุติ ความเคลื่อน ความแตกสลาย ความอันตรธานหายไป ก็เป็นถ้อยคำที่คลุมได้ทั้ง ๒ อย่าง ตั้งต้นด้วยคำว่าจุติคือความเคลื่อนชีวิตนี้ก็เคลื่อนไปสู่ความดับเรื่อย ๆ ไปทุกขณะแล้ว ตั้งแต่ดับที่ยังมีสันตติความสืบต่อจนไปถึงดับที่สิ้นสันตติอันเป็นความตายที่สุด. แต่ว่าสำหรับผู้ที่อ่อนสติปัญญาก็ยังมองไม่เห็นชัด จึงต้องจี้ลงไปว่าตายที่ปกปิดและตายที่ไม่ปกปิดคือสะกิดใจให้พิจารณาให้เห็นชัด.

เป็นอันว่า *ชราและมรณะนี้มีอยู่ตั้งแต่ในปัจจุบัน ตั้งแต่ชาติคือความเกิด. หัดพิจารณาให้รู้จักชรา ให้รู้จักมรณะที่มีอยู่ในตนเอง. ทุก ๆ คนมีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. เมื่อหัดให้รู้จักว่าสมุทัยของชรามรณะก็คือชาติความเกิด เพราะมีชาติคือความเกิดเป็นเบื้องต้น จึงมีชรามรณะ ถ้าไม่มีชาติคือความเกิด ชรามรณะก็ไม่มี. เพราะฉะนั้นดับชาติเสียได้จึงเป็นอันว่าดับชรามรณะ แต่ทางปฏิบัตินั้นก็คือมรรคมีองค์ ๘ เพื่อให้ถึงความดับชรามรณะคือดับชาติความเกิด.*

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๖
ความรู้จักชาติความเกิด

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายสัมมาทิฏฐิต่อไปอีกว่า สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบก็คือรู้จักชาติความเกิด รู้จักชาติสมุทัยเหตุเกิดแห่งชาติ รู้จักชาตินิโรธความดับแห่งชาติ รู้จักชาตินิโรธคามินีปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชาติ. รู้จักดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ อุชุกทิฏฐิความเห็นตรง นำให้ได้ความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้ ดั่งนี้.

ก็เป็นอันว่า ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบคืบขึ้นไปอีกช่วงหนึ่ง หรืออีกลูกโซ่หนึ่ง หรืออีกเปลาะหนึ่ง. และท่านได้แสดงอธิบายถึง

ชาติ คือความเกิด ว่าก็ได้แก่ ชาติ สัญชาติ ความก้าวลง ความบังเกิด ความบังเกิดยิ่ง ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย ความได้เฉพาะอายตนะทั้งหลาย. รู้จักชาติก็คือรู้จักดั่งนี้

รู้จักชาติสมุทัย เหตุเกิดแห่งชาติ ก็คือรู้จักว่าเหตุเกิดแห่งชาติหรือความเกิดแห่งชาติก็มี เพราะความเกิดแห่งภพ คือเพราะภพเกิด ชาติก็เกิด. รู้จักดั่งนี้เป็นความรู้จักเหตุเกิดแห่งชาติ.

รู้จักชาตินิโรธ ความดับชาติ ก็คือรู้จักว่าความดับแห่งชาติย่อมมีเพราะความดับแห่งภพ ก็คือว่าเพราะภพดับ ชาติก็ดับ. รู้ดั่งนี้เป็นความรู้จักชาตินิโรธ ความดับแห่งชาติ.

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติ ก็คือรู้จักว่ามรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติ.

ความหมายของชาติความเกิด

ต่อไปนี้จะได้แสดงอธิบายไปตามสมควร. อันชาติคือความเกิดนี้ ที่ได้มีพระพุทธาธิบายและมีพระเถราธิบายตาม ว่าได้แก่ชาติ สัญชาติ ความก้าวลง และใช้คำอื่น ๆ ก็มีความหมายถึงชาติคือความเกิดตามที่ได้เข้าใจกันและได้พูดถึงกัน. อันชาติคือความเกิดนี้สำหรับมนุษยชาติหรือว่าสัตว์ที่เกิดอาศัยครรภ์มารดาทั้งปวงย่อมเรียกว่า ชาติคือความเกิดตั้งแต่ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์ของมารดา.

อันความก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์ของมารดานี้ ได้มีพระพุทธภาษิตแสดงอธิบายไว้ว่า ***อาศัยองค์ประกอบ ๓ ประการ*** คือ

หนึ่ง มารดาบิดาอยู่ด้วยกัน

สอง มารดามีระดู

สาม คันธัพพะหรือที่เรียกว่าคนธรรพ์ หมายถึงสัตว์ที่จะมาถือกำเนิด หรือหมายถึงปฏิสนธิวิญญาณมาปรากฏขึ้น.

เมื่อประกอบด้วยองค์ ๓ ประการนี้ ครรภ์ก็ตั้งขึ้น. หรือเรียกตามคำแปลตามศัพท์ภาษาบาลี ว่าความก้าวลงแห่งครรภ์ก็ย่อมมี. อันคำว่าครรภ์นี้ ก็หมายถึงสัตว์ผู้มาบังเกิดในท้องของแม่. ที่เรียกว่าตั้งครรภ์ ก็คือความก้าวลงของครรภ์ ก้าวลงของสัตว์ที่จะมาบังเกิดในครรภ์ก็ย่อมมีขึ้น และก็เรียกว่าเป็น ปฐมจิต ปฐมวิญญาณ ตั้งแต่นั้น. และอาศัยความเติบโตขึ้นมาโดยลำดับ จนถึงครบถ้วน ๙ เดือน ๑๐ เดือน ก็คลอดออกจากครรภ์ของมารดา. ชาติคือความเกิดนั้นก็นับตั้งแต่คันธัพพะ หรือคนธรรพ์หรือปฏิสนธิวิญญาณมาปรากฏก่อขึ้น เป็นปฐมจิตปฐมวิญญาณ. แต่ตามที่นับกันคือนับอายุ ก็มักจะนับตั้งแต่เมื่อได้คลอดออกมาจากครรภ์ของมารดาแล้ว จึงจะเรียกว่าเกิด และก็นับอายุกันมาตั้งแต่นั้น.

ในพระบาลีอีกแห่งหนึ่งได้มีแสดงไว้ว่า *เมื่อธาตุทั้ง ๖ มาประชุมกัน ครรภ์จึงตั้งขึ้นหรือก้าวลง ที่เรียกว่าตั้งครรภ์.* ธาตุทั้ง ๖ นั้นก็ได้แก่ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ คือช่องว่าง วิญญาณธาตุ ธาตุรู้หรือธาตุวิญญาณ. เมื่อธาตุทั้ง ๖ นี้มาประชุมกัน ครรภ์ก็ตั้งขึ้นหรือความก้าวลงของครรภ์ก็มีขึ้น. และเมื่อครรภ์ตั้งขึ้น นามรูปก็มีขึ้น.

ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในที่นี้ ว่าเมื่อธาตุทั้ง ๖ ประชุมกัน ครรภ์ก็ตั้งขึ้น. ธาตุทั้ง ๖ นั้น ธาตุทั้ง ๕ ข้างต้น คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ เป็นธาตุที่

ไม่มีความรู้ เป็นธาตุที่เป็นฝ่ายวัตถุ เป็นฝ่ายรูป. ส่วนธาตุที่ ๖ คือวิญญาณธาตุนั้น เป็นธาตุรู้. และธาตุที่ ๖ นี้คือวิญญาณธาตุ ก็ตรงกับที่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ. รวมความก็คือเมื่อส่วนที่เป็นรูปคือธาตุ ๕ ข้างต้น กับปฏิสนธิวิญญาณ มาประชุมกันครรภ์ก็ตั้งขึ้นมา นับเป็นปฐมจิตปฐมวิญญาณดั่งที่กล่าว.

ชาติคือความเกิดนี้ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น หรือหลังจากที่พระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมมีความเชื่อถือกันว่ามีอยู่ ๒ อย่าง.

อย่างหนึ่ง *ก็คือเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย.*

อีกอย่างหนึ่ง *เกิดมาแล้วดำรงอยู่เป็นนิรันดรไม่ตาย.*

และคนเป็นอันมากหรือเรียกว่าทั้งโลก เมื่อเกิดมาก็ไม่ปรารถนาที่จะแก่จะเจ็บจะตาย ต้องการที่จะดำรงอยู่. แม้ว่ารู้ว่าดำรงอยู่ไม่ได้ ก็ต้องการให้อายุยืนนาน จึงพากันแสวงหาวิธีหรือหยูกยาที่จะทำให้อายุยืนนาน ที่เรียกว่าอายุวัฒนะ. และแม้ว่าเกิดมาเป็นมนุษย์รู้อยู่ว่าจะต้องตาย ก็ปรารถนาที่จะไปเกิดในภพชาติที่ไม่ตาย เช่นไปเกิดเป็นเทพที่เชื่อว่าไม่ตาย. เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกเทพว่าอมร ที่แปลว่าผู้ไม่ตาย. แม้ศาสดาทั้งหลายผู้สอนศาสนานั้น ๆ ก็สอนกันว่ามีสรวงสวรรค์ อันเป็นที่สถิตของเทพที่เป็นอมรคือไม่ตายนี้ และก็สอนให้นับถือปฏิบัติเพื่อที่จะไปเกิดในภูมิชั้นของเทพที่ไม่ตาย ไปเป็นอมรคือเป็นผู้ไม่ตายคือไปเกิดแล้วก็ไม่ตาย. และแม้เป็นมนุษย์นี้เองก็ยังมีลัทธิที่เชื่อถือว่า เมื่อไปปฏิบัติในวิธีพิเศษตามลัทธิที่สั่งสอนนั้น ก็จะสำเร็จทั้งที่เป็นกายมนุษย์นี้ เป็นผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ตลอดไปไม่ตาย เช่น ไปสำเร็จเป็นเซียนต่าง ๆ.

มีชรามรณะเพราะมีชาติ

พระพุทธเจ้าเองเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้ ทรงเป็นสิทธัตถะราชกุมาร เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ก็ได้ทรงพิจารณาเข้ามาเห็นว่า แม้พระองค์เองจะทรงดำรงอยู่ในโลกนี้ในฐานะใด ๆ ก็ตาม แม้ในฐานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระราชาเอกในโลก ก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย. จึงได้ทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องหลุดพ้น พ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย ด้วยทรงพิจารณาเทียบเคียงว่า เมื่อมีแก่มีเจ็บมีตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย เหมือนอย่างเมื่อมีกลางวันก็มีกลางคืน มีกลางคืนก็มีกลางวันเป็นคู่กัน จึงได้เสด็จออกผนวชเพื่อทรงแสวงหาโมกขธรรม. ในพุทธประวัติตอนนี้ก็ยังมิได้กล่าวถึงชาติคือความเกิด. ต่อเมื่อพระองค์ได้

ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลางด้วยพระองค์เอง ได้ทรงพิจารณาด้วยพระปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ จึงได้ทรงพบว่า

ความแก่ความเจ็บความตายนั้นย่อมมีเพราะชาติคือ ความเกิด. เมื่อมีชาติคือความเกิด จะเกิดเป็นอะไร ๆ ก็ต้องมีดับคือตายหรือแตกสลายในที่สุด. ไม่มีใครหรืออะไรที่จะเป็นอมรคือไม่ตาย. ใครหรืออะไรเมื่อมีเกิด ก็ต้องมีดับดังกล่าว.

จึงได้ทรงพบสัจจะคือความจริง ว่าสมุทัยคือความเกิดหรือเหตุเกิดของชรามรณะนั้นก็เพราะชาติ. เมื่อมีชาติก็มีชรามีมรณะ อันนับว่าเป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ตามที่ท่านพระสารีบุตรได้อธิบาย.

มีชาติเพราะมีภพ

และพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงพิจารณาสืบค้นขึ้นไปว่า ความเกิดขึ้นแห่งชาติหรือเหตุเกิดแห่งชาตินั้นคืออะไร. ก็ได้ทรงพบว่าก็คือภพ. *เพราะภพเกิดขึ้น ชาติจึงเกิดขึ้น เพราะภพมีขึ้น ชาติจึงมีขึ้น.* ดังที่ท่านพระสารีบุตรได้นำมาอธิบายในขั้นนี้. และพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้ทรงค้นคว้าสืบ ๆ ขึ้นไป. แต่ในขั้นนี้นั้นเอาเพียงแค่ว่า เพราะมีภพหรือเพราะภพเกิดขึ้นจึงมีชาติ ชาติจึงเกิดขึ้น. เพราะความเกิดขึ้นแห่งภพจึงมีความเกิดขึ้นแห่งชาติ. ก็เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นในโลกนี้ซึ่งเป็นพระผู้ตรัสรู้ ได้ตรัสรู้พบสัจจะคือความจริงตั้งแต่ในขั้นนี้ ว่าชรามรณะนั้นมีเพราะชาติความเกิด และชาติคือความเกิดมีขึ้นก็เพราะมีภพ.

ทรงหาทางปฏิบัติเพื่อดับชาติ

นี้เป็นสัจจะคือเป็นความจริง ที่เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าคือพระผู้ตรัสรู้ที่ได้ชื่อว่าพุทธะนี้เท่านั้นจึงตรัสรู้ดังนี้. ศาสดาก่อนแต่พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นหรือแม้ภายหลังที่พระพุทธเจ้าทรงบังเกิดขึ้น ก็มิได้มีผู้ใดแสดงดั่งนี้ได้ตรัสรู้ดั่งนี้. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นสิทธัตถะราชกุมาร เมื่อเสด็จออกทรงผนวชแล้วได้ทรงเข้าศึกษาในสำนักท่านอาจารย์อาฬารดาบสและอุททกดาบส. ได้ทรงศึกษาจบสมาบัติ ๗ สมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นสมาธิอย่างสูงตามลัทธิของท่านดาบสทั้ง ๒ นั้น ซึ่งยังปฏิบัติสมาธิดังกล่าวเพื่อภพชาติ ซึ่งเข้าใจว่าเพื่อเป็นอมรคือไม่ตาย ดังเช่นที่บัญญัติว่าเป็นพรหมหรือเป็นเทพชั้นสูงสุดชั้นใดชั้นหนึ่ง. เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นอันว่าปฏิบัติลัทธิสมาบัติทั้งปวงนั้นเพื่อ

ชาติคือความเกิด ซึ่งความเกิดในภพชาติที่ไม่ตายนั้นไม่มี. เมื่อมีชาติคือความเกิดแล้ว จะในภพชาติใดก็ตาม ก็จะต้องมีดับ ต่างแต่เร็วหรือช้าเท่านั้น. แต่ก็มิได้ทรงปฏิเสธว่าไม่มีเทพดา ไม่มีพรหม. เทพดา พรหม มี ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามลัทธิสมาบัตินั้นก็ไปได้. แต่ว่าแม้ไปเกิดเป็นพรหมเป็นเทพนั้น ๆ ก็ชื่อว่ามีชาติคือความเกิด ก็จะต้องมีแก่มีตายมีดับ จึงเป็นอันว่าไม่พ้นทุกข์ เพราะยังต้องมีเกิดมีดับ และยังมีตัณหาคือความอยาก อันเป็น โปโนพฺภวิกา เป็นไปเพื่อเกิดในภพชาติใหม่. ก็เป็นอันว่ายังไม่สิ้นกิเลส ยังไม่สิ้นชาติ สิ้นภพ ยังไม่สิ้นทุกข์. จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา แต่ก็ไม่ทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ เพราะไม่เป็นทางให้เกิดปัญญาที่จะรู้ถึงสัจจะคือความจริงที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้. แต่ก็เป็นอันว่าแม้ในขั้นที่ทรงละสละสำนักของท่านดาบสทั้ง ๒ นั้น ก็ได้ทรงเริ่มที่จะเข้าพระทัยที่จะรู้ว่าเมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่ ก็จะต้องมีชรามีมรณะ ยังมีทุกข์. เพราะฉะนั้น ก็จะต้องหาทางปฏิบัติเพื่อดับชาติคือความเกิด. ซึ่งทางปฏิบัติเพื่อดับชาติคือความเกิดนี้ยังไม่มีศาสดาใดสั่งสอนได้ มีแต่สั่งสอนที่จะให้ไปเกิดในภพชาติ ที่เข้าใจว่าเป็นอมรคือไม่ตายดังที่กล่าวนั้น ซึ่งหามีไม่ตามความเป็นจริงดังที่กล่าว. เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่าแม้ในขั้นนั้น พระโพธิสัตว์ก็ได้มีพระปัญญาที่ได้ทรงพิจารณาเห็น จับเหตุจับผล จับลูกโซ่ของสังสารวัฏ จับตั้งแต่ความแก่ความตาย ว่ามีเพราะชาติคือความเกิด. แต่ว่าเมื่อยังไม่มีศาสดาใดจะสั่งสอนว่าจะดับชาติได้อย่างไร จึงต้องทรงหาเอาเองด้วย ทรงปฏิบัติค้นคว้าต่อไป จนได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาดังกล่าว

เพราะฉะนั้น เงื่อนของธรรมะตอนนี้จึงเป็นเงื่อนสำคัญ ที่ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมะทางปัญญาหรือทางวิปัสสนาจะต้องทำความเข้าใจ. และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้วจึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ที่จะนำให้เข้ามาสู่สัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้ถูกตรง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๗
ความรู้จักภพ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงเรื่องสัมมาทิฏฐิตามเถราธิบายแห่งพระสารีบุตรเถระมาโดยลำดับ จนถึงท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอธิบายจับชรามรณะว่ามีเพราะชาติคือความเกิดชาติคือความเกิดมีเพราะภพ. และภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านอีกว่าสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบจะมีอธิบายอย่างไรอีก. ท่านก็ตอบว่ามี และท่านก็จับอธิบายต่อไปซึ่งมีความว่า *ความเห็นชอบคือสัมมาทิฏฐินั้น ก็คือรู้จักความเกิดขึ้นแห่งภพว่ามีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน* โดยที่ท่านได้ให้คำอธิบายเป็นหัวข้อไว้ก่อนว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ที่จะพึงอธิบายได้ต่อไปนั้น ก็คือความรู้จักภพ ความรู้จักเหตุเกิดขึ้นแห่งภพ รู้จักความดับภพ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับภพ เมื่อมีความรู้จักดังนี้ก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ อุชุกทิฏฐิ เห็นตรง ทำให้ได้ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม และนำมาสู่สัทธรรมคือพระธรรม-วินัยในศาสนานี้ ดังนี้.

รู้จักภพ ๓

และท่านก็ได้อธิบายขยายความในข้อแรกว่า รู้จักภพ ก็คือรู้จักว่าภพนั้นมี ๓ คือ **กามภพ รูปภพ อรูปภพ** อันคำว่า *ภพ* นั้นมักจะพูดกันคู่กับ **ชาติ** ว่า **ภพชาติ** ซึ่งดูเหมือนจะคล้าย ๆ กันหรือเป็นอันเดียวกัน และก็ได้มีอธิบายภพทั้ง ๓ นี้ไว้ด้วย ว่าได้แก่โลกอันเป็นที่บังเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลาย.

และโลกที่บังเกิดขึ้นของผู้ที่ยังท่องเที่ยวไปในกาม ก็เรียกว่า **กามภพ**.

ส่วนโลกที่บังเกิดขึ้นของผู้ที่ท่องเที่ยวไปในรูป อันหมายถึงได้รูปฌาน ได้รูปสมาบัติอันเป็นชั้นพรหม คือชั้นรูปพรหม ก็เรียกว่า **รูปภพ**.

ส่วนโลกอันเป็นที่บังเกิดขึ้นของผู้ที่ท่องเที่ยวไปในอรูป คือได้อรูปฌาน อรูปสมาบัติ คือเกิดเป็นอรูปพรหม ก็เรียกว่า **อรูปภพ**

นี้เป็นอธิบายทั่วไป และก็อธิบายทั่วไปนี้เองที่ได้เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปดังนี้ และก็พูดควบคู่กันไปกับชาติว่า **ชาติภพ** ดังกล่าว

ภพ ๒ ในปฏิจจสมุปบาท

แต่ว่าในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเป็นลูกโซ่โยงกันไป อันเรียกตามศัพท์ว่า **ปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ที่ท่านพระสารีบุตรมาจับอธิบายแสดงสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ก็คือความที่รู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันโยงกันไปเป็นลูกโซ่นี้. ท่านจับแต่ชรามรณะว่ามีเพราะชาติคือความเกิด. ชาติคือความเกิดก็มีเพราะภพ. และในตอนนี้ท่านก็แสดงว่าภพก็มีเพราะอุปาทาน. แต่ในข้อแรกที่ท่านตั้งขึ้นเป็นหัวข้อ ท่านก็จับเอาภพขึ้นเป็นที่ตั้ง ว่าสัมมาทิฏฐินั้นคือ ความรู้จักภพ รู้จักภพสมุทัย เหตุเกิดภพ รู้จักภพนิโรธ ความดับภพ รู้จักภพนิโรธคามินีปฏิปทา หรือภวนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับภพ ดังที่กล่าว. เมื่อเป็นดั่งนี้ ภพกับชาติจึงต่างกัน และชาติมีเพราะภพ ความเกิดขึ้นแห่งชาติก็มีเพราะความเกิดขึ้นแห่งภพ.

เมื่อเป็นดังนี้ คำว่าภพในที่นี้จึงมีอธิบายต่างออกไปจากที่กล่าวมาข้างต้น. เป็นอธิบายจำเพาะในหมวดธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นโยงกันไปเหมือนดังลูกโซ่ดังกล่าวนั้น และท่านก็ได้อธิบายไว้ว่า *ภพหรือภวะในที่นี้มี ๒ คือ กรรมภพ ภพคือกรรม และอุปปัตติภพ ภพคืออุปบัติคือความเข้าถึง.*

กรรมหรือการที่กระทำเกิดจากใจ

คำว่า **กรรม** นั้นก็ได้แก่ *การงานที่กระทำ* ทำทางกายที่เรียกว่ากายกรรม ทำทางวาจาก็เรียกว่าวจีกรรม กรรมทำทางใจก็เรียกว่ามโนกรรม. หมายถึงการงานที่กระทำด้วยความจงใจอันเรียกว่าเจตนา. เมื่อเจตนาคือจงใจทำ การที่กระทำนั้นจึงเป็นกรรมอันให้บังเกิดผล. กรรมดีก็ให้ผลดี กรรมชั่วก็ให้ผลชั่ว. นี้เป็นอธิบายกรรมทั่วไป ดังได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้แปลความว่า

เราตถาคตกล่าวเจตนาคือความจงใจว่าเป็นกรรม เพราะบุคคลจงใจแล้วจึงทำทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ดั่งนี้.

แต่แม้เช่นนั้น ในการแสดงกรรมโดยพิสดาร *ท่านก็ยังจัดกรรมที่ทำโดยมิได้มีเจตนา คือไม่ได้จงใจไว้ ว่าเป็นกรรมประเภทหนึ่งเหมือนกัน* เรียกว่า **กตัตตากรรม** กรรมที่สักแต่ว่าทำ พิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า การกระทำบางอย่างที่กระทำไปแม้มิได้เจตนา แต่อาศัยความประมาทเลินเล่อเผลอเพลินพลาดพลั้ง ก็มีโทษได้เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นท่านจึงจัดเอาไว้ว่าเป็นกรรมประเภทหนึ่งด้วย ก็มีเหตุผลอยู่. แต่ว่ากล่าวโดยทั่วไปแล้ว เมื่อมีเจตนาคือจงใจทำ ท่านจึงเรียกว่าเป็นกรรมดังพระพุทธภาษิตดั่งที่ได้ยกมาแปลไว้ข้างต้นนั้น.

กรรมภพ

เพราะฉะนั้น กรรมจึงเกิดจากใจ ใจที่จงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นกรรมขึ้นมาทางใจก่อน อันเรียกว่ามโนกรรม. และเมื่อได้พูดออกไปด้วยใจที่มีความจงใจนั้นก็เป็นวจีกรรม เมื่อทำทางกายออกไปก็เป็นกายกรรม. เมื่อบังเกิดขึ้นอยู่ในใจ จงใจอยู่ในใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยคิดไป ก็เป็นมโนกรรม. เพราะฉะนั้น กรรมจึงเกิดจากใจ และลำพังคิดไปในใจก็เป็นมโนกรรมได้. ฉะนั้น การที่ท่านจัดว่ากรรมก็ชื่อว่าเป็นภพอย่างหนึ่ง คือ **กรรมภพ** ภพคือกรรม ก็มีเหตุผลอยู่. เพราะคำว่า **ภพ** นั้นมาจากคำว่า **ภว** ที่แปลว่า *เป็น* หรือ *ความเป็นความมี.* มีอีกคำหนึ่งคือคำว่า **ภาวะ** ก็แปลว่า *ความเป็นความมี.* เป็นคำเดียวกันกับคำว่าภวหรือภพ ความเป็นความมี. เพราะฉะนั้น ที่ชื่อว่าภพก็คือความเป็นความมีที่เกิดตั้งขึ้นในจิตใจนี้ก่อน.

ความเป็นความมีอะไรที่บังเกิดขึ้นตั้งขึ้นในจิตใจนี้ก่อน ก็คือ *ความเป็นเรา ความมีเรา* อันเรียกชื่ออีกคำหนึ่งว่า **อัสมิ**. **อัสมิมานะ** *ความสำคัญว่าเรามีเราเป็น* .ฉะนั้น ความมีเราความเป็นเราขึ้นอันเป็นตัวอัสมิคืออัสมิมานะนี้ จึงบังเกิดขึ้นในจิตใจนี้ มีอยู่เป็นไปอยู่ และเมื่อมีเราเป็นเราหรือเรามีขึ้นเราเป็นขึ้น จึงมีอย่างอื่นต่อ ๆ ไป เช่นว่า มีของเรา คือจะต้องมีเราขึ้นมาก่อนจึงจะมีของเรา ถ้าไม่มีเราของเราก็ไม่มี. ฉะนั้น ความมีเราเป็นเราขึ้น ตั้งขึ้นในจิตใจนี้ ก็เรียกได้ว่าเป็นมโนกรรมอันละเอียด ซึ่งมีอยู่ในบุคคลสามัญทุก ๆ คน ตรงกับคำว่า **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ นอนจมดองจิตสันดานของทุก ๆ คนอยู่ ก็คือความที่มีเราเป็นเรา เป็นต้นภวาสวะ. อันนี้แหละกล่าวได้ว่าเป็นตัวมโนกรรมอันละเอียดที่ทุก ๆ คนมีอยู่.

มีกรรมภพจึงมีชาติความเกิด

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จะต้องมีเราเป็นเราขึ้นก่อน จึงจะมีของเรา และไม่ใช่ว่าจะมีเพียงของเราเท่านั้น แต่ก็หมายความว่า ย่อมมีสิ่งอื่นทุก ๆ อย่างที่เกี่ยวกับตัวเรานี้. และข้อที่เกี่ยวเนื่องเป็นประการแรกก็คือว่า **ชาติ** ความเกิด. ต้องมีตัวเราและตัวเรานี้เกิด. ถ้าหากว่าไม่มีตัวเราก็ไม่มีอะไรเกิด. แต่เพราะมีตัวเราจึงมีชาติคือความเกิด คือตัวเราเกิด เช่นเดียวกับว่าของเราดังที่กล่าวแล้ว. ต้องมีตัวเราจึงมีของเรา ถ้าไม่มีตัวเรา ของเราก็ไม่มีฉันใดก็ดี เมื่อมีตัวเรา ตัวเรานี้เองที่มีอยู่จึงเกิด. เพราะฉะนั้น ชาติคือความเกิดจึงมีเพราะภพ ก็คือความที่มีเราเป็นเราคือตัวเรา และตัวเราที่มีที่เป็นอยู่อันเป็นมโนกรรมอย่างละเอียดนี้เองเกิด. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ภพในที่นี้หมายถึงกรรมภพ ภพคือกรรมก็ดังที่ได้อธิบายแล้วว่าหมายถึงมโนกรรมอย่างละเอียด. ที่เรามีเราเป็น เป็นเรามีเรา เป็นตัวเราขึ้นมานี่แหละคือตัวภพ และตัวภพนี้เองก็เป็นตัวกรรม คือจิตใจนี้เองปรุงแต่งขึ้นทำขึ้นมาสร้างตัวเราขึ้นมา ทำขึ้นมา เป็นมโนกรรมอย่างละเอียด และเมื่อสร้างตัวเราขึ้นมาก็ตัวเรานี้เองจึงเกิด.

เพราะฉะนั้น เพราะมีกรรมภพดั่งนี้จึงมีชาติคือความเกิด. ถ้าไม่มีกรรมภพดังนี้ก็ไม่มีอะไรเกิด เพราะไม่มีตัวเรา. เมื่อไม่มีตัวเราก็ไม่มีอะไรเกิด เมื่อมีตัวเราขึ้นจึงมีชาติคือความเกิด คือตัวเราเกิด และตัวเรานี้เองก็คือ ***กรรมภพ***.

อุปปัตติภพความเข้าถึงชาติความเกิด

และอธิบายของภพประการที่ ๒ ว่าได้แก่ **อุปปัตติภพ** ภพคือความเข้าถึงก็สืบเนื่องมาจากกรรมภพนั่นเอง. คือเมื่อเรามีเราเป็น มีเราเป็นเรา ตัวเรานี้เองจึงเข้าถึงชาติคือความเกิด. คือตัวเรานี้เองมีอาการไปมีอาการมา และประการแรกก็คือไปสู่ชาติคือความเกิดเข้าถึงชาติคือความเกิด. ตัวเรานี้เองเข้าถึงชาติคือความเกิด ดังที่เรียกในที่อื่นว่า ปฏิสนธิวิญญาณ หรือปฏิสนธิจิต หรือปฏิสนธิ. และอันนี้เองที่เป็นอุปปัตติภพ ถ้าหากว่ามีตัวเราแต่ว่าถ้าตัวเราไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา ก็ไม่มีอาการเข้าถึงชาติคือความเกิด. แต่ข้อนี้เป็นไปไม่ได้. *เมื่อมีตัวเรา ตัวเราก็ต้องมีอาการไปอาการมา จึงต้องมีอาการเข้าถึงชาติคือความเกิด. อาการของตัวเราที่เข้าถึง คือที่ไปที่มานี่แหละเป็น อุปปัตติภพ.*

ความรู้จักภพที่เป็นความเห็นชอบ

เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรท่านจึงได้แสดงว่า สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบนั้นก็คือรู้จักภพว่าภพคืออะไร เป็นประการแรก. และเมื่อรู้จักภพ ว่าภพคือกรรมภพและอุปปัตติภพ อันได้แก่ภาวะที่เป็นเรา ที่มีเรา เป็นตัวเรา ซึ่งมีอาการเคลื่อนไหวไปมาได้ เข้าถึงโน่นเข้าถึงนี่ได้ นี่แหละคือตัวภพ ซึ่งเมื่อมีภพดังนี้ก็มีชาติคือความเกิด. ให้รู้จักภพดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ความเห็นตรง ต่อไปท่านก็แสดงว่า

รู้จักภวสมุทัยหรือภพสมุทัย เหตุเกิดแห่งภพก็ได้แก่อุปาทานคือความยึดถือ

รู้จักภวนิโรธหรือภพนิโรธ ความดับภพ ก็คือความดับอุปาทานความยึดถือ

รู้จักภวนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับภพ ก็คือดับอุปาทานเสีย.

ความที่รู้จักดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง เป็นไปเพื่อละราคานุสัย อนุสัยคือราคะความติดใจยินดี เพื่อบรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคือง เป็นไปเพื่อถอนอนุสัยคือทิฏฐิมานะว่าเรามีเราเป็น เป็นไปเพื่อละอวิชชา เพื่อทำวิชชาคือความรู้แจ้งเห็นจริงให้บังเกิดขึ้น นำให้ได้ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้ ดั่งนี้.

เพราะฉะนั้น ความที่มาพิจารณาให้รู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โยงกันไปเป็นลูกโซ่ ตามพระเถราธิบายนี้ จึงเป็นข้อที่ควรกระทำ. และเมื่อพิจารณาให้มีความเข้าใจแล้วก็ได้รู้จักสัจจะคือความจริงในพุทธศาสนา จนถึงขั้นที่เป็นอริยสัจ. และจะรู้จักอริยสัจทั้ง ๔ ที่จำแนกออกไปได้อย่างกว้างขวาง. และครอบคลุมสัจจะคือความจริงทุกอย่าง. เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อที่ควรตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาให้มีความเข้าใจ และเมื่อมีความเข้าใจแล้วก็จะได้ประโยชน์ดังกล่าว

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๘

ความรู้จักภพ ๓

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนกรรมภพและอุปปัตติภพ

ได้แสดงพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตร ตามที่ท่านพระธรรมสังคาหกาจารย์ได้ร้อยกรองไว้ในสัมมาทิฏฐิสูตรโดยลำดับ มาถึงข้อที่ท่านอธิบายว่าสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ก็ได้แก่ รู้จักภพ รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดภพ รู้จักนิโรธความดับภพ และรู้จักนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับภพ. ก็ได้แสดงอธิบายไปแล้ว. แต่วันนี้จะได้เพิ่มเติมในข้อรู้จักภพ ซึ่งได้อธิบายความหมายของภพในหมวดธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น โยงกันไปเหมือนดั่งลูกโซ่ อันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาทแปลว่าธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น. และได้แสดงภพ ว่าในที่นี้หมายถึงกรรมภพ ภพคือกรรม อุปปัตติภพ ภพคืออุปบัติ. และได้แสดงถึงกรรม ว่าคือการที่กระทำอันเกิดที่ใจเกิดที่จิต จิตจงใจทำ แม้ทำทางใจ ก็เรียกว่ามโนกรรม กรรมทางใจ.

กรรมภพในที่นี้เป็นตัวต้น ก็ได้อธิบายแล้วว่า ได้แก่ อัสมิคือความเป็นเรา หรือความที่เราเป็นเรามี เป็นการสร้างความเป็นเราขึ้น ซึ่งท่านได้อธิบายในข้อต่อไป ว่าสมุทัยคือเหตุเกิดแห่งภพดังกล่าวก็คืออุปาทาน ความยึดถือ. แต่ยังไม่อธิบายอุปาทาน จะอธิบายภพเสียก่อน ซึ่งสร้างตัวอัสมิ ความที่เรามีความที่เราเป็นขึ้น. เพราะภพหรือภวแปลว่าความมีความเป็น เช่นเดียวกับภาวะที่แปลว่าความมีความเป็น มีเราเป็นเราขึ้นก่อน จึงเป็นตัวมโนกรรมอันละเอียดซึ่งมีขึ้นเป็นประการแรก ดองสันดานเป็นภวานุสัย อนุสัยคือภพตลอดมาช้านาน. และเมื่อมีกรรมภพ ภพคือกรรม ดั่งนี้ จึงมีอุปปัตติภพ ภพคืออุปบัติ ความเข้าถึง ก็คือความที่เข้าถึงชาติความเกิด. เพราะเมื่อเป็นภพคือความมี

ความเป็น เป็นเราขึ้นมา เราก็มิได้อยู่เฉย ๆ มีความไปความมา มีความเข้าถึง เข้าถึงนั่น เข้าถึงนี่ ก็คือเข้าถึงชาติความเกิดต่อไป. นี้ได้อธิบายมาแล้ว แต่ได้ซ้ำความเพื่อทบทวน.

ภพ ๓

โดยที่วันนี้จะได้อธิบายถึงภพ ๓ ที่ได้กล่าวไว้แล้วตามพระเถราธิบาย. คือ พระเถราธิบายท่านว่ารู้จักภพ ก็คือ **รู้จักภพ ๓** อันได้แก่ **กามภพ รูปภพ อรูปภพ**.

กามภพ

ข้อแรก **กามภพ** ภพที่เป็นกามหรือที่ประกอบด้วยกาม ก็คือความที่มีเราเป็นเราอันประกอบด้วยกาม. จะกล่าวว่าคือจิตใจนี้เองที่เป็นที่ตั้งของตัวเราดังกล่าวท่องเที่ยวไปในกาม ประกอบด้วยกาม หยั่งลงไปในกามเป็นภาวะจิตใจ หรือเป็นภวเป็นภพแห่งจิตใจของสามัญชนทั้งปวง ที่เป็นกามาพจร ประกอบด้วยกาม อัน กาม นั้นแปลว่า *ใคร่* แปลว่า *ปรารถนา*. มี ๒ อย่าง คือ

กิเลสกาม กามที่เป็นกิเลส อันได้แก่ตัวความใคร่ตัวความปรารถนา.

อีกอย่างหนึ่ง **วัตถุกาม** กามคือพัสดุ โดยมากแสดงไว้ ๕ คือ รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ และโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ. รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ดั่งนี้เรียกว่าวัตถุกาม.

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **กามคุณ**. คำนี้แม้คนไทยก็พูดรู้จักกันมาก. กามคุณก็คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย. ทำไมจึงเรียกว่ากามคุณ. ก็เพราะวัตถุกามที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งปวงเหล่านี้ก็มีคุณอยู่ คือทำให้เกิดความสุขโสมนัสได้อยู่ เพราะว่าส่วนที่น่ารักใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจมีอยู่ เป็นที่ตั้งของสุขของโสมนัส ทำให้เกิดสุขทำให้เกิดโสมนัสมีอยู่ คือแปลว่ามีคุณอยู่. เพราะมีคุณอยู่ดังนี้ จึงทำให้รักทำให้ใคร่ทำให้ปรารถนาทำให้ต้องการ. ถ้าไม่มีคุณก็จะไม่ทำให้รักใคร่ปรารถนาต้องการ. เพราะฉะนั้นจึงเรียกส่วนที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเหล่านี้ว่ากามคุณ ก็คือวัตถุกามทั้ง ๕ นั้นเอง อันเป็นส่วนที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เป็นกามคุณ. และเพราะกามมีคุณเป็นที่ตั้งของสุขโสมนัสดังกล่าว สามัญชนทั้งปวงจึงได้หลงติดอยู่ ยากที่จะหลุดพ้น ยากที่จะปล่อยได้. และจึงท่องเที่ยวไปในกามคุณ แสวงหากามคุณเหล่านี้กันอยู่เป็นประจำ.

รู้อหังการ มมังการ

และโดยเฉพาะกามคุณนี้ อันเป็นที่ตั้งของกามที่เป็นกิเลส กามที่เป็นกิเลสนั้นเล่าก็ตั้งอยู่ในตัวเราที่เป็นตัวภพดังกล่าวแล้ว. และตัวเราที่เป็นตัวภพดังกล่าวนั้นก็ได้กล่าวแล้วว่าก็เป็นกรรมชนิดที่ละเอียดเป็นตัวมโนกรรม คือที่จิตนี้เองสร้างขึ้นมา กระทำขึ้นมาด้วยอำนาจของอุปาทานคือความยึดถือ. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอหังการ ก็คือว่ากรรมนี้เองกระทำให้เป็นเราขึ้นมา.

การกระทำให้เป็นเราขึ้นมานี้เรียกว่า **อหังการ**. คำนี้บางทีเราพูดถึงกันว่าคนนั้นมีอหังการมาก คนนี้มีอหังการมาก ที่มีความหมายถึงความที่ทะนงตัวยกตัวถือตัวเป็นต้น แต่ตามศัพท์นั้นแปลว่า *การทำให้เป็นเรา การสร้างให้เป็นเรา*. ซึ่งการทำให้เป็นเรา การสร้างให้เป็นเรานี้คือตัวกรรมนั้นเอง. และตัวกรรมนี้เองก็เป็นกรรมภพดังกล่าวมาแล้ว มีอยู่ในจิตใจที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ สร้างให้เป็นอหังการขึ้นมา ทำให้เป็นเราขึ้นมา. และเมื่อสร้างให้เป็นอหังการให้เป็นเราขึ้นมาแล้วดั่งนี้ก็มีมมังการตามมา.

คำว่า **มมังการ** นั้นแปลว่า *ทำให้เป็นของเรา* สืบเนื่องมาจากอหังการ. เมื่อมีการทำให้เป็นเราขึ้นมา ก็มีการทำให้เป็นของเราขึ้นมา เพราะเมื่อมีเราก็ต้องมีของเรา. ดั่งนี้ก็เป็นกรรมภพซึ่งมีอยู่ในปัจจุบัน.

การทำให้เป็นเรา สร้างเรา สร้างของเราขึ้นมา เรียกควบกันว่า **อหังการมมังการ**.

อะไรเป็นของเรา. ของเราที่เป็นของเรา ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ว่า

กมฺมสฺสโกมฺหิ เรามีกรรมเป็นของ ๆ เรา

กมฺมทายาโท เรามีกรรมเป็นทายาท คือต้องรับผลของกรรม เป็นต้น.

ก็คือกรรมนี้เองเป็นของเรา. การสร้างให้เป็นเราขึ้นมา เป็นมโนกรรมอันละเอียด และเมื่อเป็นมโนกรรมคือเป็นกรรมขึ้นมา กรรมอันนี้เองก็เป็นของเรา ซึ่งจะต่ออุปบัติคือเข้าถึงชาติต่อไป. และนอกจากนี้เมื่อสร้างให้เป็นเราขึ้นมา เราก็ไปประกอบกรรมต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ ดีบ้างชั่วบ้าง. กรรมที่ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นของ ๆ เราอีกนั่นแหละ ซึ่งจะต้องไปเสวยผลต่อไป. จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว

ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ เราจักต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดั่งนี้.

และเมื่อสร้างเราขึ้นมาและเราที่สร้างขึ้นมานี้ก็ท่องเที่ยวไปในกามดังกล่าวติดอยู่ในกามดังกล่าว ก็ชื่อว่าเป็นกามภพ.

รู้โทษของกาม

แต่ว่าพึงเข้าใจว่า ที่กล่าวว่ากามคุณ กามก็มีคุณเป็นที่ตั้งของปีติโสมนัสดังกล่าวนั้น หาใช่มีคุณอย่างเดียวไม่ ยังมีโทษอันเรียกว่า **กามาทีนพ** โทษของกาม ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงชี้แจงอาทีนพคือโทษของกามไว้เป็นอันมาก. และตรัสไว้ด้วยว่า

กามนี้ทำให้เกิดสุขโสมนัสอันเป็นส่วนคุณนั้นน้อย แต่ว่ามีอาทีนพคือโทษนั้นมาก.

พิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่า ทุก ๆ คนนั้นต้องมีทั้งราคะมีทั้งโทสะมีทั้งโมหะ. ถ้าว่ากามมีคุณโดยส่วนเดียวแล้ว ก็มีแต่ที่จะยินดีเพลิดเพลินสนุกสนานกันไปโดยส่วนเดียว แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่. บางทีก็สมปรารถนาได้ตามต้องการ บางทีก็ไม่สมปรารถนาและมีเหตุขัดข้องต่าง ๆ. จึงต้องมีโทสะคือความโกรธแค้นขัดเคือง ในเมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการตามที่รักใคร่ปรารถนา แต่ไปได้ในสิ่งที่ไม่ต้องการไม่รักใคร่ไม่ปรารถนา และยังมีความหลงติดอยู่.

ทั้งข้อที่ว่ามีสุขโสมนัสน้อยแต่ว่ามีทุกข์โทษมากนั้น พิจารณาดูแล้วก็จะพึงเห็นได้ว่าความสุขโสมนัสที่ได้จากกามนั้น เป็นการได้อย่างผิวเผิน. ยกตัวอย่างที่เห็นง่าย เช่นว่ารสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เช่นรสอาหารอันทำให้บุคคลติดในรสอาหาร ต้องการอาหารที่มีรสที่ต้องการ. แต่ว่าความอร่อยที่ได้จากรสอาหารนั้นก็อร่อยอยู่แค่ลิ้น. เมื่อนำเข้าปากลิ้นก็ได้ทราบรส รสที่อร่อย รสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ แต่ครั้นล่วงลำคอลงไปแล้วรสที่อร่อยนั้นก็หมดไปทันที. เรียกว่าอร่อยอยู่แค่ลิ้น รสที่ว่าอร่อยนักหนาอยู่แค่ลิ้นเท่านั้นหาได้อร่อยลงไปลึกซึ้งไม่.

ไม่หลงติดในรสของกาม

พิจารณาดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่า แม้รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่เห็นทางตาก็แค่ตาเสียงที่ว่าไพเราะเพราะพริ้งก็แค่หู กลิ่นก็เช่นเดียวกัน สิ่งที่ถูกต้องทางกายก็เช่นเดียวกันเพราะฉะนั้น ความสุขโสมนัสทั้งปวงที่ได้จากกามคุณนั้น จึงได้ในขั้นผิวเผิน เช่นได้รสอร่อยแค่ลิ้น แล้วก็หายไปหมดไป. ก็ได้เท่านั้น. แต่ว่าทุกข์โทษที่ตามมานั้นมีมาก. ยิ่งมีความหลงติดอยู่ในส่วนที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจก็ต้องมีทุกข์มีโทษมาก.

บุคคลที่ต้องประกอบอกุศลกรรมทั้งหลาย ต้องละเมิดศีลทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่หลงติดอยู่ในรสของกาม หรือในสุขโสมนัสของกามในขั้นผิวเผินดังกล่าวมานี้ทั้งนั้น. ทำให้ต้องแสวงหาต่าง ๆ แสวงหารูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะต่าง ๆ อันปรากฏเป็นทรัพย์สินเงินทองอะไรต่าง ๆ เป็นสิ่งต่าง ๆ เป็นบุคคลต่าง ๆ เพราะหลงอยู่ในส่วนสุขของโสมนัสเพียง

ชั่วแล่นแค่ผิวเผิน. และเพราะเหตุที่สุขโสมนัสนั้นตั้งอยู่เพียงแค่ผิวเผินชั่วแล่น จึงต้องบริโภคสิ่งที่เรียกกันว่ากามกันบ่อย ๆ เพราะเมื่อบริโภคแล้ว สุขโสมนัสนั้นชั่วแล่นก็หายไปก็ต้องบริโภคกันใหม่ แล้วก็หายไปต้องบริโภคกันใหม่ ดังนี้ไม่สิ้นสุด. ทั้งยังหาอาจที่จะได้สมประสงค์ไปทุกสิ่งทุกประการไม่. ทั้งจะต้องมีความพลัดพรากสิ่งที่เป็นผู้บริโภค คือตาหูจมูกลิ้นกายของตนเองก็ต้องเสื่อมต้องชำรุดทรุดโทรม เพราะอันที่จริงนั้นสิ่งที่เป็นผู้บริโภคนั้นก็คือตานี้เอง หูนี้เอง จมูกนี้เอง ลิ้นนี้เอง กายนี้เอง เช่นว่าอร่อยก็แค่ลิ้น ลิ้นนั้นเองอร่อยแต่เพราะใจไปหลง หลงรับเอาความทราบในรสของรูปของเสียงของกลิ่นของรสของโผฏฐัพพะมาเป็นของจิตใจ จิตใจหลงติดรับเอาไปอร่อยอยู่ในใจ. ที่จริงอร่อยอยู่แค่ลิ้น ไม่ใช่อร่อยที่จิตใจ แต่ว่าจิตใจไปหลงยึดเอาความอร่อยของลิ้นมาเป็นความอร่อยที่จิตใจ จึงทำให้จิตใจนี้เพิ่มตัวกามที่เป็นกิเลส ความใคร่ความปรารถนาต้องการมากขึ้น ต้องการพัสดุกาม ต้องการกามคุณต่าง ๆ มากขึ้น. ท่านจึงว่า

ความอิ่มด้วยตัณหานั้นไม่มี หรือ ความอิ่มด้วยกามนั้นไม่มี.

เพราะว่าจิตใจนี้เองไม่มีอิ่มไม่มีพอ. ในส่วนของตาหูจมูกลิ้นกายนั้นมีอิ่มมีพอเช่นว่าตาต้องการให้ดูรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ตาก็ดูอยู่ได้เท่าที่สามารถจะดูได้ นานเกินไปตาก็ไม่สามารถจะดูได้. แต่ใจก็ยังไม่อิ่มไม่พอขืนให้ดูอยู่นั่นแหละจนถึงตาเองก็บอบช้ำลำบาก หูก็เหมือนกัน ฟังเสียงที่น่าไพเราะน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย. หูเองฟังนาน ๆ ไปก็ไม่ไหวเหมือนกัน. จมูกต้องการกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ. ใช้อยู่บ่อย ๆ ก็ไม่ไหวเหมือนกัน. ลิ้นก็หมือนกันอร่อยลิ้น. แล้วก็ให้อร่อยอยู่เรื่อย ๆ ไป ลิ้นก็ทนไม่ไหวเหมือนกัน ท้องก็ทนไม่ไหว. กายก็เหมือนกัน ถูกต้องสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเกินไปก็ไม่ไหวเหมือนกัน.

แปลว่าตัวของตาหูจมูกลิ้นกายนี้เองมีพอ อย่างอาหารที่บริโภคแล้วอิ่ม มีอิ่มเรียกว่า ตาก็มีอิ่ม หูก็มีอิ่ม จมูกก็มีอิ่ม ลิ้นก็มีอิ่ม กายก็มีอิ่มคือมีพอ. แต่ใจนี่เองที่เป็นตัวไม่พอไม่มีอิ่มไม่มีเต็ม. คนจึงต้องประพฤติทุจริตต่าง ๆ เพราะกามนี่แหละ. ผิดศีลกันได้ต่าง ๆ เพราะกามนี่แหละ. ต้องสร้างบาปสร้างอกุศลกรรมกันต่าง ๆ ฆ่าฟันกันอะไรเป็นต้นเบียดเบียนกันต่าง ๆ ก็เพราะกามนี่แหละ วุ่นวายกันก็เพราะกามนี่แหละ ก็เพราะใจนี่แหละที่เป็นตัวกามภพสร้างตัวเราขึ้นมา แล้วตัวเราเองก็ท่องเที่ยวไปในกาม แล้วก็ใจนี้เองไม่อิ่มไม่พอในกาม. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า มีคุณน้อย ให้สุขโสมนัสน้อย แต่มีโทษมาก. จึงได้ทรงแสดงกามาทีนพ โทษของกาม แต่ก็ยากที่บุคคลจะเข้าใจจะมองเห็นได้เพราะว่ามีความติดอยู่มาก มีโมหะคือความหลงอยู่มาก.

สุคติและทุคติ

นี่แหละเป็นกามภพ ซึ่งเมื่อเป็นกามภพแล้วก็เป็นอุปปัตติภพ คือให้เข้าถึงให้เข้าถึงชาติที่เป็นกามาพจรทั้งหลายตามกรรมที่กระทำไว้. เมื่อเป็นบาปกรรมก็เข้าถึงชาติของสัตว์เดรัจฉาน ชาติของสัตว์นรก ของเปรต ของอสุรกาย. ถ้าเป็นกรรมดีก็เข้าถึงชาติของมนุษย์ของเทพที่เป็นชั้นกามาพจร ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามด้วยกัน แต่ว่าเป็นฝ่ายกุศล. ถ้าฝ่ายอกุศลก็ไปในทางทุคติ. ถ้าฝ่ายดีก็ไปสุคติ. เพราะตัวกามภพในปัจจุบันคือใจของเรานี่แหละที่เป็นตัวกาม ใจของเราที่สร้างตัวเราขึ้นมา แล้วตัวเราก็ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ซึ่งเป็นตัวมโนกรรม ซึ่งเป็นของเรา แล้วยังไปสร้างกรรมต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ ถ้าดีก็ดีไป ถ้าชั่วก็ชั่วไป จะดีหรือจะชั่ว ไปสุคติไปทุคติ คือ เข้าถึงชาติที่เป็นสุคติ หรือเข้าถึงชาติที่เป็นทุคติ ตามกรรมที่ดีหรือชั่วที่ได้กระทำเอาไว้อันเป็นขั้นกามาพจรด้วยกัน. นี้แหละคือกามภพ อุปปัตติภพที่เป็นชั้นกาม.

รูปภพ

คราวนี้ผู้ที่ได้เห็นโทษของกามดังกล่าวนี้ จึงได้บำเพ็ญเนกขัมมะ คือออกจากกามตั้งต้นแต่การปฏิบัติในศีล ปฏิบัติในสมาธิ จิตสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ด้วยการที่ตั้งจิตไว้ในรูปกรรมฐาน กรรมฐานที่มีรูปเป็นอารมณ์. ก็เป็นจิตที่ละเอียดขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง และเป็นภพคือเป็นตัวเราที่ท่องเที่ยวไปในรูปสมาธิ ในรูปกรรมฐาน เป็นรูปาพจร. ก็เป็นกรรมภพขึ้นในจิตใจ ก็เป็นอุปปัตติภพ ให้เข้าถึงชาติที่เป็นรูปพรหม.

อรูปภพ

และเมื่อได้ปฏิบัติในศีลในสมาธิที่สูงขึ้นไปกว่ารูปกรรมฐาน ปฏิบัติในอรูปกรรมฐานไม่มีรูปภพของจิตก็เลื่อนขึ้นอีกชั้นหนึ่งเป็นอรูปภพ. ก็เป็นกรรมภพเป็นอุปปัตติภพที่เป็นอรูปที่ท่องเที่ยวไปในอรูป. ก็ให้เข้าถึงชาติที่เป็นอรูปพรหม. แต่ว่าก็ยังเป็นภพอยู่นั่นเอง คือยังมีตัวเรา มีของเรา มีอหังการมมังการ.

ที่เป็น **กามภพ** นั้น ก็มีอหังการมมังการที่ท่องเที่ยวไปในกาม ทั้งที่เป็นฝ่ายสุคติ ทั้งที่เป็นฝ่ายทุคติ.

ที่เป็น **รูปภพ** นั้นก็มีอหังการมมังการที่ท่องเที่ยวไปในรูปสมาธิ รูปสมาบัติ.

ที่เป็น **อรูปภพ** ก็มีอหังการมมังการที่ท่องเที่ยวไปในอรูปกรรมฐาน อรูปสมาบัติ.

ก็แปลว่ายังมีตัวเราของเรา เพราะแม้ทั้งหมดนี้ก็ยังเป็นกรรม บาปหรือบุญที่กระทำในขั้นกามาพจรก็เป็นกรรม รูปสมาธิรูปสมาบัติก็เป็นกรรม อรูปสมาธิ อรูปสมาบัติก็ยังเป็นกรรม จึงยังเป็นกรรมภพเป็นอุปปัตติภพ เข้าถึงชาติคือความเกิด ยังไม่พ้นชาติคือความเกิดเพราะยังมีภพดังกล่าว.

มีภพมีชาติในปัจจุบันทุกขณะ

ภพและชาติดังกล่าวมานี้อาจพิจารณาเห็นได้ในปัจจุบัน ว่ามีภพมีชาติในปัจจุบันทันทีต่อเนื่องกันไป. เมื่อสร้างตัวเราของเราขึ้นอันเป็นมโนกรรม เป็นกรรมภพ ตัวเรานี้ก็เข้าถึงชาติคือความเกิด เกิดเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมาทันทีตามที่สร้าง เป็นต้นว่า เป็นมนุษย์ เป็นหญิงเป็นชาย เป็นคนดีเป็นคนชั่ว. เมื่อตัวเราที่เราสร้างขึ้น เมื่อตัวเราที่สร้างขึ้นเป็นอหังการนี้เป็นกรรมภพ ก็เป็นอุปปัตติภพ เข้าถึง คือเกิดเป็นตัวเราขึ้นทันที คือสร้างตัวเราก็เกิดเป็นตัวเราขึ้นทันที. เปรียบเหมือนอย่างว่าเอาทัพสัมภาระต่าง ๆ มาสร้างบ้าน นี่เป็นการที่เรียกว่าสร้างบ้าน. เปรียบเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมภพ ก็เป็นอุปปัตติภพ คือเกิดเป็นบ้านขึ้นเมื่อสร้างเสร็จ. เกิดนั้นคือชาติ เมื่อสร้างบ้านก็เกิดเป็นบ้านขึ้น เมื่อสร้างโต๊ะเก้าอี้ก็เกิดเป็นโต๊ะเก้าอี้ขึ้น. ทีแรกเมื่อสร้างเราก็เกิดเป็นเราขึ้น. สร้างนั้นเป็นตัวภพเกิดก็เป็นชาติ. และเมื่อตัวเรานี้สร้างกุศลกรรมก็เกิดเป็นคนดีขึ้นทันที สร้างอกุศลกรรมก็เกิดเป็นคนชั่วขึ้นทันที. เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้ภพกับชาติก็คู่กันอยู่ดังนี้ตลอดเวลา. ความเป็นคนดีความเป็นคนชั่วนั้นมีทันทีในเมื่อสร้างกรรมดีกรรมชั่วขึ้น คือเมื่อตัวเรานี้สร้างกรรมดีกรรมชั่วขึ้น.

คราวนี้ *ถ้าไม่มีการสร้างกรรมดีกรรมชั่วขึ้น ที่จะเกิดเป็นคนดีคนชั่วก็ไม่มี. และหากว่าถ้าไม่มีตัวเราก็ไม่มีใครจะเป็นผู้สร้างกรรมดีกรรมชั่ว. จึงต้องมีตัวเรา. ตัวเราจะมีขึ้นได้ก็ต้องมีการสร้างขึ้นมาด้วยอุปาทาน เป็นอหังการขึ้นมาก็เป็นมมังการดังที่กล่าวมาแล้วก็เกิดเป็นตัวเรวขึ้นมา. แล้วเมื่อเกิดเป็นตัวเราขึ้นมา ตัวเราทำดีก็มีความดีเป็นของเราก็เกิดเป็นคนดีขึ้นมาทันที ทำชั่วก็มีความชั่วเป็นของเราก็เกิดเป็นคนชั่วขึ้นมาทันที ความจริงเป็นดังนี้. เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าชาติภพนั้นหรือภพชาตินั้นมีอยู่ในปัจจุบันนี้ทุกขณะ เป็นสัจจะคือความจริง.*

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๙
ความรู้จักอุปาทาน

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงพระเถราธิบายเรื่องสัมมาทิฏฐิ ที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ถามปัญหาเรื่องสัมมาทิฏฐิซึ่งท่านก็ได้แสดงมาโดยลำดับตามที่ภิกษุทั้งหลายถาม คือเมื่อท่านตอบจบไปคราวหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายก็ถามท่านอีกว่ายังมีอธิบายอย่างอื่นอีกหรือไม่ ท่านก็ตอบว่ามี แล้วท่านก็อธิบายไป จบแล้วภิกษุทั้งหลายก็ถามท่านอีกว่ายังมีอธิบายเป็นอย่างอื่นต่อไปอีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี ท่านก็อธิบายไปจนถึงเข้าหมวดแห่งธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันโยงกันไปเป็นลูกโซ่ ซึ่งเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท. ก็ได้นำเอาพระเถราธิบายนี้มาแสดงโดยลำดับจนถึงท่านตอบปัญหาที่ภิกษุทั้งหลายถามดังกล่าวในข้ออุปาทาน ซึ่งสืบเนื่องมาจากภพซึ่งได้แสดงไปแล้ว. โดยที่ภพมีขึ้นก็เพราะมีอุปาทาน ท่านจึงได้จับอธิบายสัมมาทิฏฐิในข้ออุปาทานนี้ คือท่านได้มีเถราธิบายโดยใจความว่าสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ก็คือรู้จักอุปาทาน รู้จักเหตุเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน. และท่านก็ได้แสดงอธิบายในข้อแรก คือข้อที่ว่า

รู้จักอุปาทาน จำแนกอุปาทานออกเป็น ๔ คือ กามุปาทาน ความยึดถือกาม ทิฏฐุปาทาน ความยึดถือทิฏฐิ สีลัพพตุปาทาน ความยึดถือศีลและพรต อัตตวาทุปาทาน ความยึดถือวาทะว่าตน. รู้จักอุปาทาน ก็คือรู้จักอุปาทานทั้ง ๔ นี้.

รู้จักเหตุเกิดแห่งอุปาทาน ก็คือรู้จักว่าอุปาทานเกิดขึ้นก็เพราะตัณหาเกิดขึ้น ตัณหาจึงเป็นเหตุเกิดแห่งอุปาทาน.

รู้จักความดับอุปาทาน ก็คือรู้จักว่าตัณหาดับอุปาทานก็ดับ.

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน ก็คือรู้จักว่ามรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน.

อุปาทาน ๔

จะได้แสดงอธิบายอุปาทานทั้ง ๔ ก่อน **อุปาทาน** นั้นแปลกันว่า ความยึดถือ. ได้มีพระพุทธาธิบายซึ่งท่านพระสารีบุตรนำมาอธิบายว่า อุปาทานมี ๔ ก็คือ

ความยึดถือกาม

ข้อหนึ่ง **กามุปาทาน** ความยึดถือกาม. กามนั้นก็ได้แก่วัตถุกาม กับกิเลสกาม. ดังที่ได้เคยอธิบายแล้ว ยึดถือกาม ก็คือยึดถือกามที่เป็นวัตถุกาม อันได้แก่รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ว่าเป็นของเราว่าน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจด้วยกิเลสกาม. อันอาการที่ยึดถือนี้ เมื่อแสดงเป็นกลาง ๆ ท่านก็ได้แสดงอาการที่ยึดถือดังนี้ว่า

เอตํ มม นี่เป็นของเรา

เอโสหมสฺมิ เราเป็นนี่

เอโส เม อตฺตา นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา.

แต่ในข้อกามุปาทานนี้ อธิบายแต่เพียงว่า ยึดถือว่าเป็นของเรา. จะเข้าใจได้ง่าย คือยึดถือว่ารูปเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเป็นของเรา. แต่ก็ชื่อว่าได้ยึดถือเอาตัวกิเลสกาม คือตัวความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจนั้นไว้ด้วย ไม่ปล่อยความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจในวัตถุนั้น ๆ. เมื่อเป็นดั่งนี้จึงได้ยึดถือวัตถุนั้นๆ ที่รักที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจ. ถ้าไม่มีความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจอันเป็นกิเลสกาม วัตถุนั้น ๆ ก็ไม่เป็นวัตถุกาม. เป็นแต่เพียงวัตถุเฉย ๆ. ดังเช่นท่านที่สิ้นอาสวกิเลสแล้วเป็นพระอรหันต์ ไม่มีกิเลสกาม คือความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจอันเป็นตัวกิเลสอยู่ในจิตใจ เพราะท่านละได้หมดสิ้น. เพราะฉะนั้น เมื่อท่านเห็นรูปอะไรทางตา รูปนั้นก็ไม่เป็นวัตถุกามของท่าน เพราะท่านเห็นรูปนั้นแล้ว ท่านไม่รักไม่ใคร่ไม่ปรารถนาไม่พอใจ ท่านพรากจิตออกจากรูปนั้นได้. ท่านได้ยินอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เช่นเดียวกัน ท่านคิดนึกอะไรทางใจก็เช่นเดียวกัน. ทุก ๆ อย่างไม่เป็นวัตถุกามของท่าน. ท่านพรากจิตออกจากวัตถุคือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งหลายทั้งปวงได้. รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งปวงนั้นไม่เป็นที่รักใคร่ปรารถนาพอใจของท่าน จึงไม่เป็นวัตถุกามของท่านเป็นวัตถุเฉย ๆ.

พระอรหันต์ที่ยังดำรงชีวิตอยู่นับแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ทรงเห็นรูปอะไร

ทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู ทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย รู้คิดเรื่องอะไรทางใจเช่นเดียวกันกับคนทั้งหลาย แต่ว่าท่านไม่มีกิเลสกามอยู่ในใจที่จะออกไปรักใคร่ปรารถนาพอใจในทุก ๆ สิ่งที่ท่านได้เห็นได้ยินเป็นต้นเหล่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่เป็นวัตถุกามของท่าน เป็นวัตถุเฉย ๆ ทั้งนี้ก็เพราะท่านละอุปาทานคือความยึดถือได้หมดสิ้น. โดยตรงก็ไม่ยึดถือกิเลสกามนั่นแหละ ไม่ยึดถือเอาความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจเอาไว้ในใจ ละได้หมด. เพราะฉะนั้น จึงไม่ยึดถือวัตถุทั้งหลายอันเรียกว่าวัตถุกามนั้น

แต่ว่าสามัญชนทั้งหลายนั้นยังมีกิเลสกามอยู่ในใจ ยังมีความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ ยังไม่ปล่อยยังไม่วางความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจในวัตถุทั้งหลายที่เห็นที่ได้ยินเป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้มีความยึดถืออยู่ในตัวกิเลสนี้ด้วย. และเป็นข้อสำคัญ เมื่อมีความยึดถืออยู่ในตัวกิเลสนี้ จึงทำให้มีความยึดถืออยู่ในตัววัตถุที่เห็นที่ได้ยินเป็นต้น. ทำให้วัตถุนั้น ๆ เป็นวัตถุกามขึ้นมา. และเมื่อกล่าวกันอย่างสามัญเข้าใจง่ายก็กล่าวว่ายึดถือวัตถุกาม. แต่อันที่จริงนั้นยึดถือกิเลสกามนั่นแหละ ยึดถือความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจไว้ ไม่ปล่อยไม่วาง. อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ และอันนี้แหละที่เป็นตัวกามุปาทาน ความยึดถือกาม.

อาการทั้ง ๓ ของความยึดถือกาม

และเมื่ออธิบายดังนี้ ก็เอาเข้าในอาการทั้ง ๓ ของอุปาทานนั้นได้ คือ ยึดถือว่านี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา. คือยึดถือเอาเป็นของเราด้วย และเราเป็นนี่ด้วย นี่เป็นอัตตาตัวตนของเราด้วย.

ยึดถือว่านี่เป็นของเรา ก็คือยึดถือว่ารูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะเหล่านี้เป็นของเรา ตลอดจนถึงยึดถือว่านี่เป็นความรักของเรา ความใคร่ของเรา ความปรารถนาของเรา ความพอใจของเรา.

ยึดถือว่าเราเป็นนี่ ก็คือตัวเราก็เป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะ ตัวเราก็คือเป็นความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ.

ทั้งหมดนี้ประกอบขึ้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา เป็นอันว่าตัวตนของเรานั้นจะต้องประกอบด้วยความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ. จะต้องประกอบด้วยรูปด้วยเสียงด้วยกลิ่นด้วยรสด้วยโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจทั้งหลายรวมอยู่ในตัวเรา

และเราก็เป็นสิ่งเหล่านี้ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นของเรา. เช่นเดียวกับอวัยวะในร่างกายเช่นแขนขาเป็นต้น อวัยวะในร่างกายทุกส่วนนี้จะกล่าวว่าเป็นของเราก็ได้ เช่นว่าศีรษะของเรา แขนของเรา ขาของเรา จะกล่าวว่าเราเป็นอวัยวะเหล่านี้ก็ได้ เช่นว่าในการถ่ายรูป ก็ต้องถ่ายเอาอวัยวะเหล่านี้นั้นแหละที่รวมกันเข้า มีศีรษะมีมือมีขามีลำตัว และเมื่อเราเห็นรูปของอวัยวะต่าง ๆ เหล่านี้ เราก็เข้าใจว่านี่แหละเป็นตัวเรา และเราก็เป็นอวัยวะเหล่านี้ อวัยวะเหล่านี้นี่แหละก็เป็นตัวเรา

เพราะฉะนั้น ตามตัวอย่างนี้จะพึงเห็นได้ว่า อุปาทานคือความยึดถือนั้น เมื่อจะกล่าวให้ครบถ้วน ก็ต้องกล่าวดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า

เอตํ มม นี่เป็นของเรา เช่นนี่เป็นขาของเรา เป็นแขนของเรา เป็นศีรษะของเรา

เอโสหมสฺมิ เราเป็นนี่ ก็คือ เราก็เป็นศีรษะ เป็นแขน เป็นขา เป็นต้นนี่แหละ.

ดังตัวอย่างที่ว่า เมื่อเห็นรูปถ่าย รูปถ่ายนั้นก็ถ่ายเอาอวัยวะต่าง ๆ นี้แหละรวมกันเข้า เราก็เป็นศีรษะเป็นแขนเป็นขาเป็นต้นนี่แหละ และนี่แหละก็เป็นอัตตาตัวตนของเรา คือทั้งหมดเป็นอัตตาตัวตนของเรา. เพราะฉะนั้น แม้ในข้อกามุปาทาน ยึดถือกาม ก็คือยึดถือด้วยอาการดังกล่าวมานี้. และก็ลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงวัตถุเท่านั้น ยึดถือตัวความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจอันเป็นตัวกิเลสกามไว้ด้วย ไม่ปล่อย ไม่วาง. ถ้าหากว่าปล่อยวางตัวกิเลสนี้ได้ ตัววัตถุก็ปล่อยได้ทันที ไม่เป็นที่ติดไม่เป็นที่ยึด. ความสำคัญจึงอยู่ที่ความยึด อยู่ที่ตัวกิเลส ยึดถืออยู่ที่ตัวความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจดังที่กล่าวมาแล้ว .นี้คือกามุปาทาน ความยึดถือกามอันสามัญชนมีอยู่ ยังละไม่ได้.

ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น

ข้อที่สอง **ทิฏฐุปาทาน** ยึดถือทิฏฐิคือความเห็น. อันความเห็นนี้หมายถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด. แต่ว่าที่ยังยึดถืออยู่ก็เพราะว่ายังไม่รู้ว่าเห็นผิด. เมื่อรู้ว่าเห็นผิดเมื่อใดก็ย่อมจะละความเห็นผิดนั้นได้เมื่อนั้น. ที่กล่าวว่าความเห็นผิดนี้พระพุทธเจ้าตรัสเรียก คำว่า **ทิฏฐิ** นี้มีคำประกอบเพื่อให้ชัด.

ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า **มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิด

ตรงกันข้ามคือเห็นถูกเห็นชอบ ก็เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ.

แต่ว่ามักจะกล่าวกลาง ๆ คือไม่มีมิจฉา ไม่มีสัมมานำ กล่าวว่าทิฏฐิเฉย ๆ. และเมื่อกล่าวว่าทิฏฐิเฉย ๆ ก็มักจะหมายถึงความเห็นผิด และยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนี้

อาการที่ยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนี้ เป็นตัวอุปาทานคือความยึดถือ อันทำให้ดื้อดึงถือรั้นอยู่ในความเห็นของตนนั้นที่ผิด ๆ.

มิจฉาทิฏฐิ ๓

ความเห็นผิดนี้มีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชั้นหยาบขึ้นไปจนถึงชั้นละเอียด. สำหรับที่เป็นระดับชั้นหยาบ คือมิจฉาทิฏฐิในอกุศลกรรมบถฝ่ายมโนกรรม. อันมโนกรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลนี้ได้แก่ อภิชฌา ความโลภเพ่งเล็งสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ และ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด. มิจฉาทิฏฐินี้ท่านแสดงไว้อีก ๓ คือ

อกิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ

อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ

นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี.

อกิริยทิฏฐิ

ข้อแรก **อกิริยทิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำนั้น ก็คือปฏิเสธบุญปฏิเสธบาป ว่าการกระทำไม่มีเป็นบุญ ไม่มีเป็นบาป. ส่วนที่ว่าดีหรือชั่วนั้นเกี่ยวแก่ปัจจัยภายนอกคือบุคคลอื่น. เมื่อบุคคลอื่นรู้เห็น ก็ว่าดีบ้างไม่ดีบ้าง ยกย่องบ้างลงโทษบ้าง. แต่ถ้าไม่มีผู้อื่นรู้เห็นก็ไม่มีบุญไม่มีบาปไม่มีดีไม่มีชั่ว เป็นเพียงการกระทำเท่านั้น.

อกิริยทิฏฐิดังกล่าวมานี้ผิดหลักพระพุทธศาสนา เพราะหลักพุทธศาสนานั้นแสดงว่า *การทำของบุคคล เมื่อเจตนาจงใจทำ การที่เป็นบาปก็เป็นบาป การที่เป็นบุญก็เป็นบุญ คนอื่นจะรู้จะเห็นจะยกย่องชื่นชมจะลงโทษ หรือไม่รู้ไม่เห็นก็ตาม เมื่อจงใจทำการที่เป็นบาปแล้ว ก็เป็นบาปอยู่นั่นเอง จงใจทำการที่เป็นบุญแล้ว ก็เป็นบุญอยู่นั่นเอง. จึงมีบุญมีบาปมีดีมีชั่ว หรือเรียกว่ามีกรรมดีกรรมชั่ว.*

อเหตุกทิฏฐิ

ข้อสอง **อเหตุกทิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือเมื่อได้รับผลดีผลร้ายต่าง ๆ ก็เห็นว่าเป็นไปตามคราว คือคราวที่มีโชคดีก็ได้รับผลดีต่าง ๆ คราวที่มีโชคร้ายก็ได้รับผลไม่ดีต่าง ๆ ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ได้ผลดีผลร้าย เป็นไปตามคราวตามเวลา ตามโชคดี

โชคร้ายเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายเท่านั้น.

ความเห็นดังนี้ผิดหลักพุทธศาสนา เพราะตามหลักพุทธศาสนานั้นแสดงว่า *ผลย่อมเกิดแต่เหตุ ผลดีก็เกิดจากเหตุที่ดี ผลไม่ดีก็เกิดจากเหตุที่ไม่ดี. แม้ว่าตนเองจะยังไม่สามารถรู้ถึงเหตุของผลนั้น ๆ ได้ ผลนั้น ๆ ก็ต้องมีเหตุอยู่นั่นเอง หาได้เป็นไปตามคราวแห่งโชคเคราะห์ดีหรือไม่ดีดังกล่าวนั้นไม่. ดังที่ตรัสแสดงไว้ว่าผลดีก็เกิดจากกรรมดี ผลชั่วก็เกิดจากกรรมชั่ว.*

นัตถิกทิฏฐิ

ข้อที่สาม **นัตถิกทิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่มี คือไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าคติธรรมดาหรือคลองธรรมตามเหตุและผล ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะนั้นก็เป็นต้นว่าไม่มีมารดาบิดา. สัตว์บุคคลเกิดสืบเชื้อสายกันมาตามเรื่องตามราวเท่านั้น จึงไม่มีใครที่จะต้องนับถือว่าเป็นบิดาเป็นมารดา. แม้ที่นับถือว่าสมณพราหมณ์ก็ไม่มี ไม่มีภิกษุไม่มีสามเณรเป็นต้น. แม้ที่นับถือกันอย่างอื่นเป็นนั่นเป็นนี่ก็ไม่มี. และไม่มีเหตุผลที่เป็นคติธรรมดาหรือที่เป็นไปตามคลองธรรม. คือ คติธรรมดาหรือที่เป็นไปตามคลองธรรมะ เช่นทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วก็จักต้องเป็นผู้รับ ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น. ไม่มีเหตุ ไม่มีผล คือไม่มีกรรมดีไม่มีผลดีไม่มีกรรมชั่วไม่มีผลชั่ว. ดังนั้น เป็นอันว่า นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีนี้ ปฏิเสธสมมติ–สัจจะทั้งหมดปฏิเสธคลองธรรมทั้งหมด.

ความเห็นดังนี้ผิดคติทางพุทธศาสนา เพราะทางพุทธศาสนานั้น *สอนให้นับถือสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ. และสอนคลองธรรมคติธรรมดา คือสอนให้บุตรธิดาเคารพนับถือมารดาบิดา เป็นกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา. สอนให้มารดาบิดาปฏิบัติตนให้เป็นบุพการี เป็นพรหมของบุตรธิดา. สอนว่ามีสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบที่พึงนับถือ เช่นมีภิกษุมีสามเณร และมีบุคคลที่ได้รับสมมติบัญญัติแต่งตั้งในฐานะต่าง ๆ. พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติตามคลองธรรม ให้รับรู้ในคลองธรรมหรือคติธรรมดาดังที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น ว่าจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น. ทำดีไว้ก็รับผลดีเป็นทายาทรับผลดี. ทำชั่วก็เป็นทายาทรับผลที่ชั่ว เป็นเหตุเป็นผลตามคติธรรมดา.*

โทษของมิจฉาทิฏฐิ

ฉะนั้น มิจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ นี้ คือ อกิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี จึงเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ซึ่งเมื่อมีความยึดถืออยู่ในมิจฉาทิฏฐินี้มากจนดิ่งลงอันเรียกว่า **นิยตมิจฉาทิฏฐิ** มีความเห็นผิดที่ดิ่งลงแล้ว ก็ให้เกิดโทษมหันต์. ทำให้ไม่รับรองกรรมที่เป็นบุญเป็นบาป ไม่รับรองผลต่าง ๆ ที่ท่านผู้รู้ได้แสดงรับรองว่าเกิดจากเหตุ. ไม่รับรองสมมติสัจจะ ไม่รับรองคลองธรรมหรือคติธรรมดาทั้งสิ้น ซึ่งทางพุทธศาสนาถือว่าผู้ที่มีความเห็นดังนี้แล้ว จมดิ่งลงไปสู่อบายคือภูมิภพที่เสื่อม. กล่าวได้ว่าตั้งแต่ชาตินี้ ถ้าใครมีความเห็นดั่งนี้ ยิ่งดิ่งลงไปแล้วหรือแนบแน่นแล้ว เพราะมีอุปาทานความยึดถืออยู่อย่างแรงแล้ว ก็ยิ่งดิ่งลงเหวลงนรกไปทีเดียว. เป็นความเห็นผิดที่ต้องละจึงจะสามารถยกตนขึ้นสู่ภูมิชั้นของมนุษย์ของบุคคลที่เป็นระดับสามัญชนคนดีได้.

เพราะฉะนั้น ความยึดถือความเห็นผิดในข้อนี้จึงให้โทษอย่างมหันต์ ผู้ที่นับถือพุทธศาสนานั้นกล่าวได้ว่า ย่อมละความเห็นผิดอันมีโทษมหันต์อันร้ายแรงนี้ได้ด้วยกัน จึงได้เป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพุทธศาสนาได้. ถ้ายังละไม่ได้ก็ย่อมจะไม่นับถือพุทธศาสนา หรือย่อมจะทำลายพุทธศาสนา หรือแม้ย่อมจะทำลายศาสนาทุกอย่างทุกศาสนาที่สอนให้ละชั่วทำดีแม้ในขั้นสามัญ.

สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ

มาถึงมิจฉาทิฏฐิที่เป็นระดับมีโทษน้อยเข้า ก็เป็นมิจฉาทิฏฐิที่เรียกว่า **สัสสตทิฏฐิ** ความเห็นว่าเที่ยง กับ **อุจเฉททิฏฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญ.

สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงนั้นก็คือเห็นว่าในปัจจุบันนี้ก็มีอัตตาคือตัวตน. เมื่อกายนี้แตกสลาย อัตตาคือตัวตนก็ไม่แตกสลายไปถือชาติภพใหม่ และก็เป็นไปดังนี้ตลอดไป มีอัตตาคือตัวตนที่ไม่ตายอยู่ดังนี้ตลอดไป. ที่ตายนั้นเป็นแต่เพียงร่างกายสังขารเท่านั้น

อีกข้อหนึ่ง **อุจเฉททิฏฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญ คือเห็นว่ามีอัตตาตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น เมื่อร่างกายอันนี้แตกสลาย อัตตาตัวตนก็แตกสลายไปพร้อมกันไม่มีอัตตาตัวตนที่จะไปถือชาติภพใหม่.

ความเห็นแรก สัสสตทิฏฐิ คือเห็นว่าตายเกิด คือเห็นว่าตายเกิด เกิดกันเรื่อยไปไม่มีสิ้นสุด. ความเห็นหลัง อุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าตายสูญไม่เกิด. คนโดยมากนั้นก็มักจะ

เห็นกันว่าตายเกิด. แต่ก็มีบางคนที่เห็นว่า ตายสูญไม่เกิดเพราะว่าไม่เห็นว่ามีอะไรไปเกิด เมื่อตายแล้วก็หมดลมหายใจ ก็เป็นซากศพ ไม่ปรากฏว่ามีอัตตาอะไร ไม่รู้ไม่เห็นอัตตาอะไรว่าไปเกิด. คนบางคนจึงลงความเห็นว่าตายสูญ. อันที่จริงก็เป็นอย่างนั้น คือว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่รู้ไม่เห็นว่ามีอะไรไปเกิด. เมื่อใครตายหมดลมหายใจ ก็นำไปเผาไปฝังกัน แต่แม้เช่นนั้นคนส่วนใหญ่ในโลกนี้ก็ปรากฏว่า เชื่อกันว่าตายเกิด เพราะเชื่อต่อคำสอนของศาสดาที่สอนว่าตายเกิด หรือว่าปรากฏเหตุการณ์บางอย่างเช่นฝันเห็นคนที่ตายไปแล้ว หรือปรากฏภาพของคนที่ตายไปแล้ว เป็นต้น.

แต่แม้เช่นนั้น ความเห็นดังนี้ก็ผิดหลักพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนานั้น *ไม่สอนว่าตายเกิดกันเรื่อยไปและไม่สอนว่าตายสูญ ซึ่งเป็นคำสอนที่แสดงตายตัวไปฝ่ายเดียว. แต่ว่าสอนจำแนกตามเหตุและผล อันเรียกว่า* ***วิภัชวาทะ*** *กล่าวจำแนกตามเหตุและผล คือเมื่อมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด.*

ดังเช่นในเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรที่ได้กล่าวมาแล้วว่า *ชรามรณะ มีขึ้นก็เพราะมีชาติคือความเกิด. ชาติคือความเกิดมีขึ้นก็เพราะมีภพ ดังนี้.* ก็แปลว่าเมื่อยังมีเหตุปัจจัยให้เกิดก็ต้องเกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยให้เกิดก็ไม่เกิด. คือเมื่อตัดตัณหาได้สิ้นเชิงสิ้นกิเลสหมดก็ไม่เกิด. แต่แม้ไม่เกิดก็ไม่แสดงว่าสูญ. ถ้าเห็นว่าพระอรหันต์สูญก็เรียกว่าเป็นความเห็นผิดอีกเหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น แม้ความเห็นทั้ง ๒ นี้ก็เรียกว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด แต่เป็นความเห็นผิดที่ยังไม่ถือว่ามีโทษร้ายแรงเหมือนอย่างดัง ๓ ข้อข้างต้น. แต่คนทั่วไปก็ยังมีความเห็นดังนี้อยู่เป็นอันมาก.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบไป

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๐

ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนมิจฉาทิฏฐิ

ได้แสดงเรื่องสัมมาทิฏฐิตามเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระมาถึงข้ออุปาทาน และข้ออุปาทานนี้ก็กำลังอธิบายทิฏฐุปาทาน ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น. และก็ได้แสดงคือ ถึงทิฏฐิคือความเห็นผิดต่าง ๆ ที่เป็นอย่างรุนแรง เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิความเห็นผิดที่ดิ่งลง

อกิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำ คือไม่มีบุญไม่มีบาป.

อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือผลที่ได้ต่าง ๆ บังเกิดขึ้นตามคราวแห่งโชคเคราะห์.

นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี เป็นการปฏิเสธสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ ปฏิเสธคติธรรมดา เช่นคติกรรมและผลของกรรม เป็นความเห็นที่ผิดหลักพุทธศาสนาสิ้นเชิง.

เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงแสดงว่า ความเห็นผิดทั้ง ๓ นี้ ห้ามทั้งสุคติ คือ คติที่ดี ห้ามทั้งมรรคผลนิพพาน. และได้แสดงต่อไปถึงทิฏฐิคือความเห็น ๒ อย่าง คือ

สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง.

อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ.

กล่าวสั้นง่าย ๆ คือเห็นว่าตายเกิดกับเห็นว่าตายสูญ แต่ต้องเข้าใจว่าเห็นว่าตายเกิดที่เป็นสัสสตทิฏฐินั้น คือต้องเกิดกันร่ำไปไม่มีสิ้นสุด แต่กล่าวสั้นว่า เห็นว่าตายเกิดกับเห็นว่าตายสูญ.

สัมมาทิฏฐิในอริยสัจ

อันความเห็นดังนี้เป็นความเห็นที่ผิดจากสัมมาทิฏฐิในอริยสัจ คือสัมมาทิฏฐิในองค์มรรค. สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบในองค์มรรคในอริยสัจนี้ แสดงเป็น **วิภัชวาทะ** คือ กล่าวจำแนกตามเหตุและผล. **ทุกข์** เป็น *ผล* **สมุทัย** เป็น *เหตุ* **นิโรธ** เป็น *ผล* **มรรค** เป็น *เหตุ*.

ทุกข์กับสมุทัยเป็นผลและเหตุ **ในด้านก่อทุกข์**.

นิโรธกับมรรคเป็นผลและเหตุ **ในด้านดับทุกข์**.

สำหรับในด้านก่อทุกข์นั้น คือทุกข์กับสมุทัย. ทุกข์นั้นก็ดังที่ได้สวดได้ทราบกันอยู่แล้วเนือง ๆ เริ่มต้นด้วย ชาติปิ ทุกฺขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ คือ ชาติเป็นทุกข์และสมุทัยนั้นก็ได้แก่ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก. ฉะนั้น เมื่อยังมีตัณหาเป็นสมุทัยอยู่ ก็จะต้องมีทุกข์มีชาติความเกิด เป็นต้น. กล่าวสั้นเมื่อยังมีตัณหาอยู่ก็ต้องเกิด.

ส่วนนิโรธและมรรคนั้นเป็นผลและเหตุ ในด้านดับทุกข์. นิโรธคือดับตัณหาได้ก็ดับทุกข์ได้. กล่าวโดยตรงก็คือ เมื่อดับตัณหาได้ ก็ดับทุกข์ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิดได้. ฉะนั้นเมื่อดับตัณหาได้ ก็ไม่เกิดอีก. แต่ทั้งนี้จะต้องปฏิบัติในเหตุคือมรรคมีองค์ ๘.

ฉะนั้น ตามหลักพุทธศาสนาจึงไม่ยืนยันตายตัวว่าตายเกิด และไม่แสดงว่าตายสูญ แต่แสดงไปตามเหตุผล. เมื่อยังมีตัณหาอยู่ก็ยังต้องเกิด. เมื่อดับตัณหาได้ สิ้นตัณหาเสียได้ ก็สิ้นชาติคือความเกิด คือไม่เกิดอีก. ฉะนั้น ตามหลักพุทธศาสนาจึงตายเกิดกันตลอดเวลาที่ยังมีตัณหา .แต่เมื่อดับตัณหาได้จึงจะไม่เกิดอีก. แต่แม้ไม่เกิดอีกก็ไม่แสดงว่าตายสูญ.

ดังได้มีเรื่องเล่าว่า มีพระรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาลได้เที่ยวกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ ท่านพระสารีบุตรได้เรียกเอาพระรูปนั้นมาและก็ได้ถามว่า เธอเที่ยวพูดดั่งนั้นจริงหรือ. พระรูปนั้นก็ตอบรับว่าจริง เที่ยวพูดไปอย่างนั้นจริงว่าพระอรหันต์ตายสูญ. ท่านพระสารีบุตรก็ถามว่า อะไรเป็นพระอรหันต์ รูปเป็นพระอรหันต์หรือ. พระรูปนั้นก็ตอบว่าไม่ใช่. ท่านก็ถามไปโดยลำดับ และพระรูปนั้นก็ตอบไปโดยลำดับ ดั่งนี้. เวทนาเป็นพระอรหันต์หรือไม่ใช่ สัญญาเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. สังขารเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. วิญญาณเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. ท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวว่า ก็เมื่อเธอได้ตอบว่า รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณมิใช่เป็นพระอรหันต์ ทำไมจึงกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ. พระรูปนั้นจึงได้ยอมรับว่า ที่กล่าวไปนั้นเป็นการกล่าวไปด้วยความรู้ และมิได้เฉลียวคิดตามที่ท่านพระสารีบุตรได้ถามและตนก็ได้ตอบไปนั้น

สิ้นตัณหา สิ้นเชื้อที่ทำให้เกิด

พิจารณาดูตามคำถามและคำตอบนี้จับความได้ว่า ที่เรียกว่าตายนั้นก็คือขันธ์ ๕ แตกทำลาย. แต่เมื่อขันธ์ ๕ ไม่ใช่เป็นพระอรหันต์. ครั้นขันธ์ ๕ แตกทำลายทำไมจึงกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ. แต่ท่านก็ไม่ได้เฉลยว่าเมื่อไม่ตายสูญแล้วเป็นอย่างไร. แต่ว่าได้มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้โดยอุปมา ว่าเหมือนอย่างไฟที่ต้องลมพัดดับไป หรือว่าไฟที่สิ้นเชื้อดับไป. ดับไฟนั้นเมื่อมีเชื้อก็ติดขึ้นมาอีก. และเมื่อสิ้นเชื้อก็ดับ. และเมื่อไม่มีเชื้อที่จะก่อให้เกิดไฟขึ้นอีก ไฟก็ไม่เกิด. แต่ว่าไฟนั้นก็ไม่ควรจะกล่าวว่าสูญ เพราะเมื่อมีเชื้อไฟก็เกิดขึ้นอีก หากไม่มีเชื้อไฟจึงจะไม่เกิดขึ้นมาอีก. พระอรหันต์นั้นสิ้นกิเลสซึ่งเป็นเชื้อให้เกิดแล้ว. ยกตัณหาขึ้นมาเป็นข้อแสดง ก็คือสิ้นตัณหาแล้วสิ้นเชื้อที่ให้เกิดแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่เกิดอีก แต่ก็ไม่สูญ. พิจารณาดูเทียบกับไฟดังที่กล่าวมานั้น ตัวธาตุไฟนั้นไม่สูญ คือหมายถึงตัวธาตุที่เป็นธาตุแท้ เมื่อไม่มีเชื้อก็ไม่ติดเป็นไฟขึ้นอีก แต่ว่าธาตุที่เป็นธาตุแท้นั้นก็ไม่ปรากฏ เมื่อเป็นดังนี้ พระอรหันต์จึงไม่มีวิญญาณ. เมื่อท่านดับขันธปรินิพพานไปแล้วไม่มีวิญญาณที่จะท่องเที่ยวอยู่. เมื่อมีวิญญาณที่ยังท่องเที่ยวอยู่ก็แสดงว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ ยังต้องถือภพถือชาติ คือเกิดในภพชาติอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่.

ดังได้มีเรื่องที่เล่าว่า เมื่อพระอรหันต์บางรูปท่านดับขันธปรินิพพาน มารได้ค้นหาวิญญาณของท่านว่าวิญญาณของท่านไปในที่ไหน. แต่ก็ไม่สามารถจะพบวิญญาณของพระอรหันต์ได้. พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า มารไม่สามารถจะพบวิญญาณของพระอรหันต์ได้ก็เช่นเดียวกับไม่สามารถที่จะพบรอยต่าง ๆ เช่นรอยมือรอยเท้าในอากาศได้ เพราะท่านไม่เกิดเป็นอะไรอีก และก็มีแสดงว่าเมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วก็พ้นสมมติบัญญัติ พ้นทางของถ้อยคำที่จะพูดถึงอีกต่อไปว่าเป็นอะไร เพราะเมื่อพูดถึงได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ก็ต้องแสดงว่าต้องมีภพมีชาติ จึงยังเป็นนั่นเป็นนี่อยู่. เมื่อไม่มีภพมีชาติ ไม่เป็นโน่นเป็นนี่อะไรทั้งหมดแล้ว ก็ไม่มีที่ตั้งของถ้อยคำอะไรที่จะยกขึ้นมาพูดได้ จะว่าวิญญาณก็ไม่ได้ จิตก็ไม่ได้ อะไรก็ไม่ได้ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้น บรรดาผู้ที่ยังมีความคิดเห็นว่า ยังสามารถจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ไปเฝ้าพระอรหันต์ได้ในที่นั่นที่นี่ จึงไม่ตรงกับหลักแห่งพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ดั่งที่ได้กล่าวมานี้. ท่านไม่มีภพมีชาติ เป็นนั่นเป็นนี่ที่จะไปเฝ้าได้. มีทางเดียวก็คือเห็นธรรมะ ดังที่มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า

ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม.

ก็คือเห็นธรรมะด้วยปัญญา เห็นสัจจะคือความจริงด้วยปัญญา ดังที่ธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมได้บังเกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา.

เห็นเกิดเห็นดับของสิ่งที่เกิดดับทั้งหลาย เห็นสัจจะคือความจริงดั่งนี้ชื่อว่าเห็นธรรม และเมื่อเห็นธรรมดั่งนี้ก็เห็นพระพุทธเจ้า. คือย่อมรู้ย่อมเห็น ว่าพระพุทธเจ้าผู้ตรัสแสดงธรรมะข้อนี้ไว้เป็นพุทโธ คือเป็นผู้ตรัสรู้จริง. ดั่งนี้คือเห็นพระพุทธเจ้า. เห็นพระพุทธเจ้าก็คือเห็นธรรม. เห็นธรรมก็คือเห็นพระพุทธเจ้า. เห็นดั่งนี้ก็คือเป็นการเห็นสัจจธรรม. สัจจธรรมนั้นเองที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และที่สาวกของพระพุทธเจ้าได้รู้ตาม รู้ตามได้จริงเมื่อใดก็รับรองว่าผู้ตรัสรู้ข้อนี้ไว้เป็นพุทธะจริง เป็นพุทโธจริง ๆ .

ละความยึดถือในความเห็นที่ผิด

ฉะนั้น ความเห็นทั้ง ๒ ดังกล่าว คือความเห็นว่าเที่ยงและความเห็นว่าขาดสูญจึงผิดต่อสัมมาทิฏฐิในอริยสัจที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้. ใครก็ตามที่ยึดถือความเห็นผิดดั่งนี้จึงไม่อาจที่จะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เพราะว่าขัดต่อสัมมาทิฏฐิในอริยสัจ. ต่อเมื่อละความเห็นนี้ได้ แต่ว่าเห็นในเหตุผลตามสัจจะทั้ง ๔ ที่เป็นอริยสัจนั่นแหละ จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิในอริยสัจตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน. ฉะนั้น ก็จะต้องละอุปาทานคือความยึดถือความเห็นดังกล่าวนั้นหากมี และฝึกอบรมให้มีความเห็นชอบตามหลักสัมมาทิฏฐิในอริยสัจดังที่กล่าว.

ละความยึดถือในความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์

อนึ่ง ยังมีความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อความทุ่มเถียงกันอยู่อีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า ความเห็นที่ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด เป็นต้น เมื่อมีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์. ตรัสว่าไม่เป็นประโยชน์. แต่เมื่อมีผู้กราบทูลถามปัญหาในอริยสัจทั้ง๔พระพุทธเจ้าจึงตรัสพยากรณ์คือตรัสแก้ตรัสอธิบาย เพราะเป็นปัญหาที่เป็นประโยชน์. ฉะนั้น แม้ความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ เมื่อไปยึดถือความเห็นนั้น ๆ ก็เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และไม่เข้าทางแห่งสัมมาทิฏฐิในอริยสัจดังที่กล่าวมา. เมื่อไปยึดถือเข้าแล้ว ก็เป็นเครื่องป้องกันมิให้ขวนขวายเพื่อได้ความเห็นที่ชอบถูกต้อง อันเป็นประโยชน์เป็นไปเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์.

ทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเห็น

แม้ความเห็นต่าง ๆ ในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งทุก ๆ คนมีอยู่ในเรื่องนั้นบ้าง ในเรื่องนี้บ้าง ถ้าหากว่าไปยึดถือในความเห็นของตนนั้น ๆ ก็เป็นทิฏฐุปาทานเหมือนกัน. ทำให้ดื้อรั้นยืนยันไม่ยอมที่จะเปลี่ยนความเห็นของตน และเป็นเหตุให้โต้เถียงวิวาทกับผู้ที่มีความเห็นต่างกัน. *ฉะนั้น ทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเห็นนี้ จึงควรที่จะยุติด้วยเหตุผล. คือแม้ใครจะมีความเห็นของตนอย่างไรก็มีไป แต่ก็ฟังเหตุผลของผู้อื่นด้วย. และมาไตร่ตรองพิจารณาว่าความเห็นของผู้ใดถูกต้องก็รับเอาซึ่งความเห็นอันถูกต้องนั้น ไม่ยืนยันในความเห็นของตัวแม้ว่าผิดก็ไม่ยอมผิด. บางทีรู้ว่าผิดแต่ก็ไม่ยอมที่จะแก้ไข.* ดั่งนี้ก็แสดงว่ามีความยึดถืออยู่ในความเห็นของตนอย่างรุนแรง และก็ถือรั้นอยู่ในความเห็นของตนนั้น.

ได้มีคำว่า **นานา จิตฺตํ** อันแสดงถึงว่า ทุกคนนั้นต่างจิตต่างใจกัน จึงย่อมมีความคิดเห็นที่ต่าง ๆ กัน. เพราะฉะนั้น จึงได้มีทางที่จะยุติความเห็นให้เหลืออย่างหนึ่ง สำหรับที่จะถือเอาเป็นทางปฏิบัติ. เช่นในที่ประชุมของคนเป็นอันมาก ก็ถือเอามติของเสียงข้างมาก เมื่อเสียงข้างมากลงว่าอย่างไร ก็ถือเอามตินั้นเป็นทางปฏิบัติ. แต่ว่าคติในทางพุทธศาสนานั้น ในพระวินัยบัญญัติ ก็มีอยู่ข้อหนึ่งสำหรับที่จะระงับอธิกรณ์. ใช้วิธี **เยภุยฺยสิกา** คือว่าเสียงข้างมากเป็นประมาณ. เป็นข้อหนึ่งใน ๗ ข้อ อันแสดงว่าทางพุทธศาสนานั้นมิได้ถือหลักของเสียงข้างมากเพียงประการเดียว แต่มีหลักอื่น ๆ อีกถึง ๖ ข้อ. ๗ ทั้งข้อที่ถือเอาเสียงข้างมาก.

ยึดหลักธรรมาธิปไตย

แต่เมื่อกล่าวตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อันเป็นหลักธรรมะที่พึงถือปฏิบัติเพื่อความถูกต้องจริง ๆ แล้วต้องการให้ถือเอาธรรมะคือความถูกต้องนั่นแหละเป็นหลัก ดังที่ได้มีแสดงอธิปไตย ๓ คือ **โลกาธิปไตย** โลกเป็นใหญ่ **อัตตาธิปไตย** ตนเป็นใหญ่ **ธรรมาธิปไตย** ธรรมะเป็นใหญ่.

โลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่นั้น ก็คือชาวโลกก็หมายถึงคนส่วนมาก เมื่อคนส่วนมากว่าอย่างใดก็ถือเอาตามคนส่วนมากนั้น. ดั่งนี้เรียกว่า โลกเป็นใหญ่.

ตนเป็นใหญ่นั้น ก็คือว่าถือเอาความเห็นของตนเท่านั้นเป็นประมาณ ไม่ฟังเสียงใคร ดั่งนี้ตนเป็นใหญ่.

ธรรมะเป็นใหญ่นั้น ก็คือถือเอาความถูกต้องนั่นแหละเป็นสำคัญ ไม่ถือเอาโลก

เป็นใหญ่ ไม่ถือเอาตนเป็นใหญ่ เพราะว่าแม้โลกคือคนเป็นอันมากจะมีความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มิใช่หมายความว่าถูกต้องไปทั้งหมด. คนส่วนใหญ่มีความเห็นผิดก็มีอยู่เป็นอันมาก. แม้ตนเองก็เหมือนกันมีส่วนผิดอยู่เป็นอันมาก มิใช่ว่าตนเองเห็นอะไรแล้วจะถูกต้องไปหมด. เพราะฉะนั้น หลักอันถูกต้องจริง ๆ แล้วต้องเป็นหลักธรรมาธิปไตย คือธรรมะเป็นใหญ่.

ละตัณหาธิปไตย

ทั้ง ๓ นี้ได้ตรัสย่อเข้าอีกเป็น ๒ คือ เป็น **ตัณหาธิปไตย** กับเป็น **ธรรมาธิปไตย** ตัณหาธิปไตยนั้นก็คือตัณหาเป็นใหญ่ ตัณหาเป็นความดิ้นรนทะยานอยาก. เมื่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากเป็นใหญ่ ก็ย่อมจะยุ่งยากเดือดร้อน. แต่เมื่อมีธรรมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ จึงจะมีความสงบสุข เพราะเป็นความถูกต้องเป็นไปเพื่อเกื้อกูลจริง ๆ ฉะนั้น แม้จะเป็นโลกก็ตามเป็นตนก็ตาม เมื่อยังประกอบด้วยตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ และใช้ตัณหานั้นในการลงความเห็นในการปฏิบัติอะไรต่าง ๆ อยู่แล้ว ก็เรียกว่าตัณหาธิปไตย. เมื่อเป็นตัณหาธิปไตยแล้วก็จะไม่พบกับความสงบความเรียบร้อยและผลดีต่าง ๆ ที่แท้จริง. ต่อเมื่อธรรมะเป็นใหญ่คือถูกต้อง เมื่อคนส่วนมากถือธรรมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ คนส่วนมากนั้นก็ใช้ได้ มติของคนส่วนมากนั้นก็ใช้ได้ หรือเมื่อตนเองถือเอาธรรมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ ความคิดเห็นของตนเองนั้นก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น หากว่ามาปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ยึดถือในความเห็นที่มีตัณหาเป็นใหญ่ จะเป็นความเห็นของคนส่วนมากก็ตาม ของตัวเองก็ตาม แต่ว่ายึดถือเอาความเห็นที่มีธรรมะเป็นใหญ่ที่ถูกต้อง จะเป็นความเห็นของคนส่วนมากก็ได้ ของใครก็ได้ ของตัวเองก็ได้ ดังนี้แล้วจึงจะเป็นไปเพื่อความเรียบร้อยถูกต้อง.

มีสติและปัญญาประกอบ

และในการที่จะบรรลุถึงความที่จะมีธรรมะเป็นใหญ่นี้ได้ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนไว้อีกว่า ให้มี **สตาธิปไตย** คือมีสติเป็นใหญ่. จะเป็นคนอื่นก็ตาม เป็นตัวเองก็ตาม ให้ใช้สติเป็นใหญ่ คือความระลึกได้. ความระลึกรู้อันถูกต้อง ประกอบด้วยปัญญาอันถูกต้อง ดังนี้เรียกว่า สตาธิปไตย มีสติเป็นใหญ่. เมื่อได้สตาธิปไตยคือมีสติเป็นใหญ่ด้วยกันดั่งนี้แล้ว ก็ย่อมจะพบธรรมาธิปไตย คือธรรมะเป็นใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นผู้อื่นก็ตาม ไม่ว่าจะเป็น

ตนเองก็ตาม พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระองค์เองว่าได้ทรงเป็นธรรมาธิปไตย คือทรงมีธรรมะเป็นใหญ่ ในการที่ทรงแสดงธรรมะสั่งสอน ในการที่ทรงปกครองหมู่สงฆ์ ทรงมีธรรมะเป็นใหญ่ดั่งนี้ เพราะฉะนั้นทิฏฐุปาทานคือความยึดถือทิฏฐิคือความเห็นนั้นจึงต้องพิจารณาดู หากไปยึดถือทิฏฐิคือความเห็นที่มีตัณหาเป็นใหญ่แล้ว ก็เป็นอันว่าเป็นไปในทางผิดมากกว่าเป็นไปในทางถูก. ต่อเมื่อได้มีทิฏฐิคือความเห็นที่มีธรรมะเป็นใหญ่นั่นแหละจึงจะเป็นไปในทางที่ถูกต้อง.

ความพร้อมเพรียงเกิดจากความประพฤติและความเห็นที่เสมอกัน

ทางพุทธศาสนาได้แสดงให้ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่จะมีสังฆสามัคคี คือมีความพร้อมเพรียงกันของสงฆ์ ไม่แตกแยก ด้วยอาศัยหลักสำคัญ ๒ ข้อ คือ

หนึ่ง **สีลสามัญญตา** ความเป็นผู้ที่มีศีลเสมอกัน

สอง **ทิฏฐิสามัญญตา** ความเป็นผู้ที่มีทิฏฐิคือความเห็นเสมอกัน.

สีลสามัญญตา ความมีศีลเสมอกันนั้น ก็มีความประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาตลอดจนถึงทางใจ ตามหลักแห่งพระพุทธบัญญัติของพระพุทธเจ้า ร่วมกันเสมอกัน.

ทิฏฐิสามัญญตา ความมีทิฏฐิเสมอกันนั้น ก็คือมีความเห็นชอบถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ได้ทรงบัญญัติไว้.

สรุปเข้ามาความเห็นที่เป็นความเห็นอันถูกต้องนั้น ก็ได้แก่ความเห็นที่เป็นอริยะคือความเห็นที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะได้ตรัสแสดงเอาไว้. ความเห็นที่เป็นตัวอริยะเอง คือเป็นความเห็นที่ประเสริฐที่ถูกต้อง อันเป็นความเห็นที่เป็นไปเพื่อออกจากทุกข์ เป็นความเห็นที่นำผู้ที่ประกอบด้วยความเห็นนั้นที่ปฏิบัติกระทำความเห็นนั้นให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบได้. ดั่งนี้แหละคือเป็นความเห็นที่ผู้อยู่ร่วมเป็นสังฆสามัคคีจะพึงมีความเห็นร่วมกัน.

เมื่อหมู่แห่งภิกษุมีสีลสามัญญตา มีทิฏฐิสามัญญตา ดั่งนี้ ก็ย่อมมีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน. แต่ถ้าหากว่ามีศีลไม่เสมอกัน มีความเห็นไม่เสมอกันคือแตกต่างกัน ก็ย่อมเป็นเหตุแตกแยก. ฉะนั้น การที่พระสงฆ์ในพุทธศาสนาแตกแยกออกเป็นยานต่าง ๆ เป็นนิกายต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งเก่าก่อนมาจนถึงในสมัยหลัง ๆ นี้ ก็เพราะเหตุที่มีศีลไม่เสมอกัน มีความเห็นไม่เสมอกันดังที่กล่าวมานี้. เมื่อมีศีลเสมอกันมีความเห็นเสมอกันอยู่แล้ว ก็ย่อมจะมีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและไม่มีความแตกแยกกัน.

ในข้อนี้เมื่อพิจารณาดูแล้ว แม้ในทางฝ่ายคฤหัสถชนก็เช่นเดียวกัน. ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะ ตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไปจนถึงประเทศชาติ เมื่อมีความประพฤติเสมอกันอยู่ และมีความเห็นเสมอกันอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ก็ย่อมจะมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน. แต่ถ้าหากว่าแตกแยกความประพฤติกัน และแตกแยกความเห็นกันก็ย่อมเป็นเหตุแตกแยกเป็นไปเพื่อหายนะคือความเสื่อม. เพราะฉะนั้น เรื่องทิฏฐิคือความเห็นจึงเป็นสิ่งสำคัญมากนำความประพฤติ. ความประพฤติต่าง ๆ นั้นย่อมสืบเนื่องมาจากความเห็น. เมื่อเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ก็ประพฤติถูกต้อง. เมื่อเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้อง ความประพฤติก็ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น เรื่องทิฏฐิคือความเห็นจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก และทิฏฐุปาทานความยึดถือความเห็นคือทิฏฐินี้ก็มุ่งหมายถึงยึดถือความเห็นที่ผิดต่าง ๆ นั่นแหละ. เพราะฉะนั้น หากไม่ทราบในข้อนี้ดีแล้ว และปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอันเกี่ยวกับเรื่องความเห็นคือระมัดระวังที่จะไม่ยึดถือความเห็น จะเป็นของโลก ของใครก็ตามหรือของตนเองก็ตาม แต่ว่ามุ่งพิจารณาจับเหตุจับผล ถือเอาธรรมะคือความถูกต้องเป็นประมาณ จะเป็นความเห็นของตนก็ตามของผู้อื่นก็ตาม เมื่อไม่ถูกต้องคือไม่เป็นไปตามคลองธรรมดั่งนี้แล้ว ก็ไม่ยึดมั่นถือรั้นอยู่ในความเห็นนั้น. แต่ว่าละเสียแก้ไขเสีย .แต่ถ้าหากว่าเป็นความเห็นอันเป็นธรรมะคือถูกต้อง จึงจะปฏิบัติรับเอาความเห็นนั้น. และในการที่จะพิจารณาดั่งนี้ ก็พิจารณาได้ตามเหตุผล ตามความเป็นจริง. ประการหนึ่งก็ต้องอาศัยดูว่าเป็นตัณหาธิปไตยหรือเปล่า ถ้าเป็นตัณหาธิปไตยก็เป็นอันว่าไม่ถูกแน่. แต่ถ้าหากว่าถ้าไม่เป็นตัณหาธิปไตยก็เป็นอันว่าเป็นข้อที่รับไว้พิจารณา. และก็ต้องอาศัยให้มีสตาธิปไตย มีสติเป็นใหญ่อยู่ด้วยกันพร้อมทั้งปัญญา. ดั่งนี้แล้วก็จะนำให้สามารถพบความเห็นอันถูกต้อง. นำการปฏิบัติอันถูกต้องให้บังเกิดได้ เป็นความสวัสดีในที่ทั้งปวง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๑
ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ความยึดถือศีลและวัตร

จะแสดงพระเถราธิบายแห่งพระสารีบุตรเรื่องสัมมาทิฏฐิ ซึ่งถึงข้อที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงอธิบายสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ว่าคือรู้จักอุปาทานรู้จักเหตุเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน. และข้อแรกรู้จักอุปาทานนั้น ท่านได้แสดงยกเอาอุปาทาน ๔ ขึ้นมา. ได้แสดงไปแล้ว ๒ ข้อ. จะแสดงข้อที่ ๓ คือ **สีลัพพตุปาทาน** ความยึดถือศีลและวัตรหรือศีลและพรต.

อธิบายศีลและวัตร

คำว่า **ศีลวัตร** ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ *ศีล* คำหนึ่ง และ *วัตร* อีกคำหนึ่ง. ศีลนั้นก็ได้แก่ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ. วัตรนั้นก็ได้แก่ข้อที่ปฏิบัติ. บางทีเรียกว่าพรต ดังคำว่า บำเพ็ญพรต พรตก็มาจากวัตร ข้อที่ปฏิบัตินี้เอง. ทั้ง ๒ คำนี้เป็นคำที่ใช้คู่กัน.

ศีล ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤตินั้น ถ้าเป็นศีลในทางพุทธศาสนา ก็แสดงเป็นข้อที่พึงเว้น ดังศีล ๕ ก็ได้แก่เว้นจากภัยเวร ๕ ข้อ ดังนี้ เป็นต้น. และเมื่อมาถึงปาติโมกขสังวรศีล ศีลในพระปาติโมกข์สำหรับภิกษุ ก็มีทั้งข้อห้ามและข้อที่อนุญาต. ข้อห้ามก็คือข้อที่บัญญัติห้ามมิให้กระทำ ห้ามการกระทำ เมื่อไปล่วงละเมิดกระทำเข้าก็ต้องอาบัติหนักปานกลาง หรือเบาตามพระบัญญัตินั้น ๆ. และก็มีข้อที่ทรงอนุญาตให้ทำที่เรียกว่าข้ออนุญาต คือที่ทรงสั่งให้กระทำ หากไม่ทำตามที่ทรงสั่งให้ทำก็ต้องอาบัติอีกเหมือนกัน. แต่ว่าศีลทั่วไป ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ก็แสดงในทางเป็นข้อห้ามคือให้งดเว้น.

วัตร นั้นได้แก่การปฏิบัติ ความปฏิบัติ หรือข้อที่ปฏิบัติ ดังเช่นข้อที่เกี่ยวแก่ข้อที่พึงปฏิบัติต่าง ๆ ยกตัวอย่างสำหรับภิกษุบริษัท ก็เช่น อุปัชฌายวัตร อาจาริยวัตร ข้อที่สัทธิวิหาริกอันเตวาสิกพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และข้อที่พึงปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้ เรียกว่าวัตร

ศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา

ศีลและวัตรนี้ได้มีมาแก่บุคคลผู้ยึดถืออยู่ในศีลและวัตรทั้งหลายตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล ดังเช่นศีลและวัตรของผู้บวชเป็นฤษีดาบส เมื่อถือลัทธิบูชาไฟก็ทำการบูชาไฟ คือก่อกองไฟขึ้น ฤษีดาบสทั้งปวงก็มีศีล คือข้อที่ประพฤติหรือความประพฤติที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง และมีวัตรคือข้อที่พึงปฏิบัติ ดังเช่นบูชาไฟดังกล่าวนั้น. ดังนี้ก็เป็นศีลและวัตรของฤษีดาบสทั้งหลาย. นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสดาทั้งหลายภายนอกพุทธศาสนา ดั่งเช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาถึงศาสดาภายนอกพุทธศาสนา ที่เรียกว่าศาสดา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกทั้งหลายของตนในทางต่าง ๆ กัน. แม้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางสุดโต่ง ๒ ทาง ที่บรรพชิตผู้มุ่งจะตรัสรู้ไม่ควรที่จะส้องเสพปฏิบัติ คือ

กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม และ

อัตตกิลมถานุโยค ความปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก คือ ทำทุกกรกิริยาต่าง ๆ

เหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นศีลและวัตร ซึ่งศาสดาในภายนอกพุทธศาสนาสั่งสอนกัน. และนอกจากนี้ก็ยังมีผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในศีลวัตรที่แปลก ๆ ไปจากนี้ ดังที่มีแสดงเล่าไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาอันเรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร. โควัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างโค สุนัขวัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างสุนัข. เป็นต้นว่า ผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในโควัตร สุนัขวัตร ก็ใช้เดิน ๔ ขาแบบสุนัขแบบโค ทำกิริยาอาการทำเสียงและบริโภคแบบสุนัขแบบโคเหล่านี้เรียกว่าโควัตร สุนัขวัตร. ในครั้งพุทธกาลถือศีลและวัตรกันแบบนี้ก็ยังมี. และก็มีแสดงเล่าว่า บางคนที่ถือโควัตรสุนัขวัตรได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าเมื่อปฏิบัติในศีลและวัตรแบบสุนัขแบบโคสิ้นชีวิตไปจะไปเกิดเป็นอะไร. พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ก็ไปเกิดเป็นสุนัขไปเกิดเป็นโคนั่นแหละ ดั่งนี้. เหล่านี้เป็นศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่มากมาย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเว้นมาโดยลำดับ.

ทรงละความยึดถือในศีลและวัตร

สำหรับศีลและวัตรที่เป็นชั้นหยาบ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเว้นเสียทีเดียว. ไม่ทรงทดลอง แต่ในบางอย่างได้ทรงทดลองปฏิบัติ ดังเช่นที่ทรงเข้าศึกษาในสำนักของพระดาบสทั้ง ๒ คือ อาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งสั่งสอนศีลและวัตรเพื่อสมาบัติ ๗ เพื่อสมาบัติ ๘ ซึ่งก็นับว่าเป็นศีลและวัตรทางสมาธิอันละเอียดประณีต แต่ว่าก็ยังประกอบด้วยอุปาทานคือความยึดถือในศีลและวัตรที่ปฏิบัติ คือในสมาบัติ ๗ ในสมาบัติ ๘ เพื่อไปเกิดเป็นพรหม ก็คือว่าเพื่อภพเพื่อชาติ ยังไม่พ้นจากภพจากชาติ จึงยังไม่พ้นจากทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงลาออกจากสำนักของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ก็ไปทรงทดลองประพฤติปฏิบัติศีลและวัตรที่เป็นทุกกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบากด้วยวิธีต่าง ๆ จนถึงอย่างยิ่งยวด. และในที่สุดก็ทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาที่จะตรัสรู้ธรรมะได้. จึงได้ทรงเลิก.

สมาธิจิตที่บริสุทธิ์

และได้ทรงหวนระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อเป็นพระกุมารเล็ก ๆ ตามเสด็จพระพุทธบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ. พระกุมารน้อยได้ประทับพักอยู่ที่ใต้ร่มไม้ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพระราชพิธี. จิตของพระองค์ก็รวมเข้า. ที่ท่านแสดงว่ากำหนดลมหายใจเข้าออก. ทรงได้ปฐมฌาน. แต่ว่าฌานที่ทรงได้ครั้งนั้นก็เสื่อมไป. ทรงระลึกได้จึงทรงเห็นว่า สมาธิที่ทรงได้อย่างบริสุทธิ์เมื่อครั้งเป็นพระกุมารนั้น จะพึงเป็นทางแห่งความตรัสรู้ได้ ซึ่งทรงจับทำสมาธิที่ท่านแสดงว่ากำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอานาปานสติ ซึ่งเป็นสมาธิอย่างบริสุทธิ์ไม่ยึดถือเพื่ออะไร. ครั้นทรงได้สมาธิจนถึงขั้นฌานแล้วก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปเพื่อรู้. จึงทรงได้ **พระญาณทั้ง ๓** อันได้แก่

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ระลึกชาติในปางก่อนได้

จุตูปปาตญาณ ความหยั่งรู้จุติคือความเคลื่อน และอุปบัติ ความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ว่าเป็นไปตามกรรม และ

อาสวักขยญาณ ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า.

ตามพุทธประวัติที่แสดงนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่าในที่สุดพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสเป็นพระพุทธเจ้านั้น ก็ไปทรงได้พระองค์เองเป็นอาจารย์ คือพระองค์เองเมื่อเป็นพระกุมารเล็ก ๆ ซึ่งได้สมาธิจนถึงปฐมฌานในพระราชพิธีแรกนาขวัญที่เล่ามานั้น. ก็พระกุมารเล็ก ๆ คือพระองค์เองนั่นแหละเป็นพระอาจารย์ ของพระองค์เอง. เมื่อทรงแสวงหาทางแห่งความ

ตรัสรู้ ก็โดยที่จิตของพระกุมารเล็ก ๆ นี้เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ยังไม่มีตัณหาคือความอยากในอะไร ทั้งที่เป็นส่วนกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. และเมื่อประทับนั่งอยู่เฉย ๆ ในขณะที่พระราชบิดาทรงแรกนาขวัญนั้น อาศัยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา จึงทำให้จิตของพระองค์รวมเข้ากำหนดลมหายใจเข้าออก เพราะว่าลมหายใจเข้าออกนี้ทุกคนก็ต้องหายใจกันอยู่ตลอดเวลา ปรากฏอยู่ตลอดเวลา เป็นแต่ว่าไม่ได้กำหนดเท่านั้น. ครั้นองค์พระกุมารเล็ก ๆ นั่งประทับรออยู่เฉย ๆ และก็ไม่ได้มีตัณหาคือความอยากในอะไร ลมหายใจเข้าออกของพระองค์จึงปรากฏแก่จิต. จิตก็จับกำหนด ก็ได้ปฐมฌานอย่างบริสุทธิ์ ปราศจากตัณหาคือความอยากว่าจะไปเป็นพรหมเป็นเทพหรือไปเป็นอะไร ตามวิสัยของจิตของเด็ก ๆ เล็ก ๆ ซึ่งเมื่อเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว จิตที่จะบริสุทธิ์เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ ดั่งนี้หายากเข้า เพราะเมื่อรู้เดียงสามากขึ้น ตัณหาคือความอยากต่าง ๆ ก็มากขึ้น. เพราะฉะนั้นแม้ว่าจะมาปฏิบัติธรรมะเช่นว่าออกบวชเป็นฤษีชีไพร หรือออกบวชในลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ก็ล้วนแต่ออกบวชด้วยตัณหา คือต้องการเกิดเป็นนั่นเกิดเป็นนี่ ต้องการได้นั่นได้นี่. แต่ว่ายังมิได้หวนรู้จักว่าเพื่อดับกิเลสเพื่อดับตัณหา. ไม่รู้จักที่จะทำจิตให้เป็นอุเบกขาคือวางเฉย. ล้วนแต่เป็นไปเพื่อผลที่ต้องการตามคำสอนของอาจารย์นั้น ๆ หรือตามลัทธิของอาจารย์นั้น ๆ. ฉะนั้น จิตจึงไม่บริสุทธิ์เหมือนอย่างเด็กที่ยังไม่เดียงสาอะไรนัก.

เพราะฉะนั้น ภาวะของจิตที่บริสุทธิ์อย่างจิตเด็กที่ไม่เดียงสาอะไรนักนี้เป็นข้อที่แม้ผู้ใหญ่เองที่ต้องการปฏิบัติธรรมะก็พึงนึกถึงและพึงใช้ปฏิบัติว่าจะต้องทำจิตให้เหมือนอย่างนั้น

อาศัยตัณหาละตัณหา

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงได้องค์เองเมื่อทรงเป็นพระกุมารน้อย ๆ นี้เป็นอาจารย์จริง ๆ และก็ทรงนำเอาวิธีของอาจารย์น้อย ๆ คือพระองค์เองเมื่อยังเป็นเด็กนั้นมาทรงปฏิบัติต่อโดยทรงทำจิตให้บริสุทธิ์ คือปฏิบัติทำสมาธิไปให้จิตรวมเข้าโดยไม่ต้องการอะไร ไม่ต้องการเพื่ออยากเกิดเป็นโน่นเป็นนี่อะไร. แม้ว่าจะมีความต้องการอยู่ก็ต้องการเพื่อที่จะได้ตรัสรู้ ต้องการที่จะพ้นทุกข์ ซึ่งก็เป็นตัณหาอย่างละเอียดอย่างหนึ่งเหมือนกัน. แต่แม้เช่นนั้นก็เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยเพื่อละเสีย ดังที่ท่านพระอานนท์ได้แสดงอธิบาย คือตามหลักที่ว่า *อาศัยตัณหาละตัณหาเสีย.* ซึ่งท่านพระอานนท์ได้แสดงอธิบายไว้ว่า ก็คือคิดว่าไฉนจึงจะได้ทำทุกข์นี้ให้สิ้นไปและปฏิบัติทำทุกข์ให้สิ้นไป. ดั่งนี้เรียกว่าอาศัยตัณหาละตัณหา. พูดตรง ๆ ก็คือว่าอยากที่จะสิ้นทุกข์ จึงปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์. แต่ว่าในที่สุดเวลาที่จะสิ้นทุกข์ก็ต้องละตัณหาอย่างละเอียดนี้เสียเหมือนกัน ถ้าไม่เช่นนั้นก็ถึงความสิ้นทุกข์ไม่ได้.

ดั่งเช่นที่ได้เคยแสดงแล้ว ก็คือองค์ของท่านพระอานนท์เองที่ท่านยังเป็นเสขบุคคล คือยังเป็นพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จนถึงวันที่จะทำปฐมสังคายนา. บรรดาพระเถระที่จะเข้าประชุมทำปฐมสังคายนานั้น ท่านพระมหากัสสปเถระผู้เป็นประธานได้เลือกพระเถระที่เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด เว้นแต่ท่านพระอานนท์องค์เดียวที่ยังเป็นเสขบุคคล แต่ว่าท่านพระมหากัสสปเถระก็เลือกพระอานนท์เข้า เพราะเป็นผู้ที่ได้ทรงธรรม ทรงวินัย คือจำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดีเลิศ อันจะขาดท่านเสียมิได้. เมื่อถึงวันที่จะทำปฐมสังคายนา ท่านพระมหากัสสปะก็เตือนท่านพระอานนท์ว่าให้บำเพ็ญสมณธรรมด้วยความไม่ประมาท ท่านพระอานนท์ก็ได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างยิ่งยวด. เมื่อท่านทำไปในราตรีที่รุ่งขึ้นจะเป็นวันเริ่มทำปฐมสังคายนานั้น ท่านก็ยังไม่บรรลุถึงธรรมะสูงสุด ท่านจึงคิดว่าจะพัก จึงได้เอนองค์ลงเพื่อจะพัก. ในขณะที่เอนองค์ลงยังไม่ถึงอิริยาบถที่เรียกว่านอนอย่างเต็มที่ และก็มิใช่อิริยาบถที่นั่งอย่างเต็มที่ คือในขณะที่เอนองค์ลงนั้น จิตของท่านก็พ้นจากอาสวะทั้งสิ้น คือสำเร็จเป็นพระอรหันต์.

ซึ่งเรื่องนี้ท่านได้แสดงอธิบายกันมาว่า ท่านพระอานนท์นั้นท่านได้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ หรือที่เรียกว่าสมณธรรมนั้นมาอย่างสมบูรณ์ แต่เพราะยังมีตัณหาคือความอยากที่จะสำเร็จ อันตัณหานี้เองเป็นเครื่องกั้นมิให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเป็นพระอรหันต์ได้. จนท่านคิดว่าจะพัก จึงเอนองค์ลงเพื่อพัก ซึ่งความคิดที่จะพักนั้นเป็นความวางตัณหา พอท่านวางตัณหาเสียได้ คือตัณหาที่ต้องการสำเร็จจิตของท่านก็พ้นจากอาสวะทันที ดั่งนี้.

เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะอาศัยตัณหาเพื่อละตัณหาแต่ก็ต้องวางตัณหาจึงจะละตัณหาได้ ถ้ายังไม่วางตัณหาก็ยังละตัณหาไม่ได้ จิตก็พ้นจากอาสวะไม่ได้ สำเร็จไม่ได้ ต้องวางตัณหาจึงจะละตัณหา จิตจึงจะพ้นจากอาสวกิเลสได้.

ศีลและวัตรในพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น ตามที่กล่าวมานี้ก็ได้แสดงถึงศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา และแม้ในพุทธศาสนาก็มีศีลและวัตร คือศีลที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ประพฤติ และวัตรคือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ปฏิบัติ ซึ่งแม้ศีลและวัตรในพุทธศาสนานี้เอง ถ้าหากว่ายังประพฤติปฏิบัติด้วยตัณหา ก็ชื่อว่ายังเป็น **สีลัพพตุปาทาน** คือความยึดถือศีลและวัตร. และได้มีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **สีลัพพตปรามาส** ความยึดถือลูบคลำศีลและวัตรในสังโยชน์ ๑๐.

แต่ว่าสีลัพพตปรามาสนี้ซึ่งมีอาการเป็นความยึดถือเช่นเดียวกับสีลัพพตุปาทานแต่ว่าหยาบกว่า. และในการอธิบายสีลัพพตปรามาส ก็อธิบายคล้ายคลึงกันกับสีลัพพตุปาทาน คือศีลและวัตรในคำว่าสีลัพพตปรามาสในสังโยชน์ ๑๐ นั้น ก็หมายถึงศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา ตลอดถึงศีลและวัตรในพุทธศาสนาเอง. คือเมื่อละศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนาแล้วมาปฏิบัติศีลและวัตรในพุทธศาสนา เมื่อปฏิบัติด้วยตัณหา ก็ชื่อว่ายังเป็นสีลัพพตปรามาส. แต่ว่าใช้คำว่าปรามาสนี้แรงกว่าคำว่าอุปาทาน คือหมายความว่าต้องลูบคลำ. คือต้องจับเอาไว้. ถ้าไม่จับเอาไว้ ศีลและวัตรก็จะขาดเป็นท่อนเป็นช่องด่างพร้อย. ดังเช่นศีล ๕ สมาทานศีล ๕ รักษาศีล ๕ ก็จะต้องจับยึดรักษาเอาไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นศีล ๕ ก็จะขาดเป็นท่อนเป็นช่องด่างพร้อย. คือจะต้องรักษากันอย่างกวดขัน. ต้องจับต้องยึดกันไว้เหมือนอย่างการรักษาศีล ๕ ของสามัญชนทั้งหลาย เพราะยังมีสักกายทิฏฐิความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราเป็นอย่างแรง. เพราะฉะนั้น ความประพฤติจึงเป็นไปตามอำนาจของตัวเราของเรา ก็คือตามอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งหลาย. ฉะนั้นจึงปรากฏว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่อาจที่จะรักษาศีล ๕ ไว้โดยไม่ให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่องไม่ให้ด่างไม่ให้พร้อยกันตลอดไปได้. ต้องมีขาดต้องมีต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ต้องมีการสมาทานกันอยู่เสมอ. ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตสามัญยังเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาอยู่เป็นอันมาก. จนกว่าจะละสักกายทิฏฐิด้วยการเห็นธรรมะอันเป็นธรรมจักษุได้ จึงจะไม่ต้องคอยยึดศีลและวัตรไว้.

เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นมีศีล ๕ บังเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติเอง และพระโสดาบันนั้นไม่มีที่จะละเมิดที่จะล่วงศีล ๕ โดยที่พระโสดาบันไม่ต้องรักษา ไม่ต้องคอยจับคอยยึด. แปลว่าปล่อยจับปล่อยยึดได้ ก็มีศีล ๕ ขึ้นมาเอง โดยที่จะไม่ละเมิดเลย เป็นธรรมชาติธรรมดาของพระโสดาบัน. เพราะฉะนั้น พระโสดาบันจึงละ **สังโยชน์ได้ ๓** คือ

สักกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือว่ากายของเรา คือเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราซึ่งเป็นอย่างแรง

สีลัพพตปรามาส ความลูบคลำคือจับยึดศีลและวัตรเอาไว้ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเพราะเห็นธรรมะที่เป็นตัวสัมมา-ทิฏฐิแล้ว.

เพราะฉะนั้น พระโสดาบันจึงละสังโยชน์ทั้ง ๓ ได้ดังกล่าว. *ก็เป็นอันว่าสำหรับ*

สีลัพพตปรามาสนั้นละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค. แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมีสีลัพพตุปาทาน คือความยึดถือในศีลและวัตรอยู่เป็นอย่างละเอียด. เหมือนอย่างท่านพระอานนท์ท่านเป็นพระโสดาบัน ท่านละสีลัพพตปรามาสได้. แต่ว่ายังมีตัณหาที่จะตรัสรู้ ก็ชื่อว่ายังมีสีลัพพตุปาทานอยู่ จนท่านวาง. และเมื่อท่านวาง จิตของท่านก็วิมุติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งสิ้นทันทีดั่งนี้.

ยึดและปล่อยศีลและวัตรเป็นขั้น ๆ

สีลัพพตุปาทานนี้จึงมีใจความที่คลุมอุปาทานคือความยึดถือทั้งหมด. แม้ว่าเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ซึ่งท่านละมาได้โดยลำดับ แต่ว่าก็ยังละอุปาทานที่เป็นอย่างละเอียดไม่ได้. จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์จึงละได้หมด. เพราะฉะนั้นสีลัพพตุปาทานนี้จึงมีความที่คลุมไปได้ทั้งหมด คลุมสีลัพพตปรามาสด้วย. แต่ว่าสีลัพพตปรามาสนั้นเป็นอย่างหยาบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. ส่วนสีลัพพตุปาทานนี้คลุมได้หมด. อันสีลัพพตุปาทานดังกล่าวมานี้ ก็มิใช่ว่าจะเป็นสิ่งที่ทุกคนจะพากันละพากันทิ้งได้ หรือเป็นสิ่งที่เป็นของไม่ดี. จำเป็นที่จะต้องแบ่งตามภูมิตามชั้น.

กล่าวคือถ้าเป็นศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา อันเป็นศีลและวัตรที่ผิดต่าง ๆ นั่นก็เป็นอันว่าผู้นับถือพุทธศาสนาก็ต้องละต้องเว้นไปโดยลำดับ. และมาถึงศีลและวัตรในพุทธศาสนาเองก็จะต้องละต้องเว้นเหมือนกัน. แต่ว่าก่อนที่จะละจะเว้นก็ต้องสมาทาน คือต้องรับถือปฏิบัติก่อน. และจะต้องอาศัยตัณหาเพื่อละตัณหาดังกล่าวมานั้น คือยังจะต้องมีสีลัพพตปรามาส สีลัพพตุปาทานอยู่ในการปฏิบัติมาโดยลำดับ. แต่ว่าก็ยึดและปล่อยไปเป็นขั้น ๆ. เหมือนอย่างคนเดินขึ้นบันไดซึ่งมีหลายขั้น ก็ต้องขึ้นไปทีละขั้น. และขั้นที่กำลังขึ้นอยู่นั้นก็จะต้องเหยียบอยู่บนบันไดทั้ง ๒ เท้าในขั้นนั้น. ดั่งนี้เรียกว่ายังมีสีลัพพตปรามาสสีลัพพตุปาทานอยู่ในขั้นนั้น. แต่ว่าที่จะก้าวขึ้นขั้นต่อไปนั้น ก็จะต้องละขั้นที่กำลังยืนอยู่นั้นก้าวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือว่าปล่อยขั้นที่กำลังยืนอยู่ทีแรกนั้น. ถ้าหากว่าไม่ปล่อยขั้นที่กำลังยืนอยู่ทีแรกนั้น ยังคงยืนอยู่ในขั้นเดิมนั่นแหละ ก็แปลว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น ก็ต้องปล่อยขั้นที่ ๑ ก้าวขึ้นไปสู่ขั้นที่ ๒ ก็จะต้องยึดขั้นที่ ๒ ทรงตัวอยู่ในขั้นที่ ๒ แล้วจึงต้องละขั้นที่ ๒ ก้าวขึ้นสู่ขั้นที่ ๓. ก็แปลว่าต้องรับปฏิบัติคือต้องยึด แล้วก็ปล่อย เดินขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ดั่งนี้ จึงจะขึ้นสูงขึ้นไปได้โดยลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายแล้วก็เป็นอันว่าปล่อยได้หมดดังนี้.

เพราะฉะนั้น ในทางพุทธศาสนาที่แสดงธรรมะอันละเอียดนี้ จึงไม่ใช่หมายความว่า

ข้อที่แสดงนั้นเป็นสิ่งที่มีโทษต้องละเสียหมดตั้งแต่เบื้องต้น. ถ้าละเสียหมดตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว ก็เป็นอันว่าปฏิบัติอะไรไม่ได้. เหมือนอย่างว่ามีบันได ก็เป็นอันว่าขึ้นบันไดกันไม่ได้ เพราะขึ้นบันไดแล้วก็จะต้องเหยียบขึ้นไปทีละขั้น. ถ้าสอนว่าอย่าให้เหยียบ เหยียบแล้วไปยึดดั่งนี้ ก็เป็นอันว่าไม่ต้องขึ้นบันไดกัน และเป็นอันว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้นก็จะต้องยึด จะต้องปล่อยไปโดยลำดับดั่งนี้เป็นขั้น ๆ ไป. นี้กล่าวในข้อที่เป็นข้อพึงปฏิบัติคือเป็นทางปฏิบัติอันถูกชอบ. แต่ว่าถ้าเป็นทางปฏิบัติอันไม่ถูกไม่ชอบแล้ว ก็ต้องปล่อยเสียทีเดียว ไม่ต้องไปทดลองก่อน. เช่นว่าเว้นจากการฆ่า มีเมตตากรุณา ก็ไม่ต้องไปทดลองฆ่าเสียก่อนแล้วจึงเว้น ละเสียทีเดียว. แต่ในข้อที่พึงปฏิบัตินั้น ก็ให้ปฏิบัติไป แล้วก็ต้องก้าวไปเป็นขั้น ๆ ดังกล่าวมานี้. ดั่งนี้เป็นอธิบายในสีลัพพตุปาทาน ความยึดถือศีลและวัตร.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑ ธันวาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๒
ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการบริหารจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตร ซึ่งได้แสดงอธิบายมาโดยลำดับ มาถึงข้อว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คือรู้จักอุปาทาน รู้จักเหตุเกิดอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน. และได้มีเถราธิบายในข้อรู้จักอุปาทาน ว่า **อุปาทานมี ๔** คือ

กามุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นกาม

ทิฏฐุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นทิฏฐิ

สีลัพพตุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นศีลและวัตร และข้อ ๔

อัตตวาทุปาทาน ถือมั่นหรือยึดถือวาทะว่าตน.

ในที่นี้ได้แสดงอธิบายมาแล้ว ๓ ข้อข้างต้น. จะอธิบายข้อที่ ๔ อัตตวาทุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นวาทะว่าตน.

อัตตาในพุทธศาสนา

อันคำว่า **อัตตา** ที่แปลกันว่า ตน ทางพุทธศาสนาได้มีแสดงไว้เป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับแรก พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้รักษาตน คุ้มครองตน ฝึกตน และตรัสสอนว่าตนเป็นนาถะคือที่พึ่งของตน ดั่งนี้.

อีกระดับหนึ่ง ตรัสสอนว่า มิใช่ตน ดังเช่นที่ตรัสสอนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตามิใช่อัตตา ตัวตน หรือได้ตรัสสอนยกเอาอายตนะภายในภายนอก ภายในก็คือตาหูจมูกลิ้นกาย และมนะคือใจ ภายนอกก็คือรูป เสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมคือเรื่องราวเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน

และได้ตรัสสอนไว้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาคือมิใช่อัตตาตัวตน และในข้อว่าธรรมทั้งปวงนี้ แสดงอธิบายว่า ทั้งสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจัยปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขาร ทั้งอสังขตธรรมธรรมะที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่งอันเรียกว่าวิสังขาร ทั้งหมดเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน.

รู้สมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ

สำหรับระดับที่ตรัสสอนให้ฝึกตน คุ้มครองตน ให้มีตนเป็นที่พึ่งของตนเรียกว่าตรัสสอนโดย **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ คือโดยที่มีมติร่วมกันเรียกขึ้นบัญญัติขึ้นแต่งตั้งขึ้น และก็รับรองเรียกกัน. สำหรับการบัญญัติขึ้นแต่งตั้งขึ้นก็เรียกว่า **บัญญัติ** และข้อที่มีมติคือความรับรู้ร่วมกันเรียกว่า **สมมติ**. บางทีก็เรียกควบคู่กันว่า **สมมติบัญญัติ**. สมมติก็คือมีมติรับรู้ร่วมกัน บัญญัติก็คือแต่งตั้งขึ้น. เหมือนดังเช่นสิ่งที่เกิดขึ้นบนแผ่นดินเจริญเติบโตขึ้นมีต้นมีกิ่งมีใบมีดอกมีผล คนก็บัญญัติคือแต่งตั้งเรียกกันว่าต้นไม้. เพราะฉะนั้นสิ่งนี้ก็เป็นต้นไม้ขึ้นมา. และคำว่าต้นไม้นี้เองก็เป็นสมมติ ก็คือมีมติรับรู้ร่วมกัน เรียกร่วมกันว่าต้นไม้ เพราะฉะนั้น คำว่าต้นไม้นั้นจึงเป็นสมมติบัญญัติ แต่งตั้งขึ้นว่าให้สิ่งนี้เป็นต้นไม้ และสิ่งนี้ก็เป็นต้นไม้ขึ้นมา รับรองร่วมกัน เรียกร่วมกัน. สิ่งทั้งหลายในโลกนี้ที่บังเกิดมีขึ้นโดยธรรมชาติธรรมดา สิ่งเหล่านั้นเองก็เป็นธรรมชาติธรรมดา. อย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้นก็บังเกิดขึ้นโดยธรรมชาติโดยธรรมดา. แต่บุคคลนี้เองมาแต่งตั้งขึ้นให้สิ่งนั้นเป็นนั่นให้สิ่งนี้เป็นนี่ และก็รับรองร่วมกัน เรียกร่วมกัน และแม้มนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ที่เรียกกันว่ามนุษย์คน หรือเดรัจฉาน. และแม้มนุษย์เองก็เรียกแยกออกไปเป็นหญิงเป็นชาย และแต่ละคนก็มีชื่อนั้นมีชื่อนี้. สัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ ก็เป็นช้างเป็นม้า เป็นต้น ก็แต่งตั้งกันขึ้นมาเรียกกันแล้วก็รับรองเรียกร่วมกันให้เหมือนกันจึงเป็นสมมติบัญญัติ. ก็ต้องมีสมมติบัญญัติดั่งนี้ จึงจะเรียกพูดกันได้ เข้าใจกันได้และก็เรียกร่วมกันเหมือนกัน ด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษาเดียวกันสิ่งที่เรียกว่าต้นไม้ ภูเขา เมื่อพูดว่าต้นไม้ภูเขาก็เข้าใจกัน เพราะก็รับรองกันว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นต้นไม้เป็นภูเขา ถ้าใครจะไปเรียกให้ผิดแผกออกไปเป็นอย่างอื่น เรียกภูเขาว่าต้นไม้เรียกต้นไม้ว่าภูเขา ดังนี้แล้ว ก็เรียกว่าผิดสมมติบัญญัติ แล้วก็ฟังไม่เข้าใจกัน ไขว้เขวกัน. แล้วก็ทำให้คนที่เรียกไขว้เขวไปนั้นเป็นที่เข้าใจว่าเป็นคนที่จะต้องมีสติวิปลาสเป็นต้น.

เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะสั่งสอนก็ต้องใช้ภาษาที่พูดเรียก

สิ่งนั้นเรียกสิ่งนี้ ก็เป็นไปตามสมมติบัญญัติโลก. และเมื่อโลกมีสมมติบัญญัติว่าอย่างนี้ เรียกอย่างนี้ ทรงแสดงธรรมะก็เรียกอย่างนั้นเรียกอย่างนี้. และก็นับว่าเป็นสัจจะคือความจริงอย่างหนึ่ง อันเรียกว่า **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ หรือจะเรียกว่า **บัญญัติสัจจะ** ความจริงโดยบัญญัติก็ได้. และก็ตรัสสั่งสอนให้ทุก ๆ คนปฏิบัติชอบตามควรแก่สมมติบัญญัติโลก. ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนข้อที่พึงปฏิบัติให้เหมาะให้ควรแก่สมมติบัญญัติที่เป็นสมมติสัจจะต่าง ๆ นี้. วินัยที่ทรงบัญญัติไว้และธรรมะในขั้นศีลต่าง ๆ ก็เป็นไปตามควรแก่สมมติบัญญัติ. แต่แม้เช่นนั้นก็ตรัสสอนให้รู้จักสัจจะอีกระดับหนึ่ง คือ **ปรมัตถสัจจะ** อันได้แก่ความจริงที่มีเนื้อความอันสุขุมละเอียดเป็นอย่างยิ่ง. คือเป็นสัจจะคือความจริงที่เป็นอย่างยิ่งคือจริงแท้ มิใช่เป็นไปตามสมมติบัญญัติ. ก็ดังที่ตรัสสอนให้พิจารณาว่า

สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจะไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และทั้งสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งวิสังขารคือสิ่งที่ไม่ผสมปรุงแต่งอันได้แก่นิพพาน และแม้ธรรมะอันเป็นส่วนที่ไม่ผสมปรุงแต่งอื่น ๆ คือทั้งสังขารทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน. ให้กำหนดรู้ดังนี้.

ความยึดถือวาทะว่าตนมาจากสมมติบัญญัติ

เพราะฉะนั้น วาทะคือถ้อยคำที่พูดกันเป็นภาษาดังที่กล่าวมาข้างต้น ก็ล้วนเป็นสมมติเป็นบัญญัติสำหรับจะเรียกกัน. ถ้าหากว่าไปยึดมั่นโดยส่วนเดียว โดยที่ไม่ทำความรู้จักว่านั่นเป็นสมมติเป็นบัญญัติ ก็กลายเป็นอุปาทานคือความยึดมั่นหรือความยึดถือ. และบรรดาสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติ เป็นวาทะที่เรียกร้องกัน ที่เป็นข้อสำคัญในส่วนที่เป็นธรรมปฏิบัติที่ตรัสยกขึ้นมาแสดงก็คืออัตตา ตน ก็คือตัวเราของเรา. ซึ่งเมื่อมีตัวเราของเรา ก็มีตัวเขาของเขา. แม้คำว่าอัตตา ตน หรือตัวเราของเรา ตัวเขาของเขา เป็นต้นเหล่านี้ ที่เรียกกันกล่าวกันนี่แหละคือ **อัตตวาทะ** วาทะว่าตน อันหมายรวมถึงว่า วาทะว่าตัวเราของเราและเมื่อตัวเราของเรามี ก็ต้องมีตัวเขาของเขา. เพราะฉะนั้น คำว่า **อัตตวาทะ** วาทะว่าตนหรืออัตตา จึงหมายถึงสมมติบัญญัติดังที่กล่าวมานั้น. เป็นถ้อยคำที่เรียกกัน. และเมื่อเรียกกันก็เข้าใจกันรู้จักกัน. และเมื่อเรียกกันรู้จักกันเข้าใจกัน เมื่อไม่พิจารณาด้วยปัญญาให้รู้จักก็ย่อมจะมีความถือมั่นหรือความยึดถือ. ความถือมั่นหรือความยึดถือนี้จึงเรียกว่าอัตตวาทุปาทาน ความถือมั่นหรือความยึดถือวาทะว่าตน ก็คือยึดถือหรือถือมั่นสมมติบัญญัติว่าตน. เป็นเหตุให้ถือเราถือเขาถือพวกถือพ้องเป็นต้นสืบต่อไป.

และความยึดถือวาทะว่าตน ตัวเราของเราดังกล่าวมานี้ ซึ่งสืบมาจากสมมติบัญญัติดังกล่าว เมื่อไม่พิจารณาด้วยปัญญา ก็ทำให้มีความถือมั่นหรือยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัตินั้น ๆ ว่าเป็นจริงมีจริง. ดังเช่นเมื่อมีความยึดถือหรือถือมั่นในวาทะว่าตนในสมมติบัญญัติว่าตน ก็ทำให้หลงยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้น ว่าเป็นตนจริง ๆ.

ก็เช่นเดียวกันสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ ก็เรียกว่าเป็น **รุกขวาทะ** วาทะว่าต้นไม้ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ. เมื่อไม่พิจารณาก็ทำให้ถือมั่นหรือยึดถือในที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าต้นไม้นั้นว่าเป็นต้นไม้ขึ้นจริง ๆ อันที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้นั้นก็ได้แก่สิ่งที่เกิดขึ้นจากแผ่นดิน มีรากมีต้นมีกิ่งมีใบมีดอกมีผล. สิ่งที่บังเกิดขึ้นจากแผ่นดินที่มีรูปร่างลักษณะดังนี้แหละ เป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ แห่งวาทะที่กล่าวกันว่าต้นไม้. และเมื่อเรียกเพลิน ๆ ไปก็ไปหลงยึดถือเอาที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้นั้น ว่าเป็นตัวต้นไม้ขึ้นจริง ๆ.

จะยกตัวอย่างอีกอย่างหนึ่ง สมมติบัญญัติหรือวาทะว่าบ้านเรือน ก็เป็น **ฆรวาทะ** **ฆร** ก็แปลว่า *เรือน* **วาทะ** ก็ *ถ้อยคำ* ถ้อยคำที่เรียกว่าเรือน ก็เอาทัพสัมภาระต่าง ๆ เช่น ไม้ เป็นต้น มาประกอบเข้า มีเสา มีพื้น มีฝา มีหลังคา และมีสิ่งประกอบต่าง ๆ เป็นเรือน ก็สมมติบัญญัติขึ้นว่าสิ่งนี้เป็นเรือน. และเมื่อเรียกกันเพลิน ๆ ไป ก็ไปหลงยึดถือเอาที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเรือนนั้น ก็เป็นตัวบ้านตัวเรือนขึ้นจริง ๆ.

ฉันใดก็ดี อัตภาพอันนี้อันประกอบด้วยกายและใจ ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสเรียกว่านามรูป และเมื่อแยกออกไปอีก ก็ตรัสแยกออกไปเป็นขันธ์ ๕ คือ แยกออกไปเป็น ๕ กอง อันเรียกว่าขันธ์ ๕ ย่อลงมาก็เป็นนามรูป รวมกันเข้าก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่า **อัตตา** หรือ **อัตภาพ**. และก็มีสมมติบัญญัติเรียกกันต่าง ๆ ออกไป ว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นชาย เป็นหญิง และก็ยังมีสมมติบัญญัติละเอียดออกไปอีก เป็นชื่อต่าง ๆ สำหรับที่จะได้กำหนดหมายเรียกร้องกัน.

ความยึดถือที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ

นามรูปหรือขันธ์ ๕ ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าอัตภาพหรืออัตตา. และเมื่อเรียกกันเพลิน ๆ ไป ก็หลงยึดถือว่าเป็นอัตตาขึ้นจริง ๆ เป็นตัวเราเป็นของเราขึ้นจริง ๆ. ก็เป็นตัวเราขึ้นก่อน และเมื่อมีตัวเราก็ต้องมีของเรา และเมื่อมีตัวเราของเราก็ต้องมีตัวเขาของเขา. ก็ต้องแยกออกไปดั่งนี้. เพราะฉะนั้น ความยึดถืออันเรียกว่าอุปาทาน หรือความ

ถือมั่นอันเรียกว่าอุปาทานนี้ จึงยึดถือในที่ตั้งของสมมติบัญญัตินี้แหละ และโดยเฉพาะก็ที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตา หรืออัตภาพ กายใจ นามรูป หรือขันธ์ ๕ อันนี้ว่าเป็นตัวเราของเราขึ้นจริง ๆ.

อุปาทานข้อนี้สำคัญมาก ย่อมเป็นมูลของความยึดถืออื่นต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก และในทางพระพุทธศาสนาก็ได้มีคำเรียกความยึดถือดังกล่าวนี้ในข้อนี้ไว้หลายชื่อ เช่น

เรียกว่า **อัตตานุทิฏฐิ** ความตามเห็นว่าอัตตาตัวตน ความตามเห็นว่าตัวเราของเรา

เรียกว่า **สักกายทิฏฐิ** ความเห็นว่ากายของตน

เรียกว่า **อัสมิมานทิฏฐิ** มานะคือความสำคัญหมาย ทิฏฐิคือความเห็นว่าอัสมิเรามีเราเป็น

หรือเรียกว่า **อัสมิมานะ** ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น หรือเรียกว่ามานะเฉย ๆ

ซึ่งมานะที่เป็นต้นเดิม ก็คืออัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น. เมื่อมีอัสมิมานะขึ้นมาเป็นต้นเดิมดั่งนี้ ก็มีมานะอื่น ๆ ตามมาอีกเป็นอันมาก.

ทรงสอนให้พิจารณาที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเป็นสังขาร

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้พยายามที่จะได้ทรงชี้แจง ให้มากำหนดพิจารณาถึงที่ตั้งของสมมติบัญญัติต่าง ๆ หรือว่าของวาทะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากสมมติบัญญัติ. ให้มาพิจารณาบรรดาที่ตั้งเหล่านั้น ว่าเป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นแล้ว จึงมีสมมติบัญญัติขึ้นมา เหมือนดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ แปลความว่า

เหมือนอย่างเพราะอังคสัมภาระ คือส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประกอบเข้าเสียงเรียกกันว่ารถจึงได้มีขึ้น. เมื่อขันธ์ทั้งหลายมาประกอบกันเข้าสมมติว่าสัตว์ บุคคลตัวตนเราเขาจึงได้มีขึ้น.

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมะที่จะให้รู้ถึงปรมัตถสัจจะคือความจริงโดยปรมัตถ์ คือความจริงที่เป็นความจริงอย่างยิ่ง จึงต้องมาหัดปฏิบัติพิจารณาดูบรรดาที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งหลาย ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้นี้ ที่ทรงยกเอารถขึ้นมา. เมื่อเอาส่วนประกอบต่าง ๆ เช่นว่าล้อและทุก ๆ ส่วนมาประกอบกันเข้า เสียงเรียกกันว่ารถจึงได้มีขึ้น แต่อันที่จริงรถจริง ๆ นั้นไม่มี. คำว่ารถนั้นเป็นสมมติบัญญัติเรียกขึ้นเท่านั้น ในเมื่อถอดแยกส่วนประกอบต่าง ๆ นั้นออกไป แยกเอาล้อออกไปแยกเอาตัวรถต่าง ๆ ออกไป เสียง

เรียกว่ารถก็หายไป. รถจริง ๆ จึงไม่มี. รถเป็นสมมติบัญญัติเท่านั้น. แม้ต้นไม้บ้านเรือนดังที่กล่าวมาข้างต้นก็เช่นเดียวกัน. ในเมื่อเอาทัพสัมภาระต่าง ๆ มาปรุงกันเข้าก็เป็นเรือน. แต่เมื่อรื้อเรือนนั้นออก รื้อหลังคา รื้อเสา รื้อฝา รื้อพื้น ถอนเสาออก เสียงเรียกว่าเรือนก็หายไป. เรือนจริง ๆ จึงไม่มี. เมื่อทุกอย่างมาประกอบกันเข้า สมมติบัญญัติเสียงเรียกว่าเรือนจึงได้มีขึ้น. ต้นไม้ก็เหมือนกัน เมื่อตัดโค่นตัดกิ่งก้านลำต้นถอนรากออกไปหมดแล้ว เสียงว่าต้นไม้นั้นก็หายไป ต้นไม้จริง ๆ จึงไม่มี.

แม้อัตตวาทะหรือสมมติบัญญัติถ้อยคำที่เรียกว่าอัตตาตัวตน คืออัตภาพนี้ก็เช่นเดียวกัน. เมื่อขันธ์ทั้งหลายมาประกอบกันเข้า เสียงเรียกว่าอัตตาตัวตนก็มีขึ้น. เมื่อขันธ์แตกสลาย เสียงเรียกว่าอัตตาตัวตนก็หายไป ตัวตนจริง ๆ จึงไม่มี. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนมาให้พิจารณาดูที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งหลายดังที่กล่าวมานี้ ว่าเมื่อมาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติเรียกกันต่าง ๆ. และเมื่อสังขารคือส่วนที่มาประกอบกันนั้นแตกสลายแยกย้ายกันออกไป สมมติบัญญัติต่าง ๆ นั้นก็หายไป.

ฉะนั้น วาทะที่สมมติบัญญัติที่เรียกกันต่าง ๆ ซึ่งสังขารทุก ๆ อย่างไม่จำเพาะแต่อัตตาเท่านั้น ต้นไม้ภูเขาอะไรเป็นต้นดังกล่าวนั้นก็เหมือนกัน จึงไม่มีความจริงแท้อยู่ในตัว เป็นสมมติบัญญัติเท่านั้น. ตรัสสอนให้พิจารณาที่ตั้งของสมมติบัญญัติเหล่านั้นว่าเป็นตัวสังขารเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. และได้ทรงชี้มาดูให้รู้จักที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตาตัวตนคืออัตภาพอันนี้ โดยที่ตรัสสอนชี้แยกออกให้รู้จักว่าไม่มีตัวอัตภาพหรืออัตตาที่แท้จริง อยู่ในสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งก้อนนี้กองนี้. โดยได้ตรัสชี้แยกออกไปว่าอันที่จริงนั้นประกอบขึ้นด้วยขันธ์คือกองทั้ง ๕ นั่นเป็นรูปนั่นเป็นเวทนา นั่นเป็นสัญญา นั่นเป็นสังขาร นั่นเป็นวิญญาณ เหมือนดังตรัสชี้ให้ดูเรือนว่า นั่นหลังคา นั่นฝา นั่นพื้น นั่นเสา และชี้ให้ดูรถ ว่านั่นล้อ นั่นตัวรถ นั่นเครื่องประกอบต่าง ๆ ของรถ ให้ดูต้นไม้ว่า นั่นเป็นกิ่ง เป็นก้าน เป็นลำต้น เป็นราก เป็นเปลือก เป็นกระพี้ เป็นแก่น เป็นต้น ซึ่งมาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งอย่างหนึ่ง ๆ.

ตรัสสอนให้พิจารณาแยกสังขาร

และในอัตภาพอันนี้ก็ประกอบขึ้นด้วยขันธ์ ๕ ก็ตรัสชี้ให้รู้จักว่าสิ่งที่มาประกอบนั้นอะไรบ้าง. ส่วนที่แข้นแข็งซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ มีอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ นี่เป็นกองรูป

ดังกองรูปของทุก ๆ คนที่นั่งกันอยู่นี้ ก็คือว่ากองรูปกองหนึ่งมากองกันอยู่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ ประกอบด้วยอาการ ๓๑, ๓๒ เรียกแยกออกไปเป็นศีรษะเป็นแขนเป็นขาเป็นลำตัวเป็นต้น ก็มากองกันอยู่ นี่เป็นกองรูป. ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็เป็นกองเวทนา. ความจำได้หมายรู้ รู้รูปรู้เสียงรู้กลิ่นรู้รสรู้โผฏฐัพพะรู้เรื่องราวต่าง ๆ ก็เป็นกองสัญญา. ความปรุงคิดหรือความคิดปรุงต่าง ๆ ก็เป็นกองสังขาร ซึ่งเป็นความปรุงแต่งภายในจิต. และกองความรู้สึกเมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็เป็นความรู้รูปคือเห็นรูป หูกับเสียงประจวบกันก็เป็นความรู้หรือได้ยินเสียง. เมื่อจมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายและสิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกัน ก็เกิดความรู้หรือทราบในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะ. เมื่อมโนหรือใจกับธรรมะเรื่องราวมาประจวบกัน ก็เกิดความรู้ในเรื่องที่ใจคิดรู้เหล่านั้น นั่นก็เป็นกองวิญญาณ.

เพราะฉะนั้น ก็ขันธ์ ๕ เหล่านี้เองมาประกอบกันเข้า ซึ่งเมื่อย่อเข้าแล้ว รูปก็เป็นรูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็เป็นนาม ก็เป็นนามรูป. นี้เป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตาตัวเราหรืออัตภาพ. และเมื่อขันธ์ ๕ เหล่านี้ยังประกอบกันอยู่ ไม่แตกสลายแยกกันออก สมมติบัญญัติว่าตัวเรา อัตภาพ อัตตาก็ยังอยู่. ในเมื่อกองทั้ง ๕ เหล่านี้แตกสลายในเมื่อมรณะมาถึงนามก็ดับ รูปก็แตกสลายไปโดยลำดับ. สมมติบัญญัติว่าอัตตาอัตภาพก็หายไป.

กำหนดรู้ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์

ได้ตรัสสอนให้รู้จักพิจารณาแยกดั่งนี้ ให้รู้จักตามความเป็นจริง นี้แหละคือวิปัสสนารู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งจะต้องมีสมาธิ คือจะต้องมีจิตตั้งมั่นกำหนดอยู่ในที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตาหรืออัตภาพอันนี้.

ให้รู้จักว่านี่รูป นี่เวทนา นี่สัญญา นี่สังขาร นี่วิญญาณ มีชาติความเกิดเป็นเบื้องต้น มีชราความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงพร้อมทั้งพยาธิในท่ามกลาง. มีมรณะเป็นที่สุด เพราะฉะนั้นจึงเป็น ***อนิจจะ*** *ไม่เที่ยงต้องเกิดต้องดับ. เป็น* ***ทุกขะ*** *เป็นทุกข์คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้. เพราะปรารถนานั้นก็ปรารถนาที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย ก็ปรารถนาไม่ได้ ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย จึงเป็น* ***อนัตตา*** *ไม่ใช่อัตตาตัวตน.*

ตรัสสอนให้รู้จักพิจารณาในที่ตั้งของสมมติบัญญัติดั่งนี้. และโดยเฉพาะข้อสำคัญก็

คือสมมติบัญญัติว่าอัตตาตัวเราของเรา ตัวเราก่อน แล้วก็มีของเรา แล้วก็จะมีตัวเขาของเขา และเมื่อพิจารณาให้รู้จักที่ตั้งของสมมติบัญญัติโดยเฉพาะที่ตัวเรานี้ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์ดั่งนี้แล้ว ก็จะทำให้หายหลง หายยึดถือ. แต่เมื่อยังไม่ได้เห็นแจ้งจริง ก็ย่อมจะต้องมีความยึดถืออยู่ เป็นอัตตวาทุปาทาน.

อนึ่ง เมื่อมีอุปาทานนี้ ยังเป็นเหตุให้ถือเราถือเขาด้วยอำนาจมานะ จนเป็นเหตุถือพวก เป็นเหตุให้เกิดความแก่งแย่งวิวาทและอกุศลธรรมต่าง ๆ อีกมากมาย.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๓

ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงอัตตวาทุปาทาน และได้กล่าวถึงศัพท์ธรรมะที่หมายถึงอุปาทานบางคำ เช่น สักกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือกายของตน. แต่ว่าตามศัพท์ว่าสักกายทิฏฐิไม่มีคำว่ายึดถืออยู่ มีแต่คำว่าความเห็นว่ากายของตน. แต่เมื่อแปลโดยความก็มักจะเติมคำว่ายึดถือเข้าด้วย กับคำว่าอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่าอัตตาตัวตน กับอีกคำหนึ่งว่ามานะ ความสำคัญหมาย อย่างละเอียดก็คือ อัสมิมานะความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น. บางแห่งก็เรียกด้วยถ้อยคำที่ยาวว่า อัสมิมานทิฏฐิ มานะ และทิฏฐิว่าเรามีเราเป็น.

สักกายทิฏฐิ ๒๐

จะได้แสดงคำว่า **สักกายทิฏฐิ** ความเห็นว่ากายของตน. คำนี้แสดงเป็นสังโยชน์ข้อที่ ๑ ในสังโยชน์ ๑๐. และได้มีคำอธิบายที่เป็นพระพุทธาธิบายในที่ทั้งปวงว่า

สักกายทิฏฐิ ๒๐ ก็คือทิฏฐิความเห็นว่ากายของตนในขันธ์ ๕.

ขันธ์ ๕ นั้นก็ได้แก่ *รูปขันธ์* กองรูป *เวทนาขันธ์* กองเวทนา *สัญญาขันธ์* กองสัญญา *สังขารขันธ์* กองสังขาร *วิญญาณขันธ์* กองวิญญาณ. เป็น ๒๐ อย่างไร. ก็คือ

เห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นตน คือเห็นว่ารูปเป็นตน เวทนาเป็นตน สัญญาเป็นตน สังขารเป็นตน วิญญาณเป็นตน ก็ได้ ๕ ข้อ.

เห็นว่าตนมีขันธ์ ๕ คือเห็นว่าตนมีรูป ตนมีเวทนา ตนมีสัญญา ตนมีสังขาร ตนมีวิญญาณ ก็ได้อีก ๕.

เห็นขันธ์ ๕ ในตน คือเห็นรูปในตน เห็นเวทนาในตน เห็นสัญญาในตน เห็นสังขารในตน เห็นวิญญาณในตน ก็เป็นอีก ๕.

เห็นตนในขันธ์ ๕ คือเห็นตนในรูป เห็นตนในเวทนา เห็นตนในสัญญา เห็นตนในสังขาร เห็นตนในวิญญาณ ก็เป็นอีก ๕.

ห้าสี่หนก็เป็น ๒๐ จึงเรียกว่าสักกายทิฏฐิ ๒๐ ความเห็นว่ากายของตน ๒๐.

สักกายทิฏฐิเป็นอุปาทานขั้นต่ำ

สักกายทิฏฐินี้ที่แสดงเป็นสังโยชน์ก็แสดงว่า พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้างต้นได้ ก็คือละ

สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่ากายของตน

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเป็นต้น

สีลัพพตปรามาส ความลูบคลำยึดถือศีลและวัตร.

พระโสดาบันนั้นเป็นอริยบุคคลขั้นที่ ๑ ซึ่งแสดงว่าเป็นผู้ที่ไม่ตกต่ำ ไม่ไปเกิดในอบาย คือไม่ไปเกิดเป็นสัตว์นรกเป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นเปรตเป็นอสุรกายต่าง ๆ และจะท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในมนุษย์ในเทพซึ่งเป็นสุคติ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ก็จะบรรลุถึงมรรคผลขั้นสูงสุด เป็นพระอรหันต์ขีณาสพสิ้นชาติสิ้นภพ. คือจะท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ต่อไปอีก ก็ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสุคติภพทั้งหลาย และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสพภายใน ๗ ชาติเป็นอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติไป. และโสดาบันบุคคลนี้ในครั้งพุทธกาลที่แสดงไว้ ก็มีคฤหัสถ์บรรลุเป็นอันมาก. และก็ยังเป็นผู้ครองเรือน มีภรรยามีสามีเหมือนอย่างชาวบ้านทั้งหลาย เพราะยังมีกามราคะมีปฏิฆะยังละไม่ได้.

เพราะฉะนั้น สักกายทิฏฐิที่ละได้นั้นจึงไม่หมายถึงว่าละอุปาทานได้ทั้งหมดและสักกายทิฏฐินั้น หากหมายถึงอุปาทาน ก็หมายถึงอุปาทานที่เป็นขั้นแรกหรือเป็นขั้นต่ำ ซึ่งเมื่อละได้ ก็ทำให้ไม่ละเมิดศีล ๕ ไม่มีอกุศลมูลคือโลภโกรธหลงอย่างแรง อันเป็นเหตุให้ละเมิดศีล ๕ อันจะนำให้ไปอบาย. แต่ก็ยังมีอุปาทานที่เป็นขั้นละเอียดซึ่งจะต้องละต่อไป.

ละสักกายทิฏฐิได้ ก็ยังมีอัตตาตัวตนอยู่

ฉะนั้น จึงน่าคิดว่าท่านจึงใช้คำว่าสักกายทิฏฐิ ความเห็นว่ากายของตน. และแม้ว่าจะอธิบายเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ คือความเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตน เห็นตนว่ามีขันธ์ ๕ เห็นขันธ์ ๕ ในตน เห็นตนในขันธ์ ๕. และเมื่อละได้ ก็แสดงว่าละความเห็นดังกล่าวนั้นได้ มองเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็มองเห็นอัตตาตัวตนว่า

มิใช่ขันธ์ ๕ ไม่มีขันธ์ ๕. เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงส่องความว่ายังมีอัตตาตัวตนอยู่ แต่ว่าอัตตาตัวตนนั้นไม่ใช่ขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ ก็ไม่ใช่อัตตาตัวตน แต่ว่าอัตตาตัวตนนั้นยังมีอยู่ เมื่อยังมีอัตตาตัวตนอยู่ แม้จะมิใช่ขันธ์ ๕ หรือขันธ์ ๕ มิใช่อัตตาตัวตน เมื่อยังมีอัตตาตัวตนอยู่ที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น คือที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่าขันธ์ ๕ จึงยังมีกามราคะปฏิฆะเป็นต้น ซึ่งอริยมรรคอริยผลขั้นสูงขึ้นไปจึงจะละได้ขึ้นไปเป็นลำดับ. แต่แม้เช่นนั้น เมื่อเห็นว่าขันธ์ ๕ มิใช่อัตตาตัวตนหรืออัตตาตัวตน มิใช่ขันธ์ ๕ ดังกล่าว ก็ทำให้ละวิจิกิจฉา ละสีลัพพตปรามาสได้ และไม่บังเกิดอกุศลมูลคือโลภโกรธหลงอย่างแรงที่เป็นเหตุแห่งกายทุจริตวจีทุจริตมโนทุจริตต่าง ๆ ก็คือมีศีล ๕ โดยธรรมดา.

เพราะฉะนั้น พิจารณาดูตามถ้อยคำดังกล่าวมานี้ พระโสดาบันท่านละสักกายทิฏฐิ ก็คือละอุปาทานในขั้นที่ว่าขันธ์ ๕ มิใช่อัตตาตัวตน อัตตาตัวตนมิใช่ขันธ์ ๕ แต่ว่าอัตตาตัวตนยังมีอยู่ และอัตตาตัวตนที่ท่านละได้ที่เป็นสักกายทิฏฐิดั่งนี้ก็เป็นข้อที่ให้บังเกิดผลดังกล่าวแล้ว. เมื่อทำความเข้าใจดั่งนี้ ก็ย่อมจะเห็นว่าท่านจึงยังครองเรือนได้ และก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ได้ถ้ายังไม่บรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไปในภพชาติที่เป็นโสดาบันบุคคลนั้น แต่ก็ไม่เกิน ๗ ชาติตามที่ท่านแสดงไว้.

ละอุปาทานอย่างละเอียด จึงจะละอัตตาตัวตนได้หมด

และในสังโยชน์ ๑๐ นั้นเอง ที่เป็นสังโยชน์เบื้องบนที่จะพึงละด้วยอรหัตตมรรค อรหัตตผล มีคำว่า **มานะ** ก็คือสังโยชน์ ๑๐ นั้น.

สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ละได้ก็เป็น *โสดาบัน* ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๓ นั้นได้.

ทำ *ราคะ โทสะ โมหะ* ให้เบาบางลงมากขึ้นไปอีกได้ ก็ด้วยสกทาคามิมรรค สกทาคามิผล ก็เป็น *สกทาคามีบุคคล.*

และเมื่อละเพิ่ม **กามราคะ ปฏิฆะ** ได้อีก ๒ รวมเป็น ๕ ก็ด้วยอนาคามิมรรค อนาคามิผล ก็เป็น *อนาคามีบุคคล.*

ทั้ง ๕ นี้ก็เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ยังมีสังโยชน์เบื้องสูงอีก ๕ คือ **รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา** ละได้ด้วยอรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็น *พระอรหันต์ขีณาสพ.*

และมานะนี้เองดังที่กล่าวแล้วว่า อย่างละเอียดก็คืออัสมิมานะ ความสำคัญ หมายว่า เรามีเราเป็น ก็คือยึดถือว่าเรามีเราเป็น เป็นอุปาทานอย่างละเอียด. เมื่อละมานะนี้ได้

ซึ่งรวมอยู่ในสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ข้อ ก็เป็นอันว่าละความยึดถือว่าอัตตาตัวตนได้หมด จึงสำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสพ.

ส่วนคำว่า **อัตตานุทิฏฐิ** ความตามเห็นว่าอัตตาตัวตน และคำว่า **อัตตวาทุปาทาน** ความยึดถือวาทะว่าตัวตน เป็นคำกลาง ๆ ครอบคลุมได้ถึงอุปาทาน ความยึดถือทุกชั้น ทั้งชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียด. เพราะฉะนั้น ศัพท์ธรรมะดังกล่าวนี้จึงเป็นข้อที่ควรเพ่งพินิจพิจารณาให้เข้าใจ. ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมจะมีความสงสัยเช่นสงสัยว่าละสักกายทิฏฐิได้ ก็น่าจะไม่ต้องครองบ้านครองเรือน ไม่ต้องแต่งงานแต่งกายอย่างชาวบ้าน. แต่ทำไมละได้แล้วจึงยังครองเรือนเป็นชาวบ้านอยู่ได้. แต่เมื่อมีความเข้าใจในความหมายถึงขั้นตอนของอุปาทานดังกล่าว ว่ามีอย่างหยาบอย่างละเอียด ก็ย่อมจะเข้าใจ.

ดับอัตตวาทุปาทาน ดับอุปาทานได้ทั้งหมด

และในอุปาทาน ๔ นี้ ข้อที่ ๔ **อัตตวาทุปาทาน** ความถือมั่นหรือยึดถือวาทะว่าตนย่อมเป็นข้อสำคัญ. เมื่อมีข้อนี้อยู่จึงมีกามอันทำให้ยึดถือเป็นกามุปาทาน จึงมีทิฏฐิคือความเห็นที่ผิดต่าง ๆ อันทำให้ยึดถือเป็นทิฏฐุปาทาน จึงมีศีลและวัตรต่าง ๆ ที่ปฏิบัติอันทำให้ยึดถือเป็นสีลัพพตุปาทาน. เพราะเมื่อมีความยึดถือวาทะว่าตนยึดถือสมมติบัญญัติว่าตน ก็คือยึดถือที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้น ๆ ว่าตัวเราของเราที่ยึดถือนั้น. จึงยังมีทิฏฐิคือความเห็นที่ผิด ตั้งแต่อย่างหยาบจนถึงอย่างละเอียด. เพราะยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงอันเป็นปรมัตถสัจจะดังที่กล่าวแล้วจึงมีความยึดถืออยู่ในความเห็นนั้นก็คือยึดถืออยู่ในความเห็นว่าตัวเราของเรา ยึดถืออยู่ในวาทะว่าตัวเราของเรา ยึดถืออยู่ในที่ตั้งของสมมติบัญญัติของวาทะว่าตัวเราของเรานั้น. คือยังเห็นว่าตัวเราของเรามี เรามีเราเป็น และเมื่อเป็นดั่งนี้ ศีลที่ปฏิบัติวัตรที่ปฏิบัติ จะเป็นภายในภายนอกพุทธศาสนาก็ตามจะเป็นอย่างหยาบอย่างละเอียดก็ตาม จึงอดไม่ได้ที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่งเสริมสนับสนุนอัตตาตัวตน คือตัวเราของเราที่ยึดถือไว้นั้นเพื่อตัวเราของเราที่ยึดถือไว้นั้น.

และศีลและวัตรที่ปฏิบัตินั้น ในเบื้องต้นก็ย่อมอาจยึดถือศีลและวัตรภายนอกพุทธ-ศาสนาต่าง ๆ. แต่เมื่อได้สดับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาของพระพุทธเจ้าได้ความรู้มากขึ้น ก็มาปฏิบัติในศีลและวัตรในพุทธศาสนา. แม้เช่นนั้นก็ยังทิ้งตนไม่ได้ เพราะยังมีอัตตาตัวตนที่ยึดถืออยู่. ยังอาจจะไขว้เขวไปได้น้อยหรือมาก. แต่แม้ว่าไม่ไขว้เขวไปเลย ปฏิบัติในศีลและวัตรที่เป็นมรรคมีองค์ ๘ เป็นศีลเป็นสมาธิปัญญาอันถูก

ต้องจริง ๆ และแม้ว่าไม่มุ่งมนุษยสมบัติสวรรคสมบัติ แต่ก็ยังมุ่งนิพพานสมบัติ. ก็คือเพื่อให้ตนที่ยึดถือไว้นี้ บรรลุถึงนิพพาน บรรลุถึงมรรคผล. เพราะฉะนั้น ก็นับว่ายังเป็นสีลัพพ-ตุปาทานอยู่ แต่เป็นอย่างละเอียด. เพราะฉะนั้น ท่านพระอานนท์ท่านจึงอธิบายในข้อว่า

ที่ตรัสสอนว่าให้อาศัยตัณหาละตัณหา ก็คือผู้ที่ปฏิบัติธรรมะด้วยปรารถนาว่า ไฉนหนอเราจักบรรลุมรรคผลนิพพาน ดั่งนี้.

จนกว่าที่จะได้ละอัตตวาทุปาทานนี้ได้ ถอนอัตตานุทิฏฐิความเห็นว่าอัตตาตัวตนได้ ละมานะที่เป็นอย่างละเอียดคืออัสมิมานะ หรือว่าอัสมิมานทิฏฐิความสำคัญหมายความเห็นว่าเรามีเราเป็น ละได้หมด ละอุปาทานได้หมด ดั่งนี้ จึงจะละกามได้หมด ละทิฏฐิที่เป็นมิจฉาทิฏฐิได้หมดเพราะละอวิชชาได้ และละสีลัพพตุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในศีลและวัตรได้ทุกอย่าง เพราะว่าเสร็จกิจที่จะต้องปฏิบัติแล้ว เพราะฉะนั้น อุปาทานทั้ง ๔ นี้ จึงควรพิจารณาให้มีความเข้าใจ. แม้จะยังละไม่ได้ ก็ให้มีความเข้าใจ. และตั้งใจปฏิบัติตามที่ท่านพระสารีบุตรท่านแสดงไว้ต่อไปว่า

เหตุเกิดของอุปาทานก็คือตัณหา.

ดับอุปาทานก็คือดับตัณหา.

ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทานก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๓ ธันวาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๔
ความรู้จักตัณหา

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ตามเถราธิบายแห่งท่านพระสารีบุตรมาโดยลำดับ ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายจบปัญหาหนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านยิ่งขึ้นไปอีก. และท่านก็ได้กล่าวว่า ยังมีปริยายอื่นยิ่งขึ้นไปอีก. และก็แสดงต่อไปอีกเป็นข้อ ๆ ขึ้นไป. และท่านได้แสดงอธิบายตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ และตามหลักปฏิจจสมุปบาทธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แสดงต่อจากที่ได้แสดงอธิบายแล้ว. จึงถึงตอนที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักตัณหา รู้จักเหตุเกิดแห่งตัณหา รู้จักความดับตัณหา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา.

รู้จักตัณหานั้น ก็คือรู้จักรูปตัณหา ตัณหาในรูป สัททตัณหา ตัณหาในเสียง คันธตัณหา ตัณหาในกลิ่น รสตัณหา ตัณหาในรส โผฏฐัพพตัณหา ตัณหาในสิ่งที่ถูกต้อง ธรรมตัณหา คือตัณหาในธรรมารมณ์ อันได้แก่เรื่อง. และท่านได้แสดงอธิบายต่อไปว่า

รู้จักเหตุเกิดตัณหานั้น ก็คือรู้จักว่าความเกิดขึ้นแห่งตัณหา มีขึ้นก็เพราะความเกิดขึ้นแห่งเวทนา.

และ **ได้แสดงถึงความดับตัณหา** ว่า ความดับตัณหามีขึ้นก็เพราะดับเวทนา.

แสดงทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา ว่ามีมรรคมีองค์ ๘ คือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบเป็นต้น.

รู้จักตัณหา

จะได้แสดงอธิบายถึงข้อที่ว่า รู้จักตัณหา คือรู้จักตัณหาในอายตนะภายนอกทั้ง ๖ หรือในอารมณ์ทั้ง ๖. ตัณหานั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ เช่นในปฐมเทศนามีใจความ

ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้มีภพใหม่ ไปกับนันทิความเพลิน ราคะความติดใจยินดี มีความอภินันท์คือเพลิดเพลินยินดียิ่ง ๆ ในอารมณ์นั้น ๆ. ได้แก่

กามตัณหา ตัณหาในกาม คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย หรือว่ารูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ คือ เรื่องราวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย

ภวตัณหา ตัณหาในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่

วิภวตัณหา ตัณหาในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่.

และ **ตัณหา** นั้นท่านมักแปลกันว่า *ความทะยานอยาก ความดิ้นรนของจิตใจ* หรือแปลกันอย่างธรรมดาว่า *ความอยาก.* อธิบายตัณหาโดยทั่วไปก็มักอธิบายตามพระพุทธาธิบายดังกล่าว. แต่ในที่บางแห่ง ก็ได้มีพระพุทธาธิบายว่า ตัณหาคือตัณหาในอายตนะภายนอกทั้ง ๖ คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราว หรือว่าในอารมณ์ ๖ ก็คืออายตนะภายนอก ๖ นั้นนั่นแหละ.

อายตนะภายในภายนอก

ศัพท์ธรรมะนั้นเรียกว่าอายตนะ ก็โดยที่เรียกคู่กับอายตนะ คือ อายตนะ นั้นแปลว่าที่ต่อ หรือว่า ต่อกัน. แบ่งออกเป็นภายในก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ ที่เป็นภายนอกก็ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราว. เมื่อจัดเป็นคู่กัน.

ตาก็คู่กับรูป คือตากับรูปนั้นต่อกัน.

หูก็คู่กับเสียง เพราะว่าหูกับเสียงนั้นก็ต่อกัน.

จมูกก็คู่กับกลิ่น เพราะจมูกกับกลิ่นนั้นก็ต่อกัน.

ลิ้นก็คู่กับรส เพราะลิ้นกับรสนั้นก็ต่อกัน.

กายก็คู่กับโผฏฐัพพะสิ่งที่ถูกต้อง เพราะกายกับโผฏฐัพพะนั้นก็ต่อกัน.

มนะคือใจก็คู่กับธรรมะคือเรื่องราว เพราะมโนหรือมนะคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวนั้นต่อกัน.

ฉะนั้นเมื่อต่อกันดั่งนี้ จึงเรียกว่าอายตนะ.

อารมณ์ ๖

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าอารมณ์. คำว่า **อารมณ์** นั้นได้แก่ *เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตใจหมกมุ่นถึง ครุ่นคิดถึง* อันเป็นที่ตั้งของวิญญาณ. ภาษาอภิธรรมนั้นเรียกว่า **อลัมพนะ** ที่แปลว่า *เป็นเครื่องหน่วงของจิต* และคำว่า **อารมณ์ทั้ง ๖ นี้** ก็เรียกคู่กับ **ทวาร** ที่แปลว่า *ประตู* ก็คือว่าอายตนะภายในอันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจนั้น นอกจากเรียกว่าอายตนะภายในแล้ว ยังเรียกว่าทวารทั้ง ๖ คือประตูทั้ง ๖ เช่นว่า ตาก็เรียกว่าจักขุทวาร คือประตูตา เป็นต้น และเมื่อเรียกตาเป็นต้นว่าทวาร ก็เรียกอายตนะภายนอกทั้ง ๖ ที่ต่อกันว่าอารมณ์ คือเรียกว่ารูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เป็นต้น. ฉะนั้น คำว่าทวารกับอารมณ์จึงเป็นข้อที่เรียกคู่กัน. แต่ก็หมายถึงสิ่งอันเดียวกันหรือหมวดเดียวกันกับอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกนั่นแหละ. ที่เรียกว่าทวารกับอารมณ์นั้นก็อาจมีปัญหาว่าเป็นประตูของอะไร .สำหรับอะไรที่จะเข้าไป. ก็ตอบว่าเป็นประตูสำหรับที่อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นจะเข้าไปนั้นเอง เข้าไปสู่อะไร คือเข้าไปสู่จิต หรือที่เรียกว่าวิญญาณ.

ดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสแสดงไว้ว่า มีนครหนึ่ง เจ้านครเรียกว่า นครสามี เจ้านครซึ่งได้ประทับอยู่กลางนครและได้มีทูตเข้าไปสู่นครทางทวารคือทางประตูแห่งนคร และได้มีพระพุทธาธิบายว่า นครสามีเจ้านครนั้นก็คือจิต. และก็มีอธิบายสืบเนื่องกันว่าประตูแห่งนครนั้นก็คือว่าทวารทั้ง ๖. ได้แก่

จักขุทวาร ประตูตา สำหรับอารมณ์คือรูปเข้าไป.

โสตทวาร ประตูหู สำหรับอารมณ์คือเสียงเข้าไป.

ฆานทวาร ประตูจมูก สำหรับอารมณ์คือกลิ่นเข้าไป.

ชิวหาทวาร ประตูลิ้น สำหรับอารมณ์คือรสเข้าไป

กายทวาร ประตูกาย สำหรับอารมณ์คือโผฏฐัพพะสิ่งที่ถูกต้องเข้าไป. และ

มโนทวาร ประตูใจ สำหรับที่อารมณ์คือธรรมะอันได้แก่เรื่องราวเข้าไป.

ก็เข้าไปสู่นครสามี. เจ้านครก็คือจิตหรือวิญญาณนี้เอง จิตหรือวิญญาณก็รับอารมณ์ที่เข้าไปทางทวารทั้ง ๖ นี้.

ตัณหาเกิดจากกระแสอารมณ์ผ่านทวารเข้าสู่จิต

แต่ว่าสำหรับจิตหรือวิญญาณสามัญนั้นยังมีอาสวกิเลส. เพราะฉะนั้น เมื่ออารมณ์ทั้ง ๖ ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้าสู่จิตใจหรือวิญญาณ จึงเกิดตัณหาคือความดิ้นรนความทะยาน

อยาก หรือความอยากในอารมณ์ที่เข้าไปนั้น. เมื่ออารมณ์คือรูปเข้าไปก็เกิดตัณหาในรูป เมื่ออารมณ์คือเสียงเข้าไป ก็เกิดตัณหาในเสียง. อารมณ์คือ กลิ่น คือรส คือโผฏฐัพพะ คือธรรมะเรื่องราวเข้าไป ก็เกิดตัณหาในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะและในธรรมคือเรื่องราวนั้น ๆ ตัณหาจึงบังเกิดขึ้นดั่งนี้. และตัณหาที่บังเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมานั้น เมื่อเป็นอารมณ์ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจก็เกิดเป็นกามตัณหา. และก็ย่อมเกิดภวตัณหา ต้องการที่จะเป็นเจ้าเข้าเจ้าของอารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้น คือต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ในอันที่จะครอบครองกามคือสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย. แต่ถ้าหากว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่เป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เกิดวิภวตัณหาความอยากที่จะให้อารมณ์เหล่านั้นสิ้นไปหมดไป. ไม่ต้องการที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งจะต้องมีอารมณ์ที่ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้น ๆ.

ลักษณะของตัณหา

เมื่อรวมความเข้ามาแล้ว ก็เป็นความอยากที่จะดึงเข้ามาที่จะนำเข้ามาเป็นตัวเราเป็นของเรานั้นอย่างหนึ่ง. เป็นความอยากที่จะผลักออกไปให้พ้น ในสิ่งที่ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่เกลียดชัง ไม่ต้องการนั้นอีกอย่างหนึ่ง. จิตใจของสามัญชน จึงมีอาการที่เรียกว่าเป็นความอยากในอารมณ์ดังกล่าวมานี้ ที่จะดึงเข้ามาที่จะเป็นตัวเราของเรา และที่จะผลักออกไป ที่จะทำลายให้หมดสิ้นไป. อาการของความอยากดังกล่าวนี้ จึงมีลักษณะที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายกระวนกระวาย จิตใจเคลื่อนไหวขยับเขยื้อนไปในอารมณ์ทั้งหลายด้วยอาการต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นอยู่เสมอ. และเมื่อเป็นความอยากอย่างแรงที่มีอาการดังกล่าวที่จะดึงเข้ามาที่จะได้มาที่จะครอบครองเป็นตัวเราเป็นของเรา. ที่มีอาการดังกล่าวมานี้ เมื่อแรงก็เรียกว่าเป็นความทะยานอยาก ความดิ้นรนก็มีมาก ความทุรนทุรายกระสับกระส่ายก็มีมาก. แต่เมื่อไม่แรงก็มีน้อย คือดิ้นรนน้อยกระสับกระส่ายน้อย กระวนกระวายน้อย แต่รวมความว่า จิตใจนั้นก็ย่อมไม่อยู่สงบไม่อยู่กับที่ แต่ว่าเคลื่อนไหวกระสับกระส่ายดิ้นรนไปด้วยอาการดังกล่าวนั้นในอารมณ์ทั้งหลายอยู่เรื่อยไป. และความดิ้นรนกระสับกระส่ายดังกล่าวมานี้ก็ไม่มีหยุด.เช่นว่าเมื่อได้สิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจได้เป็นเจ้าเข้าเจ้าของได้ครอบครองสิ่งนี้ก็ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น สิ่งนี้ที่ได้นั้นครั้นได้มาแล้ว ความอยากในสิ่งนั้นก็สงบเพราะว่าได้แล้ว แต่ว่าก็ไม่สงบเพียงเท่านั้น ยังอยากได้ในสิ่งอื่นเป็นสิ่งที่ ๒ เป็นสิ่งที่ ๓ เป็นสิ่งที่ ๔ เป็นสิ่งที่ ๕ ต่อ ๆ ไปอีก. ต้องการที่จะได้ ต้องการที่จะเป็นเราของเราต้องการที่จะให้สิ่งที่ไม่ชอบหมดไปอยู่เรื่อยไป.

ผลของตัณหา

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูกระแสของจิตอย่างละเอียดของตนแล้ว ก็จะเห็นว่า อันกามก็ดี อันตัวเราของเราก็ดี ย่อมบังเกิดขึ้นแลดับไปอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ติดต่อกันตลอดไป กามและตัวเราของเราบังเกิดขึ้นในสิ่งที่ ๑ แล้วก็ดับไป กามและตัวเราของเราก็บังเกิดขึ้นในสิ่งที่ ๒ แล้วก็ดับไป บังเกิดขึ้นในสิ่งที่ ๓ แล้วก็ดับไป.

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า *เป็นไปเพื่อภพใหม่. ภพก็คือความเป็น ความเป็นเราของเรา หรือเป็นตัวเรานั่นแหละ. ใหม่อยู่เสมอ. คือตัวเราของเราบังเกิดขึ้นใหม่ในสิ่งนั้น ๆ อยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด. ตัวเราของเราบังเกิดขึ้นในสิ่งนี้. ทั้งมีความติดใจมีความเพลิดเพลิน ทั้งมีความอภินันท์บันเทิงยินดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในอารมณ์นั้น ๆ อยู่เรื่อยไป. อาการดั่งนี้เป็นอาการที่เรียกว่าตัณหา. มีอยู่ในจิตใจของสามัญชนทั่วไป. และตัณหานี้ก็บังเกิดขึ้นเพราะเวทนา ดับเวทนาได้ก็ดับตัณหาได้. แต่ว่าจะดับได้ก็เพราะปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น.*

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๕

ความรู้จักตัณหา (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนเรื่องตัณหา

ได้แสดงพระเถราธิบายของพระสารีบุตรในเรื่องสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบถึงตอนที่ความเห็นชอบก็คือ ความรู้จักตัณหา รู้จักเหตุเกิดตัณหา รู้จักความดับตัณหา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา. และกำลังอธิบายถึงตัณหาที่มีพระเถราธิบายยกเอาตัณหา ๖ ตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง และในธรรมะคือเรื่องราว และก็ได้อธิบายถึงตัณหา ๓ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายไว้ ตั้งแต่ในปฐมเทศนา คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. และแสดงลักษณะของตัณหา อันกล่าวถึงผลของตัณหา และสิ่งที่ไปด้วยกันกับตัณหากับความเจริญของตัณหา.

ผลของตัณหานั้น ก็คือเป็นไปเพื่อภพใหม่.

สิ่งที่ไปด้วยกันกับตัณหานั้น ก็ได้แก่ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี.

ความเจริญของตัณหานั้น ก็คือความที่มีความอภินันท์ ยินดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในอารมณ์นั้น ๆ.

ตัณหาย่อมให้ผลเป็นไปเพื่อภพใหม่ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายหน้า และก็มีนันทิความเพลิน มีราคะความติดใจยินดีไปด้วยกัน เหมือนอย่างเป็นสหายกัน กับมีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยความยินดีเพลิดเพลินไปในอารมณ์นั้น ๆ. กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ย่อมมีลักษณะดังกล่าวมานี้.

โลกกับตัณหา

และก็พึงทราบต่อไปอีกว่า อันตัณหานั้นเป็นข้อที่คู่กับโลกและย่อมมีอยู่ในสัตวโลกทั้งหมด. เพราะฉะนั้น จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก ต้องเป็นไปอยู่ในโลก. โลกจึงมีตัณหา และสัตวโลกจึงมีตัณหา. สิ้นตัณหาเสียเมื่อใดก็เป็น **โลกุตตระ** คือพ้นโลกเหนือโลก สัตวโลกก็ยุติความเป็นสัตวโลก มาเป็นโลกุตตระเหนือโลก. เพราะฉะนั้น โลกกับตัณหาจึงเป็นสิ่งที่ต้องประกอบกันอยู่.

ลักษณะการรับอารมณ์ของตัณหา

อันลักษณะที่แท้จริงของตัณหานั้น ก็คือความที่กระเสือกกระสน ไม่หยุดอยู่กับที่เคลื่อนที่. ฉะนั้น จึงได้มีแสดงถึงลักษณะดังกล่าว ของทางร่างกายก็มี ของทางจิตใจก็มี. ของทางร่ายกายนั้น ก็มีแสดงถึง **สัตว์ ๒ จำพวก** คือ

สัตว์ที่เรียกว่า **ตสา** เคลื่อนที่ได้จำพวกหนึ่ง

สัตว์ที่เรียกว่า **ถาวรา** อยู่กับที่ คือถาวรเคลื่อนที่ไม่ได้ อีกจำพวกหนึ่ง.

สัตว์ที่เรียกว่า ตสา จำพวกเคลื่อนที่ได้นั้น ก็เช่นมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายทั้งบนบกและในน้ำที่เคลื่อนที่ได้ เช่นมนุษย์และสัตว์บกทั้งหลายก็เคลื่อนที่ได้ เดินวิ่งไปโน่นไปนี่ได้. ส่วนสัตว์จำพวกที่เคลื่อนที่ไม่ได้อันเรียกว่า ถาวรา หรือถาวรอยู่กับที่นั้น ก็เช่นสัตว์น้ำบางชนิดที่เกิดติดอยู่กับที่ เช่นหอยบางชนิด เช่นหอยนางรมเกิดติดอยู่กับที่ เช่นติดอยู่กับก้อนหินในทะเล ในน้ำ เคลื่อนที่ไปไหนไม่ได้ เรียกว่า ถาวระหรือถาวรา. ได้มีแสดงไว้ในเมตตสูตร

ตสา วา ถาวรา วา สัตว์ที่เคลื่อนที่ได้และสัตว์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้.

ที่ให้แผ่เมตตาจิตออกไปในสัตว์ทั้งหมดเหล่านี้. สัตว์จำพวกที่เรียกว่า ตสา เคลื่อนที่ได้นั้นก็เป็นคำเดียวกับคำว่า ตัณหา. แต่นั่นหมายถึงทางร่างกาย. ส่วนทางจิตใจนั้น จิตใจของปุถุชนสามัญชน ก็เป็นจิตใจที่เรียกว่า ตสา คือเคลื่อนที่เพราะมีตัณหาที่ทำให้เคลื่อนที่ที่มีอาการอันเรียกกันว่าดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย. แต่ว่าคำเหล่านี้แสดงอาการที่เคลื่อนที่อย่างรุนแรง. แม้ว่าจะเคลื่อนที่อย่างไม่รุนแรง ก็เป็นตัณหาเหมือนกัน คือมีอาการที่เคลื่อนออกไปรับอารมณ์จับอารมณ์นั้น ๆ โดยเฉพาะก็คือออกไปรับอารมณ์จับอารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์ อารมณ์ คือรูปเป็นต้น ที่มาประสบทางตาเป็นต้น. แต่ว่าก็จำเป็นที่จะต้องใช้ศัพท์ใดศัพท์หนึ่งเพื่อให้เป็นที่เข้าใจในลักษณะของ **ตัณหา** ดังที่กล่าวมานี้ จึงแปลกันว่า

ความอยาก. และเมื่อมุ่งถึงลักษณะที่แรง ก็เรียกว่า *ทะยานอยาก* หรือแปลว่า *ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย.* แต่อันที่จริงนั้นแปลว่าความอยากเท่านั้นก็เพียงพอ คือเป็นความประสงค์ความต้องการยื่นออกไปจับหรือรับอารมณ์ดังกล่าว.

กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

และอารมณ์ที่ออกไปรับไปจับนั้น เมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ ก็คืออารมณ์ ๖ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะคือเรื่องราว ดังที่กล่าวมานั้น. และเพื่อให้ชัดขึ้นว่าอารมณ์ที่ตัณหาประสงค์ต้องการหรือที่อยากก็คืออารมณ์ที่เป็นกาม ที่แปลว่าน่ารักใคร่หรือเป็นที่รักใคร่. เพราะฉะนั้น เพื่อให้ชัดจึงได้เรียกว่ากามตัณหาตัณหาในกาม คืออารมณ์ที่เป็นที่รักใคร่ ที่น่ารักใคร่. และยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ก็ยังประสงค์ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ จึงได้มีแสดงภวตัณหา ตัณหาในภพ เป็นนั่นเป็นนี่. และที่เป็นนั่นเป็นนี่นั้น ก่อนที่จะเป็นนั่นเป็นนี่อะไรก็ต้องเป็นเราขึ้นก่อน. ตัณหาในภพนั้นจึงตั้งต้นด้วยตัณหาในความเป็นเรา คือตัณหาในความที่เป็นตัวเรา และเมื่อมีตัวเราขึ้น ก็ต้องมีความอยากที่จะให้ตัวเรานี้เป็นนั่นเป็นนี่ต่อไปอีก. และก็มิใช่แต่เท่านั้น เมื่อไม่ได้ตามต้องการตามอยาก ไม่เป็นตามต้องการตามอยาก ก็ต้องการที่จะให้สิ่งที่ขัดขวางทั้งหลาย ต้องการที่จะให้สิ่งที่ไม่ชอบทั้งหลายสิ้นไปหมดไป ต้องการที่จะไม่เป็นตามที่ไม่ชอบจะเป็นไม่อยากจะเป็น ก็เป็นวิภวตัณหาขึ้นมา.

ความอิ่มด้วยตัณหาไม่มี

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแจกธรรม ก็ทรงจำแนกให้เห็นชัดว่าอยากอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอยากเหล่านี้ ก็เป็นตัณหาทั้งนั้น. จนกระทั่งอยากดำรงชีวิตอยู่นานก็เป็นตัณหา อยากตายก็เป็นตัณหา. อยากดำรงชีวิตอยู่นานก็เป็นกามตัณหาเป็นภวตัณหา. อยากตายก็เป็นวิภวตัณหา. เมื่อยังเป็นสัตวโลกอยู่ก็จะต้องมีตัณหาดังที่กล่าวมานี้. แม้ว่าต้องการมรรคผลนิพพาน ความต้องการนั้นบังเกิดขึ้นว่า เมื่อไรจะได้มรรคได้ผลได้นิพพานก็เป็นตัณหาเหมือนกัน. และแม้ว่าจะได้อริยมรรคอริยผลเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี ก็ละตัณหาหยาบ ๆ ได้ไปโดยลำดับ แต่ก็ยังมีตัณหาในมรรคผลนิพพานที่ยังไม่ได้. เมื่อมีความอยากว่าเมื่อไรจะได้ ก็เป็นตัณหาเหมือนกัน เป็นอย่างละเอียด. ก็แปลว่ายังมีตัณหาอยู่เพราะว่ายังไม่เสร็จกิจ. ท่านจึงแสดงว่าให้อาศัยตัณหาละตัณหา เพราะฉะนั้น ตัณหานั้นจึงเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กับโลก คู่กับสัตวโลกดั่งนี้. ใครจะอยากมีหรือ

ไม่อยากมีก็ต้องมี ในเมื่อยังเป็นสัตวโลก. หรือว่าเป็นอริยบุคคลแล้วก็ตาม แต่ว่ายังไม่ถึงมรรคผลนิพพานที่เป็นถึงขั้นพระอรหันต์ ก็ยังจะต้องมีกันอยู่ตามชั้น. เพราะฉะนั้นในขั้นปฏิบัตินั้น ท่านจึงสอนให้อาศัยตัณหาละตัณหา. และก็ได้มีสอนไว้ว่า

สัตวโลกทั่วไปนั้นมีจิตใจที่พร่อง ตัณหาทาสะ เป็นทาสของตัณหา.

มีจิตใจที่พร่องนั้น ก็คือมีความอยากมีความต้องการ ไม่เต็มไม่อิ่ม ไม่เพียงพอ เมื่อเป็นดั่งนี้ จิตใจจึงมีความกระหาย มีความอยากใคร่จะได้ใคร่จะเป็นต่าง ๆ ใคร่ที่จะทำลายล้างสิ่งที่ขัดขวางต่าง ๆ เพราะว่าพร่องไม่เต็มไม่อิ่มไม่พอและก็ยังมีตรัสเอาไว้อีกว่าความอิ่มด้วยตัณหาไม่มีเหมือนไฟไม่อิ่มด้วยเชื้อ เอาเชื้อสุมเข้ามากเท่าใด ไฟก็ลุกโตขึ้นก็กินเชื้อมากขึ้น. ไม่มีที่จะอิ่ม ไม่มีที่จะพอ. ยิ่งสุมไฟใส่เชื้อมากขึ้นไฟก็กองโตขึ้น. ฉะนั้นเมื่อเป็นทาสของตัณหา ตัณหาสั่งให้แสวงหาต่าง ๆ ตามที่อยากตามที่ต้องการ ได้มาเท่าไรก็ไม่พอ ต้องการเพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอ. เพราะฉะนั้น โลกทั่วไปจึงเรียกว่าเป็นโลกที่พร่องและเป็นทาสของตัณหา.

ตัณหาในทุกข์

สิ่งทั้งปวงที่ตัณหาต้องการจะได้ต้องการจะเป็น ก็รวมเรียกอยู่ในคำเดียวว่า **ทุกข์** คือ **ทุกขอริยสัจ** อริยสัจข้อทุกข์ รวมอยู่ในคำนี้ คือเป็น ตัณหาในทุกข์. แต่ว่าเพราะยังมองไม่เห็นว่าสิ่งที่อยากจะได้ที่อยากจะเป็นนั้นเป็นตัวทุกข์ จึงต้องการ. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนชี้ให้รู้จักทุกข์ไว้เป็นข้อสำคัญ ดังที่ตรัสแสดงชี้ให้รู้จักทุกข์ไว้ในอริยสัจจะข้อที่ ๑ คือทุกขสัจจะ ตั้งต้นแต่สภาวทุกข์.

ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์โสกะความแห้งใจ ปริเทวะความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะความไม่สบายกายโทมนัสสะความไม่สบายใจ อุปายาสะความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักทั้งหลายเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักทั้งหลายเป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์

โดยย่อ *ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์.* ก็ได้แก่ รูปขันธ์ กองรูป เวทนา–ขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ.

และนอกจากนี้ยังได้ตรัสชี้แจงให้รู้จักทุกข์ ยกเอาอายตนะธาตุเป็นต้นขึ้นมาชี้ ตลอดจนถึงยกเอาโลกขึ้นมาชี้ว่าเป็นทุกข์ เพราะว่าที่ชื่อว่าโลกนั้นก็เป็นทั้งหมดเหล่านี้. และตัว

คำว่า **โลก** เองนั้นก็แปลว่า *สิ่งที่ชำรุด.* สิ่งใดชำรุดสิ่งนั้นชื่อว่าโลก **ลุชฺชตีติ โลโก** ยกเอาโลกคือขันธ์ อันเรียกว่า **ขันธโลก** คือ อัตภาพ ร่างกาย นามกาย คือขันธ์ ๕ ของทุก ๆ คนนี้เป็นตัวอย่าง. เป็นขันธโลก ต้องเป็นทุกข์โดยสภาพเกิดแก่ตาย. และจิตใจเองนั้นก็มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ต้องประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ปรารถนาไม่ได้สมหวัง. เพราะฉะนั้นจึงต้องประสบสิ่งที่ไม่พอใจไม่ชอบใจ ที่ไม่สบายใจ และสิ่งที่ไม่สบายกายอยู่เสมอ.

ปัญหาต่าง ๆ อุปสรรคต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นในทางต่าง ๆ ของชีวิต ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นตัวทุกข์นี้ทั้งสิ้น. คือเป็นสิ่งที่ไม่สบายกายไม่สบายใจ ที่ไม่ชอบใจที่เบียดเบียนทุกคนจึงต้องพบปัญหาต่าง ๆ ต้องแก้กันอยู่ทั้งภายในทั้งภายนอก. ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นก็คือตัวทุกข์นี้เอง. แก้อย่างนี้ตกแล้วก็ต้องเกิดปัญหาอย่างนั้น. แก้อย่างนั้นแล้วก็ต้องเกิดปัญหาอย่างนี้. แก้อย่างนี้อยู่ตลอดทุกวี่ทุกวัน. ตั้งต้นแต่ตื่นขึ้นมาก็ต้องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ปากท้องของทุก ๆ คน. เมื่อแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ปากท้องมื้อเช้าเสร็จไปแล้ว ก็ต้องมาแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ปากท้องมื้อกลางวันมื้อเย็นในวันนี้ต่อไปอีกตลอดวัน. แล้วก็จะต้องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ปากท้องพรุ่งนี้มะรืนนี้ดังกล่าวมานี้ต่อไปอีก. ไม่ใช่ว่าแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ปากท้องมื้อเช้ามื้อหนึ่งได้แล้ว ก็เสร็จกันเท่านั้น ก็เกิดปัญหาขึ้นมาอีก หิวกระหายขึ้นมาอีก. ก็ต้องแก้ให้ดื่มให้บริโภคให้อิ่ม. นอกจากนี้ก็ต้องมีพักผ่อนหลับนอน. จะต้องมีเครื่องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่หนาวร้อนต่าง ๆ มีเสื้อผ้า. ต้องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่โรคภัยไข้เจ็บ. นอกจากนี้เมื่อทำการงาน ก็จะต้องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่การงานต่าง ๆ. และต้องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ตัณหาเองที่ก่อขึ้น เช่นตัณหานั้นเองต้องการอยากให้ทำนั่นทำนี่เพื่อที่จะได้นั่นได้นี่เพื่อที่จะเป็นนั่นเป็นนี่. ครั้นได้นั่นได้นี่มา ได้เป็นนั่นเป็นนี่มา ก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่ได้สิ่งที่เป็นนั้นซึ่งจะต้องแก้กันไปอีก ก็เรียกว่า *ตัณหาก่อปัญหา แก้แล้วตัณหาก็ก่อปัญหาขึ้นอีก.*

ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์

เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงต้องพบกับตัวทุกข์ อย่างละเอียดบ้างอย่างหยาบบ้าง. แล้วก็ต้องแก้ทุกข์กันไปคราวหนึ่ง ๆ แล้วก็ต้องแก้กันใหม่อีก. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์อันนี้แหละเป็นข้อสำคัญ ว่าเป็นสิ่งที่มีครอบคลุมกันอยู่ทั่วไปทั้งหมด และก็เนื่องมาจากตัณหานี้. เพราะฉะนั้น ตัณหานี้แม้ว่าจะจำแนกออกไปเป็นตัณหาในอารมณ์ ๖ มีรูปเป็นต้น หรือเป็นตัณหา ๓ อันมีลักษณะที่ให้เกิดผลเป็นภพใหม่ เป็นใหม่ ที่มีเพื่อน

มิตรสหายไปด้วยกันอยู่ตลอดเวลาก็คือ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี แล้วก็เติบโตยิ่งขึ้น ๆ ทั้งมีลักษณะที่ทำให้พร่องไม่เต็ม ทำให้บุคคลหรือจิตใจนี้เป็นทาส คอยรับใช้ตัณหาอยู่ตลอดเวลา. และสิ่งทั้งปวงที่ตัณหาต้องการจะได้ต้องการจะเป็นทั้งปวงนั้น ก็คือทุกข์ทั้งนั้น ก็เรียกว่าเป็นตัณหาในทุกข์. และที่เกิดใหม่ ที่เป็นไปเพื่อความเกิดใหม่ คือภพใหม่ เป็นใหม่นั้นก็เป็นทุกข์ใหม่ เป็นทุกข์ใหม่สืบ ๆ กันขึ้นไปนั้นเอง. แต่เพราะเหตุที่ยังมีตัวสหายที่ไปด้วยกัน คือ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี จึงยังทิ้งตัวทุกข์ที่อยากที่ต้องการนั้นไม่ได้. ก็เรียกว่ายังเพลินยังติดใจยินดีอยู่ในตัวทุกข์. โลกก็เป็นไปกันอยู่ดั่งนี้ และก็เป็นไปเพื่อภพใหม่. ภพก็คือ ความเป็น เป็นใหม่ ก็คือเป็นทุกข์ใหม่เป็นทุกข์ใหม่กันอยู่เรื่อย ๆ ไปไม่สิ้นสุด.

ปฏิบัติโพชฌงค์เพื่อละตัณหาละทุกข์

เพราะฉะนั้น ความที่มามีสติระลึกได้ เอาว่าระลึกได้ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนดังที่นำมาแสดงนี้ส่วนหนึ่ง และก็หัดวิจัยธรรมเลือกเฟ้นธรรม ก็ย่อมจะได้ปัญญารู้จักทุกข์รู้จักตัณหายิ่งขึ้น. ทำให้ได้ความเพียรในอันที่จะปฏิบัติละตัณหาละทุกข์ยิ่งขึ้น จะทำให้ได้ปีติความดูดดื่มในธรรม ความอิ่มกายอิ่มใจ ได้ความสงบกายสงบใจ ได้สมาธิและได้ตัวอุเบกขาความที่มีจิตใจสงบอยู่ในภายในได้มากขึ้นวางได้มากขึ้น เฉยได้มากขึ้น. แปลว่าลดความวุ่นวาย ลดความที่ยึดถือต่าง ๆ ลงไปได้. นี่แหละเป็นตัว อุเบกขา ก็เป็น โพชฌงค์ แล้วก็ส่งให้เป็น สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบยิ่ง ๆ ขึ้น ตั้งต้นแต่ความเห็นชอบในบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จนถึงในอริยสัจทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ตลอดจนถึงในพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรได้ชัดเจนขึ้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๓๑ ธันวาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๖
ความรู้จักเวทนา

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรอันมาในสัมมาทิฏฐิสูตรที่ได้แสดงมาโดยลำดับ. ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ฟังท่านแสดงมาโดยลำดับก็ได้กราบเรียนถามท่านยิ่งขึ้นไปอีกว่า ยังมีปริยายคือทางแสดงอันอื่นอยู่อีกหรือที่จะทำให้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นชอบ มีความเห็นตรงทำให้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้. ท่านพระสารีบุตรก็ได้ตอบว่า ก็ยังมีปริยายคือทางที่พึงแสดงอธิบายต่อไปอีก. และท่านก็จับแสดงต่อไปอีกจากที่ได้นำมาอธิบายแล้วว่า สัมมาทิฏฐิเห็นชอบ ก็คือรู้จักเวทนา รู้จักเหตุเกิดเวทนา รู้จักความดับเวทนา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนา. เมื่อท่านแจกเป็น ๔ ดั่งนี้ ท่านก็อธิบายไปทีละข้อว่า

รู้จักเวทนา ก็คือรู้จักเวทนา ๖ อันได้แก่

จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส สัมผัสทางตา

โสตะสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส สัมผัสทางหู

ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก

ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น

กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส สัมผัสทางกาย

มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส สัมผัสทางใจ

รู้จักเหตุเกิดเวทนา ก็คือรู้จักว่าสัมผัสเป็นเหตุเกิดเวทนา

รู้จักความดับเวทนา ก็คือรู้จักว่าเวทนาดับเพราะดับสัมผัส

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนา ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น.

จึงจะได้อธิบายเรื่อง เวทนา อันเป็นข้อแรกของ ๔ ข้อที่ท่านพระสารีบุตรได้ยกขึ้นอธิบาย ว่าเมื่อรู้จักก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ คือเห็นชอบ.

เวทนา ๓

เวทนานั้นโดยทั่วไปได้จำแนกไว้เป็น ๓ คือ

สุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุขทางกายทางใจ

ทุกขเวทนา คือเวทนาที่เป็นทุกข์ทางกายทางใจ

อทุกขมสุขเวทนา คือเวทนาที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ คือเวทนาที่มิใช่ทุกข์มิใช่สุขทางกายทางใจ.

ฉะนั้น เวทนาจึงหมายถึงขันธ์ ๕ ข้อที่ ๒ ซึ่งเป็นความรู้เสวย เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังกล่าว เป็นไปได้ทางกายทางใจที่ทุกคนได้ประสบอยู่เป็นประจำ และเวทนานี้นับเป็นข้อที่ ๒ ของขันธ์ ๕ ต่อจากรูป ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงขันธ์ ๕ สำหรับให้ยกขึ้นพิจารณาทางวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง ว่าอัตภาพนี้อันที่จริงนั้นเป็นสมมติเป็นบัญญัติ ซึ่งก็นับว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่ง เป็นความจริงโดยสมมติหรือโดยบัญญัติ แต่โดยปรมัตถ์ คือโดยอรรถคือเนื้อความอย่างยิ่งคืออย่างละเอียด ก็หาใช่เป็นอัตตาตัวตนที่แท้จริงไม่. จึงได้ตรัสสอนให้จำแนกอัตภาพอันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าอัตตาตัวเรานี้ ว่าเป็นขันธ์ ๕ คือเป็นกองทั้ง ๕ มารวมกันอยู่ ได้แก่ กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ.

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่านาม รูปก็เป็นรูป. ย่อลงจึงเป็นนามรูปดังที่ทราบกันอยู่. เพราะฉะนั้น จึงไม่มีตัวเราของเรา มีแต่รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณที่ประกอบกันอยู่.

เวทนา ๕

เวทนาซึ่งเป็นข้อ ๒ นั้น ตรัสแสดงไว้เป็นข้อ ๒ ก็เพราะว่ากำหนดได้ง่าย. เกิดขึ้นเป็นไปทั้งทางกายทั้งทางใจ. คือเกิดขึ้นเป็นไปทั้งทางรูป รูปกาย และทางนามกาย คือทางใจ จึงกำหนดได้ง่าย. และได้มีจำแนกไว้อีกนัยหนึ่งเป็นเวทนา ๕ คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา. เมื่อแจกออกเป็น ๕ ดังนี้

สุข จึงหมายถึงสุขทางกาย

ทุกข์ จึงหมายถึงทุกข์ทางกาย

โสมนัส หมายถึงสุขทางใจ

โทมนัส หมายถึงทุกข์ทางใจ

อุเบกขา ก็หมายถึงเวทนาที่เป็นกลาง ๆ มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ มิใช่ทุกข์ มิใช่สุข.

เพราะฉะนั้น แม้แจกเป็น ๕ ดั่งนี้ ก็คงย่อลงเป็น ๓ นั่นเอง ดังกล่าวมาข้างต้น แต่ว่าเมื่อแจกออกเป็น ๕ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา. สุขและทุกข์ก็มีความหมายจำกัดเข้ามา เฉพาะที่เป็นไปทางกาย. โสมนัส โทมนัส ก็เป็นไปทางใจ. อุเบกขาก็เป็นเช่นเดียวกันคือเป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขดังกล่าว.

เวทนา ๖ ที่เกิดจากสัมผัส

ส่วนในที่นี้ท่านพระสารีบุตรท่านยกเอาเวทนา ๖ คือยกเอาเวทนา ๓ หรือเวทนา ๕ ดังกล่าวแล้วนั่นและแจกออก ที่เกิดจากสัมผัสคือความกระทบที่ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจ คือยกเอาสัมผัสทั้ง ๖ นี้ เป็นที่ตั้ง จึงเป็นเวทนา ๖ และเมื่อแจกเป็นเวทนา ๖ ดั่งนี้แล้ว จึงได้มีอธิบายให้ละเอียดต่อไปอีกว่า

สำหรับเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และที่เกิดจากสัมผัสทางใจ ทั้ง ๕ นี้ เป็น **เวทนาทางใจ** คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางใจ.

เฉพาะข้อเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส สัมผัสทางกาย จึงเป็น **เวทนาทางกาย** คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางกาย.

ฉะนั้นในการพิจารณานั้นจึงให้ทำความเข้าใจว่า ที่ว่าเวทนาที่เกิดจากสัมผัสในทางทั้ง ๕ เป็นไปทางใจย่อมมีความหมายดังเช่นว่า เมื่อตากับรูปมาประจวบกันก็เกิดความรู้รูปคือเห็นรูป และเมื่อตากับรูปและความรู้รูปคือเห็นรูปอันเรียกว่า วิญญาณ ทั้ง ๓ นี้มาประชุมกันก็เรียกว่าสัมผัส จึงเป็นเหตุให้เกิดเวทนา. หากรูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของสุข ก็ให้เกิดสุขเวทนา. รูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของทุกข์ ก็ให้เกิดทุกขเวทนา. รูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของมิใช่ทุกข์มิใช่สุขหรือเป็นกลาง ๆ ก็ทำให้เกิดอทุกขมสุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา. เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางใจก็เช่นเดียวกัน. เพราะฉะนั้น เมื่อมีความอธิบายดั่งนี้ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสในทางทั้ง ๕ ดังกล่าว จึงเป็นเวทนาทางใจอย่างเดียว.

หากจะมีปัญหาว่าผงเข้าตาก็เจ็บ หรือเอาน้ำลูบตาก็เย็น ดั่งนี้ จะเป็นเวทนาอะไร

จะเป็นจักขุสัมผัสสชาเวทนาหรืออย่างไร. ก็ตอบว่าในลักษณะดังกล่าวไม่เรียกว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา แต่เรียกว่า กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เพราะว่าผงเข้าตาก็หมายถึงตาส่วนที่เป็นกาย ไม่ใช่หมายถึงตาส่วนที่เห็นรูป หมายถึงตาส่วนที่เป็นกาย จึงจัดว่าเป็นกายสัมผัสสชาเวทนา เป็นไปทางกาย. แม้ทางหูเป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน มีอะไรมากระทบหู หรือทิ่มตำที่หู ก็เกิดความเจ็บ หรือเอาน้ำล้างน้ำลูบก็เย็นสบาย. อย่างนี้ก็เป็นหูส่วนที่เป็นกายเช่นเดียวกัน ไม่ใช่เป็นหูส่วนที่เป็นประสาทรับเสียงได้ยินเสียง จึงนับว่าเป็นกายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย. เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกายนี้มีเป็นอันมาก. ความที่ได้รับความสุขทางกายต่าง ๆ อันเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ หรือเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องต่าง ๆ อันทำให้กายสบาย ก็นับว่าเป็นสุขทางกาย. ความที่ต้องกระทบกับดินฟ้าอากาศส่วนที่เกิดทุกข์ เช่นต้องตากแดดตากฝนประกอบการงาน หรือว่าต้องนั่งนาน ๆ เดินนาน ๆ ยืนนาน ๆ หรือแม้นอนนาน ๆ ก็เป็นทุกข์ขึ้นมา. หรือว่าอาพาธป่วยไข้ต่าง ๆ เกิดความทุกข์ ก็เป็นทุกขเวทนาทางกาย เพราะฉะนั้น ทุกขเวทนาทางกายก็มีมาก สุขก็มีมาก และที่เป็นกลาง ๆ ที่ไม่ทำให้สุขให้ทุกข์ก็นับว่าเป็นกลาง ๆ ได้ก็มีอยู่ แต่บางท่านก็มีอธิบายว่า ที่เป็นกลาง ๆ ทางกายนั้นไม่มี เพราะถ้าเป็นปกติก็นับว่าเป็นสุข. เหมือนดังเช่นความหนาวความร้อน ความเย็น ความร้อนของดินฟ้าอากาศ ที่ร้อนไปหรือเย็นไปก็ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย. เมื่อมีความร้อนหรือความเย็นที่อำนวยให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขสบายก็ทำให้เกิดสุขเวทนาทางกาย.หรือที่แม้ไม่ทำให้เกิดความสุขชัดนัก คือไม่ร้อนมากไม่เย็นมากเรียกว่าเป็นปกติ ก็ไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นสุขหรือไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นทุกข์อย่างไร เป็นปกติ. แม้ดั่งนี้ก็น่าจะเรียกว่าเป็นกลาง ๆ ได้. แต่ท่านแสดงว่า จัดว่าเป็นสุขเหมือนกัน แต่ว่าบางท่านก็แสดงว่าที่มีลักษณะเป็นปกติดังกล่าวที่ไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็นับว่าเป็นกลาง ๆ ได้.

ส่วนทางใจนั้นย่อมมีชัดทั้ง ๓ อย่าง. เมื่อสัมผัสดังกล่าวเป็นที่ตั้งของสุขก็ให้เกิดสุข เป็นที่ตั้งของทุกข์ก็ให้เกิดทุกข์. และแม้เป็นที่ตั้งของสุขของทุกข์ดังกล่าว เมื่อใจวางเฉยได้ มีอุเบกขาได้ ก็เป็นอุเบกขาไม่ทุกข์ไม่สุขทางใจ. หรือสัมผัสดังกล่าวนั้นเองที่ไม่ทำให้รู้เป็นสุขหรือรู้เป็นทุกข์ชัดเจน เป็นสิ่งธรรมดาสามัญ ก็นับว่าเป็นเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข. ยกตัวอย่างเช่นว่า ตากับรูปมาประจวบกัน หู กับเสียงมาประจวบกัน คือได้ยินอะไร ได้เห็นได้อะไร วันหนึ่ง ๆ มากมายนักหนา. แต่ที่ทำให้เป็นสุขหรือทำให้เป็นทุกข์นั้นไม่ใช่ทั้งหมด. ในส่วนที่เห็นแล้วก็แล้วไปไม่ได้ใส่ใจถึง ได้ยินแล้วก็แล้วไปไม่ได้ใส่ใจถึง มีอยู่เป็นอันมาก.

ในลักษณะดังกล่าวนี้ มิใช่ว่าไม่เกิดเวทนา เกิดเวทนาเหมือนกัน แต่ว่าเป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ คือไม่พอที่จะให้รู้เป็นสุข ไม่พอที่จะให้รู้เป็นทุกข์ ก็เฉย ๆ. ความเฉย ๆ นี้ก็เป็นความรู้อย่างหนึ่ง. เมื่อเป็นความรู้อย่างหนึ่งก็เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง.

เวทนาเป็นที่ตั้งของ ราคะ โทสะ โมหะ

และเวทนาที่เป็นความรู้เฉย ๆ ดังกล่าวมานี้ มักจะมิได้พิจารณาถึง มักจะมิได้คำนึงถึง ท่านจึงแสดงว่า เวทนาดังกล่าวมานี้เป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลง.

สุขเวทนา นั้นเป็นที่ตั้งของ **ราคะ** ความติดใจยินดี.

ทุกขเวทนา นั้นเป็นที่ตั้งของ **โทสะ** ความโกรธแค้นขัดเคือง.

ส่วน **เวทนาที่เป็นกลาง ๆ** ดังกล่าว เป็นที่ตั้งของ **โมหะ** ความหลง.

เพราะว่าเฉย ๆ แต่ก็เป็นเฉย ๆ ด้วยความไม่รู้ คือมิได้กำหนดพิจารณาให้รู้ว่านี่ก็เป็นเวทนาเหมือนกัน. แต่เป็นเวทนาที่เมื่อไม่ได้กำหนดก็เป็นเวทนาที่ไม่รู้ ไม่รู้จัก. เมื่อไม่รู้จักก็เป็นโมหะคือความหลง ตั้งต้นแต่หลงว่าไม่รู้จักว่าเป็นเวทนา. ส่วนสุขทุกข์นั้นเป็นที่ตั้งของราคะบ้าง เป็นที่ตั้งของโทสะบ้าง ดังกล่าว.

ทรงสอนให้ทำสติกำหนดพิจารณาเวทนา

เวทนานี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทำสติกำหนด เป็น **เวทนานุปัสสนา** สติกำหนดพิจารณาเวทนา ตามรู้ตามเห็นเวทนา อันเป็นสติปัฏฐานข้อที่ ๒. และได้มีตรัสสอนเอาไว้ให้กำหนดเวทนานี้สำหรับที่จะได้ดับทุกขเวทนาได้อีกด้วย ดังที่มีเรื่องเล่าถึงพระนางสามาวดีที่ถูกไฟคลอกสิ้นพระชนม์ในปราสาท โดยที่มีผู้ริษยาจุดไฟเผาปราสาทที่พระนางได้ประทับอยู่ และปิดกั้นประตูมิให้ออกได้. ได้มีแสดงว่าพระนางได้เจริญเวทนาปริคคหกรรมฐาน คือกรรมฐานที่กำหนดเวทนา กำหนดดูเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะที่ถูกไฟเผาร่างกาย. และเมื่อได้ตั้งใจกำหนดดูจริง ๆ ก็จะมีความแยกระหว่างกายกับผู้ดูผู้รู้ คือผู้ที่กำหนดเวทนานั้นชื่อว่าเป็นผู้ดูผู้รู้ สิ่งที่ถูกกำหนดดูก็คือกาย และเมื่อแยกออกจากกันได้อันหมายความว่าสติที่กำหนดดูกำหนดรู้นั้นมีกำลัง เวทนาที่เป็นทุกข์จึงอยู่แค่กาย คืออยู่ที่กาย มิใช่อยู่ที่จิตใจ หรือมิใช่อยู่ที่ผู้กำหนดดูกำหนดรู้. เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงชื่อว่าแยกกายออกจากใจได้. เมื่อแยกกายออกจากใจได้ ใจก็ไม่ต้องรับเป็นทุกขเวทนาทางใจ. ทุกขเวทนาก็เป็นทุกขเวทนาของกาย แต่ว่าไม่เป็นทุกขเวทนาของใจ. สติที่กำหนดดูกำหนดรู้เวทนานี้

จึงแยกได้ดั่งนี้. และแม้จะได้รับทุกขเวทนาอย่างอื่นหรือแม้ได้รับสุขเวทนาก็ตาม เมื่อตั้งสติกำหนดดูกำหนดรู้ให้เป็นเวทนาปริคคหกรรมฐาน กรรมฐานที่กำหนดเวทนาอยู่ เมื่อสติที่กำหนดมีกำลังก็ย่อมจะแยกได้เช่นเดียวกัน.

สำหรับเวทนาที่เป็นทางกายนั้น เมื่อตั้งสติหัดปฏิบัติกำหนดดูกำหนดรู้อยู่บ่อย ๆ จนมีความชำนาญ ย่อมอาจแยกได้ง่ายกว่าเวทนาทางใจ เพราะเวทนาทางใจนั้นอยู่ที่ใจเอง แต่เวทนาทางกายนั้นอยู่ที่กาย. ถ้าใจไม่ไปยึดไม่ไปถือ เวทนาทางกายก็อยู่แค่กายไม่เข้าถึงใจ แต่ที่เวทนาเข้าถึงใจนั้นคือใจเป็นทุกข์ไปด้วยกับกายก็เพราะว่ายังแยกกันมิได้. เวทนาปริคคหกรรมฐาน กรรมฐานที่กำหนดเวทนานี้แหละที่จะแยกได้ แต่ว่าจะต้องตั้งสติกำหนดให้มีกำลัง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๕ มกราคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๑๗

ความรู้จักผัสสะ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

ได้แสดงพระเถราธิบายในสัมมาทิฏฐิของท่านพระสารีบุตรเถระ ซึ่งมีที่มาในสัมมาทิฏฐิสูตรโดยลำดับ. ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่าน ท่านก็ได้ตอบ. แล้วพระภิกษุทั้งหลายก็ได้เรียนถามท่านอีก ว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามีซึ่งได้กล่าวมาโดยลำดับ. ในวันนี้ก็จะได้กล่าวตามที่ท่านตอบคำถามของพระภิกษุทั้งหลายถึงปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกจากที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว. ท่านก็ได้ตอบว่า ยังมีปริยายคือทางที่แสดงอย่างอื่นอีก คือสัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ก็ได้แก่รู้จักผัสสะ รู้จักเหตุเกิดผัสสะ รู้จักความดับผัสสะ และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับผัสสะ. เมื่อท่านตั้งหัวข้อขึ้นมาเป็น ๔ ข้อดั่งนี้ ท่านก็ได้แสดงเถราธิบายแต่ละข้อว่า

รู้จักผัสสะ ก็คือรู้จักสัมผัส ๖ อันได้แก่ จักขุสัมผัส สัมผัสทางตา โสตสัมผัส สัมผัสทางหู ฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น กายสัมผัส สัมผัสทางกาย และมโนสัมผัส สัมผัสทางใจ

รู้จักเหตุเกิดแห่งผัสสะ ก็คือรู้จักว่า ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอายตนะ ๖ เกิดขึ้น

รู้จักความดับผัสสะ ก็คือรู้จักว่า ผัสสะดับก็เพราะอายตนะ ๖ ดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับผัสสะ ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น.

อธิบายผัสสะหรือสัมผัส ๖

จะอธิบายสัมผัส ๖ คำนี้เรียกว่า **ผัสสะ** หรือเรียกว่า **สัมผัส** มักจะแปลกันว่า *ความกระทบ.* ในภาษาไทยก็นำเอาคำว่าสัมผัสมาใช้ ซึ่งใช้ในความหมายว่า กระทบหรือถูกต้อง แต่ความหมายในทางธรรมะ หมายถึงผัสสะหรือสัมผัส ที่เป็นความประชุมกันของอายตนะ

ภายในอายตนะภายนอกและวิญญาณ แต่ละทางในทางทั้ง ๖ กล่าวคือ

อายตนะภายในอันได้แก่ตา ภายนอกอันได้แก่รูป มาประจวบกัน ก็เกิด*จักขุวิญญาณ* ความรู้ทางตา ดังที่เรียกว่าเห็นคือเห็นรูป. ทั้ง ๓ นี้ คือ ตาหนึ่งรูปหนึ่ง จักขุวิญญาณหนึ่ง มาประชุมกัน ก็เรียกว่าสัมผัส และเรียกว่า **จักขุสัมผัส** สัมผัสทางตา.

หูกับเสียงมาประจวบกัน ก็เกิด *โสตวิญญาณ* ความรู้ทางหูที่เรียกว่าได้ยิน. และทั้ง ๓ นี้คือ หูหนึ่ง เสียงหนึ่ง โสตวิญญาณหนึ่ง มาประชุมกัน ก็เรียกว่า **โสตสัมผัส** สัมผัสทางหู.

จมูกกับกลิ่นมาประจวบกัน ก็เกิด *ฆานวิญญาณ* ความรู้ทางจมูกคือทราบกลิ่น จมูกหนึ่ง กลิ่นหนึ่ง ฆานวิญญาณหนึ่ง ประชุมกัน ก็เรียกว่า **ฆานสัมผัส** สัมผัสทางจมูก.

ลิ้นกับรสมาประจวบกัน ก็เกิด *ชิวหาวิญญาณ* ความรู้ทางลิ้นคือทราบรส. ลิ้นหนึ่ง รสหนึ่ง ชิวหาวิญญาณหนึ่ง มาประชุมกัน ก็เรียกว่า **ชิวหาสัมผัส** สัมผัสทางลิ้น.

กายและโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกัน ก็เกิด กายวิญญาณ ความรู้ทางกายคือทราบสิ่งถูกต้องทางกาย. กายหนึ่ง โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องหนึ่ง กายวิญญาณหนึ่ง ประชุมกัน ก็เป็น **กายสัมผัส** สัมผัสทางกาย

มโนคือใจ กับธรรมะคือเรื่องราว มาประจวบกันก็เกิด มโนวิญญาณ ความรู้ทางมโนคือใจ คือรู้เรื่องหรือคิดเรื่อง. มโนคือใจหนึ่ง ธรรมะคือเรื่องราวหนึ่ง มโนวิญญาณหนึ่ง ประชุมกัน ก็เป็น **มโนสัมผัส** สัมผัสทางมโนคือใจ.

นี้คือผัสสะหรือสัมผัสทางคติธรรม.

สัมผัสเป็นของละเอียด กำหนดได้ยาก

เมื่อพิจารณาดูถึงสัมผัสหรือผัสสะนี้ ก็ย่อมจะทราบว่าเป็นผัสสะหรือสัมผัสทางจิตใจ และเป็นของที่ละเอียด กำหนดได้ยาก. มิใช่แต่สัมผัสหรือผัสสะเท่านั้น นามธรรมทั้งหมดที่เป็นเบื้องต้น คือวิญญาณเอง อันได้แก่ความรู้ที่บังเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายใน อายตนะภายนอกประจวบกัน อันเป็นความรู้ของจิต ก็เป็นสิ่งที่ละเอียดยิ่งไปกว่าผัสสะหรือสัมผัส แต่ว่านามธรรมที่บังเกิดขึ้นสืบไปจากวิญญาณจากสัมผัส อันได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ย่อมปรากฏสังเกตจับพิจารณาได้ง่ายขึ้นดังเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาที่เป็นความจำหมาย สังขารที่เป็นความคิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นนามธรรมที่ชัดขึ้น ปรากฏมากขึ้น. เหมือนอย่างสุขหรือทุกข์ทางกายก็ตามทางใจก็ตาม เมื่อ

เกิดขึ้นทุกคนก็ย่อมจะรู้หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ย่อมจะรู้. สัญญาความกำหนดจำหมาย จำได้จำไม่ได้ ทุกคนก็ย่อมจะรู้ สังขารความปรุงคิดหรือคิดปรุง ทุกคนก็ย่อมจะรู้ใจของตัวเองว่าคิดอย่างไร. และแม้วิญญาณที่บังเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันกับเมื่อทั้ง ๓ มาประชุมกันเป็นสัมผัส อันละเอียดไปกว่านามธรรมที่บังเกิดต่อไปคือเวทนามักจะสังเกตได้ยากจับได้ยาก ทำความรู้ในวิญญาณในสัมผัสได้ยาก. ต่อเมื่อเป็นเวทนาเป็นต้น จึงจะชัดขึ้น.

วิถีจิตต้องดำเนินไปตามขั้นตอน

และแม้ไม่ตั้งใจที่จะกำหนด แต่ว่าตัวเวทนาเป็นต้นนั้นเองก็โผล่ขึ้นมาให้ทราบได้. ความโผล่ขึ้นมานี้ แม้วิญญาณและสัมผัสก็โผล่ขึ้นมา. ดังที่เมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็เกิดความรู้รูปคือเห็นรูปอันเรียกว่าจักขุวิญญาณ ทุกคนก็ย่อมจะรู้ว่าได้เห็นรูป. และแม้เมื่อไม่เห็นก็ย่อมจะรู้ว่าไม่เห็น. แต่โดยมากนั้น เมื่อไม่เห็นในสิ่งที่ต้องการจะไม่เห็น จึงจะรู้ว่าไม่เห็นเพราะใจจะตั้งกำหนดอยู่คือตั้งกำหนดอยู่ในเรื่องที่อยากจะเห็น แต่ครั้นไม่เห็นก็รู้ว่าไม่เห็น. แต่เมื่อเห็นก็ไม่ได้นึกถึงกิริยาที่เห็นอันเป็นจักขุวิญญาณ แต่ว่าไปนึกถึงสิ่งที่เห็นนั้น คือข้ามเลยไปถึงขั้นที่เป็นสังขารปรุงคิดหรือคิดปรุง และข้ามไปถึงที่เป็นกิเลสขึ้นมา เป็นความยินดีความยินร้ายต่าง ๆ ในรูปที่เห็นนั้น. ส่วนวิถีจิตที่แสดงที่เป็นไปตามลำดับนั้นไม่ได้นึกถึงเช่นเดียวกับการที่จะขึ้นไปสู่ที่ใดที่หนึ่งซึ่งจะต้องก้าวขึ้นบันไดไปทีละขั้น ทุกคนก็ไม่ได้ไปนึกถึงบันไดที่ก้าวขึ้นไป. มุ่งจะขึ้น และก้าวบันไดขึ้นไปกี่ขั้นก็ไม่ได้ นึกถึงไม่ได้มุ่งถึง เพราะฉะนั้นจึงมักจะไม่รู้ว่าบันไดที่ก้าวขึ้นไปนั้นมีกี่ขั้น. วิถีจิตก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นไปตามลำดับเหมือนอย่างขั้นบันได. คือว่าอายตนะภายในภายนอกที่มาประจวบกัน ที่เหมือนอย่างเป็นบันไดขั้นแรก คือความมาประจวบกันก็เป็นวิญญาณ มีจักขุวิญญาณเป็นต้นก็เป็นบันไดขั้นที่ ๒ และทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกันเป็นสัมผัส ก็เป็นบันไดขั้นที่ ๓. จึงมาถึงเวทนาเป็นบันไดขั้นที่ ๔ สัญญาที่ ๕ สังขารที่ ๖ ซึ่งจิตนี้จะต้องดำเนินไปตามวิถีจิตดังกล่าวนี้ในอารมณ์ทุกข้อทุกอย่าง.

ชนกกรรมนำให้เกิด

อารมณ์ทุกข้อทุกอย่างที่จิตคิดจะต้องผ่านบันไดขึ้นมาโดยลำดับดั่งนี้. จิตเองกับบันไดที่จิตดำเนินผ่านขึ้นมาตามลำดับนี้ เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของกายและจิตนี้ของทุก ๆ คน.

จัดเป็น **อพยากตธรรม** ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ใช่บาป ไม่ใช่บุญ.

เป็น **วิบากขันธ์** คือเป็นขันธ์ซึ่งได้มาแต่กำเนิด เริ่มต้นเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นวิบากคือผลของกรรมพร้อมทั้งกิเลสซึ่งได้ประกอบกระทำไว้แล้ว.

เป็น **ชนกกรรม** กรรมที่นำให้เกิดขึ้นมา. และเมื่อธาตุทั้งหลาย คือธาตุดินธาตุน้ำ ธาตุไฟธาตุลมธาตุอากาศ เริ่มต้นขึ้นได้ที่ คันธัพพะ คนธรรพ์ ท่านใช้ศัพท์เรียกดั่งนี้ อันได้แก่ปฏิสนธิจิตก็มาปฏิสนธิตามกรรม เป็นปฏิสนธิจิต เป็นปฏิสนธิวิญญาณ. เป็นอันว่าเริ่มมีธาตุ ๖ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และธาตุวิญญาณอันเรียกว่าวิญญาณธาตุ เป็นบุรุษ สตรี สัตว์ บุคคลทุก ๆ คน นี้ก่อกำเนิดเกิดขึ้นมา.

ในทางพระวินัย ได้แสดงนับว่าเริ่มเป็นชาติคือความเกิดตั้งแต่ปฐมจิตปฐมวิญญาณในครรภ์ของมารดาดังกล่าว. และก็อาศัยอาหารเติบโตขึ้นโดยลำดับจนถึงคลอดออกมา. ก็อาศัยอาหารเติบโตขึ้นมาโดยลำดับ. เป็นธาตุ ๖ เป็นกายเป็นจิต. เป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นขันธ์ ๕. เป็นนามรูป อันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตภาพ เป็นตัวเรา เป็นเรา นี้เป็นวิบากขันธ์ วิบากอายตนะ วิบากธาตุ ของชนกกรรมที่นำให้มาเกิดพร้อมทั้งกิเลส. เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่บุญ ไม่ใช่บาป ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล.

กำหนดรูปและนามเป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน

และสำหรับรูปกายอันเป็นที่อาศัยของจิต พร้อมกับมโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุต่าง ๆ อันเป็นที่ตั้งของนามธรรมต่าง ๆ ก็มีกระบวนของจิตใจเป็นไปตามธรรมชาติตามธรรมดาดังที่กล่าวมาแล้ว. และสำหรับรูปกายนั้นอันเป็นส่วนรูปคือกองรูปนั้นก็สังเกตกำหนดได้ง่าย เป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน คือเป็นภูมิของวิปัสสนากรรมฐาน. และก็น่าจะเป็นที่วิญญาณกับสัมผัสนั้นกำหนดได้ยาก. ในขันธ์ ๕ จึงได้จัดนามธรรมต่อจากรูปขันธ์ ก็มาเป็นเวทนา สัญญา สังขาร แล้วจึงนำวิญญาณมาเป็นข้อท้ายเพื่อเป็นวิปัสสนาภูมิ เป็นภูมิสำหรับพิจารณาทางวิปัสสนาให้เห็นไตรลักษณ์. เมื่อกำหนดรูปอันเป็นของหยาบ แล้วก็มาเวทนาซึ่งก็เป็นนามธรรมที่หยาบดังกล่าว แล้วก็มาสัญญา มาสังขาร. เมื่อมาถึงสังขารก็แปลว่าได้กำหนดนามธรรมถนัดขึ้น จึงมาวิญญาณเป็นข้อ ๕ ซึ่งจะกำหนดได้ง่ายเข้า คือกำหนดตัวรู้ที่เป็นไปกับความคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ เพราะว่าเมื่อปรุงคิดหรือคิด

ปรุงไปต่าง ๆ นั้น ก็ย่อมมีตัวรู้ประกอบอยู่ด้วย คือรู้ว่าคิดอะไร ปรุงอะไร. แต่ว่าโดยมากนั้นผู้ที่ไม่ปฏิบัติธรรมะ มักจะไม่คิดถึงตัวรู้ที่ประกอบกันไปอยู่กับความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เพราะไม่มุ่งคิดปรุงหรือปรุงคิด และไปติดอยู่ในกิเลส ยินดียินร้ายหลงงมงายอันบังเกิดขึ้นจากสิ่งที่คิดปรุงหรือปรุงคิดนั้น จึงมิได้มานึกถึงตัวรู้ ว่าอันที่จริงนั้นทุกคนคิดอะไรก็รู้ไปด้วยว่าคิดอะไร. ฉะนั้น หากหัดกำหนดดูตัวรู้ที่ไปกับตัวคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ย่อมจะจับตัวรู้ได้. และก็ย่อมจะรู้จักว่านั่นแหละเป็นวิญญาณที่ในขั้นนี้ก็เป็นมโนวิญญาณ.

หัดกำหนดดูให้รู้จักมโนวิญญาณหรือตัวรู้

และเมื่อเป็นดั่งนี้ ก็มาหัดจับวิญญาณคือตัวรู้. เมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งเมื่ออายตนะทั้ง ๒ มาประจวบกันแล้ว โดยปกติก็ย่อมจะเกิดตัวรู้ คือรู้รูปที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียง. แต่ว่าจะต้องมีความเข้าใจอีกอันหนึ่งว่า จิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะรู้ด้วย. คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะดูรูปรู้รูป จึงจะเห็นรูปเกิดเป็นจักขุวิญญาณ. เมื่อหูกับเสียงประจวบกันจิตนี้จะต้องตั้งอยู่ที่จะรู้เสียง จึงจะเกิดโสตวิญญาณคือได้ยินเสียง ถ้าจิตนี้ไม่ตั้ง แม้ว่าจะมีรูปมาอยู่เฉพาะหน้าเฉพาะตา จะมีเสียงมากระทบหู โสตประสาท แต่ก็ไม่เห็นไม่ได้ยินถ้าจิตไม่ตั้ง. เหมือนดังที่กำลังบรรยายธรรมอยู่นี้ ท่านทั้งหลายที่ฟังอยู่นี้ จะต้องมีจิตตั้งที่จะฟังด้วย จึงจะได้ยินเสียงที่แสดงนี้. แต่หากว่าถ้าจิตไม่ตั้งที่จะฟัง คือส่งจิตไปเสียในที่อื่น แม้เสียงที่แสดงนี้จะไปกระทบโสตประสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน. หูดับในเมื่อจิตไม่ตั้งจะฟัง. อายตนะทุกข้อย่อมเป็นดั่งนี้ ตาดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะดู. หูดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะฟัง. จมูกดับลิ้นดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะทราบกลิ่นทราบรส. กายดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะทราบสิ่งถูกต้อง. เพราะฉะนั้นจิตจึงต้องตั้งต้องประกอบอยู่

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือมโนข้อที่ ๖ นั้นเอง ที่เป็นอายตนะข้อที่ ๖ ที่เรียกว่าใจจะต้องตั้งอยู่ประกอบอยู่กับตากับหูกับจมูกกับลิ้นกับกายด้วยทุกเรื่องไป ตาหูจมูกลิ้นกายใจจึงจะไม่ดับ. ถ้ามโนไม่มาประกอบอยู่ด้วยแล้วก็ดับ. นี้เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา. เพราะฉะนั้นเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันก็เกิดความรู้ขึ้น. จึงอาจหัดกำหนดดูได้ ดูตัวเห็นตัวได้ยินคือตัวรู้นั้นเอง ที่บังเกิดขึ้นนั้น. แต่ถ้าหากว่าจิตนี้ตั้งกำหนดอยู่เพียงเท่านี้ คือเพียงแค่จักขุวิญญาณโสตวิญญาณเป็นต้น คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตตั้งกำหนดก็เห็นรูปแล้วจิตก็ถอนไปเสีย. ถ้าเป็นดั่งนี้แล้ว เรื่องนั้นก็ดับอยู่แค่นั้น ไม่เป็นสัมผัสไม่เกิด

เวทนาสัญญาสังขารอะไร. เพราะฉะนั้น หากว่าจิตตั้งอยู่ต่อไปกำหนดต่อไป กล่าวคือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตตั้งเพื่อที่จะทราบรูปเห็นรูป ก็เกิดจักขุวิญญาณ รู้รูปเห็นรูป. จิตก็ยังตั้งอยู่ในเรื่องนี้ต่อไป. เมื่อจิตตั้งอยู่ในเรื่องนี้ต่อไป ก็คือจิตได้นำเอาตารูปและตัวจักขุวิญญาณคือตัวรู้ตัวเห็นรูปนั้น มาประชุมกันเองในจิตเป็นสัมผัส. แปลว่าเรื่องนั้นก็กระทบถึงจิตแรงขึ้น จิตไม่ปล่อย. และถ้าจิตไม่ปล่อย ต่อไปจึงจะเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร. แต่ถ้าจิตปล่อยอยู่แค่นี้ไปเรื่องอื่นเสีย ก็ดับไปแค่สัมผัสเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จิตที่ตั้งอยู่นี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก. และจิตที่ตั้งอยู่นี้แหละคือตัวสมาธิ ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา

การหัดทำสมาธินั้นก็คือเป็นการหัดให้ตั้งอยู่ในทางที่ดีที่ชอบนั่นเอง แต่อันที่จริงตามธรรมชาติธรรมดานั้นก็ต้องมีสมาธิ คือจิตจะต้องตั้งอยู่ วิถีจิตจึงจะเป็นไปได้ดังที่กล่าวมาแล้ว. เพราะฉะนั้น สัมผัสนั้นก็คือความที่อายตนะภายในภายนอก กับตัวเห็นรูปเป็นต้นนั้นมารวมกัน กระทบจิตแรงขึ้น จึงย่อมจะเป็นเวทนาขึ้นมา. เพราะฉะนั้น หากหัดกำหนดจริง ๆ แล้วก็กำหนดได้ สัมผัสจึงมีลักษณะดังที่ได้แสดงมานี้. จึงเป็นสัมผัส ๖ หรือเรียกว่าผัสสะเฉย ๆ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๑ มกราคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๑๘
ความรู้จักอายตนะ ๖

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

ได้แสดงพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเรื่องสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ. เมื่อท่านได้แสดงเถราธิบายจบไปตอนหนึ่ง ๆ ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านว่าจะมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกหรือไม่ ซึ่งท่านก็ตอบว่ามี. ในวันนี้จึงจะได้แสดงต่อไปถึงคำตอบของท่าน สืบต่อจากที่ได้แสดงมาแล้ว. คือท่านได้แสดงว่ามีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีก. คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบก็ได้แก่รู้จัก สฬายตนะ อายตนะ ๖ รู้จักเหตุเกิดแห่งอายตนะ ๖ รู้จักความดับอายตนะ ๖ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะ ๖. เมื่อท่านตั้งหัวข้อขึ้น ๔ ข้อดั่งนี้แล้ว ก็ได้แสดงอธิบายขยายความต่อไปว่า

รู้จักสฬายตนะ อายตนะ ๖ ก็คือรู้จักอายตนะภายในทั้ง ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ

รู้จักเหตุเกิดแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือรู้จักว่าเพราะนามรูปเกิด อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิด อายตนะจึงเกิดเพราะเกิดนามรูป

รู้จักความดับแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือรู้จักความดับแห่งนามรูป

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะทั้ง ๖ ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น.

จะได้อธิบายในข้อแรกคือ **อายตนะภายในทั้ง ๖**

อายตนะ ๖ เป็นวิปัสสนาภูมิ

อันอายตนะนี้เป็นส่วนของอัตภาพนี้ ซึ่งทางพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงยกขึ้นแสดงสั่งสอนไว้เป็นอันมาก เช่นเดียวกับขันธ์ ธาตุ กล่าวคือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ

ทั้ง ๓ นี้ได้ตรัสแสดงไว้มาก. และโดยเฉพาะตรัสแสดงไว้โดยฐานะเป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือภูมิของวิปัสสนา อันเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **วิปัสสนากรรมฐาน**. ผู้ปฏิบัติทางปัญญาคือวิปัสสนาปัญญา ย่อมมีขันธ์ อายตนะ และธาตุเหล่านี้เป็นอารมณ์ คือต้องพิจารณาขันธ์ พิจารณาอายตนะ พิจารณาธาตุ. การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจึงต้องอาศัยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นอารมณ์ เป็นภูมิคือพื้นฐานของวิปัสสนาอันจะทิ้งเสียมิได้. และอายตนะนี้ก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า มีอยู่ ๒ อย่างคู่กัน อันได้แก่อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก.

อายตนะภายใน นั้นก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ.

อายตนะภายนอก นั้นก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้องและธรรมะคือเรื่องราว.

อายตนะภายในเป็นประตูของจิต

คำว่า **อายตนะ** นี้แปลว่า *ที่ต่อ* อันหมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกต่อกัน คือตากับรูปต่อกัน หูกับเสียงต่อกัน จมูกกับกลิ่นต่อกัน ลิ้นกับรสต่อกัน กายกับโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องต่อกัน มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวต่อกัน. ฉะนั้น จึงเรียกว่าอายตนะ. อีกอย่างหนึ่งต่อกับจิตใจ คือจิตนี้ย่อมรับอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย โดยอาศัยต่อกับอายตนะภายในกับภายนอกเหล่านี้. เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกอายตนะภายในทั้ง ๖ ว่า **ทวาร** อันแปลว่า *ช่องทาง* หรือแปลว่า *ประตู* อันหมายความว่า เป็นช่องทางหรือประตูของจิต ที่จิตออกรับอารมณ์คือเรื่อง.

อายตนะภายนอก เรียกว่าอารมณ์ ๖

อันคำว่าอารมณ์นั้นได้แก่เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง ทอดถอนถึง ครุ่นคิดถึง นอนเนื่องถึง หรือว่าสิ่งที่จิตคิด ดำริ หมกมุ่น นอนเนื่องถึง. อันสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปโดยตรง ไม่ใช่เป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะและเป็นธรรมะคือเรื่องข้างนอกโดยตรง. แต่ว่าเป็นสิ่งที่เรียกว่าอารมณ์. ก็แปลว่าเรื่องอีกนั่นแหละ ซึ่งถอดออกมาจากรูปเสียงเป็นต้น เพราะเหตุว่าตัวรูปเสียงเป็นต้นนั้นจะเอาใส่เข้ามาในจิตไม่ได้ เช่นว่าบ้านเรือนที่อาศัยตามองเห็น จะเอาบ้านเรือนจริง ๆ มาใส่ลงไปในจิตไม่ได้. เสียงเป็นต้นก็เหมือนกันจะเอามาใส่เข้าในจิตไม่ได้. สิ่งที่จะเข้าสู่จิตได้จึงเป็นเพียงอารมณ์คือเรื่องของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น. อาจเทียบง่าย ๆ เหมือนอย่างกล้องถ่ายภาพ ถ่ายภาพของบ้านเรือนเป็นต้น ภาพ

ของบ้านเรือนนั้นก็มาติดในกล้องถ่ายภาพ. ตัวบ้านเรือนจริง ๆ นั้นหาได้เข้าไปในกล้องถ่ายภาพไม่. สิ่งที่ติดอยู่ในกล้องถ่ายภาพนั้น เป็นภาพของบ้านเรือนเป็นต้นเหล่านั้น. ภาพก็คือภาวะความเป็นความมี คือเป็นภาวะไม่ใช่เป็นตัวจริง. สิ่งที่ตาเห็นเป็นต้นนั้น ก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้เข้าสู่จิตใจ แต่ว่าภาพคือภาวะของสิ่งเหล่านั้นเข้าสู่จิตใจ. ซึ่งเปรียบเหมือนเลนส์สำหรับติดภาพ. ภาพที่เข้าสู่จิตใจนั้นคืออารมณ์ที่แปลกันว่าเรื่อง เรื่องที่จิตคิดดำริหมกมุ่นทอดถอนใจถึงต่าง ๆ.

ถ้าเป็นเรื่องรูปที่เข้าทางทวารตา ก็เรียกว่า **รูปารมณ์** อารมณ์คือรูป.

ถ้าเป็นเรื่องเสียงที่เข้าทางทวารหู ก็เรียกว่า **สัททารมณ์** อารมณ์คือเสียง.

ถ้าเป็นเรื่องกลิ่นก็เรียกว่า **คันธารมณ์** ที่เข้าทางทวารจมูก.

ถ้าเป็นเรื่องรสก็เรียกว่า **รสารมณ์** ที่เข้าทางชิวหาทวาร ทวารลิ้น.

ถ้าเป็นเรื่องโผฏฐัพพะก็เรียกว่า **โผฏฐัพพารมณ์** อารมณ์คือโผฏฐัพพะ.

ถ้าเป็นเรื่องธรรมะคือเรื่องราวของสิ่งเหล่านั้นก็เรียกว่า **ธรรมารมณ์** อารมณ์ คือเรื่องราวที่เข้าทางมโนทวาร ประตูมโนคือใจ.

เพราะฉะนั้น อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงเรียกว่า ทวาร ๖ และอายตนะภายนอกจึงเรียกว่า อารมณ์ ๖ .อารมณ์ ๖ ก็เข้าทางทวารทั้ง ๖ .จิตก็รับอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ทางทวารทั้ง ๖ ดังกล่าว.

ฉะนั้น เมื่อเรียกว่าทวาร ๖ อันหมายถึงอายตนะภายในทั้ง ๖ อายตนะภายนอกทั้ง ๖ ก็เรียกว่าอารมณ์ ๖. ทวาร ๖ กับอารมณ์ ๖ จึงคู่กัน. แต่เมื่อเรียกว่าอายตนะด้วยกันก็เรียกว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกเป็นคู่กัน. ก็มีความหมายในภาษาธรรมดั่งนี้ เกี่ยวแก่อายตนะภายในทั้ง ๖ นี้ รวมอยู่ในอัตภาพนี้ซึ่งถือว่าเป็น วิบากอายตนะ เช่นเดียวกับที่เรียกว่า วิบากขันธ์ คือเป็นผลของชนกกรรม กรรมที่ให้เกิดมา เช่นเดียวกับขันธ์. และนับว่าเป็น อพยากตธรรม ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ ไม่ชื่อว่าเป็นกุศล ไม่ชื่อว่าเป็นอกุศล คือหมายความว่า ตัวอายตนะเองไม่ชื่อว่าเป็นกุศลหรือไม่ชื่อว่าเป็นอกุศลเช่นเดียวกับขันธ์ เพราะว่าเป็นวิบากคือเป็นผลของกรรมที่ให้เกิดมาดังกล่าว.

อินทรีย์คืออายตนะ ๖

และพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ในเรื่องอายตนะนี้เป็นอันมาก. ดังเช่นได้ทรงสั่งสอนให้สำรวมอินทรีย์ ๖ คือสำรวมตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ ก็เพราะว่าอายตนะ

ภายในทั้ง ๖ หรือทวารทั้ง ๖ เหล่านี้ ยังได้ชื่อว่า **อินทรีย์** ที่แปลว่าเป็น *ใหญ่* อัน หมายความว่า ตาเป็นใหญ่ในทางต่อกับรูป หูเป็นใหญ่ในทางต่อกับเสียง จมูกเป็นใหญ่ใน ทางต่อกับกลิ่น ลิ้นเป็นใหญ่ในทางต่อกับรส กายเป็นใหญ่ในทางต่อกับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่ กายถูกต้อง มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้เป็นใหญ่ในทางรับในทางต่อกับธรรมะคือเรื่องราว. กับทั้ง เป็นใหญ่ในทางต่อกับรูปคู่กันไปกับตา ต่อกับเสียงคู่กันไปกับหู ต่อกับกลิ่นคู่กันไปกับจมูก ต่อกับรสคู่กันไปกับลิ้น ต่อกับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องคู่กันไปกับกาย. คือเป็นใหญ่ ในทางต่อคู่กันไปกับอายตนะภายใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย อันหมายความว่าลำพังตาหู จมูกลิ้นกายที่เป็นตัวประสาท คือประสาทตาประสาทหูประสาทจมูกประสาทลิ้นประสาท กาย ทั้ง ๕ นี้อย่างเดียว ต่อกับรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะไม่ได้. ต้องมีมโนคือใจข้อที่ ๖ นี้ เข้าประกอบอยู่อีกด้วยจึงจะต่อได้. ดังที่เคยยกตัวอย่างมาให้ฟังแล้ว. เช่นว่าในบัดนี้กำลังแสดง และหูก็กำลังฟัง แต่ว่าต้องมีมโนคือใจตั้งใจที่จะฟังด้วย หูจึงจะได้ยินเสียงที่แสดงนี้. แต่ถ้า ใจไม่ตั้งฟังคำที่แสดงนี้ คือส่งใจไปเสียในที่อื่นเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น คือว่าฟังไม่ได้ยิน. ต่อ เมื่อใจกลับมาตั้งอยู่ในเสียงที่แสดงนี้ หูจึงจะไม่ดับฟังได้ยิน. นี่ยกตัวอย่างเพียงหู แต่ไม่ใช่ เพียงหูอย่างเดียว แม้ตาจมูกลิ้นและกายก็เช่นเดียวกัน. มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้ จะต้องตั้งที่จะดู ที่จะทราบกลิ่น ทราบรส ที่จะทราบโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องด้วย จึงจะมองเห็น จึงจะ ทราบกลิ่น ทราบรส จึงจะทราบโผฏฐัพพะ. เพราะฉะนั้น มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้จึงสำคัญ ย่อมเป็นใหญ่คู่กันไปกับอินทรีย์ ๕ ข้างต้นด้วย และเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน คือในทาง ที่จะต่อกับธรรมะคือเรื่องราวด้วย.

ทรงสอนให้สำรวมอินทรีย์หรือมีสติ

พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนให้มี **อินทรียสังวร** คือความสำรวมอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ โดยที่เมื่อเห็นอะไรได้ยินอะไรเป็นต้น ก็ไม่ยึดถือสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด หรือบางส่วนยินดียินร้าย. เพราะเมื่อยึดถือ ความยินดีความยินร้าย บาปอกุศลธรรม ทั้งหลายย่อมไหลเข้าสู่ใจหรือสู่จิต ต่อเมื่อมีความสำรวมอยู่ไม่ยึดถือสิ่งที่เห็นที่ได้ยิน เป็นต้นเหล่านั้น ก็ย่อมตกอยู่แค่ตาแค่หูในภายนอกเท่านั้นไม่ไหลเข้าสู่จิตใจ และความ สำรวมนี้ก็คือตัวสติ. เพราะฉะนั้น สติจึงเป็นเหมือนอย่างนายทวารบาลคือนายประตู. เมื่อ มีสติอยู่ สตินี้ก็เหมือนอย่างเป็นนายประตูที่จะรับหรือไม่รับบุคคลที่เข้าประตู. ถ้าเป็นผู้ร้าย ก็ไม่รับให้เข้า ถ้าเป็นผู้ดีเป็นมิตรญาติสหายผู้ที่นำความดีเข้ามาก็รับ. สตินี้เองจึงเป็นตัว

อินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์ ก็เพราะว่าทวารทั้ง ๖ นี้เป็นทวารทั้งของส่วนดีทั้งของส่วนไม่ดี

อารมณ์ที่เข้ามาทางทวาร ๖ ทำให้ตัณหาฟุ้งขึ้น

ว่าถึงส่วนไม่ดีนั้น ก็ได้แก่ **ตัณหานุสัยทั้งหลาย** คือกิเลสที่ดองจิตสันดาน เช่น ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ที่ดองจิตสันดาน หรือตัณหานุสัยต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียกอย่างอื่นต่าง ๆ. ตัณหานุสัยเหล่านี้ย่อมฟุ้งขึ้น ในเมื่อมีอายตนะภายนอกเข้ามากระทบกับอายตนะภายใน. หรืออีกชื่อหนึ่งก็เพราะอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาทางทวารทั้ง ๖ เหล่านั้น.

เมื่อเป็นอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของ *ราคะ*. **ราคานุสัย** อนุสัยคือราคะก็ฟุ้งขึ้นมาจับอารมณ์เหล่านั้น เกิดราคะ ความติดใจ นันทิ ความเพลิดเพลินยินดีต่าง ๆ.

เมื่ออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของ *ปฏิฆะ* หรือ *โทสปฏิฆะ*. **ปฏิฆานุสัย** ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นความขัดเคืองกระทบกระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้น.

เมื่ออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของ *โมหะ* ความหลง **อวิชชานุสัย** ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นความหลงต่าง ๆ.

เพราะฉะนั้น เมื่อดูข้างนอกเข้ามา จึงย่อมปรากฏว่า อายตนะภายในทั้ง ๖ หรือทวารทั้ง ๖ นี้มีเรื่องอยู่เป็นอันมาก. ตาก็ต้องการจะดูต่าง ๆ ในสิ่งที่อยากจะดู. หูก็อยากจะฟังต่าง ๆ ในสิ่งที่อยากจะฟัง. จมูกก็อยากที่จะได้ทราบกลิ่นต่าง ๆ ที่อยากจะได้. ลิ้นก็อยากที่จะได้ทราบรสต่าง ๆ ที่อยากจะทราบ. กายก็อยากที่จะถูกต้องสิ่งถูกต้องต่าง ๆ ที่อยากจะถูกต้อง. มโนคือใจก็อยากที่จะคิดเรื่องต่าง ๆ ที่อยากจะคิด. ก็คืออาศัยกิเลสเหล่านี้ กองราคะโทสะโมหะ หรือว่ากองตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะว่าล้วนแต่ทำให้ใจเกิดดิ้นรนทะยานไปทั้งนั้นซึ่งเป็นลักษณะของตัณหา. เพราะฉะนั้น คนในโลกนี้จึงต้องพยายามทำต่าง ๆ ที่จะเสนอสนองความต้องการของตา ของหู ของจมูก ของลิ้น ของกาย และของมนะคือใจ ยกตัวอย่างเอาเพียงตาอย่างเดียว รูปที่งดงามต่าง ๆ หรือความงามต่าง ๆ ของรูปจะเป็นรูปกาย หรือว่าเป็นรูปของบ้านเรือนสิ่งต่าง ๆ ก็ล้วนแต่เป็นความต้องการของตา ที่ต้องการจะดูจะเห็นสิ่งที่เห็นว่าสวยงาม. จึงต้องมีการแสวงหา. มีการจัดทำ. มีการตกแต่ง เพื่อที่จะให้ถูกลูกตาของตน เพื่อที่จะให้ตนเองหรือเพื่อที่จะให้ผู้อื่นๆ ได้เห็นว่างาม เป็นต้น เพียงแต่เรื่องของลูกตาอย่างเดียวก็ต้องวุ่นวายกันอยู่เป็นอันมาก ยังจะเรื่องของหูของจมูกของลิ้นของกายของใจเองซึ่งเป็นตัวต้นอีกมากมาย. เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ ว่ามีสัตว์อยู่ ๖ จำพวก คือว่า

งู ก็มุ่งที่จะเลื้อยไปสู่จอมปลวก

จระเข้ ก็วิ่งไปลงแม่น้ำ

นก ก็บินไปในอากาศ

ไก่ ก็บินไปสู่บ้านที่ตัวอาศัยอยู่

สุนัขจิ้งจอก ก็วิ่งไปสู่ป่าช้าเพื่อที่จะได้กัดกินซากศพ

ลิง ก็วิ่งไปอยู่บนต้นไม้. ฉันใดก็ดี

ตา ก็มุ่งจะดูรูปต่าง ๆ เหมือนอย่างงูที่เลื้อยไปสู่จอมปลวก

หู ก็อยากจะฟังเสียงต่าง ๆ เหมือนอย่างจระเข้ที่วิ่งไปสู่น้ำ

จมูก ก็อยากที่จะทราบกลิ่นต่าง ๆ เหมือนอย่างนกที่บินไปในอากาศ

ลิ้น ก็อยากที่จะได้รสต่าง ๆ เหมือนอย่างไก่ที่บินไปสู่บ้านที่ตัวอาศัย

กาย ก็อยากที่จะถูกต้องสิ่งถูกต้องต่าง ๆ เหมือนอย่างสุนัขจิ้งจอกวิ่งไปสู่ป่าช้าเพื่อที่จะได้กัดกินซากศพ

มโน คือใจก็วิ่งไปในเรื่องราวต่าง ๆ เหมือนอย่างวานรหรือลิงที่วิ่งหลุกหลิกไปอยู่บนต้นไม้.

เพราะฉะนั้น จึงมีสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้ ๖ ชนิด วิ่งไปบ้างบินไปบ้างเพ่นพ่านไปทั้งหมด ในจิตใจของบุคคลก็เป็นเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างมีสัตว์เหล่านี้ คือเรื่องของตาหูจมูกลิ้นกายใจนี่แหละ วิ่งเพ่นพ่านไปอยู่. อาการที่จิตใจวิ่งเพ่นพ่านไปอยู่ดั่งนี้ ก็คืออาการที่เรียกว่าตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ เป็นไปโดยอำนาจของราคะ หรือโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะหรืออวิชชาบ้าง เป็นต้น.

ใช้สติและปัญญากำหนดรู้กระแสของตัณหา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้มีความสำรวมอินทรีย์ ให้มีสติพร้อมทั้งมีปัญญากำหนดรู้ ว่าอาการที่เป็นเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างบุคคลที่ตกลงไปสู่กระแสน้ำ และก็พอใจเสียด้วยในกระแสน้ำนั้น ๆ พอใจที่จะลอยคอที่จะว่ายน้ำเล่นอยู่ในกระแสน้ำนั้น. และก็ตรัสเปรียบเทียบเอาว่า กระแสน้ำที่คนตกลงไปนั้น หรือที่คนกระโดดลงไปนั้น ก็คือกระแสตัณหา คือตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก. และอาการที่ชอบใจพอใจสนุกสนานเพลิดเพลินที่จะลอยคอที่จะว่ายเล่นอยู่ในกระแสน้ำนั้น ก็ได้แก่ตาหูจมูกลิ้นกายและใจนี่แหละ ซึ่งเรียกเป็นภาษาธรรมะว่า **ปิยรูป สาตรูป** คือเป็นสิ่งที่เป็นที่รัก เป็นสิ่งที่สำราญ

ก็เพราะว่าตัณหานั้นก็อาศัยตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจนี้เอง ไม่ใช่อาศัยอะไรอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว และก็พอใจเสียด้วย. ทั้งนี้ก็โดยที่ไม่รู้ว่าในกระแสน้ำคือกระแสตัณหาที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจสำหรับที่จะวิ่งเพ่นพ่านเพลิดเพลินติดอกติดใจอยู่นั้น เป็นกระแสน้ำอันประกอบด้วยภัยอันตราย โดยที่เมื่อปล่อยให้ลอยไปก็จะยิ่งจมลงไปในห้วงน้ำลึกอันเป็นตัวสังโยชน์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยคลื่นอันเป็นตัวโทสะ โกธะ ความโกรธ อุปายาสะ ความคับแค้นใจทั้งหลาย อันประกอบด้วยวังวนได้แก่กามคุณทั้งหลาย อันประกอบด้วยสัตว์ร้ายผีเสื้อน้ำทั้งหลาย อันได้แก่ความที่ติดใจกันอยู่ในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของกามเหล่านั้น เป็นบุคคลก็ตามเป็นวัตถุสิ่งของก็ตาม. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเตือน. เมื่อได้ฟังเตือนแล้วก็จะได้สติว่ายทวนกระแสเข้าฝั่งได้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๙ มกราคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๑๙
ความรู้จักนามรูป

วันนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

ได้แสดงเรื่องสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ตามเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ ซึ่งภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่าน และท่านก็ได้ตอบ. ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านถึงปริยายคือทางแสดงอื่นต่อไปอีก ซึ่งท่านก็ได้กล่าวตอบดังที่ได้แสดงอธิบายมาโดยลำดับ จนถึงข้อที่จะแสดงในวันนี้ ซึ่งท่านได้แสดงตอบแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ยังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีก คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบก็ได้แก่ รู้จักนามรูป รู้จักเหตุเกิดแห่งนามรูป รู้จักความดับนามรูป รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูป. และท่านก็ได้แสดงอธิบายแต่ละข้อตั้งแต่ข้อหนึ่งว่า

รู้จักนามรูป ก็คือ

รู้จักนาม อันได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ

รู้จักรูป ก็คือรู้จักมหาภูตรูปทั้ง ๔ และอุปาทายรูป รูปอาศัยแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น

รู้จักเหตุเกิดแห่งนามรูป ก็คือรู้จักว่า เพราะวิญญาณเกิด นามรูปจึงเกิด

รู้จักความดับนามรูป ก็คือรู้จักว่า เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูป ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบเป็นต้น.

จะได้แสดงอธิบายในข้อ ๑ **รู้จักนามรูป**.

รู้จักนามรูปหรือขันธ์ ๕

รู้จักนาม ก็คือรู้จักเวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ. *นาม* นี้ที่คู่กับ *รูป* อันเรียกว่า **นามรูป** เป็นศัพท์ธรรมะที่ผู้ศึกษาธรรมะย่อมได้ทราบกันอยู่และได้ฟังกันอยู่ในเทศนาทั้งหลายเป็นอันมาก และโดยทั่วไปก็เป็นคำย่อมาจากขันธ์ ๕. อันขันธ์ ๕ ก็คือกองหรือประชุมทั้ง ๕ อันได้แก่ รูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ.

พระพุทธเจ้าได้แสดงถึงขันธ์ ๕ ตั้งแต่ในปฐมเทศนา ซึ่งเป็นเทศนาครั้งแรกของพระองค์ ซึ่งได้ตรัสโปรดพระปัญจวัคคีย์. ทรงแสดงขันธ์ ๕ ไว้ในข้อทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์. ซึ่งได้ตรัสแสดงทุกขสัจจะไว้ เริ่มแต่ชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติความเกิดเป็นต้น และได้ทรงแสดงอธิบายชี้สิ่งที่เป็นทุกข์ไปแต่ละข้อ ๆ จนถึงตรัสสรุปโดยย่อ ว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. แต่ว่าในปฐมเทศนานั้น ได้ตรัสยกขึ้นแสดงชี้ว่า *ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์.*

ขันธ์ ๕ เป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน

มาถึงเทศนาครั้งที่ ๒ จึงได้ตรัสยกเอาขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้มาตรัสอธิบายว่า *รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณเป็นอนัตตามิใช่ตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้.* และก็ได้ตรัสแสดงอธิบายทางไตรลักษณ์ด้วยวิธีที่ได้ตรัสถามพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ว่า ขันธ์ ๕ ดังกล่าวเที่ยงหรือไม่เที่ยง. ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง. ก็ได้ตรัสถามต่อไปว่า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข. ก็กราบทูลว่าเป็นทุกข์. จึงได้ตรัสถามต่อไปว่าก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นยึดถือสิ่งนั้นว่าเป็นของเราว่าเราเป็นสิ่งนั้น ว่าสิ่งนั้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา. ท่านทั้ง ๕ ก็ได้กราบทูลว่าไม่ควรที่จะเห็นยึดถืออย่างนั้น. พระพุทธองค์จึงได้ตรัสอธิบายเป็นข้อ ๆ ไปว่า

> *ขันธ์ทั้ง ๕ เหล่านี้ที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว ที่เป็นอนาคตยังไม่มาถึง ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่หยาบที่ละเอียด ที่เลว ที่ประณีต ที่ไกล หรือที่อยู่ใกล้ทั้งหมด ล้วนควรพิจารณาให้เห็นด้วยสัมมัปปัญญา คือปัญญาชอบตามเป็นจริง ว่าไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ไม่ใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา.*

อริยสาวกได้สดับแล้วอย่างนี้ย่อมได้ **นิพพิทา** คือความหน่ายในขันธ์ ๕. เมื่อได้ความหน่ายก็สิ้นความติดใจยินดี. เมื่อสิ้นความติดใจยินดี จิตก็ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ดองจิตสันดานทั้งหลาย. ขันธ์ ๕ จึงเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึงตั้งแต่ในปฐมเทศนา เทศน์ครั้งแรก. และมาตรัสอธิบายโดยไตรลักษณ์ในเทศนาครั้งที่ ๒ แก่พระเบญจวัคคีย์ทั้งห้า. ท่านทั้ง ๕ เมื่อได้ฟังเทศนาครั้งที่ ๒ จบแล้ว ท่านแสดงไว้ว่า จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะกิเลสที่ดองจิตสันดานทั้งหลาย.

เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ จึงเป็นข้อที่ผู้ศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนาพึงศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจ. และท่านก็ย่อขันธ์ ๕ นี้เป็น ๒ คือรูปก็เป็นรูป เวทนาสัญญา สังขารวิญญาณเป็นนาม. แต่เรียกกลับกันว่านามรูป. เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ กับนามรูปนี้จึงเป็นหลักเป็นภูมิเป็นกรรมฐาน สำหรับพิจารณาปฏิบัติทางปัญญาหรือทางวิปัสสนา และก็ควรที่จะได้ทำความเข้าใจว่าทำไมจึงเรียกว่านามรูป. สำหรับรูปนั้นก็คงเรียกว่ารูปตามเดิม แต่สำหรับเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณทำไมจึงเรียกว่านาม.

นามคือชื่อของภาวะอาการทางกายและใจ

อันคำว่า **นาม** นี้ใช้เรียกกันหมายถึงว่าเป็น *ชื่อ* เช่นผู้ที่มีชื่ออย่างนี้ ๆ ก็เรียกว่ามีนามอย่างนี้ ๆ. เพราะฉะนั้น จึงใช้ทำความเข้าใจกันง่าย ๆ ว่าที่เรียกว่านามนั้นก็คือมีแต่ชื่อสำหรับเรียก คือสักแต่ว่ามีแต่ชื่อ แต่ไม่มีรูปร่างหน้าตาที่จะให้มองเห็นได้ด้วยตา หรือได้ยินได้ด้วยหู หรือที่จะทราบได้ด้วยกลิ่นด้วยรสด้วยการถูกต้องทางกาย. ตรงกันข้ามกับรูปซึ่งเป็นวัตถุอันจะพึงเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น ดังกล่าว. แต่ว่าเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้นไม่มีรูปร่างหน้าตาที่จะเห็นได้ด้วยตาเป็นต้นดังกล่าว มีแต่นามที่เป็นชื่อสำหรับเรียกเท่านั้น แต่โดยอธิบายนี้ ก็ใช้เป็นอธิบายสำหรับทำความเข้าใจรูปธรรมนามธรรมที่พูดกัน. คือ

รูปธรรม ก็มีรูปร่างที่จะเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น

นามธรรม นั้นก็ไม่มีรูปร่าง มีแต่ชื่อเรียกเท่านั้น.

นี้เป็นทางอธิบายที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป แต่ว่าถ้าอธิบายเพียงเท่านี้ก็ยังไม่เข้าใจอีกเหมือนกันว่าที่เป็นชื่อสำหรับเรียกเท่านั้นไม่มีรูปร่าง มีแต่นามหรือชื่อแต่ว่าเป็นนามของอะไร ในข้อนี้จึงต้องทำความเข้าใจต่อไป ว่าเป็นนามของภาวะอาการที่บังเกิดขึ้นทางร่างกายทางจิตใจ. ภาวะอาการที่บังเกิดขึ้นดังกล่าวไม่มีรูปร่าง ดังเช่นเวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์

หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่บังเกิดขึ้นทางกายก็ดี ทางจิตใจก็ดี เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง มีอาการมีภาวะที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เหมือนอย่างเมื่อถูกแดดก็ร้อน เป็นทุกข์เมื่อได้รับลมก็เย็น เป็นสุข. อาการที่เป็นสุขเป็นทุกข์ทางร่างกายนี้ไม่มีรูปร่าง แต่ว่ามีภาวะมีอาการ. ทางจิตใจก็เช่นเดียวกัน สัญญาความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ จำรูปจำเสียงเป็นต้น ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะทางจิตใจ. สัญญาความคิดปรุงหรือความปรุงคิดก็เป็นภาวะอาการทางจิตใจ. วิญญาณความรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็น รู้เสียงทางหูที่เรียกว่าได้ยิน รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้สิ่งถูกต้องทางกาย ที่เรียกว่าทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะ รู้เรื่องราวทางใจที่คิดที่รู้ต่าง ๆ ที่เรียกว่ารู้เรื่อง ก็เป็นภาวะอาการทางจิตใจ. เพราะฉะนั้นนามจึงเป็นชื่อของอาการหรือภาวะทางจิตใจและร่างกายดังกล่าว.

นามเป็นอาการของจิตที่น้อมออกรู้อารมณ์

ก็เป็นอันว่าได้ทำความเข้าใจถึงเรื่องนามธรรมทั้ง ๔ นี้ ก็เข้าไปถึงตัวนามธรรมทั้ง ๔ นี้. แต่ก็ควรจะทราบให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า ภาวะอาการของจิตใจทั้ง ๔ ดังกล่าวมานี้เป็นไปอย่างไร และคำว่านามจะมีความหมายที่ยิ่งไปกว่าชื่อดังที่กล่าวมาแล้วหรือไม่. ในข้อนี้ก็ตอบได้ว่า ยังมีความหมายที่ยิ่งไปกว่าเพียงคำว่าชื่อดังกล่าว. คือคำว่า **นาม** นี้ตามรูปศัพท์ก็เป็นอันเดียวกันกับคำว่า **นมะ** หรือ **นโม** ที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ สวดนำในการสวดมนต์ไหว้พระ และสวดนำว่านำการที่จะกล่าวถึงสรณคมน์และศีล คือ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ที่แปลว่า *ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ นั้น.*

คำว่า **นาม** ก็มีมูลศัพท์เป็นอันเดียวกัน คือแปลว่า *น้อม.* แต่ว่ามีความหมายว่าเป็นอาการของจิตใจที่น้อมออกไปรู้อารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย. คือว่าจิตใจนี้เมื่อแสดงตามอภิธรรม เมื่อไม่มีอารมณ์ย่อมเป็น ***ภวังคจิต*** จิตที่อยู่ในภวังค์. ตามศัพท์ก็แปลว่าองค์ของภพ ซึ่งท่านเปรียบเหมือนอย่างน้ำในทะเลมหาสมุทรที่สงบอยู่ในขณะที่ยังไม่มีลมไม่มีคลื่น คือเมื่อไม่มีลมน้ำก็ไม่มีคลื่น สงบเรียบอยู่. จิตโดยปกติเมื่อยังไม่มีอารมณ์ก็เป็นภวังคจิต แต่เมื่อมีอารมณ์มากระทบทวารคือประตูทั้ง ๖ ดังที่ได้เคยอธิบายแล้ว มีอารมณ์มากระทบประตูตาหูจมูกลิ้นกาย และกระทบมโนทวารคือประตูใจ จิตจึงออกจากภวังค์น้อมออกรับอารมณ์.

อาการที่จิตน้อมออกรับอารมณ์นี้ ก็รับด้วยวิธีรู้คือรู้อารมณ์ ซึ่งทีแรกก็รู้ในเมื่อ

อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน. ก็รู้รูปที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียง รู้กลิ่นรู้รสรู้โผฏฐัพพะที่เรียกว่าทราบกลิ่นทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ รู้ธรรมะคือเรื่องราวที่เรียกว่ารู้เรื่องราว. ก็ตั้งศัพท์เรียกว่า **วิญญาณ**.

และเมื่ออายตนะภายนอกภายในกับวิญญาณทั้ง ๓ นี้ประชุมกัน ก็เป็นความรู้ที่แรงขึ้นเรียกว่า **สัมผัส**.

เมื่อเป็นสัมผัสความรู้ก็แรงขึ้น เป็นรู้เป็นสุขรู้เป็นทุกข์รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ที่เรียกว่า **เวทนา**.

แล้วก็รู้จำที่เรียกว่า **สัญญา**.

แล้วก็รู้คิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ ที่เรียกว่า **สังขาร**.

แล้วจิตก็ตกภวังค์ กลับไปสู่ภาวะที่เป็นพื้น. ครั้นเมื่อมีอารมณ์มากระทบทวารทั้ง ๖ นี้อีก จิตก็ออกจากภวังค์มารับอารมณ์ ด้วยวิธีที่รู้ดังกล่าวนี้ เป็นอารมณ์ ๆ ไป. แต่ว่าเพราะเป็นสิ่งละเอียดและรวดเร็วมาก จึงยากที่จะรู้แยกได้ อันนี้เป็นวิถีจิตซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา. อาการที่จิตออกรู้อารมณ์ดังกล่าวนี้แหละเรียกว่า นาม คือว่าจิตน้อมออกไปรู้เหมือนอย่างยื่นมือออกไปจับสิ่งนั้นสิ่งนี้ และเมื่อจับสิ่งนั้นสิ่งนี้แล้วก็กลับมาตามเดิม มีอะไรมาก็จับใหม่. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่านาม.

นามในพระเถราธิบาย

แต่ว่านามในพระเถราธิบายนี้ ท่านแสดงว่าได้แก่

เวทนา คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

สัญญา ความรู้จำ จำได้หมายรู้

เจตนา ความจงใจ

ผัสสะ คือความกระทบ

มนสิการ การกระทำไว้ในใจ.

ก็ขันธ์ ๕ นั่นแหละ. แต่ว่าแสดงในที่นี้ที่ซ้ำกับขันธ์ ๕ ก็คือเวทนากับสัญญา. ส่วนอีก ๓ คือ เจตนา ผัสสะ มนสิการ ไม่ซ้ำกับขันธ์ ๕. แต่ก็สรุปเข้าได้ในสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด คือเจตนากับมนสิการ. ผัสสะนั้นเมื่อเป็นสัมผัสก็เป็นเบื้องต้นของเวทนา เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สรุปเข้าได้ในเวทนา สัญญา สังขาร. ส่วนวิญญาณนั้นไม่ได้แสดงอธิบายไว้ในที่นี้ เพราะว่าได้มีแยกออกไปในข้อ ๒ ที่ว่า เพราะวิญญาณเกิด นามรูป

จึงเกิด คือนำวิญญาณไปแสดงไว้ในเหตุเกิดของนามรูป. ก็วิญญาณเป็นเหตุเกิดของนามรูป เพราะวิญญาณเกิดนามรูปจึงเกิด. เพราะฉะนั้นจึงไม่แสดงวิญญาณไว้ในที่นี้. ส่วนรูปนั้นก็ได้แสดงแยกออกไปเป็นมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป รูปอาศัยแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๐

ความรู้จักนามรูป (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงเถราธิบายของท่านพระสารีบุตร ในข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบมาถึงตอนที่ท่านได้แสดงว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักนามรูป รู้จักเหตุเกิดแห่งนามรูป รู้จักความดับแห่งนามรูป รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งนามรูป. และท่านก็ได้แสดงอธิบายไปทีละข้อดังที่ได้แสดงแล้ว และได้แสดงอธิบายขยายความในที่นี้ในข้อแรกคือข้อรู้จักนามรูป. ได้แสดงนามมาแล้ว. จะได้แสดง รูป ต่อไป.

มหาภูตรูป ๔

อันรูปนั้นก็ได้นำมาใช้กันในภาษาไทยเป็นที่รู้จักกัน เช่น รูปร่างหน้าตา รูปกาย ตามศัพท์ คำว่า **รูป** นั้น แปลว่า *ชำรุด*. สิ่งใดย่อมชำรุด สิ่งนั้นชื่อว่ารูป. ตามความหมายก็หมายถึงรูปที่เป็นรูปขันธ์หรือที่เป็นรูปกาย. และได้มีแสดงอธิบายไว้เป็น ๒ อย่างตามพระเถราธิบายนั้นเอง ก็คือ **มหาภูตรูป** กับ **อุปาทายรูป**.

มหาภูตรูป รูปที่เป็นภูตะใหญ่. ภูตะ ก็แปลว่า สิ่งที่เป็น สิ่งที่มี. รูปที่เป็นสิ่งที่มีสิ่งที่เป็นส่วนใหญ่ เรียกว่ามหาภูตรูป ก็ได้แก่ ธาตุทั้ง ๔ ที่ประกอบอยู่ในกายคือในรูปกายนี้ อันได้แก่

ส่วนที่แข้นแข็งบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน

ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **อาโปธาตุ** ธาตุน้ำ

สิ่งที่อบอุ่นบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ

สิ่งที่พัดไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **วาโยธาตุ** ธาตุลม

ธาตุทั้ง ๔ บรรดาที่มีอยู่ในกายนี้นี่แหละคือมหาภูตรูปทั้ง ๔ อันแปลว่า รูป ที่เป็น

มหาภูตะ คือที่เป็นธาตุส่วนใหญ่ ประกอบเข้าเป็นกาย. เมื่อธาตุทั้ง ๔ นี้ยังคุมกันอยู่ กายนี้ก็ย่อมดำรงอยู่คือเป็นกายมีชีวิต. เมื่อธาตุทั้ง ๔ นี้แตกสลายความดำรงอยู่แห่งกายนี้ก็สิ้นไป. ชีวิตก็สิ้นไป.

การจำแนกธาตุ

ทางพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงธาตุทั้ง ๔ นี้อันเป็นส่วนมหาภูตรูปดังกล่าวเป็นกรรมฐาน ดังเช่นที่เรียกว่า **ธาตุกรรมฐาน** หรือ **จตุธาตุววัฏฐานะ** กำหนดธาตุทั้ง ๔. และก็ยังได้ตรัสแสดงวิธีพิจารณาธาตุกรรมฐานนี้ จำแนกออกไปเป็นอาการต่าง ๆ สำหรับผู้ปฏิบัติจะได้หยิบยกขึ้นมาพิจารณา. แม้ในทางที่เป็นปฏิกูละ คือเป็นปฏิกูลเป็นของไม่สะอาดไม่งดงาม และสำหรับในด้านพิจารณาให้เห็นว่าปฏิกูลไม่สะอาดไม่งดงามนี้ ก็มักยกขึ้นจำแนกในข้อปฐวีธาตุ ธาตุดิน และอาโปธาตุ ธาตุน้ำ เพราะเป็นสิ่งที่พิจารณาเห็นเป็นของปฏิกูลไม่สะอาดได้ง่าย. ดังที่ตรัสจำแนกเอาไว้อันเรียกว่า อาการ ๓๒

ปฐวีธาตุ ธาตุดิน

สำหรับที่เป็นส่วน **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน นั้น ที่ตรัสจำแนกไว้ก็คือ *เกสา* ผม *โลมา* ขน *นขา* เล็บ *ทนฺตา* ฟัน *ตโจ* หนัง *มํสํ* เนื้อ *นหารู* เอ็น *อฏฺฐิ* กระดูก *อฏฺฐิมิญฺชํ* เยื่อในกระดูก *วกฺกํ* ไต *หทยํ* หัวใจ *ยกนํ* ตับ *กิโลมกํ* พังผืด *ปิหกํ* ม้าม *ปปฺผาสํ* ปอด *อนฺตํ* ไส้ใหญ่ *อนฺตคุณํ* ไส้เล็กหรือว่าสายรัดไส้ *อุทริยํ* อาหารใหม่ *กรีสํ* อาหารเก่า เป็น ๑๙ แต่ได้ตรัสเติมในที่บางแห่งคือ มตฺถเก มตฺถลุงฺคํ ขมองในขมองศีรษะ ก็รวมเป็น ๒๐.

นี้เป็นส่วนปฐวีธาตุ ธาตุดิน คือเป็นส่วนที่แข้นแข็ง.

อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

ส่วนที่เป็น **อาโปธาตุ** ธาตุน้ำ ตรัสแสดงเอาไว้สำหรับพิจารณาก็คือ *ปิตฺตํ* น้ำดี *เสมฺหํ* น้ำเสลด *ปุพฺโพ* น้ำหนองน้ำเหลือง *โลหิตํ* น้ำเลือด *เสโท* น้ำเหงื่อ *เมโท* มันข้น *อสฺสุ* น้ำตา *วสา* มันเหลว *เขโฬ* น้ำลาย *สิงฺฆานิกา* น้ำมูก *ลสิกา* ไขข้อ *มุตฺตํ* มูตร รวมเป็น ๑๒.

อาการ ๓๑ หรือ ๓๒

ส่วนที่เป็นปฐวีธาตุเติมขมองในขมองศีรษะเป็น ๒๐ กับส่วนที่เป็นอาโปธาตุ ๑๒ ก็รวมเป็นอาการ ๓๒ ดังที่รู้จักกัน. แต่ที่ตรัสแสดงไว้โดยมากนั้นเพียงอาการ ๓๑ คือไม่มีข้อขมองในขมองศีรษะ. พระอาจารย์แสดงว่ารวมอยู่ในข้อเยื่อในกระดูก **อฏฺฐิมิญฺชํ** เยื่อในกระดูก. หรือว่าอีกนัยหนึ่งรวมอยู่ในข้อ *หทยํ* หัวใจ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันในครั้งก่อนว่าเป็นสิ่งที่ให้สำเร็จความคิดนึกด้วย. เมื่อเติมขมองในขมองศีรษะเข้า จึงเป็นอาการ ๓๒ แม้ส่วนที่เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม ก็ได้มีตรัสจำแนกเอาไว้.

เตโชธาตุ ธาตุไฟ

สำหรับที่เป็น **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ ก็คือไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ไฟที่ทำให้ร่างกายชำรุดทรุดโทรม ไฟที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน ไฟที่ย่อยอาหารคือที่ช่วยย่อยอาหารในลำไส้ นี้ก็เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ.

วาโยธาตุ ธาตุลม

ส่วนที่เป็น **วาโยธาตุ** ธาตุลม ที่ตรัสแสดงไว้สำหรับพิจารณา ก็ได้แก่ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้หรือในกระเพาะ ลมที่ซัดไปพัดไปตลอดอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย ลมอัสสาสะ ลมหายใจเข้า ลมปัสสาสะ ลมหายใจออก.

พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ

สำหรับที่ตรัสสอนให้พิจารณาทางปฏิกูล ไม่สะอาดไม่งดงาม ก็ยกเอาปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ จำแนกออกไปเป็นส่วน ๆ เป็นอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังกล่าว. สำหรับที่ตรัสจำแนกไว้ครบทุกธาตุ ก็เพื่อให้พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ. ไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งเหล่านี้ หรือสิ่งเหล่านี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา. ก็เป็นอันว่ามหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ หรือว่าธาตุทั้ง ๔ นี้ ได้ตรัสสอนให้ใช้เป็นกรรมฐานได้ทั้งทางสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน. และในการแสดงรูป ก็จำแนกรูปออกเป็นมหาภูตรูปทั้ง ๔ คือธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าวซึ่งกล่าวเป็นส่วนรวม อันได้แก่

ส่วนที่แข้นแข็งก็เป็นมหาภูตรูป **ส่วนที่เป็นดิน**

ส่วนที่เหลวไหลก็เป็นมหาภูตรูป **ส่วนที่เป็นน้ำ**

ส่วนที่อบอุ่นก็เป็นมหาภูตรูป **ส่วนที่เป็นไฟ**

ส่วนที่พัดไหวก็เป็นมหาภูตรูป **ส่วนที่เป็นลม**

กล่าวรวม ๆ นี้ หมวดหนึ่งของรูป.

อุปาทายรูป รูปอาศัย

อีกหมวดหนึ่งของรูปก็คือ **อุปาทายรูป** ที่แปลว่า *รูปอาศัย* คือเป็นรูปที่อาศัยอยู่แห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เหล่านี้. อันได้แก่

ประสาททั้ง ๕ คือ

สิ่งที่ให้สำเร็จการเห็น เรียกว่า *จักขุประสาท*

สิ่งที่ให้สำเร็จการได้ยิน เรียกว่า *โสตประสาท*

สิ่งที่ให้สำเร็จการทราบกลิ่น เรียกว่า *ฆานประสาท*

สิ่งที่ให้สำเร็จการทราบรส เรียกว่า *ชิวหาประสาท*

สิ่งที่ให้สำเร็จการถูกต้อง เรียกว่า *กายประสาท.*

โคจร คืออารมณ์อันเป็นที่เที่ยวไปของประสาททั้ง ๕ นั้น ๕ ก็คือ

รูป ที่เป็นวิสัยของจักขุประสาท

เสียง ที่เป็นวิสัยของโสตประสาท

กลิ่น ที่เป็นวิสัยของฆานประสาท

รส ที่เป็นวิสัยของชิวหาประสาท

โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องที่เป็นวิสัยของกายประสาท.

ภาวะ คือเพศ ๒ ได้แก่

อิตถีภาวะ ภาวะเป็นหญิงหรือเพศหญิง

ปุริสภาวะ ภาวะเป็นชายหรือเพศชาย.

ปกิณณกะ ข้อเบ็ดเตล็ด ๔ อันได้แก่

หทัย หมายถึงสิ่งที่ให้สำเร็จความคิดนึก.

ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต ได้แก่ความเป็นอยู่ของรูปกาย หรือสิ่งที่ให้รูปกายเป็นอยู่ ดำรงชีวิตอยู่.

อาหาร หมายถึงโอชะของอาหารที่บริโภคเข้าไป เป็นโอชะซึมซาบไปเลี้ยงร่างกาย.

อากาศ ช่องว่างอันเรียกว่า ปริจเฉทรูป คือเป็นรูปที่สำหรับกำหนดขอบเขตหรือปันขอบเขต. เป็นต้นว่า นิ้วทั้ง ๕ ของบุคคลไม่ติดเป็นพืดเดียวกัน. แบ่งออกเป็น ๕ นิ้ว มีช่องว่างในระหว่างทั้ง ๕ นิ้ว. สิ่งที่ทำให้นิ้วทั้ง ๕ นิ้วนี้แยกกันออกเป็น ๕ นิ้วได้ก็เพราะมีอากาศคือช่องว่างในระหว่าง. ถ้าไม่มีอากาศคือช่องว่างในระหว่างนิ้วทั้ง ๕ นี้ก็จะติดเป็นพืดอันเดียวกันทั้งหมด. แต่เพราะมีอากาศคือช่องว่างในระหว่าง จึงได้แบ่งเป็น ๕ นิ้วแยกกันไปได้. เพราะฉะนั้น อากาศจึงเรียกว่าปริจเฉทรูป รูปที่กำหนดตัดเป็นส่วนเป็นชิ้นเป็นอันให้มีขอบเขตของส่วนนั้น ๆ ของร่างกาย.

วิญญัตติ ๒ อันได้แก่

กายวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางกาย

วจีวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางวาจา.

ที่เรียกว่าวิญญัตตินั้น เพราะว่าความเคลื่อนไหวดังกล่าวทำให้เกิดความรู้กันได้ โดยใช้กายเคลื่อนไหว ก็เรียกว่า กายวิญญัตติ เช่น ทำมือแสดงความหมายให้เข้าใจกัน และเมื่อใช้วาจาพูดสำหรับที่จะให้เข้าใจกันก็เรียกว่า วจีวิญญัตติ

วิการ คืออาการที่ต่าง ๆ กัน ๓. ได้แก่

ความเบาของร่างกาย ร่างกายที่ยังมีชีวิตอยู่นี้เบากว่าร่างกายที่สิ้นชีวิตแล้ว

ความอ่อนของร่างกาย คือร่างกายที่มีชีวิตนี้อ่อน เช่น แขนจะยกขึ้นยกลง จะงอแขนจะกางแขนก็ทำได้ ขาก็เหมือนกัน จะยืนจะนั่งจะพับขาจะเหยียดขาก็ย่อมทำได้ มีความอ่อนไม่แข็งกระด้างเหมือนอย่างศพ คือร่างกายของคนตาย.

ความควรแก่การงาน คือใช้ร่างกายประกอบการงานต่าง ๆ ได้ตามต้องการ ใช้มือใช้เท้าเป็นต้นได้ต่าง ๆ. ต่างจากร่างกายของคนที่ตายแล้ว. เป็นศพไม่ควรแก่การงาน ใช้ทำการงานอะไรไม่ได้.

ลักษณะ ๔ ก็คือ

ความที่เติบโตได้ เติบใหญ่ได้ ดั่งเมื่อแรกเกิดมาก็เป็นเด็กเล็ก ก็เติบโตขึ้นเป็นเด็กใหญ่เป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาเป็นต้น.

ความสืบต่อ ก็เช่น ผมเก่าหลุดไป ผมใหม่ก็งอกขึ้นมาแทน. เล็บเก่าหมดไป เล็บใหม่ก็งอกขึ้นมาแทน. เหมือนอย่างเมื่อโกนผม ผมก็งอกขึ้นมาแทนได้. ตัดเล็บ เล็บก็งอกยาวออกมาได้. เป็นความสืบต่อ.

ความชรา คือความชำรุดทรุดโทรม กับ

อนิจจตา ความไม่เที่ยง ก็คือต้องมีเกิดต้องมีดับในที่สุด เกิด ก็คือธาตุมาประชุมกัน ดับ ก็คือว่าธาตุทั้งหลายแตกสลาย เป็นอนิจจตา ความไม่เที่ยง.

รูป ๒๘

ทั้งหมดนี้เรียกว่า อุปาทายรูป รูปอาศัย อาศัยแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ ซึ่งก็รวมเป็น ๒๕ มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๕ ก็รวมเป็น ๒๙ แต่ว่าท่านมักจะตัดโคจร ๕ เหลือ ๔ ในอุปาทายรูป. ซึ่งโคจร ๕ นั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ได้แก่รูปอันเป็นวิสัยของจักษุ. เสียงอันเป็นวิสัยของโสตะคือหู. กลิ่นอันเป็นวิสัยของฆานะคือจมูก. รสอันเป็นวิสัยของชิวหาคือลิ้น และโผฏฐัพพะอันเป็นวิสัยของกายะคือกาย. ท่านมักจะตัดข้อโผฏฐัพพะนี้ออกเสีย โดยเอาไปรวมเข้าในข้อที่หนึ่ง คือรูปที่เป็นวิสัยของจักษุ เพราะว่าโผฏฐัพพะนั้นก็เป็นรูปเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่อเอาไปรวมกันเข้ากับข้อรูป รูปข้อที่ ๑ นั้นจึงเป็นวิสัยของจักษุด้วย เป็นวิสัยของกายด้วย. เพราะฉะนั้น โคจร ๕ จึงเหลือ ๔. เมื่อโคจร ๕ เหลือ ๔ อุปาทายรูปที่มีทั้งหมด ๒๕ จึงเหลือ ๒๔. ฉะนั้น เมื่อรวมเข้ากับมหาภูตรูปอีก ๔ ก็เป็น ๒๘. เพราะฉะนั้นในอภิธรรมจึงมักจะแสดงว่ารูปทั้งหมด ทั้งมหาภูตรูปทั้งอุปาทายรูปมี ๒๘. เหล่านี้คือรูป.

สัมมาทิฏฐิ ก็คือรู้จักนามรูป รู้จักนาม รู้จักรูป. รู้จักนามก็ได้แก่รู้จักเวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ ดังที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว. รู้จักรูปก็คือรู้จักมหาภูตรูปทั้ง ๔ และรู้จักอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๑
ความรู้จักวิญญาณ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายเรื่อง สัมมาทิฏฐิ ตามที่ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่านพระสารีบุตรเถระมาโดยลำดับ. และเมื่อท่านตอบไปตอนหนึ่ง ๆ แล้วภิกษุทั้งหลายก็ถามต่อไป ว่ายังจะมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี. ในวันนี้จึงถึงข้อที่ท่านตอบว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักวิญญาณ รู้จักเหตุเกิดแห่งวิญญาณ รู้จักความดับวิญญาณ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาณ. แล้วท่านได้อธิบายไปทีละข้อว่า

รู้จักวิญญาณ ก็คือรู้จักหมู่แห่งวิญญาณ ๖ คือ

หมู่แห่งจักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา

หมู่แห่งโสตวิญญาณ วิญญาณทางหู

หมู่แห่งฆานวิญญาณ วิญญาณทางจมูก

หมู่แห่งชิวหาวิญญาณ วิญญาณทางลิ้น

หมู่แห่งกายวิญญาณ วิญญาณทางกาย

หมู่แห่งมโนวิญญาณ วิญญาณทางมโนคือใจ.

รู้จักเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ก็คือรู้จักว่า เพราะสังขารเกิด วิญญาณจึงเกิด.

รู้จักความดับแห่งวิญญาณ ก็คือรู้จักว่า เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ.

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาณ ก็คือรู้จักว่า มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาณ.

จะได้แสดงอธิบายใน **หมู่แห่งวิญญาณ ๖** นี้ต่อไป.

จิตกับวิญญาณในขันธ์ ๕

อันคำว่า **วิญญาณ** นั้น ได้มีใช้ในพุทธศาสนาหลายความหมาย. และว่าถึงถ้อยคำที่เกี่ยวแก่จิตใจ วิญญาณก็มีอยู่ ๓ คำ คือจิตคำหนึ่ง วิญญาณ คำหนึ่ง มโน ซึ่งมักแปลกันว่าใจ อีกคำหนึ่ง. แม้จิตก็มักจะเรียกควบกันว่าจิตใจ. คำว่าใจนั้นเป็นภาษาไทย เรียกรวม ๆ กันไป เช่น จิตใจหรือมโนที่แปลกันว่าใจ. สำหรับคำทั้ง ๓ นี้ เมื่อใช้ต่างกันก็ใช้ต่างกันดังนี้ จิตนั้นได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

ให้อบรมจิต ให้รักษาจิต ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องใส.

และยังได้ตรัสเอาไว้อีกว่า

จิตเป็นธรรมชาติปภัสสรคือผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลส เครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา.

แต่ว่าจิตนี้เมื่อปฏิบัติทำจิตตภาวนา อบรมจิตตามที่ตรัสสั่งสอนไว้ ก็วิมุตติหลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งหลายได้. และในท้ายพระสูตรทั้งหลายเป็นอันมากก็มีแสดงว่าภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระพุทธโอวาทที่ตรัสสั่งสอนแล้ว จิตก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ดองจิตสันดานทั้งหลาย. และในพระสูตรที่แสดงไตรลักษณ์ดังเช่น อนัตตลักขณสูตรตรัสว่า

> *ขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้. เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา. จึงไม่ควรที่จะยึดถือว่านี่เป็นเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา.*

ท่านพระปัญจวัคคีย์ได้ฟังเทศนานี้จบแล้ว จิตของท่านก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายดังนี้. ในพระสูตรดังกล่าวนี้แสดงขันธ์ ๕ ซึ่งรวมวิญญาณด้วย ว่าเป็นอนัตตา กับทั้งเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ คือเป็นไปตามไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง. แต่มิได้ตรัสว่าจิตเป็นอนัตตาเป็นอนิจจะเป็นทุกขะ แต่ตรัสว่าจิตวิมุตติหลุดพ้น และยังได้มีพระคาถาแสดงอีกว่า

จิตถึงวิสังขารคือนิพพาน เพราะตัณหาทั้งหลายสิ้นไป.

จิตกับวิญญาณธาตุในธาตุ ๖

เพราะฉะนั้น ตามที่อ้างมานี้ จิตจึงเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลที่ตรัสสอนให้รักษาตรัสสอนให้อบรม จนถึงตรัสว่าจิตนี้เองที่เป็นผู้วิมุตติหลุดพ้น จิตนี้เองบรรลุวิสังขารคือนิพพาน

และจิตนี้ก็เป็นธรรมชาติธรรมดา อันเรียกว่าเป็นธาตุ. แต่ว่าเมื่อแสดงถึงธาตุทั้ง ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุวิญญาณคือธาตุรู้ ก็ใช้คำว่า **วิญญาณธาตุ** คือธาตุรู้. ใน **ธาตุวิภังคสูตร** ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุทั้ง ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ว่าไม่ควรที่จะยึดถือว่า นั่นเป็นเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาตัวตนของเรา. แต่ว่ามิได้ตรัสว่าวิญญาณธาตุเป็นเช่นนั้น.

เพราะฉะนั้น คำว่าวิญญาณธาตุในธาตุ ๖ นี้ จึงมีความหมายเสมอกับคำว่าจิตดังที่กล่าว คือเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลซึ่งเป็นตัวธรรมชาติธรรมดาเป็นตัวธาตุ. และยังมีในที่อื่นอีกหลายแห่งที่ใช้คำว่า วิญญาณแทนจิตหรือเท่ากับจิต. ฉะนั้น คำว่าวิญญาณกับคำว่าจิตนี้จึงใช้เท่ากัน หมายถึงธาตุที่เป็นอย่างเดียวกันอยู่เป็นอันมาก.

วิญญาณในขันธ์ ๕ คืออาการที่จิตออกรับอารมณ์

แต่ว่าเมื่อแสดงต่างกันก็แสดงถึงวิญญาณที่มีลักษณะต่างจากจิตดังกล่าวมาข้างต้นนั้น คือวิญญาณที่แสดงในขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีความหมายเป็นอาการของจิตในเมื่ออารมณ์ทั้งหลายมาสู่ทวารทั้ง ๖ หรือว่าอายตนะภายนอกกับอายตนะภายในมาประจวบกัน. จิตจึงน้อมออกรับอารมณ์ตั้งต้นแต่รู้อารมณ์ ดังที่เรียกว่าเห็นรูป ที่เรียกว่าได้ยินเสียง ที่เรียกว่าทราบกลิ่นทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราว เพราะอาการที่จิตออกรับอารมณ์นั้นก็คือรู้นั้นเอง. แต่ว่ารู้ทีแรกดังกล่าวเรียกว่าวิญญาณ. แล้วจึงรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นสัมผัส เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ล้วนแต่จิตนี้เองรู้ทั้งนั้น.

เมื่อรู้ที่เป็นการเห็นการได้ยินเป็นต้น ก็เป็น **วิญญาณ**.

รู้ที่เป็นสัมผัสคือกระทบ ก็เป็น **สัมผัส** หรือ **ผัสสะ**.

รู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์ก็เป็น **เวทนา**.

รู้จำก็เป็น **สัญญา**.

รู้ปรุงคิดหรือคิดปรุงก็เป็น **สังขาร**.

อาการที่จิตออกรับอารมณ์นั้นเป็นรู้ทั้งนั้น แต่ว่าที่เป็นครั้งแรกนั้นก็คือวิญญาณดังกล่าว เมื่อรู้ที่เป็นวิญญาณมีขึ้น จึงมีรู้ที่เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นต้น ต่อไป. นี้เป็นวิญญาณในขันธ์ ๕ ซึ่งเมื่อเป็นวิญญาณในขันธ์ ๕ ดั่งนี้ ก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ

อนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน. วิญญาณจึงมีใช้ในความหมายดังกล่าวนี้อีกอย่างหนึ่ง.

วิญญาณในขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เกิดดับ

แต่แม้เช่นนั้น บุคคลโดยมากก็ยังใช้คำว่าวิญญาณแทนจิตหรือเสมอกับจิต. และมีความเข้าใจว่าวิญญาณเสมอกับจิต หรือมีความเข้าใจยิ่งไปกว่านั้น. วิญญาณนั้นเป็นตัวยืน ดังที่มีแสดงว่าพระอรหันต์บางรูปนิพพาน มารเที่ยวค้นหาวิญญาณของท่านว่าท่านไปไหน พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงได้ตรัสว่าไม่สามารถจะค้นพบได้ เพราะว่าท่านนิพพานแล้วไม่เกิดอีก ไม่มีวิญญาณที่จะไปเกิดอีก. และก็ยังได้แสดงถึงสัตว์บุคคลที่เกิดมา เริ่มตั้งแต่ถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ก็เรียกกันว่าปฏิสนธิวิญญาณ ปฏิสนธิจิตก็เรียก. และเมื่อมีปฏิสนธิวิญญาณหรือปฏิสนธิจิตในครรภ์ของมารดาแล้ว ก็เริ่มปฐมจิตปฐมวิญญาณขึ้นมา. เริ่มก่อเกิดนามรูปขึ้นมาตั้งแต่ในเบื้องต้น. แม้จะเคลื่อนออกไปคือตาย ก็เป็นจุติจิตจุติวิญญาณ

เพราะฉะนั้น คนจึงมักจะใช้กันหลังจากตายว่า วิญญาณไปเกิด ก็ไม่ใช่ ใช้กันเฉพาะในเวลาปัจจุบันนี้สำหรับคนไทยเท่านั้น. แม้ในภาษาบาลีที่เป็นพระสูตรต่าง ๆ เองก็ยังใช้ดังที่กล่าวมานั้น อันแสดงว่าวิญญาณนั้นได้ใช้เป็นที่นิยมทั่วไปในความหมายของจิต ที่เป็นสิ่งสำคัญในสัตว์บุคคลทั้งหลาย. แต่ในพุทธศาสนาเมื่อมาแสดงขันธ์ ๕ ก็มาใช้คำว่าวิญญาณนี้เป็นขันธ์ที่ ๕ ซึ่งต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ดังกล่าวมานั้น. และเป็นสิ่งที่มีขึ้นในเมื่ออายตนะภายนอกภายในประจวบกัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า จิตออกรับอารมณ์เริ่มต้นรู้ ซึ่งเป็นการเห็นการได้ยิน ซึ่งเป็นรู้ขั้นที่ ๑ ก็เป็นวิญญาณ วิญญาณในขันธ์ ๕ จึงเป็นสิ่งที่เกิดดับ เกิดดับ เหมือนอย่างขันธ์ ๕ ทุกข้อ.

มโนเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖

ส่วนมโนคือใจนั้น ได้ใช้เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ หรือทวารข้อที่ ๖. นับเข้าในอายตนะภายในทั้ง ๖ หรือในทวารทั้ง ๖ ซึ่งมีหน้าที่สำคัญต้องมีประกอบกันไปกับอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น ทวาร ๕ ข้อข้างต้น. และมีหน้าที่โดยเฉพาะของตนเอง รู้ธรรมะคือเรื่องราวต่าง ๆ ของรูปเสียงเป็นต้น ที่ประจวบพบผ่านมาแล้ว. มโนจึงเป็นเรื่องของอายตนะภายในเป็นเรื่องของทวารทั้ง ๖ ซึ่งมิได้ใช้ในความหมายอื่นมากเหมือนอย่างวิญญาณและจิต เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพุทธศาสนาจึงต้องศึกษาให้รู้จักความหมายของถ้อยคำที่ท่านใช้เป็น

อย่างเดียวกันบ้าง ต่างกันบ้าง. และโดยเฉพาะที่เป็นอย่างเดียวกัน ก็คือวิญญาณกับจิตดังกล่าวมานั้น ซึ่งมิใช่เป็นอย่างเดียวกันหรือเท่ากันเป็นอันมาก. เพราะฉะนั้น การที่จะอธิบายศัพท์จึงต้องกำหนดขอบเขตว่า จะอธิบายศัพท์ เช่นศัพท์ว่าวิญญาณนี้ในข้อไหนในเรื่องอะไร.

ถ้าในเรื่องของธาตุ ๖ ก็ต้องอธิบายเท่ากับจิตหรือเสมอกับจิต.

ถ้าอธิบายในเรื่องของขันธ์ ๕ วิญญาณก็มีความหมายลดลงมา เป็นความรู้ของจิตที่ออกรับอารมณ์เป็นขั้นแรกดังกล่าวมานั้นเท่านั้น.

อธิบายหมู่แห่งวิญญาณ ๖

และในพระเถราธิบายนี้ ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายในข้อว่ารู้จักวิญญาณ ก็คือรู้จักหมู่แห่งวิญญาณทั้ง ๖ ก็คือวิญญาณในขันธ์ ๕ นั่นเอง. และที่เรียกว่าหมู่นั้นก็เพราะว่าวิญญาณในขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นดับไปในทุกอารมณ์ที่ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้ามา. ดังจะยกอายตนะภายในภายนอกขึ้นเป็นตัวอย่าง ว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่าเห็นรูป ก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ. เมื่อเห็นรูปอันใดก็เกิดขึ้นดับไปในรูปอันนั้น. ทุก ๆ คนนั้นย่อมเห็นรูปต่าง ๆ มากมาย เป็นรูปนั้นรูปนี้. วิญญาณก็ย่อมเกิดดับอยู่ในรูปนั่นรูปนี่ที่เห็น. เพราะฉะนั้น ชั่วระยะเวลาประเดี๋ยวเดียว วิญญาณก็เกิดดับอยู่ในรูปนั่นรูปนี่ที่ตาเห็นนั้น หลายสิบหลายร้อยหลายพัน. แม้ในข้ออื่นก็เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าหมู่. หมู่แห่งวิญญาณเมื่อเกิดขึ้นทางตาก็เรียกว่าหมู่แห่งวิญญาณทางตา เป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว.

ใช้สติกำหนดดูให้รู้จักหมู่แห่งวิญญาณ ๖

เพราะฉะนั้น สัมมาทิฏฐิ จึงได้แก่ความรู้จักหมู่แห่งวิญญาณทั้ง ๖ ดังกล่าวมา. ความรู้จักนั้นต้องกำหนดเข้ามาดูด้วยสติ คือมีสติกำหนดอยู่ที่ตาที่หูเป็นต้นของตนเอง. เมื่อตาเห็นอะไร หูได้ยินอะไร เห็นหรือได้ยินนั่นแหละคือวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู และก็เกิดดับไปในสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินนั้นแต่ละสิ่งแต่ละสิ่งไป. เพราะฉะนั้น หากว่าหัดใช้สติกำหนดดูอยู่รู้อยู่ ก็จะรู้สึกว่าเห็นนั่นเห็นนี่ ได้ยินนั่นได้ยินนี่ และก็เทียบดูได้ว่าเกิดดับอย่างไร เช่นในขณะที่เห็นใบไม้ วิญญาณก็เกิดอยู่ที่ใบไม้ เห็นผลไม้ วิญญาณก็ดับจากใบไม้ไปเกิดที่ผลไม้ เห็นบ้าน วิญญาณก็ดับจากผลไม้ไปเกิดที่บ้านที่เห็น เห็นคนเดินมา วิญญาณก็ดับ

จากบ้านไปเกิดที่คนเดินมาที่เห็นนั้น ดั่งนี้เป็นต้น. ลองคิดดูว่า ขณะหนึ่ง ๆ อันหมายถึงว่า ระยะเวลาหนึ่ง ๆ ที่แม้ไม่นานนัก วิญญาณก็เกิดที่นี่. ดับจากที่นี่ไปเกิดที่โน่น. ดับที่โน่นไปเกิดที่โน้น. อะไรอย่างนี้มากมาย.

หัดดูให้เห็นความเกิดดับ

เมื่อมีสติหัดกำหนดดูดั่งนี้ ก็อาจที่จะกำหนดดูได้รู้ได้ว่าวิญญาณนี้เกิดที่นี่ดับจากนี่ไปที่นั่น ดับจากนั่นไปเกิดที่โน่น ดับจากที่โน่นไปเกิดที่นั่น เป็นอย่าง ๆ ไป เป็นสิ่ง ๆ ไป จะเห็นว่าเป็นหมู่จริง ๆ มากมาย. และก็ไม่ใช่รูปอย่างเดียว ยังมีเสียงอีก. เกิดที่รูป ดับจากรูปไปเกิดที่เสียง. ดับจากเสียงไปเกิดที่กลิ่น. ดับจากกลิ่นไปเกิดที่รส. ดับจากรสไปเกิดที่โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องทางกาย. ดับจากโผฏฐัพพะไปเกิดที่เรื่องที่ผุดขึ้นในใจ. ดับจากเรื่องที่ผุดขึ้นในใจก็ไปเกิดที่นั่นที่นี่. เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๖ แล้ว ก็จะรู้สึกว่าเป็นหมู่ใหญ่จริง ๆ ของวิญญาณ เกิดดับเกิดดับกันอยู่ทุกขณะ ๆ ไป.

มีสติกำหนดอยู่ดั่งนี้เป็นวิธีกำหนดให้รู้จักวิญญาณ ที่เรียกว่าหมู่แห่งวิญญาณทางตา หมู่แห่งวิญญาณทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจ. แล้วก็หัดให้เห็นเกิดดับของวิญญาณดังกล่าวมานี้ ก็จะเป็นตัวสติด้วย แล้วก็ตัวปัญญาที่เป็นวิปัสสนารู้แจ้งเห็นจริงด้วย. จะมองเห็นความเกิดดับซึ่งเป็นตัวอนิจจะคือไม่เที่ยง จะทำให้มองเห็นทุกข์คือสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป. จะมองเห็นอนัตตา ว่าเป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ ไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา เป็นไปอยู่อย่างนี้ ดั่งนี้คือรู้จักวิญญาณ รู้จักหมู่แห่งวิญญาณตามพระเถราธิบาย.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๒
ความรู้จักสังขาร

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายตอบคำถามของภิกษุทั้งหลาย ของท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรมาโดยลำดับจนถึงวันนี้. ท่านได้แสดงอธิบายสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ว่าได้แก่รู้จักสังขาร รู้จักเหตุเกิดสังขาร รู้จักความดับสังขาร รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขาร และท่านได้แสดงชี้แจงไปทีละข้อว่า

รู้จักสังขาร นั้น สังขารมี ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร

รู้จักเหตุเกิดสังขาร นั้น ก็คือรู้จักว่า เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด

รู้จักความดับสังขาร ก็เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขาร ว่าได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น.

จะได้แสดงอธิบายในข้อ ๑ ที่ท่านแสดงชี้แจง **สังขาร ๓** ดังกล่าว.

สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง

แต่ก่อนที่จะได้แสดงสังขาร ๓ จะได้แสดงใจความหรือความหมายของคำว่าสังขารก่อน คำว่า **สังขาร** นั้น ก็ตามที่ได้ทราบกันอยู่โดยมากสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมะหรือศึกษาธรรมะว่าได้แก่ *ปรุงแต่ง* คือสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นก็เรียกว่าสังขารการปรุงแต่งหรือความปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร. โดยอธิบายว่า ทุก ๆ สิ่งในโลกนี้จะเป็นสิ่งที่มีใจครอง เช่น มนุษย์เดรัจฉานทั้งหลาย สิ่งที่ไม่มีใจครอง เช่น ดินน้ำไฟลมที่เป็นภายนอกทั่วไปและที่เป็นต้นไม้ภูเขาเป็นต้น เรียกว่าสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. แม้ที่รวมกันเป็นพื้นพิภพนี้ หรือว่าดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาวทั้งหลายที่เห็นอยู่ในท้องฟ้า ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. หรือแม้

ลมฝนอากาศเย็นร้อน ที่เป็นเรื่องของโลกธาตุอันบังเกิดขึ้นทั้งสิ้น ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง.

สังขาร ๒

เพราะฉะนั้น ท่านจึงย่อสังขารลงเป็น ๒ คือ

อุปาทินนกสังขาร สังขารที่มีใจครอง

อนุปาทินนกสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง.

แต่ว่าคำนี้ท่านผู้เพ่งธรรมะบางท่านก็อธิบายเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า

สังขารที่ยังยึดถือเป็น **อุปาทินนกสังขาร**

สังขารที่ไม่ยึดถือเป็น **อนุปาทินนกสังขาร**.

แต่แม้จะตีความหรือเข้าใจความอย่างไร รวมเข้าก็คือว่า บรรดาทุกสิ่งทุกอย่างในโลกที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง เรียกว่าสังขารทั้งหมด. และคำว่า ผสมปรุงแต่งนี้ก็มีความหมายที่แจ่มแจ้งอยู่ในตัวแล้วว่า ไม่ใช่เป็นสิ่งเดียวที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ แต่ว่ามีส่วนประกอบเข้ามาหลายอย่างมาปรุงแต่งกันขึ้น .ซึ่งถ้าเทียบอย่างหยาบ ๆ ก็เช่นบ้านเรือนที่เป็นบ้านเป็นเรือน ก็เรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งเพราะประกอบขึ้นด้วยทัพ-สัมภาระเช่นไม้เป็นต้น หลายสิ่งหลายอย่างมาประกอบกันเข้าเป็นบ้านเป็นเรือน .และคำว่าบ้านว่าเรือนนั้นก็เป็นสมมติบัญญัติของสิ่งผสมปรุงแต่งนั้น ๆ ว่า เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นอย่างนั้นก็เรียกว่าอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ก็เรียกว่าอย่างนี้ แม้คำว่าสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขานี้ก็เช่นเดียวกัน ก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ที่แปลความว่า

เพราะประกอบองคสัมภาระ คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ส่วนประกอบต่าง ๆ เข้า เสียงว่ารถจึงมีฉันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ เสียงว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาจึงมีอยู่ ดั่งนี้.

เพราะฉะนั้นทุก ๆ อย่างดังกล่าวจึงเรียกว่าสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น.

สังขตลักษณะ

ได้มีพระพุทธภาษิตแสดง **สังขตลักษณะ** คือลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งเอาไว้ว่ามี ๓ อย่าง คือ

หนึ่ง ความเกิดขึ้นปรากฏ

สอง ความเสื่อมไปสิ้นไปปรากฏ

สาม เมื่อยังตั้งอยู่ความเป็นไปอย่างอื่น คือความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ

ฉะนั้น จึงได้มีภาษิตแสดงภาวะของสังขารทั้งหลาย ซึ่งพระใช้เป็นคำสำหรับสวดว่า

อนิจฺจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง

อุปฺปาทวยธมฺมิโน มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา

อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป

เตสํ วูปสโม สุโข ความดับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็นสุข ดั่งนี้.

พิจารณาโดยลักษณะว่าเป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาทางวิปัสสนา ยกเอาทุกขลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ขึ้นมาพิจารณา พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาโดยลักษณะที่เรียกว่า **ทุกขทุกขะ** คือทุกข์โดยเป็นทุกข์ ก็ได้แก่ทุกข์ที่ปรากฏเป็นทุกข์ เช่นทุกขเวทนาต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจ. ดั่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้เอาไว้ในการที่ทรงอธิบาย **ทุกขสัจจะ** สภาพที่จริงคือทุกข์ ว่า

เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ความโศกความรัญจวนคร่ำครวญ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่สมหวังเป็นทุกข์.

พิจารณาทุกข์โดยที่เป็นทุกข์ต่าง ๆ ซึ่งทุกคนต้องประสบทางกายบ้างทางใจบ้าง.

พิจารณาทุกข์โดยเป็นสังขาร

อนึ่ง ได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่าเป็นทุกข์โดยเป็นสังขาร อันเรียกว่า **สังขารทุกข์** ทุกข์โดยเป็นสังขาร คือล้วนเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. ทุก ๆ อย่างที่สมมติบัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่รูปกายของตนเอง นามกายของตนเอง รูปกายนามกายของผู้อื่นและสัตว์บุคคลต่าง ๆ ทรัพย์สินสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างที่สมมติบัญญัติกันว่าเป็นนั่นเป็นนี่ทั้งที่ยึดถือกันว่าเป็นของเรา ว่าเราเป็น ว่าเป็นอัตตาตัวตนของเรา ล้วนเป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น. ส่วนที่มีชื่อเรียกกันต่าง ๆ นั้นก็เป็นสมมติบัญญัติทั้งสิ้น. และส่วนที่ว่าเป็นเราเป็นของเราก็เป็นความยึดถือเอาเองทั้งสิ้น เพราะว่าทุก ๆ อย่างนั้น เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น.

พิจารณาทุกข์โดยเป็นวิปริณามะ

อนึ่ง ได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่าเป็นทุกข์ โดยเป็น วิปริณามะ คือความที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างที่เป็นสังขารนั้น ล้วนมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา. เป็นไปตามสังขตลักษณะ ลักษณะเครื่องกำหนดหมายแห่งสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว. คือมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา. เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป. และในระหว่างแห่งเกิดและดับนั้นก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นอยู่เรื่อย ๆ. ดังเช่นร่างกายของทุก ๆ คนเรานี้ เมื่อเกิดมาก็เป็นเด็กคือร่างกายเป็นเด็กแล้วก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงมาเป็นเด็กใหญ่ ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ เป็นหนุ่มสาว เป็นกลางคนเป็นคนแก่ เป็นคนแก่เฒ่าไปโดยลำดับ. ในที่สุดก็แตกดับ. คือสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนั้นก็แตกสลายจากการปรุงแต่ง หยุดปรุงแต่ง.

สังขาร ๓

ฉะนั้น เรื่องสังขารนี้จึงเป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจและพิจารณาในทางวิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดียิ่ง ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน แต่ในที่นี้ก็ต้องการที่จะให้มีความเข้าใจในความหมายของคำว่าสังขารเพียงว่า ได้แก่สิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้น หรืออาการที่ผสมปรุงแต่งขึ้น เรียกว่าสังขาร. และที่ท่านจำแนกสังขารไว้เป็น ๓ คือ **กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร**.

กายสังขาร

กายสังขาร นั้นก็ได้แก่การปรุงแต่งกาย. อธิบายว่า ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ได้ชื่อว่ากายสังขารปรุงแต่งกาย เพราะว่าเป็นเครื่องบำรุงปรนปรือกายอยู่ตลอดเวลา. กายดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีลมอัสสาสะปัสสาสะบำรุงปรนปรืออยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด. ดังจะพึงเห็นได้ว่าทุก ๆ คนนั้นไม่มีหยุดหายใจ กายจึงดำรงอยู่ได้ที่เรียกว่าชีวิต. หากหยุดหายใจเมื่อใดกายก็ดำรงอยู่ไม่ได้.

เพราะฉะนั้น *ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ จึงเรียกว่า กายสังขาร เป็นเครื่องปรุงกาย.*

วจีสังขาร

วจีสังขาร แปลว่าปรุงแต่งวาจา ได้แก่วิตกวิจาร ที่แปลว่า ความตรึกความตรอง วิตกวิจารนี้เองเป็นต้นของวาจาที่ทุก ๆ คนพูด ก็คือว่าพูดจากใจที่วิตกวิจารคือที่ตรึกตรอง อาจจะกล่าวได้ว่า จิตใจนี้พูดก่อนคือตรึกตรองขึ้นมาก่อน จึงพูดออกทางวาจา หรือว่าวาจาจึงพูดออกมา. ถ้าหากว่าไม่มีวิตกวิจารขึ้นในจิตใจก่อนการพูดอะไรออกไปทางวาจาก็เป็นวาจาของคนที่เพ้อคลั่ง หรืออาการที่เพ้อหรือที่กล่าวในเวลาหลับและจะไม่เป็นภาษา ฉะนั้น วาจาที่ทุกคนพูดนี้จึงออกมาจากจิตใจที่มีวิตกมีวิจารคือที่ตรึกตรอง.

ฉะนั้น *วิตกวิจารจึงเรียกว่า วจีสังขาร เป็นเครื่องปรุงวาจา.*

จิตตสังขาร

จิตตสังขาร ปรุงแต่งจิต ก็ได้แก่สัญญาเวทนา. เวทนานั้นก็ได้แก่ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. สัญญานั้นก็ได้แก่ความจำได้หมายรู้ เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธรรมะคือเรื่องราว. เวทนาสัญญานี้เรียกกลับกันว่า สัญญาเวทนา. เป็นเครื่องปรุงจิต คือปรุงจิตใจให้คิดไปต่าง ๆ. ความคิดไปต่าง ๆ นั้นอาศัยสัญญาเวทนา. ถ้าหากว่าไม่มีสัญญาคือความจำได้หมายรู้ ไม่มีเวทนาคือรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็คิดอะไรไม่ได้. เพราะทุก ๆ คนนั้นจะไปคิดในเรื่องที่ตนเองจำไม่ได้ หรือว่าที่ลืมไปแล้วนั้นหาได้ไม่. จะคิดอะไรได้ก็ต้องคิดได้ตามที่จำได้เท่านั้น. อันที่จริงยกเอาสัญญาขึ้นมาอย่างเดียว อธิบายอย่างนี้ก็เข้าใจ. แต่ท่านยกเอาเวทนาขึ้นมาคู่ด้วยก็โดยที่สัญญานี้ตามวิถีจิตในขันธ์ ๕ ย่อมเกิดขึ้นอาศัยเวทนา คือต้องมีเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข จึงจะมีสัญญาคือจำได้. ถ้าไม่มีเวทนาแล้วก็จำอะไรไม่ได้.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างคนที่ดับความรู้ทางกายประสาท เช่นว่าฉีดยาชาที่ร่างกาย เมื่อร่างกายส่วนนั้นชาไปแล้ว หมอก็ทำการผ่าตัดหรือทำอะไรก็ไม่มีความรู้เจ็บ เมื่อไม่มีความรู้เจ็บ ก็แปลว่าสัญญาคือความจำในการที่หมอได้กระทำอะไรตรงร่างกายส่วนนั้นก็ไม่มี. ถ้าหากว่าไม่ได้ฉีดยาชา เมื่อเอามีดไปปาดเข้าก็เจ็บ. เมื่อเจ็บก็จำได้ในอาการที่เจ็บนั้น. นี้ยกตัวอย่างเพียงการทำให้กายประสาทไม่รู้สึกเพียงข้อเดียว. ถ้าหากว่าไม่มีความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ที่เป็นเวทนา ทางจักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท หรือทางกายประสาทดังกล่าวนั้นด้วย ใครจะทำอะไรที่ร่างกายทุกส่วน ก็

ย่อมจะไม่มีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ไม่มีสัญญาคือความจำในส่วนนั้น ๆ. หรือคนที่ถูกฉีดยาสลบหมดความรู้ไปในขณะที่สลบนั้น ก็เป็นอันว่าจำอะไรในขณะนั้นไม่ได้เลย. เพราะฉะนั้น สัญญาจึงมาจากเวทนา. ต้องมีเวทนาจึงจะเกิดสัญญาคือความจำได้หมายรู้ขึ้นมา.

เพราะฉะนั้น จิตที่คิดไปต่าง ๆ ที่ปรุงไปต่าง ๆ จึงปรุงไปตามสัญญาเวทนา. ถ้าไม่มีสัญญาเวทนาแล้วจิตก็ปรุงไม่ถูก. แม้จิตที่คิดปรุงไปต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ก็รวมวิตกวิจารดังกล่าวมาข้างต้นในข้อวจีสังขารเข้าด้วย เพราะวิตกวิจารคือความตรึกความตรองก็เป็นความคิดไปของจิตอย่างหนึ่ง ซึ่งก็อาศัยสัญญาเวทนาดังกล่าวนี้นั่นแหละ.

เพราะฉะนั้น *สัญญาเวทนาจึงเป็น จิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต.*

สรุปสังขาร ๓

กายสังขาร ปรุงแต่งกาย มีลมหายใจเข้าลมหายใจออกเป็นเครื่องปรุงแต่งกาย

วจีสังขาร ก็มีวิตกวิจารเป็นเครื่องปรุงแต่งวาจา

จิตตสังขาร ก็มีสัญญาเวทนาเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต

นี้แสดงอธิบายถึงเครื่องปรุงแต่งกายปรุงแต่งวาจาปรุงแต่งจิต. แต่ว่ายังมีการปรุงแต่ง ของกายเองของวาจาเองของจิตเอง. คือกายที่มีการปรุงแต่งอยู่ คือ กายที่ยังประกอบกันเป็นกาย มีอาการปรุงแต่งของกาย ซึ่งเป็นไปเองต่าง ๆ เช่นว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน เป็นต้น. ผมเองก็มียาวขึ้นไปได้ ขนเองก็มีการที่ตั้งอยู่ หรือที่หลุดก็งอกขึ้นมาใหม่ได้. เหล่านี้เป็นต้น เป็นความปรุงแต่งของกายตลอดจนถึงที่เป็นอวัยวะภายในต่าง ๆ เช่น ตับ ปอด ก็ปฏิบัติหน้าที่ เช่นปอดก็ปฏิบัติหน้าที่ในการที่ทำการหายใจเข้าหายใจออกเป็นต้น ไปอยู่ตลอดเวลา. เหล่านี้เป็นอาการปรุงแต่งของกายเอง ซึ่งเป็นไปอยู่ไม่มีหยุด. วจีสังขาร วาจาเองที่พูดออกไป ก็พูดกันอยู่ทุกวันตามที่ควรพูด หรือแม้ว่าที่ไม่ควรพูด. จิตที่คิดนึกไป ก็คิดนึกกันไปต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาไม่หยุด. แปลว่าอาการปรุงแต่งของกายของวาจาของจิตเองก็ปรุงแต่งอยู่ไม่หยุดเหมือนกัน. นี่ก็เป็นสังขาร.

เพราะฉะนั้น ชีวิตนี้อันประกอบด้วยกายด้วยวาจาด้วยจิตดั่งที่กล่าวมา ยกเป็นตัวอย่างเพียง ๓ ข้อนี้ เป็นสังขารที่ปรุงแต่งอยู่ไม่หยุดตั้งแต่เกิดมา. หยุดเมื่อไรก็คือตาย เมื่อยังไม่ตายก็ต้องเป็นสังขารคือปรุงแต่ง. ปรุงแต่งตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของ

มารดา. คลอดออกมาก็ปรุงแต่งเรื่อยไปจนถึงตายในที่สุด. เพราะฉะนั้น อาการที่เรียกว่าสังขารคือปรุงแต่งนี้เป็นอาการของชีวิต ซึ่งต้องมีการปรุงแต่งกันอยู่ดังนี้ตลอดเวลาไม่หยุด หยุดปรุงแต่งเมื่อใดก็ตาย.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบตลอดไป.

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๓

ความรู้จักอวิชชา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ. ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิตามที่ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามมาทีละตอนทีละตอนโดยลำดับ จนถึงตอนที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้ตอบว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอื่นต่อไปอีก คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบได้แก่รู้จักอวิชชารู้จักเหตุเกิดอวิชชา รู้จักความดับอวิชชา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชาและท่านได้แสดงอธิบายไปทีละข้อว่า

รู้จักอวิชชา อวิชชาก็คือไม่หยั่งรู้ในทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

รู้จักเหตุเกิดอวิชชา ก็คือรู้จักว่าเพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิด

รู้ความดับอวิชชา ก็คือรู้จักว่าเพราะอาสวะดับ อวิชชาจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น.

จะได้อธิบายในข้อแรก **รู้จักอวิชชา**.

อวิชชาเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งกิเลสและกองทุกข์

อวิชชา นี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ *ว่าเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย.* ในปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นก็ตรัสแสดงอวิชชาไว้เป็นข้อต้น. และบรรดากิเลสที่เป็นอย่างละเอียดกันบังเกิด นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน ดองจิตสันดาน ซึ่งเรียกว่าอาสวะหรืออนุสัย ก็คืออวิชชาเป็นข้อสำคัญ และได้มีพระพุทธาธิบายอวิชชา ดังที่ท่านพระสารีบุตรได้นำมาอธิบาย คือความไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔. ได้แสดงอวิชชา ๔ ไว้ดั่งนี้เป็นพื้น. และที่แสดง **อวิชชา ๘** ก็มี เติมเข้าอีก ๔ ข้อ อันได้แก่

ไม่รู้จักเงื่อนต้น
ไม่รู้จักเงื่อนปลาย
ไม่รู้จักทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย
ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.
อีกปริยายคือทางแสดงอันหนึ่ง ก็ได้แก่
ไม่รู้จักอดีต
ไม่รู้จักอนาคต
ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต
ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.
จะได้แสดงคำว่าอวิชชาและอวิชชาในอริยสัจทั้ง ๔ นั้นก่อน อันเป็นข้อหลัก.

อวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะ

อวิชชา แปลตามศัพท์ว่า *ความไม่รู้* อันหมายความว่าไม่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น. แต่ว่าถ้ายกขึ้นมาเพียงคำเดียวว่าไม่รู้ ก็อาจมีปัญหาว่า สิ่งที่มีความไม่รู้ก็จะเป็นดั่งก้อนหินก้อนดินท่อนไม้เป็นต้น ซึ่งไม่มีความรู้อยู่ในตัว. แต่ว่าอันบุคคลแม้สัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ย่อมมีความรู้อยู่ในตัว ดังคนเราก็มีความรู้อะไร ๆ อยู่ในตัว ฉะนั้นจะเรียกว่ามีอวิชชาได้อย่างไร. จึงมีคำอธิบายให้ชัดขึ้นว่า อวิชชานั้นเป็นข้อที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่มีอยู่แก่สัตวโลกทั้งหลาย ซึ่งมีวิญญาณธาตุคือธาตุรู้หรือว่ามีจิตวิญญาณซึ่งเป็นธรรมชาติเป็นธาตุรู้. ดังมนุษย์เราคนเราก็มีความรู้อะไร ๆ อยู่ ตั้งต้นแต่มีความรู้เห็นรูป รู้ได้ยินเสียงเป็นต้น ตลอดจนถึงความรู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีเป็นพื้นอยู่ และที่ศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมขึ้นมาต่าง ๆ อันเรียกว่าวิชชาหรือปัญญา. ฉะนั้น คนเราจึงจะชื่อว่ามีอวิชชาได้อย่างไร. จึงมีคำตอบว่า ก็มีความรู้นั่นแหละจึงมีอวิชชาขึ้นมาได้. ถ้าไม่มีความรู้อย่างก้อนดินก้อนหินท่อนไม้ก็ไม่มีอวิชชาขึ้นมาได้. ก็คือมีความรู้ แต่ว่าความรู้ที่มีอยู่นั้นเป็นความรู้ที่ไม่จริงเป็นความรู้ที่ผิดจากความจริง.

ฉะนั้น ความรู้ที่ไม่จริงความรู้ที่ผิดจากความจริงนี้แหละ คืออวิชชา ในทางตรงกันข้ามเมื่อเป็นความรู้ที่จริงไม่ผิดจากความจริงก็เป็นวิชชา. และอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะ คือความจริงของจริงของแท้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นความรู้ที่ผิดจากสัจจะ คือของจริงของแท้ นี้คืออวิชชา.

ปฏิปทาปฏิบัติก่อนตรัสรู้

พระพุทธเจ้าผู้รู้ผู้เห็นได้ทรงอธิบายอวิชชานี้ไว้ ว่าได้แก่ความที่ไม่มีญาณคือความหยั่งรู้ในทุกข์เป็นต้น ดังกล่าว. แต่หากว่าถ้ามิได้พระพุทธเจ้าผู้รู้ผู้เห็นมาทรงแสดงสั่งสอนทุก ๆ คนก็ย่อมจะไม่สามารถจะรู้จักอวิชชาที่มีอยู่ในตนเองได้. ย่อมจะเข้าใจว่าตนมีวิชชาคือความรู้ที่เป็นความรู้จริง เป็นความรู้ถูก. ดังศาสดาทั้งหลายแห่งศาสนาทั้งหลายแห่งลัทธิทั้งหลาย ซึ่งได้เกิดขึ้นก่อนพระพุทธเจ้าหรือภายหลังพระพุทธเจ้า มิได้เป็นผู้รู้ผู้เห็นเหมือนพระพุทธเจ้า คือมิได้ตรัสรู้เหมือนพระพุทธเจ้า ก็ย่อมเข้าใจว่า แต่ละท่านมีวิชชาคือความรู้ถึงที่สุด เป็นผู้ที่ปราศจากอวิชชาคือความไม่รู้ เป็นผู้รู้เป็นผู้เห็นแล้ว. แต่อันที่จริงนั้นเมื่อยังมีชาติมีภพก็ชื่อว่ายังมีทุกข์ยังมีกิเลส ยังไม่สิ้นทุกข์ยังไม่สิ้นกิเลส. ดังที่มีความต้องการเกิดอีกแม้ในชาติภพที่เข้าใจว่ายั่งยืน และเมื่อไปเกิดในชาติภพนั้นแล้วก็ยั่งยืน. มีผู้ที่เกิดอยู่ยั่งยืนและเต็มไปด้วยความสุขต่าง ๆ. ดังฤษีทั้งหลายดาบสทั้งหลายผู้ปฏิบัติแม้ใกล้พุทธศาสนาเข้ามามาก ดังเช่นท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร อุทฑกดาบส รามบุตร ปฏิบัตินับว่าสมบูรณ์อยู่มากในศีลในสมาธิคือได้ถึงสมาบัติ ๗ สมาบัติ ๘ หรือว่ารูปฌาน อรูปฌาน แต่ว่าก็ติดอยู่แค่นั้น เพราะว่าต้องการที่จะไปเกิดในพรหมโลกเป็นพรหม ซึ่งเข้าใจว่าดำรงอยู่ยั่งยืนตลอดไปในพรหมโลกนั้น. แต่พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ได้เสด็จเข้าไปทรงศึกษาในสำนักของท่านดาบสทั้งสองนั้น ก็ทรงเห็นว่ายังเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อชาติภพ. เพราะฉะนั้นจึงยังมีกิเลสคือความต้องการจะไปเกิดอีกอันเป็นตัณหา. และเมื่อไปเกิดอีก ความเกิดนั้นก็ยังเป็นทุกข์ เพราะเมื่อมีเกิดก็จะต้องมีแก่มีตาย. เมื่อไปเกิดเป็นเทพก็จะต้องมีจุติคือเคลื่อนออกจากความเป็นเทพในที่สุด. จึงยังไม่พ้นทุกข์ไม่พ้นความเวียนว่ายตายเกิด อันเรียกว่า วัฏฏสงสาร.

ทรงแสวงหาโมกขธรรม

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าท่านศาสดาและลูกศิษย์ทั้งปวงนั้นก็ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ คือยังมีความรู้ที่ผิดจากสัจจะที่เป็นตัวความจริง. ยังเห็นในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสิ้นทุกข์. ยังเห็นในสิ่งที่เป็นเหตุเกิดทุกข์ว่าเป็นเหตุเกิดสุข เพราะฉะนั้น ความรู้ของบรรดาศาสดาและศิษย์ทั้งปวงนั้น จึงเป็นความรู้ที่ยังไม่ถึงที่สุด และเมื่อสำคัญว่าถึงที่สุด ก็เป็นความสำคัญผิด เป็นความเห็นผิด. ความรู้ก็เป็นความรู้ที่ผิดจากสัจจะที่เป็นตัวความจริงดังกล่าว. ยังเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชาอยู่. เพราะฉะนั้น จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหาโมกขธรรม

ธรรมะที่เป็นเครื่องหลุดพ้นด้วยพระองค์เอง. และแม้พระองค์เองก็ทรงรู้พระองค์เองว่าความรู้ของพระองค์เองที่ยังมีอยู่ในขณะที่ทรงแสวงหานั้น ก็ยังเป็นความรู้ที่ยังเป็นอวิชชาอยู่อีกเหมือนกัน เพราะยังเรียกว่าไม่พบสัจจะที่เป็นตัวความจริงอันเป็นโมกขธรรม ธรรมะที่เป็นเครื่องหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้จริง. ยังไม่ทรงรู้ในขณะนั้นว่า สัจจะที่เป็นความจริงนั้นคืออะไร. ฉะนั้นแม้ความรู้ของพระองค์เองในขณะนั้นก็ยังเป็นความรู้ที่ยังเป็นอวิชชา. ทรงปรารถนาจะได้ความรู้ที่เป็นวิชชาคือความรู้ที่ตรงกับสัจจะคือความจริง.

ในเบื้องต้น ก็ทรงมุ่งอาศัยท่านคณาจารย์ที่มีอยู่ในขณะนั้นดังเช่นท่านดาบสทั้งสอง. แต่เมื่อทรงเห็นว่า แม้ความรู้สูงสุดของท่านอาจารย์ทั้งสองนั้นก็ยังเป็นอวิชชาอยู่ คือยังไม่เป็นความรู้ที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหาด้วยพระองค์เองเพราะอาศัยผู้อื่นไม่ได้แล้ว. จึงได้ทรงจับบำเพ็ญทุกกรกิริยา ก็ไม่ได้ความรู้อะไรขึ้นมาจึงได้ทรงเลิก. แล้วก็ทรงจับปฏิบัติทางสมาธิ ด้วยทรงนึกถึงสมาธิอย่างแน่วแน่ที่ทรงได้เมื่อเป็นพระกุมารตามเสด็จพระราชบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ. ทรงได้สมาธิถึงขั้นปฐมฌาน โดยที่จิตของพระองค์ได้รวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้าออกสงบจากนิวรณ์ทั้งหลาย (ที่ท่านแสดงว่าถึงปฐมฌาน แต่หลังจากนั้นสมาธินี้ก็เสื่อมไป) เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์. เมื่อทรงได้สมาธินี้ด้วยไม่มุ่งที่จะไปเกิดเป็นพรหมหรือเป็นอะไร หรือเพื่อชาติภพอะไร จิตรวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกก็สงบอยู่ภายใน. สงบจากกามสงบจากอกุศลธรรม สงบจากนิวรณ์ทั้งหลาย. จึงได้จับปฏิบัติทางสมาธิอันบริสุทธิ์นี้ จนทรงได้อัปปนาสมาธิ สมาธิที่บริสุทธิ์ ก็เป็นสมาธินับเข้าในสมาบัติหรือในฌานที่ท่านดาบสทั้งสองท่านได้และก็ได้สอนนั่นแหละ. แต่ว่าความมุ่งหมายต่างกัน และของท่านดาบสทั้งสองนั้น ท่านสิ้นสุดเพียงเท่านั้น เพราะเพียงพอที่จะไปเกิดเป็นพรหมแล้ว. ก็สิ้นสุดเพียงเท่านั้น. ก็กลายเป็นสมาธิที่เป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้เกิดชาติต่อไปอีก.

ทรงปฏิบัติสัมมาสมาธิเพื่อทุกขนิโรธ

อันนี้เป็นเงื่อนสำคัญ. คือสมาธิที่ปฏิบัติไม่ถูกทาง แม้จะได้สมาธิจนถึงฌานถึงสมาบัติ ก็เป็นสมาธิที่เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. ไม่ใช่เป็นสมาธิที่เป็นทุกขนิโรธความดับทุกข์. ไม่เป็นสมาธิที่นับเข้าในมรรคมีองค์ ๘ ของพระพุทธเจ้าคือสัมมาสมาธิที่เป็นข้อที่ ๘ ฉะนั้น **สมาธิเมื่อสรุปเข้าแล้วจึงมี ๒ อย่าง**

สมาธิที่เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อย่างหนึ่ง

สมาธิที่เป็นทุกขนิโรธ คือเหตุให้ดับทุกข์เป็นความดับทุกข์ อีกอย่างหนึ่ง.

ผู้ที่ปฏิบัติสมาธิแม้ในพุทธศาสนาเองตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้เอง บางทีก็ได้สมาธิดี อัปปนาสมาธิ. แต่หากว่าถ้าเป็นไปไม่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์เพื่อความสิ้นทุกข์ ก็กลายเป็นสมาธิที่เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ไป ซึ่งก็มีอยู่ไม่น้อย. ส่วนสมาธิที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ ความดับทุกข์. พระโพธิสัตว์จับปฏิบัติสมาธิเป็นไปเพื่อทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ คือไม่ต้องการชาติภพอีกต่อไป. ไม่ต้องการมนุษยสมบัติ ไม่ต้องการสวรรค์สมบัติ. หรือไม่ต้องการความเป็นเทพความเป็นพรหมอะไรทั้งสิ้น. แต่ว่าต้องการนิพพานซึ่งยังเป็นความต้องการอยู่. เพราะฉะนั้น แม้จะยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากเพราะยังละตัณหาไม่ได้ ยังมีตัณหาอยู่แต่ก็ใช้ตัณหานั้นไปเพื่อนิพพาน คือต้องการนิพพานเพียงอย่างเดียว. ดังที่ได้มีแสดงว่า *อาศัยตัณหาละตัณหา*. ก็คืออาศัยตัณหาที่มีอยู่นี้เป็นตัณหาเพื่อนิพพานต้องการนิพพานก็เพื่อละตัณหานั่นเอง. จึงเป็นสมาธิวิธีปฏิบัติเพื่อทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์.

ละความยึดถือในอุปกิเลสของสมาธิและวิปัสสนา

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติพุทธศาสนาที่พอใจกรรมฐาน ก็ต้องรู้จักว่ามี ๒ อย่าง คือ

ปฏิบัติไป ๆ แล้วก็เป็นไปเพื่อ **ทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์

หรือว่าปฏิบัติไป ๆ ก็เป็นไปเพื่อ **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์.

ฉะนั้น ต้องให้รู้จักดังนี้. และที่เป็นไปเพื่อทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้นก็เพราะไปยึดถือในอุปกิเลสของสมาธิในเมื่อปฏิบัติทางสมาธิ. ไปยึดถือในอุปกิเลสของปัญญาในเมื่อปฏิบัติทางวิปัสสนา อันเรียกว่า **วิปัสสนูปกิเลส**. ไปติดเสียในวิปัสสนูปกิเลสนั่น ก็เลยกลายเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ไป เพราะว่าผลของสมาธิของวิปัสสนานั้นที่ได้โดยลำดับเป็นผลที่ชวนให้ติด. เป็นอุปกิเลสขึ้นมาเป็นอันมาก. เมื่อไปติดเข้าแล้ว สมาธิปัญญาที่ปฏิบัติไปนั้น ก็กลายเป็นทุกขสมุทัยไป. ต่อเมื่อละผลของสมาธิของปัญญาที่น่าติดน่าชมน่าเสวยนั้นได้. ก็เป็นอันว่าไม่สร้างอุปกิเลสของสมาธิของปัญญาขึ้นมา. จึงจะปฏิบัติสมาธิปัญญาของตนให้เป็นทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ขึ้นมาได้.

ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔

เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้จับปฏิบัติในศีลในสมาธิอันเป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ. ได้

อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แน่วแน่ ก็ถึงขั้นฌานขั้นสมาบัติ. นั่นแหละญาณ คือความหยั่งรู้ คือผุดขึ้นแก่พระองค์. ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาเมื่อทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น ก็คือมรรคมีองค์ ๘ นั่นแหละ. ทรงปฏิบัติไปในมรรคมีองค์ ๘ นี้ อันเป็นไปเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นไปเพื่อญาณคือความหยั่งรู้ จึงทรงได้ญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้น. ก็คือว่าญาณคือความหยั่งรู้ที่แสดงไว้ว่า

จักขุ คือดวงตาผุดขึ้น ญาน คือความหยั่งรู้ผุดขึ้น ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงผุดขึ้น วิชชา คือความรู้ผุดขึ้น อาโลก คือความสว่างผุดขึ้น ในธรรมะที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาก่อนว่า นี้ทุกข์ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์พระองค์ทรงกำหนดรู้ได้แล้ว. นี้สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้ควรละ สมุทัยนี้ทรงละได้แล้ว. นี้นิโรธ คือความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้พระองค์กระทำให้แจ้งได้แล้ว. นี้มรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางดับทุกข์นี้พระองค์ได้ทรงอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นสมบูรณ์บริบูรณ์แล้ว ดังนี้.

ญาณคือความหยั่งรู้ผุดขึ้นแก่พระองค์ดั่งนี้ ในธรรมะที่มิได้ทรงสดับแล้วมาก่อน. จึงได้ทรงพอพระทัยว่ารู้ละรู้แล้ว ได้ตรัสรู้ อภิสัมโพธิ คือความตรัสรู้ยิ่งแล้ว ทรงเป็นผู้ที่ตรัสรู้ยิ่งที่เรียกว่าตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว. อวิชชาคือความไม่รู้จึงดับไป. วิชชาความรู้ผุดขึ้น. หรือจะเรียกว่าวิชชาคือความรู้ผุดขึ้นอวิชชาดับไป. เหมือนแสงสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป เพราะฉะนั้นจึงทรงเป็น **พุทฺโธ** คือเป็นผู้รู้แล้ว เป็น **วิมุตฺโต** คือเป็นผู้พ้นแล้ว. พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงอยู่ด้วยวิชชาคือความรู้ และวิมุตติคือความหลุดพ้น. แต่ว่าผู้ที่ยังมิได้ตรัสรู้เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า หรือแม้พระองค์เองเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ก็ยังมีอวิชชา คือมีความรู้ที่เป็นอวิชชา ไม่รู้จริงในสัจจะทั้ง ๔.

เพราะฉะนั้น *อวิชชาจึงได้แก่ความไม่หยั่งรู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.*

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๔
อวิชชา ๘

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนอริยสัจจะ

ได้แสดงเถราธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมาถึงอวิชชาซึ่งได้แสดงอธิบายมาแล้วตามเถราธิบายว่า อวิชชาคือความไม่รู้ก็ได้แก่ไม่หยั่งรู้ในทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ได้แสดงอธิบายคำว่าอวิชชา และเล่าถึงปฏิปทาปฏิบัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ก่อนตรัสรู้. ได้ทรงแสวงหาโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องหลุดพ้นจนได้ตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔. อวิชชาดับ วิชชาเกิด หรือวิชชาเกิด อวิชชาดับ. จึงทรงเป็นพุทโธคือเป็นผู้ตรัสรู้แล้วและก็ได้ตรัสแสดงอธิบายอริยสัจ ๔ ทุกข้อ ว่า

ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์.

ทรงชี้ *สภาวทุกข์* ตั้งต้นแต่ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย ว่าเป็นทุกข์.

ทรงชี้ *ปกิณณกทุกข์* ทุกข์เบ็ดเตล็ดทางจิตใจทั้งหลายว่า โสกะ ความโศก ความแห้งใจ ปริเทวะ ความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์.

ทรงชี้ *สรุปเข้ามาเป็น ๒* คือความประจวบกับสิ่งหรือสัตว์สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งหรือสัตว์สังขารทั้งหลายที่เป็นที่รักเป็นทุกข์.

ทรงชี้ *สรุปเข้ามาเป็นหนึ่ง* คือปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์.

และทรงชี้ *สรุปเข้ามาโดยสังเขป* ว่า ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็น

ทุกข์. ก็ได้แก่กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ อันเป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเป็นทุกข์.

อริยสัจจะข้อสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. ทรงชี้เอา

ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากมีอาการเป็นกามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ กามคุณ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย หรือความดิ้นรนไปด้วยอำนาจของกามความใคร่ทั้งหลาย.

ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่.

*วิภวตัณหา*คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์.

อริยสัจจะข้อนิโรธ ความดับทุกข์ ทรงชี้เอาความดับตัณหาซึ่งเป็นตัวเหตุ ทุกข์ดับไปหมดก็เป็นความดับทุกข์.

อริยสัจจะข้อมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทรงชี้เอามรรคคือทางมีองค์ ๘ อันได้แก่

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ *สัมมาสังกัปปะ* ความดำริชอบ ๒ ข้อนี้รวมเข้าเป็น ปัญญาสิกขา

สัมมาวาจา เจรจาชอบ *สัมมากัมมันตะ* การงานชอบ *สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตชอบ ๓ ข้อนี้รวมเข้าเป็น *สีลสิกขา*

สัมมาวายามะ เพียรชอบ *สัมมาสติ* สติคือระลึกชอบ *สัมมาสมาธิ* สมาธิ คือตั้งใจไว้ชอบ ๓ ข้อนี้รวมเข้าเป็น *จิตตสิกขา* หรือ *สมาธิ*

เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

พระพุทธาธิบายอวิชชาเพิ่มเติม

อนึ่ง ในที่อื่นได้มีพระพุทธาธิบายในข้อ **อวิชชา** เพิ่มขึ้นอีก ๔ ข้อ คือ

ไม่หยั่งรู้ในอดีต

ไม่หยั่งรู้ในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในทั้งอดีตทั้งอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

สำหรับใน ๔ ข้อหลังนี้ คำว่า **อดีต** ก็คือสิ่งหรือกาลเวลาที่ล่วงมาแล้ว. **อนาคต** ก็

คือสิ่งหรือกาลเวลาที่ยังไม่มาถึง. ไม่หยั่งรู้ในอดีตไม่หยั่งรู้ในอนาคต ย่อมมีความหมายหลายอย่าง. อย่างที่เข้าใจกันทั่วไปก็มักจะเข้าใจว่า หมายถึงเรื่องอดีต หรือหมายถึงเรื่องอนาคตของชีวิตหรือของตน. เช่นว่าในอดีตคือในกาลเวลาที่ล่วงมาแล้วตนเป็นอย่างไร. แม้ในชาติที่ล่วงมาแล้วคือในชาติอดีตตนเป็นอะไรอย่างไร. ในอนาคตคือในกาลข้างหน้าตนจะเป็นอะไรจะเป็นอย่างไรต่อไป ตลอดจนถึงในชาติหน้าตนจะเป็นอะไรจะเป็นอย่างไรต่อไป. ไม่หยั่งรู้ก็คือไม่รู้ในเรื่องของตน ในอดีตคือในกาลเวลาที่ล่วงมาแล้ว ในอนาคตคือในกาลเวลาข้างหน้าที่ยังไม่มาถึงดังกล่าว. มักจะเข้าใจกันดังนี้. แต่ว่าคำว่าไม่รู้จักอดีตไม่รู้จักอนาคตในที่นี้มิได้มีความหมายดังนั้น.

ทรงได้พระญาณ ๓

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ท่านแสดงถึงญาณคือความหยั่งรู้ของพระพุทธเจ้าในราตรีที่ตรัสรู้คือตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ ทรงได้ *พระญาณ ๓* โดยลำดับ.

ในปฐมยามทรงได้ **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ความรู้ระลึกขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ คือระลึกชาติหนหลังได้. ทรงระลึกชาติหนหลังได้ไปมากมายพร้อมทั้งความเป็นไปในชาตินั้น ๆ ตลอดจนถึงชื่อโคตร สุขทุกข์ทั้งหลายเป็นต้นในชาตินั้น ๆ ทรงระลึกได้สืบต่อกันมาโดยลำดับ. จากชาตินั้นก็มาสู่ชาตินั้นมาสู่ชาตินั้น เรื่อยมาจนถึงสู่ชาติปัจจุบัน. และก็ย้อนหลังไปได้มากมาย

ในมัชฌิมยามทรงได้ **จุตูปปาตญาณ** คือความรู้ในจุติความเคลื่อนอุปบัติเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม. ทำกรรมชั่วไว้ก็ไปสู่ชาติที่ชั่วมีทุกข์. ทำกรรมดีไว้ก็ไปสู่ชาติที่ดีมีสุข.

ในปัจฉิมยามทรงได้ **อาสวักขยญาณ** ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะคือกิเลสที่ดองจิตสันดานทั้งหลาย ก็คือทรงหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔. อวิชชาดับไปหมด วิชชาบังเกิดขึ้น. หรือวิชชาบังเกิดขึ้น อวิชชาดับไปหมด. เหมือนอย่างความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป.

ตามพระญาณทั้ง ๓ ที่ท่านแสดงไว้นี้ ก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า เมื่อทรงได้พระญาณที่ ๑ ที่ ๒ ก็ยังมิได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ยังมีอวิชชาอยู่. คือแม้ว่าจะทรงระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก เรียกว่ารู้อดีตชาติ และทรงรู้ความเคลื่อนและความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ด้วยพระญาณที่ ๒ ก็ยังมีอวิชชาอยู่ จนถึงทรงได้ญาณที่ ๓ คือตรัสรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ อาสวกิเลสที่ดองจิตสันดานสิ้นไป อวิชชาดับ วิชชาเกิดขึ้น จึง

ทรงดับอวิชชาได้ด้วยพระญาณที่ ๓ นี้. เพราะฉะนั้น ข้อว่าไม่รู้จักคือไม่หยั่งรู้ในอดีตไม่หยั่งรู้ในอนาคตอันเป็นตัวอวิชชา จึงมิได้มีความหมายถึงไม่รู้ระลึกอดีตชาติได้ ตลอดถึงไม่รู้ระลึกถึงอนาคตชาติได้. แต่ว่ามีความหมายอีกอย่างหนึ่ง.

ความหมายของการที่ไม่รู้จักอดีตไม่รู้จักอนาคตอันเป็นตัวอวิชชานี้ พิจารณาดูเทียบเคียงกับข้อที่ตรัสไว้ในเทศนาครั้งที่ ๒ ที่ได้ตรัสแสดงขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้. และสิ่งใดที่เป็นอนัตตาดั่งนั้นสิ่งนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง. เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง. เป็นสิ่งที่ไม่พึงเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็คือตรัสแสดงไตรลักษณ์นั่นเอง แต่ยกอนัตตาขึ้นเป็นที่ตั้งทีแรก. แต่ภายในเนื้อหาของพระสูตรก็เป็นอันว่าได้แสดงไตรลักษณ์ไว้ครบทุกข้อในทางที่เข้าใจได้ง่าย. และก็ได้ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า

ขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีตทั้งที่เป็นอนาคตทั้งที่เป็นปัจจุบัน ทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก ทั้งที่หยาบทั้งที่ละเอียด ทั้งที่ดีทั้งที่เลว ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้ ก็ล้วนไม่พึงเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราทั้งหมด

ตามที่ตรัสแสดงไว้นี้ จึงเป็นอันว่าทรงสอนให้รู้จักว่าขันธ์ ๕ ในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม ในปัจจุบันก็ตาม ก็เป็นอนิจจะทุกขะอนัตตาอย่างเดียวกันหมดไม่แตกต่างกัน

ความไม่รู้ในอริยสัจสายทุกข์และสายความดับทุกข์

เพราะฉะนั้น ข้อว่าไม่หยั่งรู้จักอดีต อนาคต ไม่หยั่งรู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคตในข้อที่แสดงอวิชชานี้ก็จึงมีความหมายว่า อริยสัจทั้ง ๔ ที่เป็นไปอยู่ในสายทุกข์กับในสายนิโรธความดับทุกข์.

ในสายทุกข์ ก็คือทุกขกับสมุทัย.

ในสายนิโรธ ก็คือนิโรธความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ในอดีตก็คงเป็นอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ในอนาคตก็คงเป็นอริยสัจทั้ง ๔ นี้. คือว่าในอดีตนั้นจะเป็นอดีตในชาตินี้หรือว่าอดีตในอดีตชาติ ชาติไหน ๆ ก็ตาม กี่สิบกี่ร้อยกี่พันชาติในอดีตก็ตามมากกว่านั้นก็ตาม อริยสัจทั้ง ๔ ที่เป็นสายทุกข์ก็คงเป็นสายทุกข์อยู่นั่นแหละ. สายนิโรธความดับทุกข์ก็คงเป็นสายนิโรธความดับทุกข์อยู่นั่นแหละ. เป็นอย่างเดียวกัน. ในอนาคตคือข้างหน้าก็เหมือนกัน. เมื่อมีสมุทัยก็ต้องมีทุกข์. เมื่อดำเนินในมรรคก็ย่อมพบความดับทุกข์. คงเป็นสายทุกข์สายนิโรธความดับทุกข์อยู่เช่นเดียวกัน

ไม่ต้องสงสัย. และก็ไม่จำเป็นที่จะต้องไปสงสัยหรือไปคิดว่าในอดีตชาตินั้นเกิดเป็นอะไรมาบ้างที่ไหนบ้างเป็นอย่างไรบ้าง. ในอนาคตจะไปเกิดที่ไหนบ้างเป็นอะไรบ้าง. ไม่จำเป็นเพราะว่าจะเกิดเป็นอะไรก็คงอยู่ในสายทุกข์กับสายดับทุกข์นี่แหละมาแล้ว หรือจะไปเกิดเป็นอะไรข้างหน้าก็คงอยู่ในสายทุกข์สายดับทุกข์นี่แหละ.

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ จึงเป็นกฎธรรมดา เป็นธรรมะที่เป็นกฎธรรมดาอยู่ตลอดกาลเวลาเป็นอกาลิโกไม่มีกาลไม่มีเวลา เหมือนอย่างว่าโลกธาตุที่ทุก ๆ คนอาศัยอยู่นี้ บางคราวก็มีฝนตก บางคราวก็มีฝนแล้ง. ปีหนึ่ง ๆ ฝนก็ย่อมตกลงมาในฤดูฝนหรือในฤดูอื่นไม่รู้ว่ากี่ครั้ง. หากว่าจะไปมัวนับว่าปีนี้ฝนตกกี่ครั้ง ปีที่แล้วมาฝนตกกี่ครั้ง ย้อนไป ๆ ก็คงจะเป็นการรวมครั้งได้มากมาย. แล้วก็ตกที่ไหนบ้าง ตกมากหรือตกน้อยอย่างไร. ก็เช่นเดียวกับสัตวโลกที่เวียนว่ายตายเกิดมาในอดีต เกิดมาครั้งหนึ่งก็ครั้งหนึ่ง ก็เหมือนอย่างว่าฝนตกลงมาครั้งหนึ่ง ๆ ในปีหนึ่ง ๆ หากว่าจะนับครั้งดูย้อนขึ้นไปมาก ๆ ปี ก็ยิ่งมากครั้งขึ้นนับไม่ถ้วน. และหากว่าจะไปคิดถึงในอนาคตว่าในปีหน้าในปีโน้นฝนจะตกปีละกี่ครั้ง. คอยนับครั้งว่าครั้งหนึ่งนั้นตกมากตกน้อยอย่างไร ตกที่ไหน. ก็คล้าย ๆ กับว่าไปคิดว่าในอนาคตนั้นจะไปเกิดที่ไหน เกิดเป็นอะไรเป็นอย่างไร ก็นับไม่ถ้วนอีกเหมือนกัน และก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ดับอวิชชาได้นั้น ก็เพราะได้ตรัสรู้ใน **กฎธรรมดา** อันเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็น

ธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม

ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม

เป็นตัวกฎธรรมดาที่ดำรงอยู่ คือรวมเข้าในสายทุกข์กับในสายดับทุกข์. เมื่อยังมีสมุทัยคือตัณหาอยู่ก็ต้องเกิดก็ต้องมีทุกข์ เป็นสายทุกข์. ดับสมุทัยได้จึงจะดับทุกข์ได้ ก็เป็นสายดับทุกข์. ทรงได้พบกฎที่เป็นธรรมชาติธรรมดาอันนี้คืออริยสัจทั้ง ๔. ก็เหมือนอย่างว่าความรู้ของคนในปัจจุบันนี้รู้เหตุที่ทำให้ฝนตก. เมื่อรู้เหตุที่ทำให้ฝนตกได้ก็เป็นอันว่ารู้จักฝนในอดีตรู้จักฝนในอนาคตทั้งหมด ว่าฝนในอดีตที่ตกมาทุกครั้ง ๆ นั่นก็เพราะมีเหตุอย่างนี้ ฝนที่จะตกต่อไปในอนาคตกี่ครั้ง ๆ ก็เพราะมีเหตุอย่างนี้ ซึ่งเป็นเหตุอันเดียวกัน. เป็นอันว่ารู้จักเหตุผลอันเดียวกันนี้เท่านั้นครอบไปได้ทั้งหมด. รู้จักฝนในปัจจุบันว่าฝนในปัจจุบันนี้ตกลงมาก็เพราะเหตุนี้. ฝนที่ตกมาในอดีตกี่ร้อยกี่พันปีกี่หมื่นปีในอดีตก็เพราะเหตุอย่างนี้. ที่ตกในอนาตกี่ร้อยกี่หมื่นกี่พันปีก็เพราะเหตุอย่างนี้ เพราะฉะนั้นความตรัสรู้ของพระองค์นั้นจึงครอบเป็น สัพพัญญู รู้ทั้งหมด.

เมื่อยังมีสมุทัยคือตัณหาอยู่ก็ต้องมีทุกข์. ตั้งต้นแต่ชาติทุกข์ คือความเกิด. เหมือนอย่างเมื่อมีเหตุให้ฝนตกอยู่ ฝนก็จะต้องตก. ตกมาแล้วในอดีต ตกในบัดนี้ และต่อไปก็จะต้องตกต่อไปอีก.

เหมือนอย่าง **เมื่อมีตัณหาอยู่เป็นตัวสมุทัย ก็จะต้องมีชาติคือความเกิด**. เกิดมาแล้วในอดีต เกิดอยู่ในปัจจุบัน และก็จะต้องเกิดต่อไปในอนาคต ตราบเท่าที่ยังมีเหตุ.

เมื่อดับเหตุคือตัณหาได้ ก็ดับชาติคือความเกิดได้. ก็เป็นอันว่าหยุดตกกันที. เป็นอันว่าในอดีตนั้นตกกันมาแล้ว แต่ปัจจุบันนี้ดับเหตุเสียได้แล้ว. เหมือนอย่างว่าเป็นอันว่าดับเหตุฝนตกได้ ฝนก็เป็นอันว่าไม่ต้องตกกันต่อไปในอนาคตอีก. หยุดกันเสียทีหนึ่ง.

ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นพระญาณที่ครอบโลกครอบจักรวาล ครอบกาลเวลาทั้งหมด ทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบัน.

หัวใจของอริยสัจ

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นอวิชชาอยู่ก็คือไม่รู้จักอริยสัจทั้ง ๔. เมื่อไม่รู้จักอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็นอันว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต และไม่รู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท. ก็ย่อลงว่า.

ทุกข์นั้นก็อาศัยสมุทัย นิโรธนั้นก็ต้องอาศัยมรรค เพราะมีสมุทัยก็ต้องมีทุกข์ และเพราะมีมรรคก็ดับทุกข์ได้.

นี้ย่อลงมาซึ่งเป็นธรรมะซึ่งอาศัยซึ่งกันและกันเป็นไป. และปฏิจจสมุปบาทนี้ ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงเป็นเถราธิบาย. จับแต่ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น. และจับเหตุแห่งชรามรณะโสกะเป็นต้น ว่าคือชาติความเกิด. อาศัยชาติคือความเกิดจึงเกิดชรามรณะโสกะเป็นต้น. แล้วก็จับเหตุย้อนขึ้นมาโดยลำดับจนถึงอวิชชาที่กำลังจะแสดงอธิบายอยู่นี้. นี่เป็นธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งก็ล้วนเป็นอริยสัจ ๔ ที่จำแนกออกไปเป็นตอน ๆ. แต่เมื่อสรุปเข้าแล้วก็สรุปเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี้แหละ และก็สรุปเข้าในคาถาของท่านพระอัสสชิเถระที่ได้แสดงแก่ท่านพระสารีบุตรเมื่อเป็นปริพาชกอยู่ ซึ่งท่านพระสารีบุตรก็ขอให้ท่านแสดง. ท่านบอกว่าท่านยังรู้น้อย แสดงได้แต่โดยย่อ. ท่านพระสารีบุตรก็ตอบก็เรียนท่านว่า ท่านพระสารีบุตรเองก็ต้องการย่อ ๆ ประโยชน์อะไรด้วยข้อที่จะต้องแสดงยาว ๆ. ท่านพระอัสสชิจึงได้แสดงแก่ท่านว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิดหรือว่าเกิดแต่เหตุ

เตสํ เหตุํ ตถาคโต พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

เตสญฺจ โย นิโรโธ จ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

เอวํวาที มหาสมโณ พระมหาสมณะมีวาทะอย่างนี้ดังนี้.

ซึ่งเป็นที่นับถือว่าคาถาของพระอัสสชินี้เป็นคาถาที่แสดงหัวใจของอริยสัจอัน พระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้จารึกคาถานี้ไว้ในหลักศิลาของท่านทั่วอินเดียในครั้งนั้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๕

อวิชชา ๘ (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต.ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

อวิชชา ๘ อีกปริยายหนึ่ง

ได้แสดงพระเถราธิบายแห่งท่านพระสารีบุตรในข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ จนถึงหมวดอวิชชา ซึ่งท่านพระเถระได้อธิบายอวิชชาว่า ได้แก่

ความไม่หยั่งรู้ในทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔.

ท่านได้แสดงอธิบายอวิชชาเพียงเท่านี้. แต่ในที่นี้ได้แสดงอธิบายยกเอาพระพุทธาธิบายที่ตรัสเอาไว้มาเพิ่มเติม โดยที่ได้มีพระพุทธาธิบาย อวิชชา ก็คือไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ดั่งนั้นนั่นแหละ. แต่ในที่บางแห่งได้มีเพิ่มอีก ๔ ข้อ คือ

ไม่หยั่งรู้ในอดีต

ไม่หยั่งรู้ในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ทั้งในอดีตทั้งในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

ซึ่งใน ๔ ข้อหลังนี้ก็ได้แสดงอธิบายในที่นี้แล้ว. แต่มีอีกปริยายหนึ่งที่ตรัสแสดงเอาไว้ คือไม่ยกเอากาลเวลาเป็นที่ตั้ง แต่ตรัสแสดงไว้ซึ่งแปลกันว่า

ไม่หยั่งรู้ในเงื่อนต้น

ไม่หยั่งรู้ในเงื่อนปลาย

ไม่หยั่งรู้ทั้งในเงื่อนต้นทั้งในเงื่อนปลาย และ

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

ซึ่งข้อที่ ๔ นี้ก็ตรงกัน แต่ว่า ๓ ข้อข้างต้นต่างกันดังกล่าว.

ความหมายของเงื่อนต้นเงื่อนปลาย

คำว่า *เงื่อนต้นเงื่อนปลาย* นี้ ท่านใช้ศัพท์ว่า **ปุพพันตะ** เงื่อนต้น **อัปรันตะ** เงื่อนปลาย. ถ้าตามศัพท์คำว่า **อันตะ** นั้นแปลว่า *ที่สุด*. อย่างในธรรมจักรที่ตรัสแสดงถึง **ทางที่สุดโต่ง ๒ ทาง** คือ *กามสุขัลลิกานุโยค* ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และ อัตตกิลมถานุโยค ความประกอบทรมานตนให้ลำบากก็ใช้คำว่า อันตะ ซึ่งในที่นั้นแปลกันว่าสุดโต่ง. ซึ่งทางที่สุดทั้ง ๒ ทางนี้อันบรรพชิตผู้มุ่งที่จะตรัสรู้ไม่ควรส้องเสพปฏิบัติ.

ส่วนในที่นี้ **ปุพพันตะ** ก็อาจแปลได้ว่า *ที่สุดเบื้องต้น* **อัปรันตะ** *ที่สุดเบื้องปลาย.* และที่สุดทั้งเบื้องต้นทั้งที่สุดเบื้องปลาย. แต่ที่แปลกันว่า เงื่อนต้น เงื่อนปลาย ทั้งเงื่อนต้น ทั้งเงื่อนปลาย ก็เพื่อให้เข้าใจง่าย. และโดยที่คำว่าเงื่อนนี้มาใช้ในภาษาไทยหลายคำ เช่น เค้าเงื่อน เงื่อนงำ เงื่อนไข ซึ่งคำว่าเงื่อนนี้ก็หมายถึงอย่างเช่นทำเงื่อนที่เชือกหรือที่ด้าย ก็ทำให้เป็นปุ่มเป็นปมเป็นจุด. เพราะฉะนั้น จึงเป็นที่สังเกตเห็นได้. เช่นว่าเส้นด้ายที่เป็นสายยาวเส้นยาว ถ้าไม่ผูกให้มีเงื่อนก็จะเห็นเป็นเส้นยาว ๆ ไปเหมือนกันหมด. แต่เมื่อผูกตรงใดตรงหนึ่งให้เป็นเงื่อนขึ้น ก็จะเป็นปมเป็นจุดให้สังเกตเห็นได้. เพราะฉะนั้น จึงใช้คำว่าเงื่อนนี้ในคำต่าง ๆ ดังกล่าว เช่น เค้าเงื่อน .เมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นยังคลุมเครืออยู่ ก็ยังไม่รู้ว่าอะไรจึงต้องค้นหา. ในเมื่อพอเห็นเค้าเงื่อนของเรื่องนั้นก็พอที่จะบอกได้ ว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไรตามที่ต้องการจะทราบ. เพราะฉะนั้น จะแปลว่าที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลาย. เหมือนอย่างไม้ท่อนหนึ่งก็ต้องมีต้นมีปลาย คือมีที่สุดข้างต้นที่สุดข้างปลาย. สิ่งทั้งหลายอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน จะต้องมีที่สุดด้านต้นด้านปลาย เบื้องต้นเบื้องปลาย. และเมื่อที่สุดนั้นมีเค้าเงื่อนที่จะเห็นได้ เช่นไม้ที่วางไว้เป็นท่อน ๆ มีเค้าเงื่อนที่จะเห็นได้. ไม้ที่ต่อกันหลายท่อนต่อกันยาว ๆ ก็อาจสังเกตเห็นรอยต่อของไม้เหล่านั้น ทำให้รู้ว่าท่อนใดต่ออยู่ที่ตรงไหน. มองเห็นเบื้องต้นเบื้องปลายของไม้ท่อนนั้น ที่รอยต่อเป็นเค้าเงื่อนให้บอกได้. เพราะฉะนั้น ท่านจึงแปลที่สุดในคำว่า ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลาย ว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลาย อันทำให้เข้าใจว่ามีเค้าเงื่อนที่จะให้พิจารณาเห็นได้ แต่โดยความหมายก็คือว่าที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายนั่นแหละก็เป็นความหมายอันเดียวกัน.

จับเงื่อนในอริยสัจให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น ไม่รู้ที่สุดเบื้องต้นหรือเงื่อนต้น ไม่รู้ที่สุดเบื้องปลายหรือเงื่อนปลาย จึงมีความหมายถึงในสัจจะคือความจริงทุก ๆ อย่าง คือสัจจะเมื่อรวมเข้าก็ในอริยสัจทั้ง ๔ นั่นแหละ อันได้แก่

ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ นี้เป็น *ฝ่ายทุกข์*

ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้เป็น **ฝ่ายดับทุกข์**.

ฉะนั้น ในการที่จะรู้จักในอริยสัจดังกล่าวนี้ จึงจะต้องรู้จักเค้าเงื่อนจึงจะจับได้ถูก จับทุกข์ได้ถูกต้อง จับสมุทัยเหตุที่เกิดทุกข์ได้ถูกต้อง จับความดับทุกข์ได้ถูกต้อง จับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ถูกต้อง อันจะพึงกล่าวได้ว่าสมุทัยคือเหตุนั้นย่อมเป็นเงื่อนต้นหรือที่สุดข้างต้น ส่วนทุกข์นั้นย่อมเป็นเงื่อนปลาย หรือที่สุดข้างปลาย นี้ในฝ่ายทุกข์ ในความทุกข์ที่ทุก ๆ คนได้รับอยู่ซึ่งเป็นสภาวทุกข์ ได้แก่ เกิด แก่ ตาย หรือเป็นปกิณณกทุกข์ ทุกข์ทางจิตใจที่บังเกิดขึ้นมีโสกะปริเทวะ ความโศกความรัญจวนคร่ำครวญใจเป็นต้น ซึ่งเป็นความทุกข์เดือดร้อนทางใจทั้งหลาย เหล่านี้เมื่อบังเกิดขึ้น ก็จะต้องมีเงื่อนต้นเงื่อนปลายของทุกข์ มีที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายของทุกข์ ยกตัวอย่างดังเช่น เมื่อเป็นทุกข์เพราะความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เช่นบุคคลที่เป็นที่รัก ต้องพรากกันจากกัน หรือว่าทรัพย์ซึ่งเป็นที่รักต้องหายไปหรือถูกลักขโมยไปถูกอันตรายต่าง ๆ ไป ก็เกิดความทุกข์เช่น เกิดความโศกความแห้งใจ ปริเทวะ ความรัญจวนคร่ำครวญใจ เป็นความทุกข์ที่ทุก ๆ คนต้องได้เคยประสบ.

ตัณหาอุปาทานเป็นเงื่อนต้นของทุกข์

คราวนี้เมื่อความทุกข์ดังนี้บังเกิดขึ้น ก็จับความทุกข์ได้ว่านี่คือทุกข์ซึ่งเป็นเบื้องปลายคือเป็นตัวผล. จึงต้องจับว่าอะไรเป็นเหตุ. ในการจับว่าอะไรเป็นเหตุนั้น โดยมากก็มักจะไปจับเอาว่าเพราะบุคคลซึ่งเป็นที่รักต้องจากไปต้องพรากไป หรือว่าทรัพย์สินซึ่งเป็นที่รักนั้น ๆ ต้องพรากไปหรือจากไป หรือว่าได้มีคนนั้น ๆ ซึ่งเป็นศัตรูมาทำลายมาพราก เหล่านี้เป็นต้น. โดยมากก็จับตัวเหตุกันดั่งนี้. แต่เมื่อจะพิจารณาตามทางอริยสัจของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงแสดงว่าสมุทัยเหตุเกิดทุกข์ก็คือตัณหา. ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากซึ่งเป็นเหตุให้ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา. ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราอันเรียกว่าอุปาทานนี้เอง เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ มีโสกะปริเทวะ

เป็นต้นดังที่กล่าวนั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อจะจับเงื่อนต้นหรือที่สุดเบื้องต้นให้ถูกต้อง ก็ต้องพิจารณาจับตามหลักอริยสัจของพระพุทธเจ้าว่า ตัวเหตุนั้นก็คือตัณหาอุปาทานในจิตใจนี่เอง ไม่ใช่บุคคลหรือวัตถุภายนอก บุคคลซึ่งเป็นที่รักวิ่งพรากไปจากไป ทรัพย์สินซึ่งเป็นที่รักซึ่งพลัดพรากไปจากไปเป็นอันตรายไป. นี้เป็นภายนอก. ถ้าหากว่าจิตใจนี้ไม่มีความอยากความยึดอยู่ในบุคคลในทรัพย์สินนั้น ทุกข์ก็ย่อมจะไม่เกิด. แต่เพราะจิตใจนี้มีความอยากคือตัวตัณหา มีความยึดคือตัวอุปาทานอยู่จึงได้บังเกิดความทุกข์.

เพราะฉะนั้น ก็ต้องหัดจับเงื่อนต้นหรือเบื้องต้นที่สุดเบื้องต้นว่า คือตัณหาอุปาทานในจิตใจตนเองนี้เองเป็นเงื่อนต้นหรือเป็นที่สุดเบื้องต้นของทุกข์ที่กำลังได้รับอยู่. เพราะฉะนั้น *การหัดที่จะจับสัจจะคือความจริงตามหลักสัจจะของพระพุทธเจ้าก็ต้องหัดที่จะพิจารณาจับเงื่อนต้นเงื่อนปลาย หรือว่าที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายของเรื่อง. คือเมื่อเรื่องที่กำลังประสบอยู่เป็นตัวทุกข์ กำลังโศกอยู่กำลังร้องไห้อยู่คร่ำครวญรำพันอยู่ ก็ต้องจับให้ถูกว่าทุกข์ซึ่งกำลังเสวยอยู่กำลังรับอยู่นี้เป็นเงื่อนปลาย. เงื่อนต้นก็คือตัณหาอุปาทานในจิตใจของตนเอง. บุคคลก็ตามวัตถุก็ตามซึ่งเป็นภายนอกนั้นเป็นตัวอารมณ์ที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา. เพราะฉะนั้น ตัวเงื่อนต้นที่แท้จริงจึงอยู่ที่ตัวตัณหาอุปาทานในจิตใจนี้เอง. เมื่อตัณหาอุปาทานนี้สงบลงไป ทุกข์คือโสกะปริเทวะเป็นต้น ก็ย่อมจะสงบ.*

ดังจะพึงเห็นได้ว่า บุคคลที่ต้องประสบความพลัดพรากดังกล่าวนั้น เบื้องต้นมักจะทุกข์มาก ต้องโศกมากต้องร้องไห้คร่ำครวญรำพันมาก เพราะว่าตัณหาคือความอยากอุปาทานคือความยึด ยังมากอยู่. ครั้นต่อไป ๆ นาน ๆ เข้า ตัณหาอุปาทานคือความอยากความยึดอยู่ในบุคคลในทรัพย์สินที่พลัดพรากไปนั้น ๆ น้อยลงไป ๆ เพราะเหตุว่าจืดจางลืมเลือนไปเองก็ตาม ความทุกข์โศกซึ่งกำลังได้รับอยู่กำลังเสวยอยู่นั้นก็ผ่อนคลายไปหายไป. ในที่สุดเมื่อจิตใจจืดจางลืมเลือนผ่อนคลายความอยากความยึดลงไป ทุกข์โศกก็หายไปโดยลำดับ จนถึงเมื่อเลิกอยากเลิกยึดในบุคคลนั้นในสิ่งนั้น ทุกข์โศกก็หายไปหมดไม่มี. เพราะฉะนั้น นี้แหละคือการหัดจับเงื่อนปลายของเรื่องทั้งหลาย. ในบางคราวเมื่อได้รับความประจวบกับสิ่งซึ่งเป็นที่รัก ย่อมจะมีความยินดีเบิกบานใจเป็นสุข และมีความอยากความยึดอยู่ในบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่รักนั้น. ดังเช่นเมื่อได้บุคคลซึ่งเป็นที่รักมา หรือว่าได้บุตรธิดา ได้ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ที่ต้องการมา ก็ยินดีเป็นสุข และก็มีความอยากความยึดอยู่ในบุคคลในวัตถุนั้น ๆ. ดั่งนี้เรียกว่าเป็นเงื่อนต้นคือเป็นตัณหาเป็นอุปาทานย่อมจะมีความติดใจยินดีเพลิดเพลิน. เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ว่า ตัณหานั้นไปกับความ

ติดใจยินดีความเพลิดเพลิน เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ว่า ตัณหานั้นไปกับความติดใจยินดีความเพลิดเพลิน ทำให้มีความยินดีเพลิดเพลินยิ่ง ๆ ขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ. นี้นับว่าเป็นเงื่อนต้น ซึ่งมักจะไม่นึกถึงเงื่อนปลายคือตัวทุกข์ เพราะในขณะที่ยังเป็นสมบัติคือเป็นความพรั่งพร้อมอยู่นั้นมีความสุขมีความเพลิดเพลิน ยังไม่มีวิบัติ. แต่ว่าทุก ๆ อย่างนั้น เมื่อเป็นสมบัติแล้วก็ต้องมีวิบัติ เมื่อมีประจวบก็ต้องมีพลัดพราก.

หัดจับให้รู้จักเงื่อนปลายของทุกเรื่อง

เพราะฉะนั้น ในเงื่อนปลายอันหมายความว่า เมื่อถึงเวลาที่จะต้องพลัดพรากโดยที่ต้องพลัดพรากไปในระหว่างชีวิตเพราะเหตุอันตรายต่าง ๆ ก็ตาม หรือว่าจะต้องพลัดพรากไปตามคติธรรมดาหรือตามสภาวทุกข์ แก่เจ็บตายไปก็ตาม โดยที่ตนเองจะต้องพลัดพรากไปเอง หรือว่าสิ่งนั้นจะต้องพลัดพรากไปก็ตาม เมื่อยังมีตัณหามีอุปาทานอยู่ ซึ่งเป็นเงื่อนต้นอยู่ ก็จะต้องพบทุกข์ซึ่งเป็นเงื่อนปลายข้างหน้า.

เพราะฉะนั้น แม้ในขณะที่กำลังหัวเราะอยู่ เพลิดเพลินอยู่ ตื่นเต้นยินดีอยู่ก็ต้องหัดที่จะให้พิจารณาจับว่า *นี่เป็นเงื่อนต้นคือเป็นตัณหาอุปาทาน ซึ่งจะต้องพบเงื่อนปลายคือทุกข์ในที่สุด.*

เมื่อสิ่งที่อยากยึดถือไว้นั้นต้องพลัดพรากไปด้วยเหตุต่าง ๆ ในระหว่างก็ตาม *นั้นเป็นเงื่อนปลายที่จะต้องพบ.*

เพราะฉะนั้น **ก็หัดจับให้รู้จักเงื่อนปลายไว้ดังนี้**.

หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายทุกข์

เพราะฉะนั้น ทุกคนนั้นในปัจจุบันนี้ย่อมประสบอยู่ ทั้งบางคราวก็เป็นเงื่อนปลายบางคราวก็เป็นเงื่อนต้น. คือในคราวที่มีทุกข์ เช่น โสก ทุกข์โศกต่าง ๆ เป็นต้น นี่กำลังพบอยู่กับเงื่อนปลาย. กำลังร้องไห้อยู่คร่ำครวญอยู่ นี่กำลังพบเงื่อนปลาย. ในขณะที่หัวเราะอยู่ตื่นเต้นยินดีอยู่ นี่กำลังอยู่กับเงื่อนต้น. เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงสมควรที่จะหัดจับเงื่อนให้ถูก.

เมื่อกำลังอยู่กับเงื่อนปลายคือทุกข์โศกต่าง ๆ ก็ต้องจับเงื่อนต้นว่า *นี่เกิดจากตัณหาอุปาทานในจิตใจ.*

ในขณะที่กำลังอยู่กับเงื่อนต้นคือกำลังอยู่กับตัณหาอุปาทาน มีความติดใจยินดี มี

ความเพลิดเพลินมีความสุข ก็ต้องให้รู้ว่า *จะต้องพบเงื่อนปลายในภายหลังคือทุกข์ ในเมื่อยังมีตัณหาอุปาทานนี้อยู่.*

ดั่งนี้เป็น **การหัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายทุกข์**.

หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายนิโรธ

และอีกทางหนึ่ง ก็หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายนิโรธ คือความดับทุกข์. กล่าวคือ ในขณะที่ได้ปฏิบัติธรรมะตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ปฏิบัติอยู่ในศีลปฏิบัติอยู่ในสมาธิ ปฏิบัติอยู่ในปัญญา ก็ให้รู้จักว่า *ธรรมะที่ปฏิบัติอยู่นี้เป็นเงื่อนต้นของความดับทุกข์ ซึ่งจะได้พบกับความดับทุกข์.*

แม้ว่าในขณะที่ปฏิบัตินั้นจะรู้สึกว่าไม่เป็นสุข เช่นผู้ที่ปฏิบัติในศีลจะต้องงดเว้นจากข้อนั้นข้อนี้ ในบางคราวกิเลสตัณหาในใจของตนต้องการจะให้ทำอีกอย่างหนึ่ง แต่ว่าศีลของพระพุทธเจ้านั้นให้งดเว้นเสียไม่ทำ. เพราะฉะนั้น ใจหนึ่งจึงอยากจะทำ แต่ว่าอีกใจหนึ่งนั้นยังตั้งอยู่ในศีล. ก็แปลว่าสองฝ่ายต่อสู้กัน คือศีลในใจของพระพุทธเจ้ากับกิเลสตัณหาในใจของบุคคลผู้ที่รักษาศีล. ถ้าหากว่าศีลมีกำลังกว่าศีลก็ชนะ ก็แปลว่างดเว้นได้ไม่ทำ. แต่หากว่าถ้ากิเลสมีกำลังกว่าตัณหาอุปาทานมีกำลังกว่า ตัณหาก็บงการให้บุคคลทำ ศีลก็ขาดไป. แปลว่าทิ้งศีลปฏิบัติไปตามอำนาจของตัณหาอุปาทาน. เพราะฉะนั้น ความไม่เป็นสุขจึงบังเกิดขึ้น. อย่างที่ต้องทิ้งศีลเพราะเป็นทุกข์เพราะศีล ก็ทิ้งศีล.

แต่ว่าถ้ามาพิจารณาให้รู้จักว่า *ศีลนั้นแหละเป็นเงื่อนต้นของความดับทุกข์ ให้มีความรู้มีความเข้าใจจริง ๆ แต่ว่าตัณหาอุปาทานนั่นแหละเป็นสมุทัยคือเหตุแห่งทุกข์ ให้มีความรู้จักดั่งนี้. และก็ให้รู้จักว่าเงื่อนต้นคือตัณหาอุปาทานอันเป็นเงื่อนต้นของสายทุกข์นั้นควรจะต้องละเสียต้องงดเว้นเสียไม่ทำ. แต่ว่าเงื่อนต้นของความดับทุกข์คือศีลนั้นควรทำดั่งนี้.*

ก็แปลว่ารู้จักเงื่อนต้นในสายดับทุกข์ แม้ว่าในขณะที่กำลังต่อสู้กันอยู่นั้นเป็นทุกข์ไม่เป็นสุข เพราะว่าใจที่อยากจะทำที่จะละเมิดศีลอันเป็นตัณหาอุปาทานนั้นบางคราวก็แรง. แต่ว่าเมื่อความรู้จักอันเป็นตัวปัญญาพร้อมทั้งสติกำกับอยู่ได้ ก็จะทำให้เอาชนะได้. สามารถรักษาศีลไว้ได้. และอันที่จริงนั้นผลของศีลย่อมมีตั้งแต่เมื่อปฏิบัติในศีล. แต่ว่าตัวทุกข์เพราะเหตุว่าต้องสู้กับกิเลสนั้นกำบังผลของศีลซึ่งกำลังได้รับอยู่. เหมือนอย่างคนที่ป่วยไข้และต้องบริโภคยาขม ซึ่งต้องเป็นทุกข์เพราะต้องบริโภคยาขม. แต่เมื่อบริโภคยา

เข้าไปแล้วแม้จะขมก็จริง แต่ว่ายานั้นก็เข้าไปทำการเยียวยาแก้ไขโรค บำบัดโรคให้หายไป. ซึ่งในเบื้องต้นนั้นคนป่วยเองก็ยังไม่รู้. แต่ว่าที่รู้ก็คือตัวทุกข์เพราะต้องกินยาขม. หรือว่าที่ต้องผ่าตัด ต้องฉีดยา เขาเอาเข็มแทงเนื้อก็เจ็บ. ที่รู้อยู่ในปัจจุบันคือว่าเจ็บซึ่งเป็นตัวทุกข์. แต่ว่าผลที่ได้จากการที่ฉีดยาหรือว่าผ่าตัดนั้นจะเป็นการรักษาให้หายโรคซึ่งทีแรกยังไม่รู้. แต่ความจริงนั้นการปฏิบัติรักษานั้นก็เป็นการบำบัดโรคตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว. แต่ความเจ็บยังกำบังอยู่ยังมองไม่เห็น.

รู้ผลหรือเงื่อนปลายของศีล

เพราะฉะนั้น จึงต้องหัดทำความรู้ดั่งนี้ ว่าผลของศีลนั้นมีตั้งแต่ต้น. แต่ว่าตัวทุกข์นั้นทุกข์เพราะกิเลสตัณหาต่างหาก ซึ่งยังครอบงำใจอยู่มาก. เมื่อกิเลสตัณหาพ่ายแพ้ลงไป สงบลงไปแล้ว ความดิ้นรนต่าง ๆ ก็จะหายไปกลายเป็นความสงบความสุขขึ้นโดยลำดับ. ความดับทุกข์ที่ยังไม่ปรากฏก็จะปรากฏขึ้นมา. **นี่เป็นเงื่อนปลาย**.

เงื่อนปลายคือความดับทุกข์ในเบื้องต้นนั้นเหมือนอย่างกับกำบังซ่อนเร้นอยู่. บุคคลยังไม่อาจรู้ได้. แต่เมื่อเอาชนะกิเลสได้ กิเลสสงบไปโดยลำดับแล้ว ความดับทุกข์ก็จะโผล่ขึ้นมา เป็นตัวความสุขเป็นตัวความสงบ. **นี่เป็นเงื่อนปลายของศีล**.

รู้ว่าสมาธิเป็นเงื่อนต้นของนิโรธ

ในการปฏิบัติสมาธิก็เหมือนกัน ก็มักจะทำกันไม่ได้ รวมใจไม่อยู่ เพราะว่าใจนั้นมักจะแล่นไปตามอารมณ์ที่ใคร่ที่ปรารถนา. ให้มารวมอยู่กับลมหายใจเข้าออก หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ หรือจะบริกรรมว่า พุทโธ พุทโธ ใจก็มักจะไม่อยู่ใจมักจะออกไปก็เพราะเหตุว่านิวรณ์นี้เอง เป็นต้นว่ากามฉันท์บ้าง พยาบาทบ้าง ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มบ้าง ความฟุ้งซ่านรำคาญใจบ้าง ความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ บ้างอันเป็นตัวกิเลส ดึงใจออกไปสู่อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกามฉันท์ พยาบาทเป็นต้นเหล่านั้น. เพราะว่าจิตใจอันนี้อยู่กับกิเลสเหล่านี้มานาน ซึ่งเปรียบเหมือนปลาที่อยู่ในน้ำ จิตก็อยู่ในอารมณ์และกิเลสมานาน. เพราะฉะนั้น การที่จะดึงใจขึ้นมาจากอารมณ์และกิเลสมาสู่อารมณ์ของกรรมฐานในเบื้องต้น จิตใจจึงไม่เป็นสุข. เมื่อจิตใจไม่เป็นสุขร่างกายก็ไม่เป็นสุข. ก็ทำให้ทำสมาธิไม่ได้นานประเดี๋ยวประด๋าว ๔-๕ นาที ก็เหมือนอย่างเป็นตั้งชั่วโมง. แต่หากว่าถ้าปฏิบัติตามใจของกิเลส เช่นว่าดูหนังดูละครเล่นไพ่อะไรเหล่านี้เป็นต้น เป็นชั่วโมง ๆ ก็ไม่รู้สึกว่า

เมื่อยล้าเพราะเหตุว่าเป็นไปตามอำนาจของกิเลสที่จิตใจ อันนี้ยังมีความติดยังมีความเพลิดเพลินอยู่. เมื่อมาทำสมาธิก็ไม่ได้สุขจากสมาธิในเบื้องต้น.

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความรู้ *สมาธินี่แหละเป็นเงื่อนต้น เป็นที่สุดเบื้องต้นของความดับทุกข์. ต้องพยายามทำไปบ่อย ๆ จนจิตใจเอาชนะนิวรณ์ได้ นิวรณ์สงบลงไปได้. เมื่อนิวรณ์สงบลงไปได้แล้ว จิตก็จะเริ่มได้ความสุขจากสมาธิ คือได้ปีติความอิ่มใจ ได้สุขความสบายกายสบายใจ ได้ความสงบอันเป็นความดับทุกข์ขึ้นไปโดยลำดับ.*

วิปัสสนาปัญญาเป็นเงื่อนต้นของการปล่อยวางทุกข์

ในทางปัญญาก็เหมือนกัน เมื่อมาพิจารณาทางวิปัสสนาปัญญา พิจารณานามรูปว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ก็มักจะฝืนกับความที่มีความอยากยึดอยู่ในนามรูปอันนี้ว่าเป็นตัวเราของเรา. ครั้นมาพิจารณาว่าไม่ใช่ตัวเราของเรา จึงฝืนกันขัดกันในเบื้องต้น. ใจจึงไม่ลงคือใจไม่ยอม.

ต่อเมื่อมาพิจารณาให้รู้จักว่า *ตัวปัญญาวิปัสสนานี้แหละเป็นเงื่อนต้นของความดับทุกข์จริง ๆ. แต่ที่ใจยังไม่ยอมนี้ก็เพราะเหตุว่าใจยังมีตัณหา มีราคะความติดมีนันทิคือความเพลินอยู่ในนามรูป ยังมีความอยากความยึดอยู่ว่าตัวเราของเรา. ต่อเมื่อไม่ยอมพ่ายแพ้ต่อตัณหาอุปาทานในใจของตน หมั่นพิจารณาอยู่บ่อย ๆ ในเมื่อความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ความเป็นอนัตตาปรากฏขึ้น ตัณหาอุปาทานที่เคยยึดถืออยากยึดอยู่นั้นก็จะลดลง ๆ. ปัญญาคือความรู้แจ้งเห็นจริงก็จะเห็นชัดขึ้น ว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงจริง ทุกขะ เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงจริง เป็นอนัตตาบังคับมิได้ไม่ใช่ตัวเราของเราจริง. เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็จะพบกับความดับทุกข์ คือความปล่อยวางไปโดยลำดับ.* **นี่เป็นเงื่อนปลาย**.

รู้ว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลายต้องอาศัยกัน

เพราะฉะนั้น การหัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายหรือที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายแยกกันทีละอย่าง และการหัดจับทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลายหรือทั้งที่สุดเบื้องต้นทั้งที่สุดเบื้องปลายที่ขนานกันไป ให้เห็นต่อกันไปเชื่อมกันไป ประกอบกันไปดั่งนี้ ในอริยสัจทั้ง ๔ ของพระพุทธเจ้า หัดจับเข้าทั้งในสายทุกข์ทั้งในสายดับทุกข์ดั่งนี้แล้ว เป็นการหัดให้ได้ญาณคือความหยั่งรู้อันเป็นฝ่ายวิชชา. แต่ว่าฝ่ายอวิชชานั้นก็คือไม่หยั่งรู้ในเงื่อนต้นหรือที่สุดเบื้องต้น ในเงื่อนปลายหรือที่สุดเบื้องปลาย ในทั้งเงื่อนต้นหรือที่สุดเบื้องต้นทั้ง

เงื่อนปลายหรือที่สุดเบื้องปลาย ในอริยสัจ ๔ ของพระพุทธเจ้าดังที่ผู้ที่ยังมีอวิชชาเป็นไปอยู่. นี้คือความไม่รู้จัก. และในข้อท้ายไม่รู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็คือไม่รู้จักข้อที่เงื่อนต้นเงื่อนปลายนี้ต่างอาศัยกันและกันเป็นไปในเรื่องทั้งหลาย ก็รวมเข้าในหลักอริยสัจ ๔ นี้แหละ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๖

อวิชชาโดยสรุป

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ในหมวดว่า รู้จักอวิชชา รู้จักเหตุเกิดอวิชชา รู้จักความดับอวิชชา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา. และได้มีพระเถราธิบายในข้อ **อวิชชา** ว่าได้แก่

ไม่หยั่งรู้ในทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ได้แสดงอธิบายเพิ่มเติมในที่นี้อีก ๔ ข้อ ๒ นัย ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสูตรอื่น คือ

ไม่หยั่งรู้ในอดีต

ไม่หยั่งรู้ในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ทั้งในอดีตทั้งในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น

อีกนัยหนึ่งหรืออีกปริยายหนึ่งว่า

ไม่หยั่งรู้ในเงื่อนต้น

ไม่หยั่งรู้ในเงื่อนปลาย

ไม่หยั่งรู้ทั้งในเงื่อนต้นทั้งในเงื่อนปลาย

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

รวมเข้าจึงเป็นอวิชชา ๘. แต่อวิชชา ๘ นี้ก็มีข้ออริยสัจทั้ง ๔ เป็นหลัก. และอีก ๔

ข้อนั้น นัยหนึ่งก็ยกเอาอดีตอนาคตขึ้นแสดง อีกนัยหนึ่งก็ยกเอาเงื่อนต้นเงื่อนปลายขึ้นแสดง. แต่เมื่อยกเอาอดีตอนาคตขึ้นแสดงก็ไม่ยกเอาเงื่อนต้นเงื่อนปลายขึ้นแสดง. จึงรวมเป็น ๘. หรือเมื่อยกเอาเงื่อนต้นเงื่อนปลายขึ้นแสดงก็ไม่ยกเอาอดีตหรืออนาคตขึ้นแสดง. จึงรวมเป็น ๘.

อวิชชาเป็นตัวต้นเดิมของอุปกิเลส

และโดยที่ข้ออวิชชานี้เป็นข้อสำคัญในพระพุทธศาสนา ในปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงสาวขึ้นไปก็ถึงอวิชชา. เพราะฉะนั้นอวิชชาจึงเป็นอันว่าเป็นปัจจัยแรกที่สำคัญแห่งปัจจัยที่เกิดสืบต่อกันไปโดยลำดับ จนถึงชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น. และเราทั้งหลายได้รู้เรื่องอวิชชา ก็โดยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสจำแนกแจกแจงแสดงสั่งสอนไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่สามารถรู้เรื่องอวิชชาได้ ทั้งที่อวิชชานี้ก็มิได้มีอยู่ที่ไหน มีอยู่ในจิตใจของทุก ๆ คนนี้เอง. ทุก ๆ คนจะรู้จักหรือไม่รู้จักอวิชชาซึ่งนับว่าเป็นตัวต้นเดิมของกิเลสทั้งหลาย อวิชชาก็คงมีอยู่. และเพราะมีอวิชชาอยู่นี้เอง จึงทำให้จิตนี้ซึ่งเป็นธรรมชาติปภัสสรคือผุดผ่องต้องเศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา. เพราะฉะนั้น จึงควรพิจารณาใคร่ครวญคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องอวิชชานี้ให้มีความเข้าใจ. แม้ว่าจะยังไม่สามารถรู้เจาะแทงไปถึงตัวอวิชชา ซึ่งมีอยู่ในจิตใจของตนเองได้ ก็ยังเป็นการเริ่มต้นแห่งความรู้ในเรื่องอวิชชานี้. จึงจะได้แสดงอธิบายประมวลกันเข้าอีกครั้งหนึ่ง.

อธิบายทบทวนอวิชชาในอริยสัจทั้ง ๔

อวิชชา คือไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ คือในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้เป็นหลัก. และเพื่อที่จะได้แสดงขยายความถึงอริยสัจทั้ง ๔ นี้ สำหรับที่จะได้เป็นทางพิจารณาเพื่อทำความรู้ความเข้าใจ จึงได้มีแสดงต่อไปอีก ๒ นัย. ยกเอาอดีตอนาคตขึ้นแสดง หรือว่ายกเอาเงื่อนต้นเงื่อนปลายขึ้นแสดง ดั่งที่กล่าวมาแล้ว.

อธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ไม่หยั่งรู้หรือไม่รู้จักอดีต ก็คือไม่รู้จักสาวหลัง ได้แก่เมื่อประสบผลอยู่ในปัจจุบัน ก็ไม่รู้จักที่จะสาวไปข้างหลังในอดีตว่าเกิดมาจากเหตุอะไร. ดั่งนี้ก็เรียกว่า **ไม่รู้จักอดีต**. ผลที่ได้รับอยู่ในปัจจุบันจึงเท่ากับเป็นเงื่อนปลาย ส่วนเหตุในอดีตก็เท่ากับเป็น *เงื่อนต้น* ที่ตรัสแสดงไว้ในนัยที่ ๒.

อีกอย่างหนึ่งเมื่อเริ่มกระทำอะไรอยู่ในปัจจุบันอันนับว่าเป็นส่วนเหตุ ก็ไม่รู้จักที่จะคาดหน้าไปในอนาคต ว่าจะให้เกิดผลต่อไปอย่างไร. การที่จับกระทำอะไรอยู่ในปัจจุบันที่เป็นกรรมต่าง ๆ เป็นกายกรรม กรรมทางกาย วจีกรรม กรรมทางวาจา มโนกรรม กรรมทางใจ อันเป็นส่วนเหตุ ก็เท่ากับว่าเป็นเงื่อนต้น. ส่วนผลที่จะบังเกิดขึ้นต่อไปก็เท่ากับว่าเป็นเงื่อนปลาย. ไม่รู้จักคาดหน้าคือไม่รู้จักหยั่งถึงผลที่จะบังเกิดขึ้นข้างหน้า. ดั่งนี้จึงเรียกว่า **ไม่รู้จักอนาคต**. ก็เท่ากับว่า *ไม่รู้จักเงื่อนปลาย* ที่แสดงไว้ในนัยที่ ๒.

และความที่ไม่รู้จักที่จะโยงอดีตและอนาคตเข้าถึงกัน คือไม่หยั่งรู้ถึงเหตุและผล หรือว่าผลและเหตุที่โยงกันอยู่ ก็เรียกว่า **ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต** หรือว่า*ไม่รู้จักทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย* ดังกล่าวไว้ในนัยที่ ๒.

ส่วนที่ **ไม่รู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็ได้แก่ไม่รู้จักดังที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงเถราธิบายมาโดยลำดับดั่งที่ยกมาแสดงไว้ทีละหมวด

จับตั้งแต่ *ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ คือความโศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจเป็นต้น ว่ามีเพราะอะไร* ก็มีเพราะชาติคือความเกิด.

ชาติคือความเกิดมีเพราะอะไร. ก็เพราะภพคือความเป็น.

ภพมีเพราะอะไร. ก็เพราะอุปาทานคือความยึดถือ.

อุปาทานมีเพราะอะไร. ก็เพราะตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก.

ตัณหามีเพราะอะไร. ก็เพราะเวทนา.

เวทนามีเพราะอะไร. ก็เพราะผัสสะ ความกระทบ.

ผัสสะมีเพราะอะไร. ก็เพราะอายตนะ ๖.

อายตนะทั้ง ๖ มีเพราะอะไร. ก็เพราะนามรูป.

นามรูปมีเพราะอะไร. ก็เพราะวิญญาณ.

วิญญาณมีเพราะอะไร. ก็เพราะสังขาร.

สังขารมีเพราะอะไร. ก็เพราะอวิชชา.

รู้จักปฏิจจสมุปบาทหรือลูกโซ่ที่เป็นอริยสัจ ๔

เพราะฉะนั้น เมื่อมาถึงอวิชชา อวิชชาจึงเท่ากับเป็นเงื่อนต้น สังขารเท่ากับเป็นเงื่อนปลาย. และสังขารนั้นเองก็ต้องไปเป็นเงื่อนต้น วิญญาณเท่ากับเป็นเงื่อนปลาย. ก็

ทยอยกันไปดั่งนี้ จนถึงชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น. และก็อาจกล่าวได้ว่าอวิชชานั้นก็เป็นปัจจุบันก่อน และเมื่ออวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอวิชชาก็เท่ากับเป็นอดีต สังขารก็เป็นปัจจุบัน เมื่อสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณสังขารก็เท่ากับเป็นอดีต วิญญาณก็เป็นปัจจุบัน ก็โยงกันไปดั่งนี้. ซึ่งความรู้จักปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นอริยสัจอย่างละเอียด. แต่ละข้อ ๆ นั้นเท่ากับเป็นลูกโซ่อันหนึ่ง ๆ ที่โยงกันไป. อวิชชาก็เท่ากับเป็นลูกโซ่อันหนึ่ง สังขารก็เท่ากับเป็นลูกโซ่อีกอันหนึ่งเป็นต้น โยงกันไปอาศัยกันไป. และท่านพระสารีบุตรได้มาจับอธิบายลูกโซ่แต่ละลูกโซ่นี้ แจกออกไปเป็น ๔ เป็น ๔ คือลูกโซ่อันหนึ่ง ๆ ก็เท่ากับเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุกลูกโซ่ ดังในลูกโซ่ อวิชชา นี้ท่านแจกไปเป็น ๔ ดังที่กล่าวมาข้างต้น คือ

ไม่รู้จักอวิชชา
ไม่รู้จักเหตุเกิดอวิชชา
ไม่รู้จักความดับอวิชชา
ไม่รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา.

ลูกโซ่อื่น ๆ ถัดไปท่านก็แจกเป็น ๔ เป็น ๔. คือเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุกลูกโซ่ ซึ่งเป็นการแสดงอธิบายอย่างละเอียดพิสดาร. และในปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนนั้นจบลงแค่อวิชชา. แต่ของท่านพระสารีบุตรยังไม่จบ. ยังมีต่อไปอีกลูกโซ่หนึ่ง คือว่าในข้อเหตุเกิดอวิชชาที่ท่านชี้เอาว่าได้แก่อาสวะทั้งหลาย. แต่เมื่อถึงอาสวะทั้งหลายท่านก็แจกออกไปอีกเป็น ๔ เหมือนกัน. แต่ว่าเหตุเกิดอาสวะนั้นคืออะไร. ท่านก็ชี้เอาอวิชชา. ก็วนกลับมาอีก. ก็เป็นอันว่าในพระเถราธิบายนี้มีเพิ่มปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ไปอีกเงื่อนหนึ่งคืออาสวะ ซึ่งจะยังไม่แสดงอธิบายในวันนี้ ก็เพียงแต่กล่าวย่อคำว่าปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นไว้เสียก่อนคราวหนึ่ง.

มีไตรลักษณ์เพราะมีกาลเวลา

เพราะฉะนั้น อวิชชา ๘ นี้จึงมีอริยสัจ ๔ เป็นหลัก และอีก ๔ ข้อข้างหลังก็มี ๒ นัย ดังที่กล่าวมาแล้ว. แต่ก็มีความอธิบายที่สัมพันธ์กัน อีก ๔ ข้อ ๒ นัย ข้างหลังนั้นก็เป็นการอธิบายอริยสัจ ๔ นั้นเอง อันเกี่ยวด้วยกาลเวลา เกี่ยวด้วยเงื่อน. การจับทำความเข้าใจในอริยสัจ ๔ อาศัยกาลเวลา อาศัยเงื่อน คือพิจารณาอาศัยกาลเวลา อาศัยเงื่อนย่อมจะทำให้มีความเข้าใจในอริยสัจ ๔ นี้ได้มากขึ้นหรือได้ง่ายขึ้น. ข้อที่ควรอธิบาย

เพิ่มเติมก็คือ **กาลเวลานั้นย่อมควบคู่กันไปกับไตรลักษณ์** คือ

อนิจจตา ความไม่เที่ยง หรืออนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง.

ทุกขตา ความเป็นทุกข์ หรือทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์.

อนัตตตา ความเป็นอนัตตา หรืออนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา.

ความเป็นไตรลักษณ์ย่อมมี ก็เพราะมีกาลเวลา คือมีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบัน. สังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย เป็นสังขารขึ้นก็เพราะอาศัยกาลเวลา จึงได้เป็นสังขารขึ้นมา คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. และเมื่อเป็นสังขารขึ้นมาก็ต้องเป็นไตรลักษณ์. คือสังขารนี้เอง แสดงตัวออกว่าอนิจจะ ไม่เที่ยงต้องเกิดดับ ทุกขะเป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตาบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ มิใช่ตัวเราของเราอย่างแท้จริง เพราะว่ากาลเวลานั้นล่วงไป ๆ อยู่เสมอ. ปัจจุบันนั้นเป็นปัจจุบันขึ้นมาแล้วก็เป็นอดีตคือล่วงไป. ส่วนที่ยังไม่มาถึงเป็นอนาคต. อนาคตก็มาเป็นปัจจุบัน. เป็นปัจจุบันแล้วก็เป็นอดีต. เพราะฉะนั้น มีปัจจุบันก็เพราะมีอนาคต และเพราะมีปัจจุบันจึงมีอดีต.

สังขารขึ้นอยู่กับกาลเวลา

กาลเวลาจึงเลื่อนไป ๆ อยู่ทุกขณะไม่มีหยุด. สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายซึ่งมีชาติเป็นเบื้องต้น จึงต้องมีชราต้องมีมรณะ. ถ้าหากว่ากาลเวลานี้หยุดได้ ไม่เลื่อนไป ๆ ความไม่เที่ยงของสังขารก็ต้องหยุดได้. เช่นเมื่อเกิดเป็นเด็กออกมา กาลเวลาหยุดอยู่เพียงนั้น ก็คงเป็นเด็กอยู่นั่นแหละ. หรือว่าเมื่อเติบโตขึ้นมาเป็นหนุ่มเป็นสาว กาลเวลาหยุดอยู่แค่นั้น ก็คงเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่นั่นแหละ. เมื่อเป็นคนแก่ กาลเวลาหยุดอยู่แค่นั้นก็เป็นคนแก่อยู่นั่นแหละ. แต่นี่กาลเวลาไม่หยุด. กาลเวลาที่มาถึงจำเพาะหน้าเป็นปัจจุบันที่ยังไม่มาถึงเป็นอนาคต ที่ล่วงไปก็เป็นอดีต. ปัจจุบันนั้นมาจากอนาคต อดีตก็มาจากปัจจุบัน ทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบันไม่มีหยุด. เพราะฉะนั้น ความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย ความเป็นทุกข์เป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลาย จึงไม่มีหยุด. คนเราจึงต้องมีอายุ ๑ ขวบ ๒ ขวบ ๓ ขวบ ๔ ขวบ เป็นต้น. สมมติว่า ถ้ากาลเวลาหยุดอยู่แค่เมื่ออายุ ๔ ขวบ ก็คง ๔ ขวบอยู่นั่นแหละ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่. อายุก็ต้องล่วงไป ๆ จนในที่สุดก็ถึงเวลาที่แตกสลาย. ชาติ ชรา มรณะ อันเป็นความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลายนี้ จึงเป็นไปตามกาลเวลา. กาลเวลานี้เองก็เป็นตัวไม่เที่ยงเป็นตัวทุกข์เป็นตัวอนัตตาด้วย. เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

กาลเวลาย่อมกินสรรพสัตว์ทั้งหลายพร้อมทั้งตัวเอง.

คือกาลเวลานี้กินผู้ที่เกิดมาคือสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย และกินตัวเองด้วย. สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงซึ่งเกิดมาก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. กาลเวลาเองก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตากินสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย กินตัวเองด้วยดั่งนี้. เพราะฉะนั้น ทุก ๆ สิ่งที่ยังขึ้นอยู่แก่กาลเวลา คือเป็น **กาลิโก** ประกอบด้วยกาลเวลา ย่อมตกอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งนั้น เป็น **สังขาร** ทั้งนั้น.

ส่วนธรรมชาติที่พ้นจากกาลเวลา จึงจะเป็นวิสังขาร คือไม่ใช่สิ่งผสมปรุงแต่งอัน ได้แก่นิพพาน อันเป็นอมตธาตุ ธาตุที่ไม่ตาย. ทุก ๆ สิ่งที่ขึ้นอยู่แก่กาลเวลานั้น ต้องเกิดแก่ตายทั้งนั้น จะเป็นเทพก็ตามเป็นมนุษย์ก็ตามเป็นพรหมก็ตามขึ้นอยู่แก่กาลเวลา ต้องเกิดแก่ตายทั้งนั้น. แต่ธรรมชาติที่อยู่เหนือกาลเวลา เป็น **อกาลิโก** ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เป็น **วิสังขาร คือนิพพาน** เป็นอมตธาตุ ธาตุที่ไม่ตาย ก็คือเป็นธรรมชาติที่พ้นจากกาลเวลาเป็นอกาลิโก.

สัจจธรรมไม่ประกอบด้วยกาลเวลา

ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ตั้งต้นแต่ธรรมะที่เป็นสัจจะคือความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งตรัสเรียกว่าเป็น

ธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม

ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม.

คือเป็นธรรมชาติธรรมดา ซึ่งเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ธาตุ** ซึ่งแปลว่า *ทรงอยู่ ดำรงอยู่.* มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า **ธรรม** ที่แปลว่า *ทรงอยู่ ดำรงอยู่* ดังที่มีตรัสเอาไว้ใน **ธรรมนิยามสูตร** ว่า

> *พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นซึ่งเป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็ตั้งอยู่ดำรงอยู่แล้ว. อันได้แก่ข้อที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ข้อที่สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ข้อที่สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน ข้อที่วิสังขารทั้งปวงเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตนซึ่งตรัสรวมเรียกว่า ข้อที่ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้นคือธรรมฐิติธรรมนิยามนั้นแล้ว จึงได้ตรัสจำแนกแจกแจงแสดงเปิดเผยกระทำ*

ให้ตื่น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือทั้งสังขารธรรมทั้งวิสังขารธรรมเป็นอนัตตาดั่งนี้.

ข้อที่เป็นสัจจะคือความจริง ซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดาดังกล่าวนี้ไม่ขึ้นอยู่แก่กาลเวลา เป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เมื่อไร ๆ ก็คงเป็นอยู่อย่างนี้ คือ ข้อที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ก็ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่อย่างนี้ ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น.

วิสังขารหรือนิพพานอยู่เหนือกาลเวลา

เพราะฉะนั้น สัจจธรรม ธรรมะที่เป็นสัจจะคือความจริงที่เป็นธรรมชาติธรรมดาดั่งนี้จึงเป็นอกาลิโก. และจิตนี้เองที่ได้สดับฟังธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ได้ปฏิบัติจนกำจัดอวิชชาได้หมดสิ้น เป็นวิชชาบังเกิดขึ้น วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งสิ้น ก็บรรลุถึงวิสังขารคือนิพพาน เพราะสิ้นตัณหาทั้งหลาย ก็บรรลุถึงความเป็นอมตธาตุ อมตธรรม ธรรมะที่ไม่ตาย อยู่เหนือกาลเวลา เป็นอกาลิโกไม่ประกอบด้วยกาลเวลา พ้นจากภาวะที่เป็นสังขารซึ่งขึ้นอยู่แก่กาลเวลา ซึ่งตรัสว่าไม่เกิดอีก เพราะความเกิดอีกนั้นก็เกิดเป็นสังขารต้องขึ้นอยู่แก่กาลเวลา เมื่อขึ้นอยู่แก่กาลเวลาก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์เกิดแก่เจ็บตาย. เพราะฉะนั้น เกี่ยวแก่กาลเวลานี้ เมื่อทำความเข้าใจให้ดีพร้อมกับเงื่อนทั้งหลายซึ่งอาศัยกันอยู่สัมพันธ์กันอยู่ ย่อมจะทำให้เข้าใจในอริยสัจทั้ง ๔ ของพระพุทธเจ้าได้ดีขึ้น และสามารถที่จะจับกาลเวลาได้ถูกต้อง.

รู้จักที่จะสาวหลัง ในเมื่อประสบผลที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันได้ถูกต้อง

รู้จักที่จะคาดหน้า คือเมื่อกระทำอะไรที่เป็นส่วนเหตุอยู่ในปัจจุบัน ก็จะคาดไปข้างหน้าได้ถูกว่าจะให้เกิดผลอย่างไร.

เป็นการจับเงื่อนได้ถูกต้องทั้งในด้านที่เป็นสายทุกข์ทั้งในด้านที่เป็นสายดับทุกข์.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๗
ความรู้จักอาสวะ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุกๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงข้อสัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรมาโดยลำดับ ถึงหมวดสุดท้ายที่ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่าน ว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นแห่งข้อสัมมาทิฏฐิต่อไปอีกหรือ. ท่านพระสารีบุตรก็กล่าวตอบว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นต่อไปอีก. และท่านก็ได้แสดงอธิบายต่อไป อันนับว่าเป็นหมวดสุดท้ายว่าสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักอาสวะ รู้จักเหตุเกิดอาสวะ รู้จักความดับอาสวะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ. เมื่อท่านให้หัวข้อไว้เป็น ๔ ดั่งนี้แล้ว ก็ได้ให้อรรถาธิบายต่อไปว่า

รู้จักอาสวะ อาสวะมี ๓ คือ *กามาสวะ* อาสวะคือกาม *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ *อวิชชาสวะ* อาสวะคืออวิชชา

รู้จักเหตุเกิดอาสวะ คือเพราะอวิชชาเกิด อาสวะทั้งหลายจึงเกิด

รู้จักความดับอาสวะ คือรู้จักว่าเพราะอวิชชาดับ อาสวะจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ก็คือรู้จักมรรคคือทางที่มีองค์ ๘ มีสัมมา-ทิฏฐิเป็นต้น.

จะได้แสดงอธิบายในข้อ **อาสวะ.**

อาสวะและอนุสัยเป็นกิเลสอย่างละเอียด

กิเลสที่ดองจิตสันดานที่หมักหมมอยู่ในจิตสันดาน ได้ชื่อ **อาสวะ** จัดเป็นกิเลสอย่างละเอียด. และกิเลสอย่างละเอียดนี้มีเรียกชื่ออีกคำหนึ่งว่า **อนุสัย** คือกิเลสที่นอนจมติดตามไปอยู่เสมอ. อนุสัยนี้ก็แจกเป็น ๓ อีกเหมือนกัน คือ

ราคานุสัย อนุสัยคือราคะ

ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ

อวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา.

เป็นกิเลสอย่างละเอียดอีกเช่นเดียวกัน. คำว่าอาสวะกับอนุสัยนี้ แม้ว่าจะมีชื่อเพี้ยนกันอยู่ก็มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน. เมื่อแสดงถึงอาสวะก็หมายถึงอนุสัยรวมอยู่ด้วย. เมื่อแสดงถึงอนุสัยคือเมื่อยกอนุสัยขึ้นแสดง ก็หมายถึงอาสวะรวมอยู่ด้วย. เพราะฉะนั้น แม้จะแสดงชื่อใดชื่อหนึ่ง ก็เป็นอันว่าหมายถึงทั้ง ๒ นี้รวมอยู่ด้วยกัน. และเมื่อกล่าวว่า *อาสวอนุสัยเป็นกิเลสอย่างละเอียด ก็ย่อมจะมีกิเลสอย่างหยาบ และกิเลสอย่างกลางอีกด้วย* ซึ่งก็ได้มีแสดงไว้.

กิเลสอย่างหยาบหรืออกุศลมูล

กิเลสอย่างหยาบ นั้นเรียกว่า **วีติกกมกิเลส** คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกไปทางไตรทวาร สำเร็จเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือว่าราคะ โทสะ โมหะ อย่างแรงที่เป็นตัวอกุศลมูล คือเป็นรากเหง้าของอกุศลทั้งหลาย ก็ได้แก่รากเหง้าของอกุศลกรรม ดังที่เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศล.

อกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็แจกเป็น ๓ คือเป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓.

กายกรรม ๓ นั้นได้แก่ *ปาณาติบาต* ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป คือฆ่าสัตว์ตัดชีวิต *อทินนาทาน* ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ด้วยจิตใจเป็นขโมย คือจิตใจคิดจะลัก **กาเมสุมิจฉาจาร** ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย.

วจีกรรม ๔ ก็คือ *มุสาวาท* พูดเท็จ *ปิสุณาวาท* พูดส่อเสียด *ผรุสวาท* พูดคำหยาบ *สัมผัปปลาปวาท* พูดโปรยประโยชน์ คือพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล.

มโนกรรม ๓ ก็คือ *อภิชฌา* โลภเพ่งเล็งทรัพย์สิ่งของ ๆ ผู้อื่นมาเป็นของตน *พยาบาท* มุ่งร้ายปองร้ายหมายล้างผลาญ *มิจฉาทิฏฐิ* เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมคือ

เห็นว่าไม่เป็นอันทำ หรือไม่มีการทำกรรม คือกรรมที่กระทำไม่มีบุญ ไม่มีบาป

เห็นว่าไม่มีเหตุ คือผลที่ได้รับเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นความเสื่อมเป็นความเจริญต่าง ๆ ไม่มีกรรมที่ทำดีหรือกรรมชั่วเป็นเหตุ แต่ว่าผลทั้งปวงเหล่านี้ บังเกิดขึ้นตามคราวตามความบังเอิญเป็นต้น ไม่มีกรรมดีกรรมชั่วที่ทำไว้มาเป็นเหตุ

เห็นว่าทุก ๆ อย่างไม่มี คือข้อที่นับถือว่ามารดาบิดามีคุณนั้นก็ไม่มี ข้อที่ถือว่าทำทานหรือบูชาต่าง ๆ มีผลนั้นก็ไม่มี ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ เพราะว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าดีสิ่งที่เรียกว่าชอบ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้าเป็นต้น.

อกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมประกอบด้วยกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ ดังกล่าว. บังเกิดขึ้นก็เพราะมีเจตนาอันประกอบด้วยกิเลส กองโลภ กองโกรธ กองหลง ดังกล่าว ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหยาบ คือบังเกิดขึ้นรุนแรง จนถึงให้ละเมิดออกไปทางกายทวารเป็นกายกรรม ทางวจีทวารเป็นวจีกรรม ทางมโนทวารเป็นมโนกรรมดังกล่าว. จึงเรียกว่า **วีติกกมกิเลส** กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิด.

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเรียกไว้อีกชื่อหนึ่งว่า *กรรมกิเลส* ที่ตรัสแสดงเอาไว้ ๔ คือ *ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร* และ *มุสาวาท* จะแปลว่ากรรมที่เศร้าหมองก็ได้ แปลว่ากิเลสที่เป็นเหตุให้กระทำกรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ก็ได้ คือปรากฏออกมาเป็นปาณาติบาตเป็นต้น ซึ่งก็ปรากฏออกมาจากจิตใจนี้เอง อันประกอบด้วยโลภโกรธหลงอย่างรุนแรง. และเมื่อจับแสดงถึงกิเลสอย่างรุนแรงที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ ในขณะที่ประกอบกรรมอันเป็นอกุศลกรรมบถหรือที่เป็นกรรมกิเลสดังกล่าวนั้น ก็เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างหยาบหรือวีติกกมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกทางไตรทวาร เป็นกรรมทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น.

นิวรณ์หรือกิเลสอย่างกลาง

กิเลสอย่างกลาง คือกิเลสที่บังเกิดขึ้นเป็นนิวรณ์อยู่ในจิตใจ คือทำจิตใจไม่ให้พบกับความสงบ และทำปัญญาให้เสียให้ทราม คือไม่ให้เกิดปัญญา ที่เรียกว่า นิวรณ์. หรือที่เรียกว่า **ปริยุฏฐานะ** คือกิเลสที่บังเกิดขึ้นทำจิตใจให้กลัดกลุ้มวุ่นวายกระสับกระส่าย จึงใช้คำว่าปริยุฏฐานะ ที่มาจากคำว่าปล้นสะดม. โจรที่เข้าปล้นสะดมในบ้านเรือนของผู้ใด ก็ทำให้เกิดความโกลาหลอลหม่านเดือดร้อนวุ่นวาย ทรัพย์สินเสียหายหรือตลอดถึงเสียชีวิตเลือดเนื้อ. กิเลสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจก็ปล้นจิตใจ ทำจิตใจให้วุ่นวายกระสับกระส่ายเดือดร้อนทำลายธรรมะในจิตที่เป็นส่วนดีส่วนชอบต่าง ๆ เหมือนอย่างโจรเข้าปล้นทำลายทรัพย์สินต่าง ๆ. ที่เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างกลางนั้นก็เพราะบังเกิดขึ้นในจิตใจ ไม่ถึงให้ละเมิดล่วงออกไปทางไตรทวารเป็นกรรมดังกล่าว. พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงนิวรณ์เอาไว้ ก็คือ

กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจทั้งหลาย หรือว่าความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจของกาม คือความใคร่ความปรารถนาทั้งหลาย.

พยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคือง

ถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ. และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย.

ก็ย่อลงในกิเลสกองโลภโกรธหลงหรือราคะโทสะโมหะนั่นแหละ. ที่นับว่าเป็นอย่างกลางก็คือ บังเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นนิวรณ์อยู่ในจิตใจ ทำจิตใจให้กลัดกลุ้ม ทำให้ไม่ได้สมาธิ ทำให้ไม่ได้ปัญญา. การปฏิบัติทางกรรมฐานแต่ว่าไม่ค่อยได้สมาธิไม่ค่อยได้ปัญญาก็เพราะนิวรณ์นี้เอง หรือปริยุฏฐานะ กิเลสเหล่านี้เอง ไม่สงบไปจากจิตใจ ยังบังเกิดขึ้นอยู่ในจิตใจ เป็นนิวรณ์อยู่ในจิตใจ เป็นปริยุฏฐานะ คือปล้นจิตใจอยู่. เพราะฉะนั้น จิตใจจึงไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ปัญญา. แต่เมื่อสงบนิวรณ์เสียได้ หรือว่าสงบปริยุฏฐานะ คือกิเลสที่ปล้นจิต ทำจิตใจที่กลัดกลุ้มวุ่นวายนี้เสียได้ นั่นแหละจึงจะได้สมาธิจึงจะได้ปัญญา. การปฏิบัติกรรมฐานจึงจะสำเร็จเป็นขั้นตอนขึ้นไปได้.

อาสวะ ๓ และอนุสัย ๓

กิเลสอย่างละเอียด ก็ได้แก่ **อาสวะ ๓** คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ หรือ **อนุสัย ๓** คือราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชชานุสัย ดังที่กล่าวแล้ว. สำหรับอาสวะและอนุสัยอันเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่แสดงไว้เป็น ๒ ชื่อนี้.

กามาสวะและราคานุสัย

ข้อที่ ๑ ในส่วนอาสวะ ก็ได้แก่ *กามาสวะ* อาสวะคือกาม

ในส่วนอนุสัย ก็ได้แก่ *ราคานุสัย* อนุสัยคือราคะ.

กาม แปลว่า *ใคร่.* **ราคะ** แปลว่า *ติด* คือติดใจ. กามกับราคะนั้นก็หมายถึง กิเลสกองความยินดีด้วยกัน. ราคะความใคร่ก็เป็นกิเลสกองยินดี. ราคะความติดใจ ก็เป็นกิเลสกองยินดีพอใจด้วยกัน. เพราะฉะนั้น แม้ว่าชื่อจะต่างกัน ก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน.

ภวาสวะและปฏิฆานุสัย

ข้อที่ ๒ ในส่วนอาสวะ ได้แก่ *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ ที่แปลว่าความเป็นความเป็นนั่นความเป็นนี่ ตั้งต้นแต่ความเป็นเราเป็นของเรา อันเรียกว่า *อัสมิมานะ* หรืออัสมิทิฏฐิ

หรือว่าเรียกรวมกันว่า *อัสมิมานะทิฏฐิ* ความเห็นนับถือว่า เรามี เราเป็น คือ เป็นเราเป็นของเรา. นี่เป็นตัวภวะหรือตัวภพ ซึ่งเป็นต้นเดิมในทุก ๆ คน. เมื่อมีเรามีของเรา เป็นเราเป็นของเราขึ้น เรานี้เองก็เป็นนั่นเป็นนี่ต่อไปอีก. เพราะฉะนั้น จึงต้องมีเรา คือเป็นเราขึ้นก่อนซึ่งเป็นตัวภพซึ่งเป็นต้นเดิม. นี้คือภพ.

ในส่วนอนุสัยข้อ ๒ ได้แก่ *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือปฏิฆะที่แปลว่าการกระทบกระทั่ง. ดูถ้อยคำแล้วต่างกัน แต่ว่าเมื่อดูความสัมพันธ์ย่อมจะเห็นว่าสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด. คือว่าจะต้องมีภพ ความเป็น เป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเราขึ้นมา จึงมีปฏิฆะขึ้นมาได้ คือมีที่กระทบกระทั่ง. ตัวเราที่เป็นตัวภพนี้แหละเป็นที่กระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่งจึงมีได้. ถ้าไม่มีตัวเราซึ่งเป็นที่กระทบกระทั่ง ปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งก็มีขึ้นไม่ได้. เพราะฉะนั้นภพกับปฏิฆะนั้นจึงสัมพันธ์กันดั่งนี้. และเมื่อยกขึ้นว่าปฏิฆะความกระทบกระทั่ง ก็ต้องหมายว่าต้องมีสิ่งที่เป็นที่กระทบกระทั่ง คือมีตัวเราอันเป็นภพอันเป็นที่กระทบกระทั่ง. หรือเมื่อกล่าวว่าภพความเป็นนั่นเป็นนี่ตั้งต้นแต่เป็นเรา ก็ต้องหมายถึงว่าจะต้องมีความกระทบกระทั่งขึ้นได้แล้ว เพราะมีที่กระทบกระทั่ง. ฉะนั้น จะยกขึ้นว่าภพหรือยกขึ้นว่าปฏิฆะ ก็ย่อมเป็นอันเดียวกันมีความเนื่องถึงกัน. ดังจะพึงเห็นได้ว่า บุคคลทั่วไปเมื่อมีใครมาสรรเสริญว่า นาย ก. นาง ข. ดีอย่างนั้นดีอย่างนี้. ตัวนาย ก. นาง ข. นั่นย่อมมีตัวภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่. ตั้งต้นแต่เป็นเรา คือมีตัวเราอยู่ในนาย ก. นาง ข. อันเป็นตัวภพซึ่งเป็นต้นเดิมดังกล่าวนั้น. ตัวเราซึ่งนาย ก. นาง ข. นั้นก็ออกรับคำสรรเสริญ. คำสรรเสริญนั้นก็แปลว่ามีที่กระทบเพราะว่ามีตัวเราของนาย ก. นาง ข. ออกรับ ก็มีปฏิฆะ คือ การกระทบขึ้น แต่ว่าเป็นการกระทบในด้านทำให้ยินดี เพราะเป็นคำสรรเสริญ. แต่ถ้าเป็นคำนินทาว่าร้าย ตัวเราของนาย ก. นาง ข. ก็ออกรับ. คำนินทานั้นก็มากระทบตัวของนาย ก. นาง ข. เข้า ก็เกิดความขัดใจยินร้าย. แต่ถ้าหากว่านาย ก. นาง ข. นั้นไม่มีตัวเราออกรับ. คำสรรเสริญหรือนินทาของใคร ๆ นั้นก็ไม่มากระทบ เพราะว่านาย ก. นาง ข. นั้นไม่เอาตัวเราออกรับ. เมื่อไม่เอาตัวเราออกรับ คำนินทาหรือสรรเสริญทั้งปวงนั้นก็ผ่านไป ๆ ไม่ทำให้บังเกิดความยินดีไม่ทำให้บังเกิดความยินร้าย เพราะว่าไม่มีตัวเราของนาย ก. นาง ข. ออกรับการกระทบแห่งคำสรรเสริญหรือคำนินทาดังกล่าว.

รู้จักภพกับปฏิฆะว่าเป็นสิ่งที่เนื่องกัน

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูที่จิตใจของตนเองและของทุก ๆ คนแล้ว ก็จะรู้สึกได้ว่า

เป็นเช่นนี้. เวลาใครเขามายกย่องก็พอใจก็เพราะมีตัวเราออกรับ. มีใครเขามานินทาว่าร้ายก็ขัดแค้นโกรธเคืองก็เพราะมีตัวเราออกรับ คือออกรับการกระทบ การกระทบก็บังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิฆะนั้น. เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมะจึงต้องทำสติให้มีความรู้ดั่งนี้ และไม่เอาตัวเราออกรับ แต่ว่ารู้ได้ยินเห็น แต่ไม่เอาตัวเราออกรับ. เมื่อไม่เอาตัวเราออกรับการกระทบก็ไม่มี การกระทบที่เรียกว่าปฏิฆะนั้นก็ไม่มี ก็ไม่ทำให้จิตใจบังเกิดความขึ้นลง. จิตใจคงสงบเป็นปกติในเมื่อไม่มีปฏิฆะคือการกระทบ. ความยินดีความยินร้ายต่าง ๆ ตลอดจนถึงกรรมต่าง ๆ ที่สืบเนื่องไป ก็บังเกิดขึ้นเพราะมีตัวเรานี้แหละออกรับ ปฏิฆะคือการกระทบก็บังเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้น ภพกับปฏิฆะนี้จึงเนื่องกันดั่งนี้.

อวิชชาสวะและอวิชชานุสัย

ในส่วนในข้อที่ ๓ นั้น ก็ได้แก่ *อวิชชาสวะ* อาสวะคืออวิชชา และ *อวิชชานุสัย* อนุสัยคืออวิชชา ซึ่งเป็นอันเดียวกัน.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๓ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๘
ความรู้จักอาสวะ (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงอธิบายข้อ **อาสวอนุสัย** ต่อไป.

กิเลสกามและวัตถุกาม

อาสวะ ๓ กามาสวะ อาสวะคือกาม. กามนั้นมี ๒ อย่าง คือ

กิเลสกาม กามคือความใคร่ที่เป็นตัวกิเลส กับ

วัตถุกาม กามคือวัตถุอันหมายถึงพัสดุหรือสิ่งที่น่าใคร่ที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจทั้งหลาย.

วัตถุกาม กามคือพัสดุ ดังกล่าวย่อมเกิดขึ้นจากกิเลสกาม กามที่เป็นตัวกิเลส คือความใคร่ที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ. ต้องมีกิเลสกามขึ้นก่อน และเมื่อกิเลสกามไปใคร่ปรารถนาต้องการซึ่งพัสดุหรือสิ่งอันใด พัสดุหรือสิ่งอันนั้นก็ได้ชื่อว่าวัตถุกาม. ถ้าหากว่าไม่มีความใคร่ในจิตใจ หรือว่าความใคร่ในจิตใจไม่มีบังเกิดขึ้นในสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นก็ไม่เป็นวัตถุกาม. และวัตถุกาม กามคือวัตถุหรือพัสดุหรือสิ่งที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจนั้น ก็รวมเข้าใน **กามคุณทั้ง ๕** โดยมาก คือ

รูป ที่ตาเห็น

เสียง ที่หูได้ยิน

กลิ่น ที่จมูกได้ทราบ

รส ที่ลิ้นได้ทราบ และ

โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องที่กายได้ถูกต้อง.

โดยมากแสดงเอาไว้ ๕ และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **กามคุณ** เพราะว่าคนโดยมากนั้น

ติดในข้อที่เป็นคุณ คือข้อที่น่าพอใจน่ารักใคร่น่าปรารถนา ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องเหล่านี้ มักจะมองไม่เห็น **กามาทีนพ** คือโทษของกาม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้เนือง ๆ ว่า *กามทั้งหลายมีส่วนที่น่าพอใจหรือจะเรียกว่า คุณน้อย แต่ว่ามีอาทีนพคือโทษมาก.* และได้ตรัสแสดงจำแนกโทษไว้ต่าง ๆ. และแม้จะตรัสแสดงโทษของกามไว้ต่าง ๆ แล้วเป็นอันมาก ก็ยังมีประวัติแสดงไว้ว่า ได้มีภิกษุสามเณรบางรูปไม่แลเห็นโทษ กล่าวคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ว่าข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่ามีโทษนั้นหาได้มีโทษจริงไม่ จนถึงเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายพากันติเตียนและกราบทูลพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสโอวาทสั่งสอนจนถึงบัญญัติเป็นพระวินัยไว้บางข้อ เกี่ยวกับเรื่องคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้. ข้อที่คัดค้านนั้นข้อหนึ่งก็คือเรื่องกามนี้แหละ ที่ยังพากันมองเห็นแต่ส่วนที่เป็นกามคุณ แต่ว่ากามโทษ โทษของกาม นั้นมักจะมองกันไม่เห็น.

รู้จักกามที่เป็นอาสวะ

และ **กามที่เป็นอาสวะ** หมายถึงกามคือความใคร่ ที่เป็นตัวกิเลสซึ่งดองจิตสันดานอยู่ในภายใน. โดยปกตินั้นทุกคนก็ย่อมไม่รู้สึกในกามที่เป็นอาสวะนี้ของตนที่มีอยู่ เพราะเป็นอย่างละเอียด. เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีเปรียบว่าเหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่ม. น้ำในตุ่มก็ดูใสสะอาด ในเมื่อตะกอนนั้นนอนอยู่ก้นตุ่มเฉย ๆ ไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำก็ไม่ขุ่น เหมือนอย่างว่าเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ไม่มีตะกอนอยู่. จิตของบุคคลที่เป็นปุถุชนสามัญทั่วไปก็เป็นเช่นนั้น. แม้ในขณะที่จิตรู้สึกว่าบริสุทธิ์ผ่องใสเหมือนอย่างว่าไม่มีกิเลสไม่รู้สึกรักใคร่ในอะไรต้องการในอะไร หรือบางทีปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญาที่ทำจิตให้บริสุทธิ์ แต่ว่ายังละอาสวะดังกล่าวนี้ไม่ได้ แต่ว่ากดทับอาสวะไว้ไม่ให้ฟุ้งขึ้นมาก็ทำให้รู้สึกเหมือนอย่างว่าไม่มีกิเลส.

ในครั้งพุทธกาลเอง พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ได้มีภิกษุบางรูปบางกลุ่ม ซึ่งได้ออกไปปฏิบัติสมณธรรมในป่า ก็ได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญาที่กดอาสวะเอาไว้กลบอาสวะเอาไว้ จนทำให้ภิกษุเหล่านั้นรู้สึกว่าตนสิ้นกิเลสหมดแล้ว จึงได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อรับพุทธ-พยากรณ์ เพราะในครั้งพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงประทานพุทธพยากรณ์ว่าท่านองค์ใดสิ้นกิเลสแล้วเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นที่รับรองของภิกษุทั้งหลาย ของพุทธบริษัททั้งหลาย. ภิกษุกลุ่มนั้นก็ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถึงการปฏิบัติของตนเพื่อให้ทรงพยากรณ์. พระพุทธเจ้าทรงทราบว่ายังไม่สิ้นกิเลสที่เป็นอาสวะดังกล่าว จึง

ยังมิให้เข้าเฝ้า. ได้ตรัสสั่งให้ไปในป่าช้าผีดิบ ซึ่งในครั้งพุทธกาลนั้นผู้ที่ตายก็ต้องนำเอาศพไปทิ้งไว้ในป่าช้าผีดิบ สำหรับที่จะให้สัปเหร่อเป็นผู้จัดการเผาต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นก็ได้เข้าไปในป่าช้าผีดิบ. เมื่อได้เห็นศพที่ยังสดชื่น กามที่เป็นกามาสวะก็โผล่ขึ้นมา เป็นความรู้สึกรักใคร่ปรารถนาพอใจขึ้น จึงได้รู้สึกตนเองว่ายังไม่สิ้นกิเลส. จึงได้ไปบำเพ็ญสมณธรรมต่อไปจนเมื่อสิ้นกิเลสจริง ๆ แล้ว ได้กลับไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าใหม่. จึงได้โปรดให้เข้าเฝ้าและได้ประทานพุทธพยากรณ์.

ในครั้งพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าเองได้เป็นผู้ประทานพุทธพยากรณ์แก่พระสาวก. ท่านองค์ใดที่สิ้นกิเลสอันหมายถึงสิ้นอาสวะดังกล่าวนี้แล้ว ก็ตรัสพยากรณ์ว่าเป็นผู้เสร็จกิจแล้ว ซึ่งก็เป็นที่รับรองของภิกษุทั้งหลายของพุทธบริษัททั้งหลายดังกล่าว. แต่ว่าหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วไม่มีผู้พยากรณ์. แต่ก็ได้มีผู้ที่นับถือพยากรณ์กันเอาเอง. มาจนถึงปัจจุบันนี้ ท่านที่กล่าวกันว่าท่านสำเร็จชั้นนั้นสำเร็จชั้นนี้ต่าง ๆ นั้น ก็ล้วนแต่ผู้เคารพนับถือเป็นผู้พยากรณ์ถวายท่านทั้งนั้น. จึงได้ปรากฏเรื่อย ๆ มาจนถึงปัจจุบันว่ามีพระอริยะบังเกิดขึ้นที่นั่นบังเกิดขึ้นที่นี่ อยู่ที่นั่นอยู่ที่นี่ ตั้งแต่พระอรหันต์ลงมากันหลายองค์หลายท่าน ก็ล้วนเป็นผู้ที่ผู้นับถือพยากรณ์ถวายท่านทั้งนั้น. ซึ่งผู้พยากรณ์คือผู้นับถือทั้งหลายนั้นอันที่จริงก็มิใช่เป็นผู้รู้เป็นผู้เห็นเหมือนพระพุทธเจ้า. แต่ว่าเมื่อได้ฟังธรรมของท่านผู้ที่ตนเคารพนับถือ ได้เห็นอากัปกิริยาความสำรวมระวังของท่าน ก็เกิดความเคารพนับถือว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็นับถือเลยเข้าไปถึงว่าท่านสำเร็จแล้ว ก็ถวายพยากรณ์ท่านเป็นโน่นเป็นนี่ คือพากันตั้งถวายท่านให้เป็นพระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ. แต่ตามประวัตินั้น ภายหลังพุทธนิพพานแล้ว แม้ท่านที่เป็นพระอรหันต์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์เอาไว้แล้ว ซึ่งมีชีวิตอยู่หลังจากพุทธปรินิพพาน ดังเช่นพระมหากัสสปเถระ พระอนุรุทธเถระก็ไม่ปรากฏว่าท่านพยากรณ์ใคร. แม้ท่านพระอานนท์เถระที่ตามพุทธประวัติแสดงว่าท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในราตรีก่อนที่จะถึงวันเริ่มกระทำปฐมสังคายนาหลังจากพุทธ-ปรินิพพานแล้ว ก็เป็นที่รับรองกันในหมู่พระอรหันต์ทั้งหลายเท่านั้น. แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีพระอรหันต์รูปใดซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์แล้วได้กล่าวพยากรณ์เอาไว้. แต่ว่า ท่านเป็นผู้รู้ผู้เห็น ท่านจึงรู้จึงเห็นจึงทราบภูมิธรรมในจิตใจของผู้ที่บรรลุภูมิธรรมถึงขั้นเดียวกันได้.

เพราะฉะนั้น อาสวะนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ. และอาสวะคือกามนี้ก็หมายถึงกามที่เป็นอย่างละเอียด อันมีอยู่ในจิตใจเหมือนอย่างตะกอนที่นอนก้นตุ่มดังกล่าวนั้น ซึ่งปุถุชนสามัญชนย่อมมีอยู่ด้วยกัน อาจกล่าวได้ว่ามีอยู่ตั้งแต่ปฐมจิตปฐมวิญญาณในครรภ์ของมารดา คือเกิดมาก็มีอาสวะติดมาด้วย.

รู้จักภพที่เป็นอาสวะ

ภวาสวะ อาสวะคือภพ ก็ได้อธิบายแล้ว เริ่มตั้งแต่ความเป็นเรา หรือว่าเราเป็นเรามีอันฝังอยู่ดองอยู่ในจิตใจของทุก ๆ คน.

รู้จักอวิชชาที่เป็นอาสวะ

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ก็ได้แก่ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงเป็นต้นดังที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว. เป็นความไม่รู้ที่ตั้งอยู่ในความรู้. คือทุก ๆ คนที่เกิดมานี้มีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ก็มีตัวความรู้อยู่ แต่ว่าความรู้ที่มีอยู่นี้เป็นความรู้ผิด เป็นความรู้หลง นั่นก็เพราะว่ายังเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชา รู้แต่ว่าเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชา แต่ว่าตนเองนั้นไม่รู้จักตัวอวิชชาที่มีอยู่ในความรู้ของตัวเอง. พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้เป็นผู้เห็นได้ตรัสชี้แจงแสดงไว้เพื่อให้ทราบ. แม้อวิชชาดังกล่าวนี้ก็เป็นตัวความไม่รู้อย่างละเอียดที่มีอยู่ในตัวความรู้. ทำให้ความรู้ของทุกคนเป็นความรู้ผิดเป็นความรู้หลง ไม่ใช่เป็นความรู้จริง. ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างความรู้ทางตา. เช้านี้ก็มองเห็นดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกแล้วก็ขึ้นสูง ๆ ขึ้นเย็นลงก็อาทิตย์ตกทางทิศตะวันตก ก็รู้ว่าอาทิตย์ขึ้นอาทิตย์ตก อาทิตย์โคจรไปดั่งนี้. และโลกนี้ก็รู้สึกอยู่เฉย ๆ เป็นของที่แบนอยู่กับที่. แต่เมื่อความรู้ในภูมิศาสตร์ของโลกของบุคคลเจริญขึ้น ได้แสดงไว้ตรงกันข้ามดั่งที่ผู้ศึกษาในปัจจุบันทราบกันอยู่. แต่ว่าความรู้ที่แสดงในปัจจุบันดังกล่าวนี้มองไม่เห็นด้วยตา. แม้จะสอนว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ แต่ว่าเท่าที่มองเห็นด้วยตารู้ด้วยตา ก็ยังเห็นอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกเวลาเช้า ตกทางทิศตะวันตกในเวลาเย็นอยู่นั่นเอง. อาทิตย์โคจรทุก ๆ วันดังนี้ แต่ความจริงนั้นตรงกันข้าม ดังที่ผู้ศึกษาทราบกันอยู่. แต่ว่าข้อตรงกันข้ามนี้มองไม่เห็นด้วยตา ไม่รู้ด้วยตา แต่ว่ารู้ด้วยความรู้ตามเหตุตามผล. เพราะฉะนั้นความรู้ที่เป็นตัววิชชาจริง ๆ นี้ แม้ในทางภูมิศาสตร์ของโลกก็ยังไม่ปรากฏทางตาทางหูของตน แต่ว่าปรากฏด้วยความรู้อันเป็นความรู้จริงซึ่งพิสูจน์ได้ในทางต่าง ๆ และก็เป็นที่รับรองกัน.

เพราะฉะนั้น ความรู้ทางตาจึงเป็นอย่างหนึ่ง ความรู้จริงนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง คนเรานั้นได้อาศัยความรู้ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจ คือคิดเอาเองกันอยู่ดั่งนี้เป็นพื้น ซึ่งไม่ใช่เป็นความรู้จริง. แต่ความรู้จริงนั้นก็ต้องอาศัยตาหูเหล่านี้แหละ แต่ก็ต้องมาพินิจพิจารณา ที่เรียกว่าดูแล้วก็ต้องมาคิด คิดแล้วก็ต้องมาปฏิบัติมากระทำต่าง ๆ จึงจะเป็นตัวปัญญาคือความรู้จริงขึ้นในทุก ๆ สิ่งเป็นอยู่ดั่งนี้.

นิวรณ์เกิดจากอาสวอนุสัย

เพราะฉะนั้น อวิชชานี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาจึงจะรู้ว่ายังมีอวิชชา. แต่ถ้าไม่พิจารณาแล้วก็จะหลงว่าเรารู้แล้วเรารู้แล้วในสิ่งทั้งหลายต่าง ๆ อยู่เสมอ. อวิชชาที่เป็นอาสวะนี้ก็มีอยู่ดองจิตสันดานของบุคคลอยู่. แม้ในส่วนที่เป็น **อนุสัย** อีกชื่อหนึ่ง

ราคานุสัย ราคะก็หมายถึงความติดใจที่เป็นราคะอย่างละเอียด

ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ก็หมายถึงความกระทบกระทั่งอย่างละเอียด

อวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา ก็เป็นอวิชชาอย่างละเอียดดังที่กล่าวมาแล้ว.

เพราะฉะนั้น เป็นอันว่าสามัญชนหรือปุถุชนทั้งหลายย่อมมีอาสวะมีอนุสัย ดองจิตสันดานนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานมาตั้งแต่ปฐมจิตปฐมวิญญาณในครรภ์ของมารดา ติดมากับปฏิสนธิจิต คลอดออกมาเป็นเด็กก็มีอาสวะมีอนุสัย โตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เมื่ออายตนะภายในภายนอกเจริญขึ้นเติบโตขึ้น. อาสวะอนุสัยที่ดองจิตสันดานอยู่นี้ เมื่อถูกอารมณ์มากระทบเหมือนอย่างตะกอนที่ถูกกวน ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสอย่างกลาง คือเป็นนิวรณ์หรือเป็นปริยุฏฐานะ กิเลสที่ปล้นจิต ทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวาย.

ยกเอาอนุสัยเป็นที่ตั้ง **ราคานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือราคะ เมื่อถูกกระทบด้วยอารมณ์ทางตาทางหูเป็นต้น คือได้เห็นได้ยินรูปเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็กวนตะกอนหรือราคานุสัยนี้ คือตัวราคะที่มีอยู่เป็นต้น เดิมในจิตใจนี้ให้ฟุ้งขึ้นมา. ทำจิตใจให้บังเกิดความรู้สึกกำหนัดยินดีรักใคร่ปรารถนาพอใจต่าง ๆ ในรูปในเสียงเป็นต้น *ก็เป็นนิวรณ์ขึ้นในจิตใจ.*

และเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ **ปฏิฆานุสัย** อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ซึ่งมีอยู่ในส่วนลึกของจิตใจนี้ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นโกธะ ความโกรธหรือโทสะ ความประทุษร้ายใจคือขัดใจ *เป็นนิวรณ์ขึ้นในจิตใจ.*

เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ ไม่พอที่จะให้เกิดรักใคร่ยินดีหรือเกิดความขัดใจขัดเคืองหงุดหงิด แต่เพราะว่าไม่รู้ความเกิดขึ้นไม่รู้ความดับไป ไม่รู้คุณไม่รู้โทษ ไม่รู้วิธีที่จะสลัดออกแล่นออก **อวิชชา** คือความไม่รู้ ซึ่งเป็นอนุสัยก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นโมหะคือความหลง คือความหลงถือเอาผิดจากความเป็นจริง *ก็เป็นนิวรณ์ขึ้นในจิตใจ.*

ดังที่มีแสดงไว้ว่า กามฉันท์ก็คือราคะนั้นเองฟุ้งขึ้นมาเป็นกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม ปฏิฆะก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นพยาบาท. แต่พยาบาทในที่นี้หมายถึงแค่ความขัดใจ หงุดหงิด

ขัดเคือง ยังไม่ถึงมุ่งร้ายออกไปแก่ใคร ขัดใจขึ้นในใจ ขัดเคืองหงุดหงิดขึ้นในใจ. และอวิชชาก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ความสงสัยลังเลใจต่าง ๆ. แต่ว่าความรำคาญใจนี้บางท่านก็จัดเข้าเป็นกองโทสะ.

นี้เป็นกิเลสอย่างกลางบังเกิดขึ้นในจิตใจ. จิตใจตัวเองก็มีความรู้สึกว่าตัวมีอยู่ มีกามฉันท์อยู่ มีความหงุดหงิดโกรธแค้นขัดเคืองอยู่ มีความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มอยู่ มีความเคลือบแคลง มีความฟุ้งซ่านรำคาญใจอยู่ มีความเคลือบแคลงสงสัยอยู่. แต่ยังไม่แสดงออกไปทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่เป็นตัวทวาร เป็นกรรม.

กรรมกิเลสหรือวีติกกมกิเลส

คราวนี้กิเลสอย่างกลางนี้เมื่อแรงขึ้นไปอีก ก็เป็นกิเลสอย่างหยาบที่เป็นวีติกกมะ ให้ล่วงละเมิด. ก็ได้แก่ตัว

ราคะ ที่เป็นความกำหนัดยินดีหรือเป็นกามฉันท์นั้น หรือเป็นโลภะความโลภ อยากได้ก็แรงขึ้นเป็น *อภิชฌา* โลภเพ่งเล็งเอาสิ่งของ ๆ ผู้อื่นมาเป็นของตน.

โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง ซึ่งเดิมก็ประทุษร้ายใจของตัวเองให้เดือดร้อน ก็แรงขึ้นเป็น *พยาบาท* มุ่งที่จะทำร้ายเขาว่าร้ายเขาต่าง ๆ ที่จะทำลายเขาออกไปให้พินาศ.

โมหะ คือความหลงถือเอาผิดนั้นแรงขึ้นก็เป็น *มิจฉาทิฏฐิ* ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม.

ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมบถดังที่ได้แสดงแล้ว. ก็เป็นกิเลสอย่างหยาบ. กิเลสอย่างหยาบนี้ปรากฏออกมาทางไตรทวาร เริ่มตั้งแต่มโนทวาร กายทวาร วจีทวาร เป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศลทั้งหลาย. ที่คนทั้งหลายได้พากันประกอบกระทำกันอยู่ ก็เพราะว่ากิเลสนี้เองกำเริบขึ้นมาเป็นอย่างแรง. เหมือนอย่างตะกอนนอนก้นตุ่มนั้นถูกคนให้ฟุ้งขึ้นมา ก็ทำให้น้ำในตุ่มนั้นขุ่นจนถึงขุ่นมาก. และเมื่อถูกกวนคนมากขึ้น น้ำในตุ่มนั้นก็กระเพื่อมจนถึงกระเพื่อมออกไปจากตุ่ม หกไปจากตุ่ม ออกไปเรี่ยราดอยู่ในภายนอกจากตุ่ม. กิเลสในใจของบุคคลก็เป็นเช่นนี้ มีอาสวอนุสัยที่เป็นอย่างละเอียดอยู่ และเมื่อกระทบอารมณ์ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นอย่างกลาง เป็นหย่างหยาบ. ก็ปรากฏเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่ประกอบกระทำกันในทางที่ผิดต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเรียกว่ากรรมกิเลสบ้าง วีติกกมกิเลสบ้าง ดังที่ได้แสดงแล้ว.

ละอาสวะได้จึงจะเป็นพระอรหันต์

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์นั้นจึงมีคำเรียกว่า **ขีณาสวะ** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว คือมิใช่ว่าสงบได้จากกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ กิเลสที่เป็นอย่างกลาง ซึ่งคนที่ปฏิบัติในศีลก็สามารถที่จะงดเว้นจากกิเลสอย่างหยาบได้ ปฏิบัติในสมาธิได้สมาธิก็สงบกิเลสอย่างกลางได้ แต่ว่ายังไม่ได้ปัญญาที่ตรัสรู้ในสัจจะที่เป็นความจริงอันเป็นเหตุละกิเลสได้หมดสิ้น. ก็แปลว่ายังมีอาสวะอยู่. เมื่อยังมีอาสวะอยู่ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์. แม้จะได้ศีลได้สมาธิหรือได้ปัญญาอย่างสามัญที่ยังตัดกิเลสไม่ได้ ครอบงำบรรดากิเลสอย่างกลางอย่างหยาบไว้ได้ แต่ว่ายังละที่เป็นอาสวะไม่ได้ ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์. จะต้องละกิเลสที่เป็นอาสวะได้ที่เรียกว่า ขีณาสวะ ผู้มีอาสวะคือกิเลสที่ดองจิตสันดานได้สิ้นแล้ว จึงจะเป็นพระอรหันต์ผู้เสร็จกิจในพุทธศาสนา.

อวิชชาเกิดเพราะอาสวะ อาสวะเกิดเพราะอวิชชา

ท่านพระสารีบุตรท่านได้แสดงข้ออาสวะนี้เพิ่มจากปฏิจจสมุปบาท. ในปฏิจจสมุป-บาทนั้นที่สุดแค่อวิชชา. แต่ท่านพระสารีบุตรก็ยังได้แสดงต่อไปว่า เหตุที่ให้เกิดอวิชชาก็คืออาสวะ. เพราะอาสวะเกิดอวิชชาจึงเกิด. แต่ต่อจากนั้นท่านก็ต้องแสดงกลับไปอีกว่าอาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา คือเพราะอวิชชาเกิดอาสวะจึงเกิด. ก็วนกลับมาหาอวิชชาอีกนั่นเอง. การที่ท่านแสดงอาสวะเพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่งนี้ก็มิใช่ว่าจะเป็นการแสดงที่เกินเลยอาจารย์คือพระพุทธเจ้าไป เพราะว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้านั้นซึ่งมีแสดงว่า ทรงได้ญาณที่ระลึกถึงชาติในหนหลังได้ในปฐมยามของราตรีที่ตรัสรู้ ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ในจุติความเคลื่อน อุปบัติความเข้าถึงภพชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมในมัชฌิมยาม ทรงได้อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะทั้งหลาย ในปัจฉิมยามของราตรี. เมื่อทรงได้อาสวักขยญาณจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า. และ**อาสวัก-ขยญาณนั้นก็คือความหยั่งรู้ในอริยสัจ ๒ สาย** ที่ตรัสแสดงเอาไว้เอง.

สายที่ ๑ ก็คือญาณหยั่งรู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. นี้เป็นอริยสัจสายที่ ๑.

อริยสัจสายที่ ๒ ก็คือญาณความหยั่งรู้ในอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในเหตุเกิดอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในความดับอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้เองดั่งนี้. เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงได้นำอาสวะมาแสดง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๔ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๙
ความรู้จักอาสวะ (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

วิชชา วิมุตติเกิดจากจิตตภาวนา

ได้แสดงข้อสัมมาทิฏฐิตามเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรแก่ภิกษุทั้งหลายมาโดยลำดับ จนถึงหมวดอาสวะ และก็ได้แสดงข้ออาสวะกับข้ออนุสัยมาแล้ว จะได้แสดงเพิ่มเติมถึงความเกิดขึ้นของอาสวอนุสัยตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้จากพระสูตร. เพราะว่าอาสวอนุสัยนี้เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่หมักหมมดองจิตสันดานที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานของสัตว์บุคคลทั้งหลาย เราทั้งหลายได้ทราบก็เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้. ความตรัสรู้ของพระองค์ได้เจาะแทงลงไปถึงอาสวอนุสัย ละถอนกำจัดอาสวอนุสัยได้หมดสิ้นด้วยพระปัญญาพร้อมทั้งมรรคข้ออื่น ๆ ประกอบกันเป็นมรรคสามัคคี กำจัดอาสวอนุสัยให้หมดสิ้นไป จิตของพระองค์จึงบรรลุถึงวิสังขารคือนิพพาน สิ้นปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง สิ้นตัณหาอันเป็นสมุทัยแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง. จิตนี้พระองค์ได้ตรัสบอกไว้ว่าปภัสสรคือผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปเพราะกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา แต่ว่าเมื่อบุคคลได้สดับธรรมะที่ทรงสั่งสอน ทำจิตตภาวนาคืออบรมจิตตามที่ทรงสั่งสอนด้วยมรรคมีองค์ ๘ ย่อลงก็เป็นศีลสมาธิปัญญา จิตก็จะวิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาเป็นจิตที่ประกอบด้วยวิชชาคือความรู้อันตรงกันข้ามกับอวิชชา วิมุตติคือความหลุดพ้นอันตรงกันข้ามกับอุปาทานคือความยึดถือ.

อนุสัยกิเลสเกิดจากเวทนา

พิจารณาดูตามกระแสพระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงไว้นี้ ก็ย่อมจะเห็นได้ว่า จิตนี้แม้เป็นธรรมชาติที่ปภัสสรคือผุดผ่อง แต่เมื่อยังมิได้ปฏิบัติทำจิตตภาวนาอบรมจิต จิตนี้ก็

ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง แม้จิตนี้จะเป็นธาตุรู้ แต่ก็ยังเป็นรู้ผิดรู้หลง จึงยังมี *อุปาทาน* คือความยึดถือ.

และเมื่ออายตนะภายนอกอายตนะภายในประจวบกัน ซึ่งเป็นไปตามธรรมดาของกายและใจอันนี้หรือของนามรูปอันนี้ ก็ย่อมเกิด

จักขุวิญญาณ ความรู้ทางจักษุ คือเห็นรูป

โสตวิญญาณ ความรู้ทางหู คือได้ยินเสียง

ฆานวิญญาณ ทราบกลิ่นทางจมูก

ชิวหาวิญญาณ ทราบรสทางลิ้น

กายวิญญาณ ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย

มโนวิญญาณ ทราบเรื่องราวที่รู้ที่คิดทางมโนคือใจ.

และเมื่ออายตนะภายในตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ อายตนะภายนอกคือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราวที่รู้ที่คิดทางใจกับวิญญาณดังกล่าวทั้ง ๓ อย่างนี้มาประชุมกันเข้า ก็เป็น **สัมผัสหรือผัสสะ** คือความกระทบ.

และเพราะสัมผัสคือความกระทบก็หมายถึงความกระทบจิตนี้เอง จึงเกิด **เวทนา** คือความรู้เป็นสุขรู้เป็นทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางกายทางใจ ดังที่ทุก ๆ คนได้มีเวทนากันอยู่เป็นประจำ เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้างทางกายทางใจ.

ราคานุสัยเกิดจากสุขเวทนา

และเมื่อได้พบกับ **สุขเวทนา** เวทนาที่เป็นสุข ก็ย่อมจะมีความติดใจยินดีในสุข. เมื่อเป็นดั่งนี้ ราคะคือความติดใจยินดีในสุขนี้ก็ตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต เรียกว่า **ราคานุสัย** อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตคือราคะความติดใจยินดี. แม้ว่าสุขเวทนานั้นจะหายไปแล้ว แต่ว่าราคานุสัยก็ยังตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต.

ปฏิฆานุสัยเกิดจากทุกขเวทนา

เมื่อพบกับ **ทุกขเวทนา** เวทนาที่เป็นทุกข์ ก็เกิดความทุกข์เดือดร้อนอย่างแรง ก็ดีอกชกหัวต่าง ๆ. ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งนั้นก็ตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต เป็น **ปฏิฆานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตคือปฏิฆะความกระทบกระทั่ง. แม้ว่าทุกขเวทนานั้นจะสงบไปแล้ว แต่ปฏิฆานุสัยก็ยังนอนเนื่องอยู่ในจิต.

อวิชชานุสัยเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา

เมื่อพบกับ **เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข** ก็มิได้พิจารณาให้รู้จักความเกิดขึ้น ความดับไป ความน่าพอใจ ความไม่น่าพอใจ และการที่จะนำจิตแล่นออกไปได้. นี้ก็เป็นอวิชชา. ก็นอนจมนอนเนื่องอยู่ในจิต เป็น **อวิชชานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต คือ อวิชชาคือตัวที่ไม่รู้. แม้ว่าเวทนาที่เป็นกลาง ๆ นั้นจะสงบไปแล้ว แต่อวิชชานุสัยนี้ก็ยังนอนเนื่องอยู่ในจิตเป็นตะกอนอยู่ในจิต.

ซึ่งโดยปกติทุกคนก็จะไม่รู้สึกว่ามีอนุสัยเหล่านี้อยู่ในจิต. ยิ่งผู้ที่ปฏิบัติธรรมะได้ศีล ได้สมาธิได้ปัญญา แต่ยังไม่เป็นมรรคกำจัดกิเลสได้ อนุสัยเหล่านี้ก็ยิ่งไม่ปรากฏ. แต่ก็ยังมีอยู่ยังนอนเนื่องอยู่ในจิต นอนจมอยู่ในจิต เป็นตะกอนอยู่ในจิตดังที่เปรียบไว้แล้วว่า เหมือนอย่างตะกอนนอนก้นตุ่ม ไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำในตุ่มก็ดูใสสะอาด แต่อันที่จริงนั้น ไม่ใช่เป็นน้ำบริสุทธิ์สิ้นเชิง เพราะยังมีตะกอนนอนจมอยู่ก้นตุ่ม. นี่คืออนุสัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพบ.

ได้ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งถึงความบังเกิดขึ้นของอนุสัยดั่งนี้ ว่าอาศัยเวทนานี้เอง. หรือว่ากล่าวให้หมดก็คือว่าอาศัยอายตนะภายนอกภายในของบุคคลที่ประจวบกันเกิดวิญญาณ และทั้ง ๓ นี้ก็มาประชุมกันเป็นสัมผัสหรือผัสสะ ก็เป็นเหตุให้เกิดเวทนา. เมื่อเกิดเวทนาก็เป็นเหตุให้เกิดราคะบ้าง คือจิตใจยินดีในสุข ปฏิฆะบ้าง คือว่าหงุดหงิดในทุกข์ อวิชชาบ้าง คือไม่รู้ในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. ราคะ ปฏิฆะ อวิชชาเหล่านี้ก็ตกเป็นตะกอนนอนจมอยู่ในจิต เป็นราคานุสัยบ้าง ปฏิฆานุสัยบ้าง อวิชชานุสัยบ้าง ดังกล่าว. และเมื่อได้ประสบเวทนากันอยู่เป็นประจำ และก็มีความติดใจยินดีในสุขกันอยู่เป็นประจำ หงุดหงิดขัดเคืองในทุกข์อยู่เป็นประจำ ไม่รู้อยู่ในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ อยู่เป็นประจำ ราคะ ปฏิฆะ อวิชชาที่บังเกิดขึ้นใหม่ ๆ อยู่ทุกวี่ทุกวันทุกเวลาเหล่านี้ก็นอนจมลงไปในจิต นอนเนื่องอยู่ในจิตเป็นอนุสัยเพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอ. ก็แปลว่าตะกอนก้นตุ่มนั้นก็มากขึ้นมากขึ้น แต่เมื่อไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำในตุ่มก็ดูยังใส.

ตรัสสอนให้มีอินทรียสังวร

ส่วนอาสวะนั้นก็มีตรัสแสดงไว้ในข้อที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติใน **อินทรียสังวร** ความสำรวมอินทรีย์ คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ. ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า

เห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู สูดกลิ่นอะไรทางจมูก

ลิ้มรสอะไรทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้องอะไรทางกาย คิดหรือรู้เรื่องอะไรทางมโนคือใจ ก็ไม่ยึดถือโดยนิมิต คือไม่ยึดถือทั้งหมดว่างามหรือไม่งาม น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ ไม่ยึดถือโดยอนุพยัญชนะ คือเลือกแต่บางส่วนว่างามหรือไม่งาม น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ อภิชฌาคือความยินดี โทมนัสคือความยินร้าย บาปอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมไหลเข้ามาสู่จิตเพราะเหตุที่มิได้สำรวมมิได้รักษาอินทรีย์ คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจเหล่านี้. เพราะตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจเหล่านี้อันใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติรักษาอินทรีย์คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจเหล่านี้ไว้ มิให้ยึดถือดั่งนั้น มิให้ความยินดีความยินร้าย บาปอกุศลธรรมทั้งหลายไหลเข้ามาสู่ใจอย่างนั้น. ปฏิบัติดังนี้เรียกว่า อินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์.

ตามพระพุทธภาษิตนี้ตรัสเรื่องอินทรียสังวร และก็ย่อมส่องความถึงว่าหากไม่มีอินทรียสังวรก็ย่อมจะยึดถือย่อมจะยินดียินร้ายย่อมจะมีบาปอกุศลธรรมทั้งหลายไหลเข้ามาสู่จิต เพราะเหตุที่ยึดถือและยินดียินร้ายดังกล่าว หรือเพราะเหตุที่มิได้รักษามิได้สำรวมระวังอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจดังกล่าว. บุคคลโดยมากย่อมหย่อนต่อการรักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ หรือว่าโดยปกติย่อมไม่รักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้. เมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยินอะไรทางหู ตลอดจนถึงคิดถึงเรื่องอะไรทางมโนคือใจย่อมจะยึดถือสิ่งที่ได้เห็นสิ่งที่ได้ยินตลอดจนสิ่งที่คิดเป็นต้นนั้น ยึดถือทั้งหมดหรือว่ายึดถือบางอย่างบางส่วน ว่างามบ้าง ไม่งามบ้าง น่าชอบใจบ้าง ไม่น่าชอบใจบ้าง. และเมื่อเป็นดั่งนี้ จึงเกิดความยินดีความยินร้าย เกิดบาปอกุศลธรรมทั้งหลายไหลลงสู่จิต ไหลเข้าสู่จิต. ก็ไหลเข้ามาทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจนี้เอง. สิ่งที่ไหลเข้ามาสู่จิตก็มาหมักหมมดองจิตสันดานอยู่ เป็น

กามาสวะ อาสวะสิ่งที่ไหลมาดองจิตสันดานคือกาม ความใคร่

ภวาสวะ อาสวะคือภพความเป็นเราเป็นของเรา

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ไม่รู้

แม้อาสวะเหล่านี้ก็ไหลเข้ามาจากตาหูเป็นต้นดังกล่าว ซึ่งเมื่อเห็นอะไรได้ยินอะไรเป็นต้น ก็เกิดความใคร่ความยินดีก็คือกามนั่นเอง และยึดถือ ก็ยึดถือเป็นตัวเรา เป็นของเรา ก็เป็นภพ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาสวะคือภพ. และแม้เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ได้พิจารณาให้รู้จัก

ความเกิดความดับเป็นต้น ก็เป็นอวิชชาคือไม่รู้. แม้ว่าการเห็นการยึดถือความยินดีความยินร้ายเป็นต้นนั้นจะผ่านไปแล้วสงบไปแล้ว แต่ก็ยังตกตะกอนลงมาเป็นอาสวะ มาดองมาหมักหมมจิตสันดานเป็นกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะอยู่. เพราะฉะนั้น ความบังเกิดขึ้นของอาสวะนั้นจึงบังเกิดขึ้น ดั่งนี้

อนุสัย ๔

และใน **สัมมาทิฏฐิสูตร** ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงรวมกันไว้ว่า

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ มีความเห็นตรง ย่อมจะทำให้ประกอบด้วยความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในธรรมะ นำมาสู่พระสัทธรรม คือพระธรรมวินัยนี้ จะละราคานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตคือราคะ จะถอนปฏิฆานุสัย จะบรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง จะถอนทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือทิฏฐิมานะว่าเรามีเราเป็น จะละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น จะกระทำทุกข์ให้สิ้นสุดไปได้ในปัจจุบัน.

เพราะฉะนั้น ก็เท่ากับท่านแสดงอนุสัยไว้เป็น ๔ คือ **ราคะ ปฏิฆะ** และ**อัสมิทิฏฐิมานานุสัย** เรียกสั้นก็คือภวานุสัยนั่นเอง แต่ท่านไม่เรียกว่าภวานุสัย เรียกอย่างเต็มที่ว่าทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือทิฏฐิมานะ ความเห็นยึดถือว่าเรามีเราเป็น ก็ตัวภพนั้นแหละดังที่กล่าว และ ***อวิชชา.*** ก็เป็นอันว่าท่านนำเอาอาสวะกับอนุสัยที่แยกเอาไว้นี้มารวมกันเข้า. แต่แม้ว่าจะไม่รวมกันเข้า แยกออกเป็น ๒ หมวด ข้อที่ ๒ ของหมวดทั้ง ๒ นั้นจะต่างกัน คือเป็นภวาสวะกับเป็นปฏิฆานุสัย แต่ก็มีความที่เนื่องถึงกันสัมพันธ์กัน ดั่งที่ได้อธิบายแล้ว ก็นับว่าเป็นอันเดียวกันได้. แต่เมื่อแยกแสดงได้เป็น ๔ ก็เป็นอันว่าครบถ้วน คือ *เป็นราคะหรือกามหนึ่ง เป็นปฏิฆะหนึ่ง เป็นภพหรืออัสมิทิฏฐิมานะหนึ่ง เป็นอวิชชาหนึ่ง.* เป็นตัวกิเลสที่นอนเนื่องหรือนอนจมหมักหมมดองจิตสันดานอยู่.

รู้จักจิตส่วนลึกอันเป็นที่ตั้งของอาสวอนุสัย

ก็เพราะเหตุที่จิตนี้ที่ยังไม่มีจิตตภาวนา แม้เป็นธรรมชาติที่ปภัสสร แต่ก็ยังมีอวิชชา. เมื่อมีวิชชาก็ยังมีอุปาทาน. เพราะฉะนั้น เมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันเกิดวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา. จึงยังมียินดีมียินร้าย ยังมีหลงไม่รู้. และแม้ว่าความประสบทางตาหูเป็นต้น ความยินดียินร้าย หลงไม่รู้ที่บังเกิดขึ้นจะสงบไปเป็นคราว ๆ

แต่ก็ยังนอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตดองเป็นอาสวะ นอนเนื่องเป็นอนุสัย และก็เพิ่มพูนขึ้นอยู่เสมอ. ต่อเมื่อได้ปฏิบัติในอินทรียสังวรและได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือ ในมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา รักษาอินทรีย์ รักษาจิต มิให้ยึดถือยินดียินร้าย หลงไม่รู้ในเวลาที่ประสบเรื่องประสบอารมณ์ต่าง ๆ ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจอยู่ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ไม่เพิ่มราคะอนุสัย และเมื่อศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัตินี้ลึกซึ้งลงไปจนถึงรู้ถึงตัวอาสวอนุสัย คือลึกซึ้งลงไปถึงจิตส่วนลึกอันเป็นที่ตั้งของอาสวอนุสัย ก็จะกำจัดอาสวอนุสัยได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง นั่นแหละจิตนี้จึงเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ พร้อมทั้งปภัสสรคือผุดผ่อง ประกอบด้วยวิชชาวิมุตติ อยู่กับวิชชาวิมุตติตลอดเวลา. ดั่งที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า

ตถาคตคือพระพุทธเจ้าทรงอยู่ด้วยวิชชาวิมุตติ ทรงมีวิชชาวิมุตติเป็นธรรมะเครื่องอยู่.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๐ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๐

สรุปสัมมาทิฏฐิ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนพระเถราธิบาย

ได้แสดงข้อสัมมาทิฏฐิตามเถราธิบายแห่งท่านพระสารีบุตรมาโดยลำดับ และได้แสดงอธิบายแต่ละข้อ. จะได้กล่าวสรุปข้อที่ได้แสดงอธิบายแล้วตั้งแต่ต้นจนจบสักครั้งหนึ่ง และจะได้แจ้งว่าข้อใดที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว และข้อใดที่จะแสดงอธิบายต่อไป. ท่านพระสารีบุตรได้ประทานเถราธิบายข้อสัมมาทิฏฐิแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ที่ได้กราบเรียนถามท่าน และเมื่อท่านได้แสดงอธิบายหมวดหนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ถามต่อไป. ท่านก็แสดงต่อไปอีกโดยลำดับ.

และ**หลักในการตั้งอธิบายของท่านก็ตั้งหลักอธิบายตามหลักแห่งอริยสัจทั้ง ๔** นั้นแหละ จับตั้งต้นแต่แสดงอธิบายว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็ได้แก่ความเห็นตรงถูกต้อง ซึ่งทำให้ผู้มีสัมมาทิฏฐิได้ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือพระธรรมวินัยนี้ ก็ได้แก่ รู้จัก*อกุศล* รู้จักอกุศลมูล มูลรากของอกุศล รู้จัก*กุศล* รู้จักกุศลมูล มูลรากของกุศล รู้จัก*อาหาร* รู้จักสมุทัย เหตุเกิดแห่งอาหาร รู้จักนิโรธ ความดับอาหาร รู้จักมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร รู้จัก*ทุกข์* รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธ ความดับทุกข์ รู้จักมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ต่อจากนี้ **ท่านก็แสดงอธิบายไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นย้อนหลังขึ้นมา คือท่านแสดงอธิบายว่า สัมมาทิฏฐิก็ได้แก่รู้จักชรามรณะ รู้จักสมุทัยเหตุเกิดชรามรณะ รู้จักความดับชรามรณะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ.

และท่านก็ได้แสดงว่า *เหตุเกิดชรามรณะ* ก็คือ **ชาติ.** ท่านจึงแสดงต่อไปว่า รู้จัก

ชาติคือความเกิด รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดชาติ รู้จักความดับชาติ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติ.

สมุทัยคือเหตุเกิดแห่งชาตินั้น ก็ได้แก่ **ภพ.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักภพ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดภพ รู้จักความดับภพ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับภพ.

และ*สมุทัยคือเหตุเกิดแห่งภพ* นั้น ก็ได้แก่ **อุปาทาน** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักอุปาทาน รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน.

ก็ *สมุทัยเหตุให้เกิดอุปาทาน* นั้น ก็ได้แก่ **ตัณหา.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักตัณหา รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดตัณหา รู้จักความดับตัณหา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดตัณหา* ก็ได้แก่ **เวทนา.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักเวทนา รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดเวทนา รู้จักความดับเวทนา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนา.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดเวทนา* ก็ได้แก่ **สัมผัสหรือผัสสะ**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักผัสสะ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดผัสสะ รู้จักความดับผัสสะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับผัสสะ.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดผัสสะ* ก็ได้แก่ **สฬายตนะ.** คืออายตนะทั้ง ๖. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักอายตนะทั้ง ๖ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอายตนะทั้ง ๖ รู้จักความดับอายตนะทั้ง ๖ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะทั้ง ๖.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดอายตนะทั้ง* ๖ ก็คือ **นามรูป.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักนามรูป รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดนามรูป รู้จักความดับนามรูป รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูป.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดนามรูป* ก็ได้แก่ **วิญญาณ.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักวิญญาณ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดวิญญาณ รู้จักความดับวิญญาณ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาณ.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดวิญญาณ* ก็ได้แก่ **สังขาร.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักสังขาร รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดสังขาร รู้จักความดับสังขาร รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขาร.

ก็ *สมุทัยคือเหตุให้เกิดสังขาร* ก็ได้แก่ **อวิชชา.** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักอวิชชา รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอวิชชา รู้จักความดับอวิชชา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา.

อวิชชาและอาสวะเป็นที่สิ้นสุดของสายเกิดทุกข์

ก็ปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเอาไว้ก็สิ้นสุดลงแค่อวิชชานี้. แต่ท่านพระสารีบุตรเมื่อท่านได้แจกออกเป็น ๔ ในหมวดอวิชชาข้อ ๒ คือ **เหตุเกิดอวิชชา** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า *เหตุเกิดอวิชชานั้นก็ได้แก่อาสวะ.* ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่ารู้จักอาสวะ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะ รู้จักความดับอาสวะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ.

และเมื่อท่านได้แสดงว่า **สมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะ** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่าอวิชชานั่นเอง. *เพราะอวิชชาเกิดอาสวะก็เกิด.*

ก็เป็นอันว่าวนมาหาอวิชชาอีก. และเมื่อวนมาหาอวิชชาอีกดังนี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้แสดงอธิบาย แม้ว่าจะเพิ่มอาสวะว่าเป็นเหตุเกิดอวิชชา แต่เมื่อท่านแสดงเหตุเกิดอาสวะ ท่านก็เอาอวิชชาอีกนั่นแหละมาเป็นเหตุเกิดอาสวะ. ก็วนมาหาอวิชชาอีก. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าก็ยุติลงที่อวิชชา. เป็นแต่เพียงว่าอวิชชานั้นเกิดขึ้น ก็เพราะอาสวะเกิดขึ้น และอาสวะจะเกิดขึ้นก็เพราะอวิชชาเกิดขึ้นอีกนั่นแหละ. ก็เป็นอันว่าอวิชชามีก็เพราะอาสวะ อาสวะมีก็เพราะอวิชชา. จึงเป็นอันว่าวนกันอยู่ตรงนี้. จึงยุติกันอยู่ตรงนี้ อาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา อวิชชาเกิดก็เพราะอาสวะ. อาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา อวิชชาเกิดก็เพราะอาสวะ ก็เป็นอันว่าสิ้นสุดอยู่แค่นี้ เพราะถ้าไม่สิ้นสุดลงแค่นี้ ก็จะแล่นออกไปนอกทาง.

ยกชาติชรามรณะเป็นที่ตั้งในทุกขสัจจะ

เพราะฉะนั้น อวิชชาและอาสวะนี้จึงนับว่าเป็นที่สิ้นสุดของสายเกิดทุกข์ ซึ่งเมื่อสาวขึ้นมา คือสาวผลหาเหตุขึ้นมา เมื่อจับอริยสัจทั้ง ๔ เป็นหลัก ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ และมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็นอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงทั่วไป และทุกข์นั้นก็ได้ทรงชี้เอาว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดั่งที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า

ชาติปิ ทุกฺขา ความเกิดเป็นทุกข์

ชราปิ ทุกฺขา ความแก่เป็นทุกข์

มรณมฺปิ ทุกฺขํ ความตายเป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้นท่านจึงจับมาชี้แจงในทุกขสัจจะนี่แหละขึ้นเป็นที่ตั้ง คือยกเอาชาติชรา

มรณะเป็นที่ตั้ง โดยที่จับแสดงอธิบายเพื่อให้เกิดปัญญา รู้จักอริยสัจทั้ง ๔ นี้โดยพิสดาร คือจับเอาชรามรณะความแก่ความตายขึ้นมาแยกออกไปเป็นอีก ๔ ข้อ ก็เป็นอริยสัจ ๔ ในข้อชรามรณะ โดยที่ให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาให้ได้สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง คือรู้จักชรามรณะ รู้จักเหตุเกิดชรามรณะ รู้จักความดับชรามรณะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ เอาอริยสัจ ๔ กันแค่นี้ก่อน. แล้วท่านก็ชี้ว่าชรามรณะคืออะไร เหตุเกิดชรามรณะคืออะไร. ก็คือชาติความเกิดดับชรามรณะก็คือ ดับชาติ ความเกิด. เมื่อดับชาติความเกิดได้ก็ดับชรามรณะได้. ทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ในที่นี้จึงได้แสดงอธิบายในอริยสัจ ๔ ที่ท่านจำแนกออกโดยละเอียดดั่งนี้ ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงเอาไว้ตามที่ได้ทรงพิจารณา. คือได้แสดงอธิบายเฉพาะข้อที่ ๑ ของแต่ละหมวดว่า ชรามรณะคืออะไร ชาติคืออะไร ภพคืออะไร อุปาทานคืออะไร ตัณหาคืออะไร เวทนาคืออะไร ผัสสะคืออะไร อายตนะ ๖ คืออะไร นามรูปคืออะไร วิญญาณคืออะไร สังขารคืออะไร อวิชชาคืออะไร อาสวะคืออะไร คือแสดงอธิบายในข้อที่ ๑ มาโดยลำดับ.

จับอธิบายเหตุเกิดของแต่ละข้อ

ส่วนข้อที่ ๒ ของแต่ละหมวดนั้นคือเหตุเกิดของแต่ละข้อ. เหตุเกิดของชรามรณะก็คือชาติ เรื่อยขึ้นมาจนถึงเหตุเกิดของอวิชชาก็คืออาสวะ เหตุเกิดของอาสวะก็คืออวิชชา. เป็นเหตุเกิดกันอย่างไร ในข้อนี้ยังมิได้อธิบาย. เพราะฉะนั้น จึงจะจับอธิบายในข้อที่ ๒ นี้ว่าเป็นเหตุเกิดกันอย่างไร จับตั้งแต่อวิชชาเป็นเหตุเกิดอาสวะอย่างไร อาสวะเป็นเหตุเกิดอวิชชาอย่างไร เรื่อยมาจนถึงชาติเป็นเหตุเกิดแห่งชรามรณะอย่างไร.

สำหรับ **อวิชชา** นั้นก็ได้แสดงอธิบายแล้ว. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายไว้ก็ได้แก่ ไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้จักนิโรธ ความดับทุกข์ ไม่รู้จักมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ท่านแสดงไว้ก็คืออวิชชา ๔. แต่ในที่อื่นได้มีแสดงไว้เป็น **อวิชชา ๘** คือเพิ่มขึ้นอีก ๔ ข้อ ได้แก่ ไม่รู้เงื่อนต้น ไม่รู้เงื่อนปลาย ไม่รู้ทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

อีกนัยหนึ่ง คือไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งก็ได้แสดงอธิบายแล้ว.

อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกาลเวลา

แต่ในที่นี้ก็จะได้เพิ่มเติมในแนวอธิบายที่เกี่ยวกับกาลเวลาอีกปริยายคือทางอันหนึ่ง ที่ว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต. กาลเวลาที่ไม่รู้จักดั่งนี้ ก็ทำให้ไม่รู้จักทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ด้วย ก็เพราะว่าสภาพที่จริงคือทุกข์นั้น ที่พระพุทธ-เจ้าได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ว่า ชาติ ความเกิด เป็นทุกข์ ชราความแก่ เป็นทุกข์ มรณะ ความตาย เป็นทุกข์ จนถึงกล่าวโดยย่อ ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ และข้อที่เป็นทุกข์นี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ โดยปริยายคือแนวทางอธิบายต่าง ๆ เป็นอันมาก. ที่เป็น **พหุลานุสาสนี** คือคำสั่งสอนเป็นอันมาก ดั่งที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ ก็ดั่งที่ได้ตรัสสอนไว้ว่า

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ *ไม่เที่ยง*

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ *เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน*

สังขารทั้งปวง *ไม่เที่ยง*

ธรรมทั้งปวงคือทั้งที่เป็นสังขารและทั้งที่เป็นวิสังขาร เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน

เป็น **ทไวลักษณะ** ลักษณะ ๒.

อีกนัยหนึ่งที่ตรัสแสดงไว้ก็เป็น **ไตรลักษณ์** *อนิจจะ* ไม่เที่ยง *ทุกขะ* เป็นทุกข์ *อนัตตา* มิใช่อัตตาตัวตน ก็เพื่อที่จะให้รู้จักทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั่นเอง อนิจจะคือไม่เที่ยง ก็คือต้องเกิดต้องดับไม่ยั่งยืน. อนัตตามิใช่อัตตาตัวตน ก็เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้. และหากว่าจะเติมทุกขะให้เป็นไตรลักษณ์ ก็เพราะตั้งอยู่คงที่มิได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป. เมื่อพิจารณาขันธ์ ๕ ซึ่งย่อลงเป็นนามรูปให้เห็นไตรลักษณ์ หรือทไวลักษณ์ ลักษณะ ๒ อนิจจะ อนัตตาบังเกิดขึ้น จึงจะเห็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์. แต่ว่าท่านแสดงไว้ว่า

เครื่องกำบังอนิจจตา ความไม่เที่ยง ก็คือสันตติความสืบต่อ

เครื่องกำบังทุกขตา ความเป็นทุกข์ ก็คือความสุข ความผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ

เครื่องกำบังอนัตตตา ความเป็นอนัตตา ก็คือความเป็นก้อนเป็นแท่ง.

เครื่องกำบังเหล่านี้ทำให้มองไม่เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา.

รู้จักความสืบต่อของกาลเวลา

จะยกตัวอย่างข้ออนิจจะไม่เที่ยง เครื่องกำบังก็คือสันตติ ความสืบต่อ ดังเช่นหายใจเข้า หายใจออกสืบต่อกันอยู่เสมอ ชีวิตจึงดำรงสืบต่อกันอยู่เสมอ จึงทำให้ไม่เห็นความดับ

เห็นความเกิดและความดำรงอยู่ความตั้งอยู่ ไม่เห็นความดับ. สันตติ คือความสืบต่อนี้ ก็คือความสืบต่อของอดีตปัจจุบันและอนาคตด้วย คือมองไม่เห็นอดีตมองไม่เห็นอนาคต และก็มองไม่เห็นปัจจุบัน. เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงรู้สึกเหมือนอย่างว่าเที่ยง รู้สึกเหมือนอย่างว่าขันธ์ ๕ นี้เที่ยง ชีวิตนี้เที่ยง เกิดตั้งอยู่แต่ไม่ดับ หรือว่าตั้งอยู่แต่ไม่ดับ. เมื่อเที่ยงตั้งอยู่ไม่ดับ ก็คือไม่มีอดีต และเมื่อไม่มีอดีตก็ไม่ต้องมีอนาคต มีปัจจุบันคือตั้งอยู่. มองไม่เห็นอดีตคือส่วนที่ดับ และก็มองไม่เห็นอนาคต คือส่วนที่เข้ามาสืบต่อและก็ไม่รู้จักปัจจุบัน เพราะมองเห็นเหมือนอย่างว่าเป็นปัจจุบัน คือตั้งอยู่อย่างไม่ดับ และไม่ดับก็ไม่ต้องเกิด ก็เหมือนอย่างไม่เห็นเกิด เหมือนอย่างคนเราทั้งหลายที่มีความรู้สึกกันอยู่ในชีวิต ในนามรูปที่ดำรงกันอยู่นี้ ว่ารู้สึกว่าเป็นอยู่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ เป็นความเที่ยงอยู่ ไม่ดับ เมื่อไม่ดับก็ไม่ต้องเกิดและไม่ต้องมีอนาคต. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันชื่อว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต.

มองเห็นความไม่เที่ยงหรือความเกิดดับ

เพราะอันที่จริงนั้นความเป็นไปของนามรูปของชีวิตนี้ มีเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เหมือนอย่างมีหายใจเข้าก็มีหายใจออกอยู่ตลอดเวลา มีเกิดดับอยู่ตลอดเวลา. รูปก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา. เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา. ดับก็เป็นอดีตไป. และเมื่อเป็นอดีตไป อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน เมื่อเป็นปัจจุบัน ปัจจุบันก็เป็นอดีตดับไป อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน. เพราะมีอนาคตเข้ามานี้แหละ จึงมีสันตติคือความสืบต่อ เหมือนอย่างว่ากลางวันกลางคืน กลางวันล่วงไป กลางคืนก็มา. ขณะที่ยังเป็นกลางวันอยู่ กลางคืนก็เป็นอนาคต และเมื่อกลางวันหมดไปกลางคืนมา กลางคืนก็มาเป็นปัจจุบัน และเมื่อกลางคืนหมดไป กลางวันซึ่งเป็นอนาคต รุ่งขึ้นก็มาเป็นปัจจุบัน. เพราะฉะนั้น เมื่อวานนี้ วันนี้ พรุ่งนี้ จึงวนเวียนสืบต่อกันอยู่ดั่งนี้. แต่ว่าเมื่อไม่คิด ก็ไม่รู้ว่าเป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบันกันอยู่ดั่งนี้. และเมื่อคิดจึงจะรู้และเมื่อรู้จึงจะรู้ว่านี่แหละคือตัวไม่เที่ยง เพราะอดีตนั้นก็คือที่ดับไป อนาคตก็คือว่าที่มาแทนส่วนที่ดับไปนั้น มาเป็นปัจจุบัน ปัจจุบันก็เป็นอดีตดับไป อนาคตก็เข้ามาแทน จึงมีสันตติคือความสืบต่อ. ถ้าความสืบต่อนี้สิ้นสุดเมื่อใด ความดับในที่สุดก็สิ้นสุดเมื่อนั้น ความดับในที่สุดก็ปรากฏเมื่อนั้น ดังจะพึงเห็นได้ว่าลมหายใจเข้าล่วงไปก็เป็นอดีต ลมหายใจเข้าใหม่ก็มาแทนซึ่งเป็นอนาคตก็เข้ามาแทนเป็นปัจจุบัน เมื่ออดีตอนาคตปัจจุบันยังมาสืบต่อกันอยู่ดังนี้ ชีวิตก็ยังดำรงอยู่ แต่เมื่อลมหายใจเข้าหรือลมหายใจออกซึ่งเป็นปัจจุบันแล้วก็เป็นอดีต แต่ไม่มีอนาคตเข้ามาทดแทน

สืบต่อ คือหยุดหายใจ ในที่สุดชีวิตก็สิ้นสุด นั่นคือว่าสันตติขาด. แต่คนเราที่ยังมีสันตติความสืบต่อกันอยู่ดั่งนี้ ก็เพราะว่ามีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบันนี่แหละสืบต่อกันอยู่ กาลเวลานี้เอง.

เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักอดีตรู้จักอนาคตรู้จักปัจจุบัน จึงจะมองเห็นความไม่เที่ยง คือเห็นว่าเกิดดับอยู่ตลอดเวลา. แต่เมื่อดับแล้วก็มีอนาคตเข้ามาทดแทน ไม่มีอนาคตเข้ามาทดแทนเมื่อใดก็สิ้นสุดเมื่อนั้น. เพราะฉะนั้น หากไม่รู้จักกาลเวลา ไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ก็เป็นอันว่าไม่รู้จักทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ มองไม่เห็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่อัตตาตัวตน. ต่อเมื่อรู้จักกาลเวลาดังที่กล่าวมานี้ จึงจะมองเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เป็นอดีตเป็นอนาคตเป็นปัจจุบันกันอยู่ตลอดเวลา. แต่ว่ามีอนาคตมาทดแทนมาเป็นปัจจุบัน ปัจจุบันเป็นอดีตไปแล้ว มีอนาคตมาเป็นปัจจุบันแทน จึงไม่สิ้นสุดยังสืบต่อกันอยู่. แต่อันที่จริงนั้นหาใช่ว่า เที่ยงคือหยุดอยู่เฉย ๆ ไม่เกิดดับเกิดดับอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นอดีตปัจจุบันอนาคตอยู่ตลอดเวลา ปัจจุบันก็เป็นอดีต อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน แล้วเป็นอดีต อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน แล้วเป็นอดีต. เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักอดีต อนาคต รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคตดั่งนี้ จึงเป็นอันมองเห็นอนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา มองเห็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ เป็นวิชชาขึ้นได้.

อวิชชาเป็นต้นเหตุสำคัญของอาสวะ

ฉะนั้น เมื่อยังมีอวิชชาอยู่ จึงยังมองไม่เห็น ***อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา*** *ยังยึดถือว่าเป็นของเที่ยงเป็นสุขและเป็นอัตตาตัวตน เป็นเราเป็นของเรา. เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงได้ก่ออาสวะขึ้นดังที่ได้แสดงถึงความเกิดอาสวอนุสัยมาแล้ว. เมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยินอะไรทางหูเป็นต้น จึงยึดถือเป็นตัวเราเป็นของเรา เกิดยินดียินร้าย เกิดอกุศลบาปธรรมทั้งหลายไหลเข้ามาดองจิตสันดานเป็นอาสวะ หรือว่าประสบเวทนาทั้งหลายก็ยินดียินร้าย ไม่รู้ ก็เป็นอนุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิต ก็เพราะอวิชชาคือไม่รู้ดั่งนี้. เมื่อไม่รู้ดั่งนี้ จึงยึดถือและก่ออาสวอนุสัยขึ้นในจิตใจ. เพราะฉะนั้น อวิชชานี้เองจึงเป็นต้นเหตุสำคัญที่ให้เกิดอาสวะ.*

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๑ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๑

ปฏิจจสมุปบาท ข้ออาสวะ อวิชชา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรในข้อสัมมาทิฏฐิมาโดยลำดับ จนถึงในข้อสุดท้ายซึ่งได้แสดงอธิบายข้อว่า เพราะอวิชชาเกิดขึ้นจึงเกิดอาสวะ และท่านก็ได้แสดงเหตุผลของธรรมะที่เป็นเหตุเกิดสืบเนื่องกันไปเหมือนดังลูกโซ่. โดยเฉพาะในข้อสุดท้ายนี้ เมื่อแสดงว่าเพราะอวิชชาเกิดขึ้นจึงเกิดอาสวะ และเมื่อแสดงถึงเหตุปัจจัยที่สืบกันไปเหมือนดังลูกโซ่ ก็แสดงต่อไปว่า เพราะอาสวะเกิด จึงเกิดอวิชชา. ก็เป็นอันว่าในหมวดสุดท้ายนี้อันเป็นยอดของปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จึงต่างเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน อันได้แก่ **อวิชชาและอาสวะ** หรือ **อาสวะและอวิชชา.**

เมื่อท่านแสดงถึงอวิชชา ก็จะต้องมีปัญหาว่า *เพราะอะไรเกิดจึงเกิดอวิชชา* ท่านจึงแสดงว่า **เพราะอาสวะเกิดจึงเกิดอวิชชา**

และก็มีปัญหาต่อไปอีกว่า *เพราะอะไรเกิดจึงเกิดอาสวะ.* ท่านจึงแสดงว่า **เพราะอวิชชาเกิดจึงเกิดอาสวะ.**

ก็เป็นอันว่าอาสวะกับอวิชชานี้เป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน อันนับว่าเป็นเหตุปัจจัยสุดท้ายที่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ จึงไม่มีเหตุปัจจัยที่จะแสดงสืบต่อขึ้นไปอีก. และก็ได้แสดงอธิบายแล้วว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดอาสวะ หรือเพราะอวิชชาบังเกิดขึ้นจึงเกิดอาสวะ. จึงจะได้แสดงในทางที่กลับกันอีกครั้งหนึ่งว่า เพราะอาสวะเกิดจึงเกิดอวิชชา หรือเพราะมีอาสวะจึงมีอวิชชาบังเกิดขึ้น.

จิตไม่มีสรีระสัณฐาน

ในข้อนี้ก็พึงทำความเข้าใจไว้ก่อนข้อหนึ่งว่า บรรดาเหตุปัจจัยเหล่านี้ เหตุปัจจัยที่สุดยอดคืออวิชชากับอาสวะหรืออาสวะกับอวิชชา. และเหตุปัจจัยที่สืบต่อกันไป รวมว่า

ทั้งหมดย่อมเป็นสิ่งที่เกิดได้เพิ่มเติมได้ และเป็นสิ่งที่ดับได้ จิตวิมุตติหลุดพ้นจากเหตุปัจจัยเหล่านี้ได้. ทั้งนี้ก็เพราะว่าเหตุปัจจัยเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต. เนื้อแท้หรือธรรมชาติของจิตนั้นเป็นสิ่งที่ปภัสสรคือผุดผ่อง และเป็นธาตุรู้ที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้. และจิตนี้ไม่มีสรีระสัณฐานเหมือนอย่างกาย แต่มีกายนี้เป็นที่อาศัย ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

อสรีรํ ไม่มีสรีระคือไม่มีร่างกาย ไม่ใช่วัตถุ.

คูหาสยํ มีคูหาคือถ้ำเป็นที่อาศัย.

คูหาคือถ้ำนี้ พระอาจารย์ได้แสดงอธิบายคลุม ๆ ว่ากาย คือมีกายนี้เป็นที่อาศัย. เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงมีกายและจิตซึ่งอาศัยกันอยู่. กายนั้นเป็นวัตถุประกอบด้วยธาตุที่เป็นวัตถุทั้งหลาย. ที่แสดงไว้ก็คือว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ซึ่งหมายถึงว่า

ส่วนที่แข้นแข็งในกายนี้ก็เรียกว่า **ธาตุดิน**

ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลก็เรียกว่า **ธาตุน้ำ**

ส่วนที่อบอุ่นก็เรียกว่า **ธาตุไฟ**

ส่วนที่พัดไหวก็เรียกว่า **ธาตุลม.**

และในบางพระสูตรยังเติมอีก ๑ ธาตุ คือ **อากาศธาตุ** ช่องว่าง คือบรรดาช่องว่างทั้งหลายในกายอันนี้ก็เรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุคือช่องว่าง เป็นธาตุ ๕.

แต่โดยมากแสดงไว้เพียงธาตุ ๔ เพราะอากาศธาตุคือช่องว่างนั้นไม่ใช่วัตถุ แต่ว่าเติมขึ้นอีกก็เพราะว่า ในกายนี้เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป ย่อมมีอากาศธาตุ คือช่องว่างอยู่เป็นอันมาก เช่น ช่องตา ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก และช่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตลอดจนถึงทุกขุมขน. และช่องว่างเหล่านี้เองทำให้แบ่งขอบเขตของอวัยวะร่างกายเป็นส่วน ๆ ออกไปได้ เช่นว่านิ้วทั้ง ๕ ของบุคคลมีช่องว่างอยู่ในระหว่างจึงได้แบ่งออกได้เป็น ๕ นิ้ว. ถ้าไม่มีช่องว่างอยู่ในระหว่างก็จะต้องรวมกันเป็นพืดแบ่งออกเป็น ๕ นิ้วไม่ได้. ร่างกายเช่นแขนทั้ง ๒ ขาทั้ง ๒ และทุกส่วนก็ต้องมีช่องว่างอยู่ในระหว่าง ๆ ทั้งนั้น จึงแบ่งออกได้เป็นส่วน ๆ ตลอดจนถึงอวัยวะภายใน เช่น เส้นเอ็น ตับ ปอด หัวใจ เป็นต้น ต่างก็มีช่องว่างในระหว่าง ๆ จึงทำให้แบ่งออกเป็นส่วน ๆ ไปได้. และบรรดาช่องว่างในร่างกายอันนี้มีมาก จนถึงมีผู้ศึกษาวิทยาการในปัจจุบัน ได้แสดงว่าร่างกายอันนี้ถ้ายุบรวมเข้า ไม่ให้มีช่องว่างเลยแม้แต่น้อย ร่างกายของทุก ๆ คนที่ใหญ่โตอยู่เท่านี้จะเหลือเล็กนิดเดียว อย่างเช่นขนาดปลายไม้ขีด. มีท่านหนึ่งแสดงว่าอย่างนี้ แต่ว่าที่ใหญ่โตปรากฏเป็นอาการต่าง ๆ ๓๑ หรือ ๓๒ เป็นต้น ก็เพราะมีช่องว่างอยู่เป็นอันมาก

เพราะฉะนั้น ในบางพระสูตรจึงได้ยกขึ้นเป็นอีกธาตุอันหนึ่ง เรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุคือช่องว่าง. นี้เป็นส่วนกายซึ่งมีสรีระ รูปร่างสัณฐานทรวดทรง.

จิตเป็นธาตุรู้

แต่ว่าจิตไม่มีสรีระสัณฐานเหมือนอย่างกาย แต่ว่ามีคูหาเป็นที่อาศัย ที่ท่านอธิบายว่าก็คือมีกายนี้เป็นที่อาศัย. จึงมีปัญหาว่าถ้าจิตไม่มีสรีระสัณฐาน มองเห็นไม่ได้จับต้องไม่ได้ ก็จะรู้ได้อย่างไรว่ามีจิต. ก็ตอบได้ว่ารู้ได้ที่ความรู้ เพราะจิตนี้เป็นธาตุรู้รู้อะไร ๆ ได้. หากจะถามว่าจิตอยู่ที่ไหน ก็ตอบได้ว่า จิตอยู่ที่ตัวรู้ รู้อยู่ที่ไหนจิตก็อยู่ที่นั่น. และจิตนี้เพราะเป็นธาตุรู้และไม่มีสรีระสัณฐาน จึงกำหนดได้ที่ตัวรู้หรือที่ความรู้ที่ทุก ๆ คนมีอยู่ดังกล่าว. และนอกจากนี้ทุกคนก็รู้จิตใจของตัวเองได้ว่าจิตเป็นอย่างไร ตั้งต้นแต่จิตคิดอะไร ดำริอะไร. ทุกคนก็รู้จิตของตัวเอง และเมื่อจิตคิดอะไรรู้อะไรแล้ว จิตชอบอะไร ชังอะไร อยากได้อะไร ไม่อยากได้อะไร หรือว่ายินดีอะไรยินร้ายอะไร หลงใหลอะไร ทุกคนก็รู้. และโดยที่จิตนี้เป็นธาตุรู้ ทุกคนจึงเรียนรู้เพิ่มเติมขึ้นไปได้ดั่งที่ทุก ๆ คนเรียนกันอยู่ ตั้งต้นแต่ขั้นอนุบาล ขั้นประถม ขั้นมัธยม ขั้นอุดม ตามหลักสูตรต่าง ๆ. แต่ว่าเมื่อเรียนรู้อะไร ๆ สิ่งที่รู้นั้นก็ไม่มีสรีระสัณฐานอีกเช่นเดียวกัน จะบอกว่าความรู้ที่เรียนนั้นกว้างเท่าไร ยาวเท่าไร ใหญ่เท่าไร เหมือนอย่างวัตถุ เช่นว่าตึกรามบ้านช่องใหญ่เล็กหนึ่งชั้น สองชั้น สามชั้น กี่ห้องอะไรเป็นต้น จะเอามาแสดงความรู้ที่เรียนหรือที่รู้ว่ากว้างเท่านั้นยาวเท่านี้ใหญ่เท่านั้นนี้หาได้ไม่. ความรู้ที่เรียนกันมาก็ไม่มีสรีระสัณฐานอีกเช่นเดียวกัน. แต่ว่าความรู้ทั้งหมดนี้ก็เก็บอยู่ที่จิตอันนี้ และจิตอันนี้เมื่อปฏิบัติทางสมาธิได้อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ดังเช่นพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ทรงได้อัปปนาสมาธิ ก็ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ระลึกชาติได้ ระลึกชาติในหนหลังได้ว่าทรงเกิดเป็นอะไร มีชื่อมีนามสกุลหรือโคตรอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างไรเป็นต้น เป็นอันมาก อันแสดงว่าจิตนี้เป็นที่เก็บสิ่งที่ประสบพบผ่านไว้ทั้งหมดเก็บอยู่ในจิตที่ขอยืมคำมาพูดว่าจิต ส่วนลึกหรือที่พบกันในบัดนี้เรียกกันว่าจิตใต้สำนึก. เพราะฉะนั้น เมื่อทำสมาธิจนถึงได้อัปปนาสมาธิรู้ถึงจิตใต้สำนึกหรือจิตส่วนลึกนี้ได้ สิ่งที่เก็บไว้ในจิตส่วนลึกก็ปรากฏเป็นความรู้ขึ้นมา ดังความรู้ระลึกชาติได้ของพระพุทธเจ้า.

จิตเก็บบารมีและอาสวะ

และจิตนี้เองยังเก็บดีเก็บชั่วไว้อีกด้วย. เมื่อทำดี กิริยาที่ทำนั้นทำแล้วก็เสร็จกันไป

เป็นคราว ๆ แต่ว่าความดีที่ทำไว้นั้นก็ยังเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก เรียกว่า **บารมี** เก็บดี. ความดีที่ทำไว้นั้นไม่หายไปไหน แม้ว่ากิริยาที่ทำเสร็จไปเป็นคราว ๆ แต่ว่าความดีที่ทำนั้นก็ยังเก็บไว้ในจิตส่วนลึก.

ทำชั่วก็เหมือนกัน เมื่อทำชั่วทางกายทางวาจาทางใจอะไรไว้ ทำไปแล้วความชั่วก็ยังเก็บเอาไว้ในจิตส่วนลึก ก็เป็น **อาสวะ** ดองจิตสันดาน.

เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงมีทั้งส่วนดีที่เป็นบารมี ทั้งส่วนชั่วที่เรียกว่าอาสวะ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ลึกเข้าที่จิตของพระองค์เองจนทรงพบอาสวะ จึงได้ตรัสรู้และก็ได้ตรัสแสดงสั่งสอนเอาไว้เป็น

กามาสวะ อาสวะคือกาม

ภวาสวะ อาสวะคือภพ

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา.

ก็เป็นอันว่าในจิตของบุคคลทั่วไปมีกามเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก คือความใคร่ความปรารถนา ต้องการพร้อมกับสิ่งที่ใคร่ สิ่งที่ปรารถนา สิ่งที่ต้องการ มีภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น คือเป็นเราเป็นของเราเป็นนั่นเป็นนี่เก็บอยู่ในจิตส่วนลึก มีอวิชชาสวะ อาสวะ คืออวิชชาซึ่งเป็นตัวไม่รู้ อันหมายถึงว่ารู้ที่เป็นรู้หลงรู้ผิด. ก็เหมือนอย่างไม่รู้ ก็คือไม่รู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น เป็นตัวอวิชชาเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก. นี้เป็นส่วนอาสวะ.

อาสวะทำให้เกิดกาม เกิดภพ และเกิดอวิชชา

เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยินอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้คิดเรื่องอะไรต่าง ๆทางใจ ตัวกามซึ่งเก็บอยู่ในจิตส่วนลึกนั้นจึงโผล่ขึ้นมา ปรากฏเป็นความรักใคร่ปรารถนา พอใจในรูปเสียงเป็นต้นที่ประสบพบผ่านนั้น เป็นฝ่าย **ราคะ** หรือ **โลภะ** หรือว่าฝ่ายความยินดี.

แต่ว่าถ้าขัดกับกามที่เก็บไว้ในจิตใจส่วนลึกนี้ก็เป็น **ปฏิฆะ** คือความกระทบกระทั่งอันเป็นมูลของโกธะ ความโกรธ โทสะ ความประทุษร้ายใจ พยาบาท ความมุ่งร้ายต่าง ๆ อันเป็นกองโทสะ.

และ **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ คือตัวเราของเราก็โผล่ขึ้นมาเป็นตัวเราเป็นนั่นเป็นนี่เป็นของเราในสิ่งนั้นในสิ่งนี้.

อวิชชาสวะ อวิชชาคือตัวความไม่รู้ ก็โผล่ขึ้นเป็นความรู้ที่หลงรู้ผิด คือว่าไม่เห็นทุกข์ ไม่เห็นเหตุเกิดทุกข์ ไม่เห็นความดับทุกข์ ไม่เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แต่เห็นตรงกันข้าม เห็นทุกข์นั้นว่าเป็นสุข เห็นเหตุเกิดทุกข์คือตัณหานั้นว่า เป็นตัวความเพลิดเพลินยินดีสนุกสนาน ความรักใคร่พอใจ เห็นตรงกันข้ามกับอริยสัจ. นี้เป็นตัวอวิชชา.

อวิชชาตกตะกอนในจิตเพราะอาสวะ

เพราะฉะนั้น เมื่ออาสวะโผล่ขึ้นมาเป็นกาม เป็นภพ เป็นอวิชชา ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้อง ในเรื่องราวที่ประสบพบผ่านทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อยู่เป็นปกติ จึงเป็นอวิชชาคือความไม่รู้จริง หรือความไม่รู้ที่เป็นความรู้จริง แต่ว่าเป็นความรู้ความเห็น ว่าน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง น่าเพลิดเพลินยินดีบ้าง เห็นทุกข์ว่าเป็นสุข เห็นสมุทัยเหตุแห่งทุกข์คือตัณหาว่าเป็นสิ่งที่น่าเพลิดเพลินยินดี เป็นตัวความสนุกสนาน ความติดใจยินดี จึงติดใจยินดีอยู่ในตัณหาเหตุให้เกิดทุกข์และในตัวทุกข์ ไม่เห็นว่าเป็นทุกข์ตามที่เป็นจริง ไม่เห็นอนิจจัง ไม่เห็นทุกขัง ไม่เห็นอนัตตา แต่เห็นว่าเที่ยง เห็นว่าเป็นสุข เห็นว่าเป็นตัวเราของเรา. ความรู้ความเห็นดั่งนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิต่อองค์มรรค เป็นอวิชชา คือตัวความไม่รู้ เป็นโมหะ คือความหลง เพราะฉะนั้น เมื่ออาสวะโผล่ขึ้นมาในอารมณ์ คือเรื่องทั้งหลายที่ประสบพบผ่านอยู่เป็นปกติดั่งนี้ ความรู้ความเห็น จึงเป็นอวิชชาไปหมด ไม่เห็นอริยสัจที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้ เห็นตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงได้เพิ่มมากขึ้น ตกตะกอนลงในจิตส่วนลึกเพิ่มขึ้น ๆ อาสวะ จึงเป็นเหตุให้เกิดอวิชชาดั่งนี้ คือเมื่ออาสวะเกิดขึ้น อวิชชาก็เกิดขึ้น.

ปฏิบัติเพิ่มวิชชาเพื่อละอวิชชา

เป็นอันว่าอาสวะเกิดขึ้น อวิชชาก็เกิดขึ้น และก็ลงไปเพิ่มเติมอวิชชา ซึ่งเป็นอวิชชาสวะ อันเป็นข้อสำคัญนั้นให้มากขึ้น. แต่ว่าเมื่อบารมีโผล่ขึ้นมา คือความดีที่ได้กระทำเอาไว้เก็บเอาไว้ในจิตส่วนลึกโผล่ขึ้นมา ดังบุคคลที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทุก ๆ คนนี้ก็กล่าวได้ว่าบารมีให้เกิดมาเป็นมนุษย์ ก็คือตัวปัญญาหรือตัววิชชานั้นเอง ซึ่งเป็นตัวความรู้ความฉลาดรู้ถูกต้อง ตั้งต้นแต่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ดั่งที่สามัญชนรู้กันอยู่ เมื่อประสบอารมณ์ทางตาทางหูเป็นต้น บารมีโผล่ขึ้นมา ทั้งได้ฟังได้สดับคำสอน

ของพระอริยะทั้งหลาย โดยตรงคือของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนเอาไว้ ชี้ให้รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ปฏิบัติกำหนดพิจารณารู้ว่า

สิ่งที่ตาเห็น หูได้ยินเป็นต้น เหล่านั้นเป็นตัวทุกข์ คืออนิจจะไม่เที่ยง เกิดดับเป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไม่ตั้งอยู่คงที่ บังคับไม่ได้ คือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาต้องการไม่ได้ เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่ตัวเราของเรา มองเห็นตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจว่าเป็นตัวสมุทัย เห็นความดับตัณหาว่า เป็นตัวดับทุกข์ เห็นมรรคมีองค์ ๘ ย่นลงในศีลสมาธิปัญญาว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ดังนี้.

ก็เป็นอันว่าเป็นการปฏิบัติเพิ่มวิชชา ผ่อนคลายอวิชชาให้น้อยลง. วิชชาคือความรู้ก็ลงไปเพิ่มบารมีส่วนดีในจิตส่วนลึกนี้ให้มากขึ้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๘ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๒

ปฏิจจสมุปบาท ข้ออวิชชา สังขาร

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรในข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ. ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่านถึงอธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิ. เมื่อท่านได้ตอบไปตอนหนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามปริยายคือทางอธิบายอย่างอื่นต่อไปอีก ซึ่งท่านก็ตอบไปโดยลำดับตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โดยยกเอาธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเหล่านี้มาแสดงอธิบายทีละข้อ จำแนกออกเป็น ๔ ตามแนวแห่งอริยสัจทั้ง ๔ ทุกข้อ. จึงเท่ากับว่าพระเถราธิบายนี้ได้แสดงอธิบายอริยสัจ ๔ หลายนัยหลายปริยายอย่างละเอียด ไปตามข้อธรรมะที่เนื่องกันเป็นสายแห่งปฏิจจสมุป-บาทธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โดยจับข้างปลายคือชรามรณะขึ้นมาจนถึงอวิชชาอาสวะ และก็ได้แสดงอธิบายอวิชชาอาสวะนี้ว่าต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน.

พระพุทธาธิบายในปฏิจจสมุปบาทนี้จบลงแค่อวิชชาเป็นส่วนมาก. ท่านพระสารี-บุตรได้จับเอาพระพุทธาธิบายหรือพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในที่อื่นมาเพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่ง คืออาสวะ. อวิชชาเกิดเพราะอาสวะ ก็จบลงแค่อาสวะ แต่ว่าอาสวะเกิดเพราะอะไร ก็ต้องกลับมาหาอวิชชาอีกว่าเกิดเพราะอวิชชา ซึ่งได้แสดงอธิบายในที่นี้แล้วว่า อวิชชาเกิดเพราะอาสวะอย่างไร และอาสวะเกิดเพราะอวิชชาอย่างไร. จึงมาถึงข้อที่จะอธิบายต่อไปตามพระเถราธิบายว่า เพราะอวิชชาเกิด จึงเกิดสังขาร. และคำว่าสังขารนั้นก็ได้อธิบายในที่นี้แล้วว่า ได้แก่ **สังขาร ๓**

กายสังขาร ได้แก่ ลมอัสสาสะปัสสาสะ ลมหายใจเข้าลมหายใจออก

วจีสังขาร ได้แก่ วิตกวิจารความตรึกความตรอง

จิตตสังขาร ได้แก่ สัญญาเวทนา.

ในวันนี้จะได้อธิบายว่า *อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร* หรือว่า *เพราะอวิชชาเกิดสังขารจึงเกิดอย่างไร* จึงจะต้องอธิบายคำว่าสังขารก่อน.

สังขารในหมวดธรรมต่าง ๆ

คำว่า **สังขาร** นั้นใช้ในหมวดธรรมะหลายหมวด เช่น

สังขาร ๒ คือสังขารที่มีใจครองหรือมีผู้ครอง เรียกว่า *อุปาทินนกสังขาร* สังขารที่ไม่มีใจครอง หรือไม่มีผู้ครอง เรียกว่า *อนุปาทินนกสังขาร.*

สังขารในเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งหมายถึงความคิดปรุงหรือความปรุงคิดของจิตใจ.

สังขารที่แสดงไว้ในโลก ๓ คือ **โอกาสโลก** โลกคือโอกาส อันได้แก่ พื้นพิภพนี้ **สังขารโลก** โลกคือสังขาร อันได้แก่ทุก ๆ สิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นจากพื้นพิภพนี้ ตลอดจนถึงเป็นอุปาทินนกสังขารและอนุปาทินนกสังขารดังกล่าว ***สัตวโลก*** โลกคือหมู่สัตว์ โดยตรงก็หมายถึงจิตใจซึ่งครองสังขารอยู่ ซึ่งยังมีความข้องความติด.

สังขาร ๓ คือ *กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร* ที่ท่านพระสารีบุตรได้ยกมาอธิบายในข้อว่าสังขารนี้.

และ **สังขาร ๓** อีกหมวดหนึ่ง *ปุญญาภิสังขาร* ปรุงแต่งบุญก็คือทำบุญ *อปุญญา-ภิสังขาร* ปรุงแต่งกรรมที่มิใช่บุญคือบาป ก็คือทำบาป *อเนญชาภิสังขาร* ปรุงแต่งธรรมะที่ไม่หวั่นไหว หมายถึงสมาธิที่เป็นอัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น.

สำหรับในข้อสังขารที่ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือเพราะอวิชชาเกิดสังขารเกิดนี้ ก็มีอธิบายถึงสังขาร ๓ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิ-สังขาร จึงรวมเข้าได้ว่าท่านยกเอาสังขาร ๓ ทั้ง ๒ หมวดนี้มาอธิบายสังขารในที่นี้.

อธิบายความหมายของสังขารที่เป็นกลาง ๆ

แต่ในเบื้องต้นนี้จะได้อธิบายเป็นกลาง ๆ ก่อน ว่าสังขารก็คือสิ่งประสมปรุงแต่งหรือการประสมปรุงแต่ง ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างที่เป็นไปทางจิตก็ตาม เป็นไปทางกาย หรือเป็นไปอยู่ในโลกธาตุทั้งสิ้น ที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ ทั้งที่เป็นอย่างหยาบ ทั้งที่เป็นอย่างละเอียด ล้วนเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. ถ้าหากว่าไม่มีสิ่งผสมปรุงแต่งหรือไม่มีการผสมปรุงแต่ง ก็จะไม่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่อะไรทั้งสิ้น จะไม่ปรากฏสัตว์บุคคล จะไม่

ปรากฏต้นไม้ภูเขา จะไม่ปรากฏโลกธาตุนี้ ไม่ปรากฏพื้นพิภพนี้ ไม่ปรากฏกลางวันกลางคืน ไม่ปรากฏหนาวร้อนลมฝน ไม่ปรากฏดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาวอะไรทั้งสิ้น. แต่ที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ดังกล่าว ตลอดจนถึงสัตว์บุคคลดั่งเราทั้งหลาย ทุก ๆ คนที่มีกายมีใจ ก็เพราะมีการผสมปรุงแต่ง จึงมีสิ่งผสมปรุงแต่งปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้น ดังเช่นตัวอย่างที่ยกมากล่าวแล้ว. และการผสมปรุงแต่งนี้ย่อมมีอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด. หยุดทีหนึ่งก็คือว่าแตกสลาย หรือว่าดับไปทีหนึ่ง. เกิดก็คือผสมปรุงแต่งขึ้นใหม่แล้วก็ดับ. ในระหว่างเกิดและดับ ซึ่งเรียกว่าตั้งอยู่ ก็ไม่หยุดผสมปรุงแต่ง ไม่หยุดความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง.

สังขารมีความปรุงแต่งที่เป็นสันตติ

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ร่างกายของทุก ๆ คนนี้เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งอย่างหนึ่ง. ต้องมีความปรุงแต่งติดต่อกันอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด ดังเช่นต้องหายใจเข้าหายใจออกติดต่อกันอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด. แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่หมายความว่า สืบเนื่องกันเป็นอันเดียว เพราะว่ามีเกิดมีดับต่อเนื่องกันไป คือหมายความว่าเกิดดับแล้วก็เกิด แล้วก็ดับ แล้วก็เกิดติดต่อกันไป อันเรียกว่า **สันตติ.**

ลมหายใจเข้าลมหายใจออกนี้ เป็นตัวอย่างที่ปรากฏพิจารณาเห็นได้ คือเอาเป็นว่าหายใจเข้านี่เป็นเกิด และหายใจออกนั้นเป็นดับ ก็สมมติเท่านั้น. แต่อันที่จริงนั้นหายใจเข้าเองก็เกิดดับเกิดดับ เข้าไปเช่นทีแรกอยู่ที่ปลายจมูก ก็แปลว่าเกิดที่ปลายจมูกแล้วก็เข้าไปก็ดับจากปลายจมูกเข้าไปถึงจุดหนึ่งก็ไปเกิดที่นั่นจุดหนึ่ง ผ่านจุดนั้นไปก็ดับจากจุดนั้นไปเกิดในจุดอื่นต่อไปอีก. หายใจออกก็เหมือนกัน ก็แปลว่าเกิดเหมือนกัน คือลมหายใจนั้นในส่วนที่นำออก ก็เกิดตั้งแต่จุดออกทีแรก ผ่านจุดนั้นมาก็ดับจากจุดนั้นอีกจุดหนึ่งก็มาเกิดที่จุดนั้น ผ่านแล้วก็ดับที่จุดนั้นมาสู่อีกจุดหนึ่งก็มาเกิดอีกจุดหนึ่ง เรื่อยมาดั่งนี้ จนถึงปลายจมูกก็พ้นปลายจมูกไป. ดั่งนี้คือสังขาร ปรุงแต่งไม่หยุด ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้. นอกจากนี้อาการทั้งหลายในร่างกายนี้ ที่แบ่งเป็นอาการ ๓๑ หรืออาการ ๓๒ หรือว่าจะแบ่งตามหลักสรีรศาสตร์ในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นส่วนภายนอกทั้งที่เป็นส่วนภายใน ล้วนมีการปรุงแต่งอยู่ตลอดทุกส่วนทุกสิ่ง ไม่มีหยุดการปรุงแต่งชีวิตจึงดำรงอยู่.

ดับการปรุงแต่ง ดับสังขาร

เพราะฉะนั้น สังขารคือความปรุงแต่งนี้จึงเป็นตัวชีวิตของร่างกายนี้. เมื่อหยุดการปรุงแต่งโดยที่ไม่มีสันตติคือความสืบต่อ ก็แปลว่าชีวิตนี้ดับ ซึ่งเรียกตามภาษาธรรมะว่า **กายแตกทำลาย.**

กาย นั้นแปลว่า *ประชุม.* ส่วนทั้งหลายที่มาประชุมกันเป็นกายนี้แตกทำลายจึงหยุดปรุงแต่ง ร่างกายนี้จึงเริ่มเป็นสิ่งที่เน่าเปื่อยผุพัง ต้องนำไปเผาไปฝัง. แม้จะไม่เผาก็ผุพังไปเอง ซึ่งในที่สุดก็แตกสลายไปหมด เพราะเหตุว่า หยุดความเป็นสังขารคือหยุดความปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสยกเอา*ลมอัสสาสะปัสสาสะ*ขึ้นมา ว่าเป็นตัว **กายสังขาร** เครื่องปรุงแต่งกายเป็นตัวอย่างให้พิจารณาเห็นได้.

กายนี้ดำรงชีวิตอยู่ก็เพราะมีลมหายใจเข้าลมหายใจออก. ลมหายใจเข้าลมหายใจออกดับ ก็แปลว่าเครื่องปรุงกายนี้ดับ กายนี้ก็แตกสลาย. จิตใจก็เหมือนกัน มีเครื่องปรุงแต่งคือมีวิตกมีวิจาร ความตรึกความตรองหรือความคิด ซึ่งเป็นเหตุให้พูดออกมาเป็นวาจา. วาจาที่พูดนี้ก็เพราะมีวิตกวิจารคือความตรึกความตรอง จึงเป็นอันว่าต้องมีวิตกวิจาร ความตรึกความตรองขึ้นก่อน วาจาจึงจะออกมา. ถ้าหากว่าไม่มีความตรึกความตรองก็ไม่มีวาจา. เพราะฉะนั้น ความตรึกความตรอง จึงเป็นเครื่องปรุงวาจา ที่เรียกว่า **วจีสังขาร.**

วาจานี้เป็นผลที่ออกมาจากวิตกวิจารความตรึกความตรอง. และจิตที่มีความคิดไปต่าง ๆ ดังเช่นมีวิตกวิจารความตรึกความตรอง ซึ่งเป็นความตรึกความตรองของจิตนั้นเองก็เพราะว่ามีสัญญามีเวทนา. สัญญาก็คือความจำได้หมายรู้ เวทนาก็มีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. เพราะมีสัญญาเวทนานี้ จิตจึงมีความคิดหรือมีวิตกมีวิจารความตรึกความตรองไปต่าง ๆ. ถ้าไม่มีสัญญา ไม่มีเวทนา จิตก็ไม่ปรากฏ คือจะไม่มีความคิด ไม่มีความตรึกความตรองต่าง ๆ. เพราะฉะนั้น *สัญญาเวทนา*นี้จึงเป็น **จิตตสังขาร** เครื่องปรุงจิต.

อันคนที่จะตายนั้นท่านแสดงไว้ว่า *ดับวจีสังขาร คือดับวิตกวิจารความตรึกความตรองก่อน วาจาจึงดับ นิ่งไม่พูด เพราะไม่มีความตรึกความตรอง. แต่ว่าเพียงนี้ยังไม่ตายต่อไปก็ดับกายสังขาร คือดับลมอัสสาสะปัสสาสะ หยุดหายใจ. แต่ว่าแม้จะดับลมหายใจดับกายสังขารก็ยังไม่ตาย จะต้องดับสัญญาเวทนาซึ่งเป็นตัวจิตตสังขาร. เมื่อดับสัญญาเวทนาที่เป็นตัวจิตตสังขาร นั่นแหละจึงจะตาย.*

ซึ่งข้อนี้ก็ตรงกับความรู้ในปัจจุบันที่ว่า แม้ว่าจะดับลมหายใจเข้าออก แต่ว่าถ้าสมองยังไม่ดับคนก็ยังไม่ตาย ต้องสมองดับ. เพราะฉะนั้น จึงมาตรงกับที่ว่าจะต้องดับสัญญาเวทนาซึ่งเป็นจิตตสังขาร ดับจิตตสังขาร ดับสัญญาเวทนานั่นแหละจึงจะตาย. นี้คือสังขาร ๓.

ทำบุญ ทำบาป ทำสมาธิ เป็นสังขาร

และเมื่อสังขาร ๓ ดังกล่าวนี้ยังมีอยู่ คนยังมีลมหายใจเข้าออกอยู่ มีวิตกวิจารอยู่ มีสัญญาเวทนาอยู่ ร่างกายก็ยังดำรงอยู่และเป็นไปได้ เดินยืนนั่งนอนได้. อาการต่าง ๆ ในร่างกายนี้ใช้ได้ มือเท้าใช้ได้ จักษุประสาทโสตประสาทเป็นต้นใช้ได้ และพูดได้คิดอะไรได้ก็เพราะว่าสังขารทั้ง ๓ นี้ยังดำรงอยู่. และเมื่อเป็นดั่งนี้ จึงทำดีได้ทำชั่วได้ ตลอดจนถึงทำสมาธิจนถึงได้อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่นได้. เพราะฉะนั้น จึงมี **ปุญญาภิสังขาร** ปรุงแต่งบุญ **อปุญญาภิสังขาร** ปรุงแต่งบาป คือทำบุญทำบาป **อเนญชาภิสังขาร** ทำสมาธิกันได้ ดังที่มาปฏิบัติทำสมาธิกันนี้.

ฉะนั้น *แม้บุญแม้บาปแม้สมาธิที่ทำกันนี้ ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ต้องแต่งคือต้องทำ. ถ้าไม่ทำก็ไม่เกิดเป็นบุญไม่เกิดเป็นบาปไม่เกิดเป็นสมาธิที่ปรุงแนบแน่น. ต้องทำคือต้องปรุงต้องแต่งให้เป็นบุญขึ้นมาจึงเป็นบุญ ให้เป็นบาปขึ้นมาจึงเป็นบาป ให้เป็นสมาธิขึ้นมาจึงเป็นสมาธิคือทำได้.*

มรรค ๘ เป็นยอดของสังขตธรรม

แม้มรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ให้ปฏิบัติเป็นตัวมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทุกข้อก็เป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง คือต้องปฏิบัติ ต้องกระทำต้องปฏิบัติอบรมทิฏฐิ คือความเห็นให้เห็นถูกให้เห็นชอบ จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิ ต้องปฏิบัติอบรมความดำริให้ถูกให้ชอบ จึงจะเป็นสัมมาสังกัปปะความดำริชอบ ต้องปฏิบัติต้องกระทำกรรมทางวาจาให้ถูกให้ชอบ เว้นจากที่ไม่ถูกไม่ชอบจึงจะเป็นสัมมาวาจา ต้องปฏิบัติต้องกระทำกรรมทางกายให้ถูกให้ชอบ เว้นจากที่ไม่ถูกไม่ชอบ จึงจะเป็นสัมมากัมมันตะทางอาชีพก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาอาชีวะ ความเพียรก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาวายามะสติก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาสติ สมาธิก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาสมาธิ คือต้องทำต้องปฏิบัติ ถ้าไม่ทำไม่ปฏิบัติ มรรคมีองค์ ๘ ก็ไม่มี. เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเอาไว้ว่ามรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นยอดของสังขตธรรม ธรรมะที่ปรุงแต่งขึ้น. เพราะว่ามรรคมีองค์ ๘ นี้

เมื่อได้ปรุงแต่งขึ้นจนเป็นมรรคสมังคี กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็เสร็จกิจ ไม่ต้องปรุงแต่งกันอีกต่อไป จึงชื่อว่าเป็นยอด. เหมือนอย่างขึ้นไปถึงยอดไม้แล้ว ก็ไม่ต้องขึ้นต่อไป เมื่อขึ้นไปถึงมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นมรรคสมังคีแล้ว กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดกิจ ไม่ต้องขึ้นไม่ต้องทำกันต่อไป เสร็จกิจ. เพราะฉะนั้น จึงเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง. แต่ว่าปรุงแต่งมรรคมีองค์ ๘ ก็นับเข้าว่า เป็นปุญญาภิสังขาร ปรุงแต่งบุญ และก็นับเข้าในข้ออเนญชาภิสังขาร ปรุงแต่งอเนญชาเพราะมีสมาธิอยู่ด้วย.

สังขารเกิดเพราะอวิชชา

สังขารทั้งปวงนี้คือสิ่งผสมปรุงแต่ง. การผสมปรุงแต่งทั้งปวงนี้มีเพราะอวิชชา. เมื่อมีอวิชชาจึงมีการผสมปรุงแต่ง ดังจะพึงเห็นได้ว่า

เพราะมีอวิชชา จึงได้มีชาติความเกิดขึ้นมาเป็นสังขาร ๓ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร

และ *เมื่อมีสังขาร ๓* ก็แปลว่ามีขันธ์ ๕ บริบูรณ์ มีกายใจบริบูรณ์ ก็ทำบุญทำบาปทำสมาธิกันได้ ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ได้

และ *การปฏิบัติแม้ที่เป็นบุญ* ก็เพราะว่าเพื่อที่จะชำระบาปชำระกิเลส ซึ่งมีอวิชชานี่แหละเป็นหัวหน้า

ถ้าหากว่า *ไม่มีอวิชชาแล้ว คือดับอวิชชาเสียได้แล้ว* ก็ไม่ต้องทำบุญ ไม่ต้องทำบาปกันต่อไป เรียกว่า **เสร็จกิจ.**

การที่ต้องทำบุญอยู่นั้น ก็เพราะว่ามีบาปที่จะต้องละ มีกิเลสที่จะต้องละ มีอวิชชาที่จะต้องละ จึงต้องทำบุญ ต้องปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ต้องปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญากัน. และเมื่อยังมีอวิชชาก็ต้องทำบาป เพราะความไม่รู้. เพราะฉะนั้น จึงต้องทำบาปทำบุญกันอยู่ ต้องทำสมาธิกันอยู่. ทำบุญก็เพื่อละบาปละกิเลส และจะทำบาปก่อกิเลสกันอยู่ก็เพราะยังมีอวิชชา. เพราะฉะนั้น จึงแปลว่าต้องมีกิจที่จะต้องทำ.

จิตหยุดปรุงแต่งเมื่อสิ้นอวิชชา

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนเอาไว้ว่า *พึงอบรมศีลสมาธิปัญญา ตราบเท่าจนถึงสิ้นความติดใจยินดี บรรลุนิพพาน ดับกิเลสและกองทุกข์ได้หมดสิ้น* คือแปลว่าเมื่อดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ดับอวิชชาได้แล้ว อวิชชาเป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสทั้งหลาย หรือจะว่า

อาสวะเป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสทั้งหลายก็ได้. เมื่อดับได้แล้วก็เป็นอันว่าเสร็จกิจ ไม่ต้องปรุงไม่ต้องแต่งกันต่อไป ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า *จิตถึงวิสังขาร คือธรรมะที่ปราศจากความปรุงแต่ง ไม่มีความปรุงแต่งอันหมายถึงนิพพาน เพราะสิ้นตัณหาทั้งหลาย.*

ก็เป็นอันว่าจิตนี้หยุดปรุงแต่งเพราะละอวิชชาได้. จิตประกอบด้วยวิชชา คือความรู้แจ่มแจ้งถูกต้องตามความจริง วิมุตติ คือความหลุดพ้น เรียกว่าเป็นจิตที่รู้พ้น. จิตนี้รู้อะไร ๆ ทุกอย่างทางอายตนะตาหูเป็นต้น. แต่รู้แล้วก็ไม่ยึด หลุดพ้นทุกอย่าง เป็นจิตที่รู้พ้น. จิตที่รู้ก็คือจิตที่มีวิชชา จิตที่พ้นก็คือจิตที่มีวิมุตติ รู้พ้น. จึงเป็นจิตที่บรรลุวิสังขารที่เรียกว่า นิพพาน คือธรรมะที่ไม่มีสังขาร ไม่ปรุงแต่งอะไรทั้งสิ้น ไม่ปรุงแต่งบุญไม่ปรุงแต่งบาป ไม่ปรุงแต่งอเนญชาทั้งหมด อยู่กับรู้และพ้น. ในเมื่อวิบากขันธ์นี้ยังดำรงอยู่ ก็คงมีกายสังขารปรุงแต่งกาย อย่างหายใจเข้าหายใจออก มีวจีสังขารคือวิตกวิจาร ตรึกตรอง พูด มีจิตต-สังขาร สัญญาเวทนา คิดตรึกตรองเป็นต้น.

ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว จิตของพระองค์ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นแล้ว ดับอวิชชาได้แล้ว จิตของพระองค์อยู่กับวิชชาวิมุตติ แต่พระกายก็ยังหายใจเข้าหายใจออก และยังทรงมีวิตกวิจาร แสดงธรรมะสั่งสอนก็เป็นพระวาจาที่แสดงออกมา. วิตกวิจารหรือวิชชาคือความรู้ วิมุตติคือความพ้น. จิตของพระองค์ก็ยังเป็นจิตตสังขาร มีสัญญาเวทนานี้ปรุงแต่งจิตให้คิด จึงทรงตรึกตรอง ทรงพระญาณดูสัตว์ทั้งหลายในตอนเช้า. เมื่อผู้ใดเข้าในข่ายของพระญาณว่าเป็นเวไนยชน คือบุคคลที่พึงแนะนำอบรมได้ ก็เสด็จไปทรงแสดงธรรมะโปรด. ก็เป็นอันว่า กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ของพระองค์นั้นเป็นวิบากขันธ์ที่เหลืออยู่ และก็ทรงใช้วิบากขันธ์ที่เหลืออยู่นี้ด้วยพระมหากรุณา. ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนโปรดให้เวไนยนิกรพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ตามพระองค์ซึ่งต้องใช้อยู่ตลอดเวลาถึง ๔๕ ปี จึงดับขันธปรินิพพาน ดับกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร. แต่เพราะสิ้นกิเลสหมดสิ้นแล้ว จึงไม่ทรงเกิดอีก ไม่ก่อเกิดกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร คือขันธ์ ๕ หรือนามรูปขึ้นอีก เป็นผู้ไม่เกิด. เมื่อไม่เกิดก็เป็นผู้ที่ไม่แก่ไม่ตาย พ้นจากถ้อยคำที่จะพูดถึงว่าเป็นอะไร เพราะเมื่อพูดถึงว่าเป็นอะไร ก็ต้องเป็นสังขารขึ้นมา ต้องเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมาจึงจะพูดถึงได้. แต่เมื่อไม่เป็นสังขาร ไม่เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่เป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมา ก็ไม่มีอะไรจะพูดถึง. อาจกล่าวได้แต่เพียงว่า เป็นอมตธรรม ธรรมะที่ไม่ตาย ที่เป็นวิสังขาร ไม่มีการปรุงแต่งหรือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด. แต่ตราบใดที่ยังมีอวิชชาอยู่ ก็จะต้องมีสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง กายผสมปรุงแต่ง ต้องทำบุญต้องทำบาปต้องทำสมาธิ ตลอด

จนถึงต้องปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้นกันไป. ดับอวิชชาได้แล้วก็ดับสังขารหรือสิ่งผสมปรุงแต่งได้หมดสิ้น.

เพราะฉะนั้น เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่งหรือการผสมปรุงแต่งดั่งนี้. และสิ่งผสมปรุงแต่งหรือการผสมปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขารนี้ต้องมีอยู่ตลอดเวลา ดังชีวิตนี้ต้องมีการผสมปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หยุดเมื่อใดก็ดับชีวิตเมื่อนั้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๒ เมษายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๓

ปฏิจจสมุปบาท ข้ออวิชชา สังขาร (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะได้แสดงขยายความ *อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร* หรือ *เมื่ออวิชชาเกิดสังขารก็เกิด* ต่อไปอีก.

อวิชชาปรุงแต่งจิตให้รู้ผิดรู้หลง

อันสังขารนั้นก็ได้แสดงมาแล้วถึงหมวดธรรมต่าง ๆ ที่มีคำว่าสังขาร และได้แสดงความหมายของสังขารที่เป็นส่วนกลาง ๆ อันเป็นที่มุ่งหมายว่าอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดสังขารในที่นี้. แต่ยังมีอีกบางหมวด และลักษณะของสังขารที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ อันสมควรแสดงรวมเข้าในข้อนี้ด้วย. อวิชชาคือความไม่รู้อันหมายถึงไม่รู้ในสัจจะที่เป็นความจริงดังที่ได้กล่าวแล้ว และเกิดขึ้นที่จิตนี้เอง อันหมายถึงจิตที่เป็นวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ ซึ่งมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน. บุรุษบุคคลนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่าประกอบด้วยธาตุ ๖ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ. ทั้ง ๕ นี้เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว และวิญญาณธาตุคือธาตุรู้เป็นข้อที่ ๖ เพราะฉะนั้น จึงรู้อะไร ๆ ได้. และวิญญาณธาตุหรือธาตุรู้หรือที่เรียกว่าจิตในที่นี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสเอาไว้ว่าเป็นธรรมชาติปภัสสรคือผุดผ่อง. แต่เมื่อยังมิได้ปฏิบัติทำจิตตภาวนาคือการอบรมจิต จิตหรือธาตุรู้นี้ก็ยังประกอบด้วยอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันหมายถึงว่าแม้จะเป็นธาตุรู้ แต่ก็เป็นความรู้ผิดรู้หลง ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นอวิชชา ดังที่ได้แสดงแล้ว. แต่เพราะอวิชชา คือไม่รู้นี้เองจึงเป็นเหตุให้ปรุงแต่ง. ปรุงแต่งเพื่ออะไร ก็เพื่อให้รู้นั้นเอง. เหมือนอย่างบุคคลที่ไม่รู้ในเรื่องอะไร เมื่อต้องการจะรู้ในเรื่องนั้นก็ต้องปรุงแต่ง เช่นว่าต้องค้นคว้า ต้องไต่ถามสดับตรับฟัง ต้องสืบสวนสอบสวน ต้องคิดพินิจพิจารณา เพื่อจะให้รู้ในเรื่องนั้น. นี้คือ

สังขารคือปรุงแต่ง. และเมื่อรู้แล้วก็เป็นอันว่าหยุดคิด เพื่อที่จะรู้ในเรื่องนั้นได้. แต่ว่าที่ว่าคิดว่ารู้แล้วนั้น บางทีก็ไม่ใช่รู้จริงรู้ถูก เป็นความรู้ผิดรู้หลงก็มี. ก็เป็นอันว่า ก็คงเป็นอวิชชาคือไม่รู้อยู่นั่นเอง แต่สำคัญว่ารู้.

เพราะฉะนั้น จึงยังมีสังขารคือปรุงแต่ง อันหมายความว่า ความรู้ที่คิดว่ารู้นั้นไม่ใช่เป็นตัวความรู้ แต่เป็นความปรุงแต่งขึ้นว่ารู้ คือไม่ใช่รู้จริง. เมื่อไม่ใช่รู้จริง ความรู้นั้นจึงเป็นความปรุงแต่ง ปรุงแต่งขึ้นว่ารู้ ไม่ใช่เป็นความรู้จริง. ต่อเมื่อเป็นความรู้จริง จึงจะไม่ใช่เป็นสังขาร คือความปรุงแต่ง.

ความรู้ที่ปรุงแต่งไม่เป็นความรู้จริง

เพราะฉะนั้น **วิชชาคือความรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าในอริยสัจ ๔** ท่านจึงได้แสดงไว้ว่า

จักษุ คือดวงตาผุดขึ้น

ญาณ คือความหยั่งรู้ผุดขึ้น

ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงผุดขึ้น

วิชชา คือความรู้ถูกต้องผุดขึ้น

อาโลก คือความสว่างผุดขึ้นในธรรมะทั้งหลายที่ยังมิได้เคยสดับมาก่อนว่านี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น.

ความรู้ที่ผุดขึ้นดั่งนี้ไม่ใช่เป็นความรู้ที่ปรุงแต่ง แต่เป็นความรู้จริง. ส่วนความรู้ที่ปรุงแต่งนั้นยังไม่ใช่เป็นความรู้จริง แต่เป็นความปรุงแต่งต่างหากอันเรียกว่า สังขาร. แม้ความรู้ที่เป็นปริยัติคือที่เล่าเรียน อันได้แก่สดับตรับฟังอ่านท่องบ่นจำทรง ดังเช่นสดับตรับฟัง อ่าน ท่องบ่น จำทรงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จำอริยสัจได้ นี้ก็เป็นสังขารคือเป็นความปรุงแต่งขึ้นของผู้เรียน ไม่ใช่เป็นความรู้ของตนเอง แต่เป็นความรู้ของพระพุทธ-เจ้าที่ได้ตรัสสอนเอาไว้ แล้วก็มาฟัง มาจำทรง เป็นความจำเป็นความจำทรง ซึ่งเป็นตัวสังขารคือเป็นความปรุงแต่ง ไม่ใช่เป็นความรู้ที่เป็นตัวปัญญาของตนเอง. จะเป็นความรู้ที่เป็นปัญญาของตัวเองนั้น ต้องเป็นความรู้ที่ผุดขึ้น ไม่ใช่คิดขึ้น มิใช่จำเอาไว้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นโดยที่มิได้คิด มิได้แต่ง มิได้จำ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่าในปฐมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาคือธรรมจักรแก่พระปัญจวัคคีย์ ได้ตรัสแสดงถึงทางที่ทรงปฏิบัติมา ทรงละทางที่เป็นสุดโต่ง ๒ อย่าง ทรง

ปฏิบัติทางที่เป็นมัชฌิมา ซึ่งอยู่ในท่ามกลาง ไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ จึงได้ตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔. ก็ทรงแสดงอริยสัจทั้ง ๔ และทรงแสดงพระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจทั้ง ๔. และเพราะพระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ บริสุทธิ์บริบูรณ์แก่พระองค์ จึงได้ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้วดั่งนี้. **ธรรมจักษุ** คือดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา.

นี้เป็นตัว **ปัญญา.**

เห็นสังขารเห็นความเกิดดับของสังขาร จึงชื่อว่าเห็นทุกข์

จะเห็นได้ว่าธรรมจักษุที่บังเกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะนี้ ไม่เกี่ยวแก่ถ้อยคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงในปฐมเทศนานั้น. แต่เมื่อท่านพระโกณฑัญญะ ท่านได้ฟังแล้วท่านเข้าใจ ความเข้าใจของท่านนั้น ก็ผุดขึ้นมาแก่ท่านว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คือท่านเห็นเกิดดับของทุก ๆ สิ่งที่เกิดขึ้น ก็และอันทุก ๆ สิ่งที่เกิดดับนี้เป็นตัวสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง สิ่งที่มีที่เป็นขึ้นทุกอย่างในโลกนี้เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทุกอย่างดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เพราะฉะนั้น จึงต้องเกิดดับเป็นธรรมดา. เห็นเกิดเห็นดับคู่กันไปในขณะเดียวกัน นี้เป็นตัวธรรมดาหรือเป็นธรรมะของทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างในโลก ที่มีเกิดขึ้นก็ต้องมีดับ. นี้แหละคือตัวสังขาร. และเมื่อเห็นสังขารและเห็นเกิดดับของสังขารจึงชื่อว่าเห็นทุกข์ ซึ่งเป็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็คือทุกขอริยสัจที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเอง.

แต่ว่าความรู้ที่ผุดขึ้นแก่ท่านนั้น ไม่ได้อิงพยัญชนะถ้อยคำในปฐมเทศนา แต่ว่าเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นอรรถรส หรือเป็นสาระคือแก่นสารของเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น อันจะเปรียบได้ว่า เทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหรือที่พระสาวกแสดงกันต่อมาก็ตาม ซึ่งทุก ๆ คนได้สดับตรับฟัง ได้เล่าเรียนศึกษาได้ท่องบ่นจำทรง ก็เหมือนอย่างอาหารที่จัดใส่ไว้ในสำรับ และที่ทุกคนก็ตักหยิบบริโภคคือนำเข้าใส่ปาก. อาหารเหล่านี้ก็รวมกันและกลืนลงไปสู่ท้อง เมื่อเข้าไปสู่ท้องแล้วก็ต้องย่อยให้โอชะของอาหารนั้นแผ่ไปเลี้ยงร่างกาย. ถ้าหากว่าไม่ย่อยเอาโอชะของอาหารนั้นไปเลี้ยงร่างกาย อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นไม่ย่อยก็กลายเป็นพิษ ทำให้ปวดท้อง ทำให้เป็นโรค. ต่อเมื่อย่อยเอาโอชะ

ไปเลี้ยงร่างกาย และส่วนกากนั้นก็เป็นอาหารเก่าถ่ายทิ้งต่อไป ใช้แต่โอชะของอาหารนั้นไปเลี้ยงร่างกายเท่านั้นดังนี้ อาหารนั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์ แผ่ไปเลี้ยงร่างกายได้. ธรรมะที่ฟังก็ฉันนั้น ก็เหมือนอย่างอาหารที่ยังใส่อยู่ในสำรับ แม้ที่หยิบใส่ปากเคี้ยวก็เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้. แต่ว่าที่จะเป็นธรรมะที่เป็นธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมขึ้นนั้น จะต้องใช้ปัญญาย่อยย่อยให้เหลือแต่โอชะ โอชะของถ้อยคำ โอชะของปริยัติ โอชะของแบบแผน ส่วนที่เป็นกากที่ไม่ใช่โอชะนั้นก็วางทิ้งไป ให้เหลือแต่โอชะ.

ฉันใดก็ดี เมื่อท่านพระโกณฑัญญะฟังธรรม ท่านก็มิได้จับเอาพยัญชนะถ้อยคำ มิได้จับเอาปริยัติ แต่ว่าย่อยปริยัติคือย่อยถ้อยคำนั้นด้วยปัญญาที่พิจารณา จนได้โอชะของปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าผุดขึ้นแก่ท่าน คือท่านเห็นเกิดดับ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เป็นความเห็นเกิดดับที่ผุดขึ้นมา. เพราะฉะนั้น ข้อความในธรรมจักษุของท่านพระโกณฑัญญะนั้น จึงคล้าย ๆ กับเป็นคนละเรื่องกับปฐมเทศนา. แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นคนละเรื่อง แต่เป็นตัวโอชะของปฐมเทศนานั้นอันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ. ฉะนั้น *ที่จะเห็นธรรมะได้นั้นก็อาศัยถ้อยคำนั่นแหละ อาศัยปริยัตินั่นแหละ แต่ว่าจับเอาโอชะของปริยัติของถ้อยคำนั้นได้ เป็นสาระคือตัวแก่นสารจริง ๆ ให้ความรู้ดั่งนี้ผุดขึ้น นั่นแหละจึงจะเป็น **ธรรมจักษุ** คือดวงตาเห็นธรรมเป็น **วิชชา.***

และเมื่อเป็นวิชชาแล้วก็สิ้นสงสัย ไม่ต้องคิดปรุงแต่งกันอีกต่อไป. แต่ที่ยังต้องปรุงแต่งกันอยู่นั้น ก็เพราะยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ ไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง. ในข้อนี้เห็นได้ธรรมดาทั่วไป ดังเช่นเมื่อเห็นอะไรทางตา เพราะอวิชชาคือไม่รู้ในรูปที่ตาเห็นนั้น จึงได้ยึดถือและก็ปรุงแต่งรูปนั้น ว่านี่สวยนี่งามนี่ไม่สวยนี่ไม่งาม นี้เป็นสังขารคือปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว. แต่งให้รูปที่ตาเห็นนั้นว่างามบ้างไม่งามบ้าง. และเมื่อแต่งให้เห็นว่างามบ้างไม่งามบ้างขึ้นแล้ว กิเลสก็เกิดขึ้นจับทันที.

เมื่อแต่งให้เห็นว่างาม *ราคะ* ความติดความยินดี *โลภะ* ความโลภอยากได้ก็บังเกิดขึ้น.

เมื่อเห็นว่าไม่งาม ก็ไม่สนใจ หรือว่า *โทสะ ปฏิฆะ* ความหงุดหงิดกระทบกระทั่งขัดเคืองก็บังเกิดขึ้น ก็เป็นความปรุงแต่งที่เพิ่มเติมขึ้นไปอีก.

เหล่านี้สังขารทั้งนั้น คือใจปรุงขึ้นทั้งนั้น ว่างามก็ใจปรุงขึ้น ว่าไม่งามก็ใจปรุงขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่ายังมีอวิชชาคือไม่รู้ คือไม่รู้ว่านี่คือสังขาร. รูปที่ตาเห็นนี้คือสังขารเป็นสิ่งที่เกิดดับ. เห็นรูปนั้นก็เป็นเกิด แล้วก็รูปนั้นก็ดับทันที คือหมายความว่าการเห็นนั้นเป็นปัจจุบัน

แล้วก็เป็นอดีตไปทันที เมื่อเป็นอดีตก็คือว่าดับไปแล้ว. อันที่จริงนั้นเมื่อคนเห็นอะไรทางตา รูปที่ตาเห็นนั้นก็เกิดดับไปทันทีในขณะนั้น และเห็นรูปอื่นขึ้นอีกก็เกิดดับไปทันทีในขณะนั้น. แต่คราวนี้ยังไม่ดับอยู่ในใจ เพราะว่าจิตใจนี้ยังมีอวิชชาคือไม่รู้ว่านี่คือตัวทุกข์ เป็นตัวสังขาร เป็นสิ่งที่เกิดดับ. เมื่อเป็นดั่งนี้จึงยึดถือ ยึดถือเอารูปนั้นมาตั้งอยู่ในใจ.

เพราะฉะนั้น รูปนั้นจึงไม่ดับอยู่ในใจ เป็นที่ตั้งของราคะบ้าง ของโทสะบ้าง หรือว่าของโลภะบ้าง โทสะบ้างสืบต่อไป นี้เป็นสังขารตัวปรุงแต่งทั้งนั้น. คราวนี้เมื่อเห็นรูปอะไรทางตาแล้วรู้ทันทีว่าเกิดดับ รูปที่เห็นในบัดนี้เกิดในบัดนี้ก็ดับไปในบัดนี้แล้ว คือผ่านไปแล้วเป็นอดีตไปแล้ว ถ้าเห็นเกิดดับทันทีดั่งนี้แล้ว จะไม่เกิดความปรุงแต่ง คือไม่ยึดเอารูปที่ดับไปแล้วนั้นมาปรุงแต่งในใจว่างามหรือไม่งาม และก็เกิดชอบหรือเกิดชังขึ้นมา ก็เป็นสังขารคือปรุงแต่งสืบต่อไป. อวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารคือปรุงแต่งขึ้นดั่งนี้. แต่ว่าถ้ารู้แล้วก็จะหยุดปรุงแต่งทันที ไม่ปรุงแต่ง ปล่อยให้รูปที่ตาเห็นนั้น รู้ว่าดับไปแล้ว เสียงที่ได้ยินก็ดับไปแล้ว จะเป็นเสียงสรรเสริญเสียงนินทาก็ดับไปแล้ว กลิ่นรสโผฏฐัพพะ เรื่องราวที่บังเกิดขึ้นในใจที่คิดที่นึก เกิดก็ดับไปแล้ว คือเป็นอดีตไปแล้วทันทีคู่กันไปกับเกิด เกิดดับเกิดดับไปทันที ดังนี้เรียกว่า ธรรมจักษุ ดวงตาเห็นธรรม. เมื่อเป็นวิชชาขึ้นมาดังนี้แล้ว ก็จะหยุดไม่ปรุงแต่งในสิ่งเหล่านี้ ว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ แล้วก็ชอบแล้วก็ชังกันเป็นต้นต่อไป ซึ่งเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ชอบหรือชังเป็นต้นต่อ ๆ ไปนั้น ก็เป็นความปรุงความแต่งทั้งสิ้นเป็นสังขารทั้งสิ้น คือใจนี้เองปรุงขึ้นแต่งขึ้น แต่งเอาสิ่งที่ผ่านไปแล้วว่ายังมีอยู่. อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญคือไม่เห็นเกิดดับ.

ความเห็นเกิดดับเป็นธรรมจักษุ

เพราะฉะนั้น ความเห็นเกิดดับที่เป็นธรรมจักษุนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก. ฟังธรรมะทุกข้อทุกบทที่จะเป็นตัวธรรมจักษุคือดวงตาเห็นธรรมนั้นซึ่งก็คือเห็นเกิดดับนี้เอง. และเมื่อเห็นเกิดดับ ก็ไม่ใช่หมายความว่า เห็นเกิดดับเฉพาะตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ แต่ว่าทำให้เห็นเกิดดับในธรรมะคือในสิ่งที่เป็นปัจจุบัน ในโลกที่เป็นปัจจุบันนี้ทุกอย่าง คือสิ่งที่มาประสบทางตาเป็นรูปที่ตาเห็น มาประสบทางหูเป็นเสียงที่หูได้ยิน เป็นกลิ่นเป็นรส เป็นโผฏฐัพพะที่จมูกที่ลิ้นที่กายได้ทราบ และเป็นธรรมะเรื่องราวต่าง ๆ ที่ใจได้คิดนึกที่รู้เหล่านี้ทั้งสิ้น ที่ประสบพบผ่านอยู่ทั้งขณะนี้ เมื่อประสบพบผ่านขึ้นเมื่อใด ก็เกิดดับไปเมื่อนั้นทันที คู่กันไปเลย ไม่มีเหลืออยู่. นี้เป็นวิชชา. เมื่อเป็นวิชชาขึ้นมาดั่งนี้ได้จริง ๆ แล้ว ก็จะหยุดปรุงหยุดแต่ง หยุดยึด ไม่ยึดให้เป็นสังโยชน์คือข้อที่ผูกพันจิตใจอยู่. จิตใจ

ไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งเหล่านั้น สิ่งเหล่านั้นก็ไม่ผูกพันจิตใจอยู่ และไม่ปรุงแต่งว่าสิ่งเหล่านั้น งามหรือไม่งามดีหรือไม่ดี ชอบใจหรือไม่ชอบใจ กิเลสที่เป็นกองราคะโทสะโมหะ ก็ไม่บังเกิดขึ้น ซึ่งล้วนเป็นสังขารคือสิ่งปรุงแต่งทั้งสิ้น.

ดับอวิชชา ดับสังขาร ด้วยวิชชา

เพราะฉะนั้น ธรรมจักษุที่เป็นตัวเห็นทุกข์นั้น จึงต้องเห็นเกิดดับ และเมื่อเห็นเกิดดับก็ชื่อว่าเห็นทุกข์. ฉะนั้น จะเห็นทุกข์ได้ก็ต้องเห็นสังขาร คือเห็นว่าเป็นสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง และเมื่อเห็นสังขารก็จะเห็นเกิดดับของสังขาร. เมื่อเป็นดั่งนี้รวมกันเข้าก็ชื่อว่าเห็นทุกข์. ต้องอาศัยวิชชาจึงจะเห็นทุกข์ เห็นสังขาร เห็นเกิดดับ. และเมื่อเห็นเป็นวิชชาขึ้นดังนี้ก็หยุดปรุงหยุดแต่ง หยุดกิเลสได้ในสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ในโลก. แต่ที่ทุกคนยังต้องยึด ยังต้องปรุง ยังต้องแต่ง เป็นตัวสังขารอยู่นี้ก็เพราะอวิชชาคือไม่รู้ คือไม่เห็นเกิดดับของสิ่งทั้งหลายในโลก ในขณะที่ประสบพบผ่านทางตาทางหูเป็นต้น จึงต้องยึดต้องปรุงต้องแต่งก็ใจนี้เอง. นี้เป็นสังขารคือการผสมปรุงแต่งเท่านั้นที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ. อวิชชาจึงทำให้เกิดสังขารขึ้นดังนี้.

และก็กล่าวได้ว่าก็เพราะอวิชชานี้เองก็จะทำให้เกิดวิชชาขึ้น คือทำให้เกิดปรุงแต่งเพื่อที่จะรู้จะเห็นขึ้นดังที่เมื่อได้ฟังธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้เช่นดังที่นำมาแสดงนี้ก็ตั้งใจที่จะปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา หรือในมรรคมีองค์ ๘. ขึ้นมา. และเมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ก็จะได้วิชชาคือความรู้ ตรงกันข้ามกับอวิชชา คืออวิชชาก็จะดับไป วิชชาก็จะบังเกิดขึ้น ก็จะทำให้หยุดปรุง หยุดแต่งในที่สุดได้.

เพราะฉะนั้น ก็กล่าวได้อีกว่า *ก็เพราะอวิชชานี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดปรุงแต่ง เพื่อที่จะรู้เป็นวิชชาขึ้นมา. และเมื่อเป็นวิชชาขึ้นมา อวิชชาดับ ก็หยุดปรุงหยุดแต่ง เพราะว่ารู้แล้วก็ไม่ต้องปรุงแต่งกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เมื่อเห็นเกิดเห็นดับทุก ๆ อย่างที่ประสบพบผ่านทางตาทางหูเกิดดับอยู่ในปัจจุบัน ทุกอย่างไม่มีอะไรเหลืออยู่ ก็ไม่มีอะไรที่จะไปยึดถือ เพราะว่าดับไปแล้วจึงไม่ต้องคิดปรุงคิดแต่งว่างามหรือไม่งาม ดีหรือไม่ดี แล้วก็เกิดยินดีหรือเกิดความยินร้าย ก็เป็นอันว่าหมดเรื่องกันไป. เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นเหตุให้เกิดสังขารคือความปรุงแต่ง. และเมื่อเป็นวิชชาขึ้นมาก็หยุดสังขารคือความปรุงแต่งได้.*

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๓ เมษายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๔
ปฏิจจสมุปบาท ข้อสังขาร วิญญาณ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่าน ตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงอธิบายข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ตามพระเถราธิบายของท่าน พระสารีบุตรมาโดยลำดับ. พระเถราธิบายของท่านนั้นก็ได้แสดงข้อสัมมาทิฏฐิ จับตั้งแต่เบื้องต้นและเลื่อนขึ้นสู่ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท นับแต่ชรามรณะ มีเพราะชาติสืบไปจนถึงอวิชชาอาสวะแต่ละข้อก็แจกออกเป็น ๔ ตามหลักอริยสัจทั้ง ๔. และในการอธิบาย ก็ได้อธิบายในข้อที่ ๑ ของแต่ละหมวด. เมื่อจบแล้วก็ได้จับอธิบายในข้อที่ ๒ ของแต่ละหมวด คือเป็นปัจจัยให้บังเกิดกันขึ้นได้อย่างไร จับแต่เพราะอาสวะบังเกิดขึ้นอวิชชาจึงเกิดอย่างไร เพราะอวิชชาบังเกิดขึ้นอาสวะจึงเกิดอย่างไร. อันนับว่าเป็นการแสดงอริยสัจสายสมุทัยที่สุดยอด. จับอาสวะและอวิชชาหรืออวิชชาและอาสวะเป็นสุดยอดของสายสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ และก็แสดงถอยลงมาว่าเพราะอวิชชาเกิดสังขารเกิดขึ้นอย่างไร.

จึงมาถึงในข้อว่า *เพราะสังขารเกิดวิญญาณจึงเกิด.*

ธาตุ ๕ ผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขาร

สังขาร นั้นก็ได้แสดงอธิบายแล้ว กล่าวรวม ๆ ก็ได้แก่สิ่งที่ผสมปรุงแต่งหรือการผสมปรุงแต่ง ซึ่งตามพระเถราธิบายก็ได้ยกเอา

กายสังขาร เครื่องปรุงแต่งกาย อันได้แก่ลมหายใจเข้าลมหายใจออก

วจีสังขาร เครื่องปรุงแต่งวาจา ก็ได้แก่วิตกวิจาร ความตรึกความตรอง

จิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต ก็ได้แก่สัญญาเวทนา.

อาศัยสังขารทั้ง ๓ นี้ จึงมีการทำบุญทำบาป มีการปฏิบัติสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิได้.

ทำบุญเรียกว่า **ปุญญาภิสังขาร** ปรุงแต่งบุญ.

ทำบาปก็เรียกว่า **อปุญญาภิสังขาร** ปรุงแต่งบาปที่ไม่ใช่บุญ.

ทำสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิก็เรียกว่า **อเนญชาภิสังขาร** ปรุงแต่งธรรมะที่ไม่หวั่นไหว.

และก็ได้แสดงแล้วว่า กายและใจนี้ของทุกคนซึ่งรวมเรียกว่าอัตภาพนี้เป็นสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่ง ต้องมีการปรุงแต่งอยู่ตลอดเวลาหยุดไม่ได้ ชีวิตจึงดำรงอยู่. และการที่จะเข้าใจในข้อว่าเพราะสังขารเกิดขึ้นวิญญาณจึงเกิด หรือเพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงเกิดขึ้น ดังที่ได้มีแสดงถึงชาติกำเนิดของสัตว์ บุคคลซึ่งมีพระพุทธภาษิตแสดงเอาไว้ว่า *บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ และวิญญาณธาตุ ธาตุวิญญาณ ซึ่งแปลกันว่า ธาตุรู้.*

ธาตุ ๕ ข้างต้น คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมธาตุอากาศ คือช่องว่าง เป็นรูปธาตุ ธาตุที่เป็นส่วนรูป ไม่มีความรู้อยู่ในตัว หรือเรียกว่าเป็นส่วนที่เป็นวัตถุ.

วิญญาณธาตุเข้ามาประกอบกับธาตุ ๕ เป็นสัตว์บุคคล

เมื่อธาตุทั้ง ๕ นี้มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกันขึ้น. ดังที่มีพระบาลีแสดงไว้ถึงความเกิดขึ้นของบุคคลในครรภ์ของมารดาว่าเริ่มตั้งต้นแต่เป็นกลละ ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นหยดน้ำที่ละเอียดที่สุดติดอยู่ที่ปลายขนทราย. ซึ่งในกลละนี้ก็กล่าวได้ว่า ธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมธาตุอากาศได้รวมกันอยู่วิญญาณจึงลงปฏิสนธิ อันเรียกว่า **ปฏิสนธิวิญญาณ** ก็คือธาตุรู้.

วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ เข้ามาประกอบ เริ่มเป็นสัตว์บุคคล เพราะว่าจะเป็นบุคคลชายหญิง ก็ต้องประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ คือต้องมีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้เข้ามาประกอบด้วย. และวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ นี้ก็เข้าสู่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ในเมื่อธาตุทั้ง ๕ ประกอบกัน

พร้อมเป็นสังขาร คือผสมปรุงแต่ง วิญญาณจึงเข้าปฏิสนธิ ซึ่งมีพระบาลีเรียกว่า **คันธัพพะ**[๑] คนธรรพ์ หมายถึงสัตว์ที่จะบังเกิดก็เข้าสู่ครรภ์ ก็คือปฏิสนธิวิญญาณนั้นเอง.

เกิดวิถีวิญญาณหรือวิญญาณ ๖ เพราะสังขาร

เพราะฉะนั้น เพราะสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนี้เกิด วิญญาณจึงเกิดมาตั้งแต่เบื้องต้นดังนี้. และแม้เมื่อก่อเกิดเป็นบุคคลชายหญิง มีธาตุ ๖ ดังกล่าวสมบูรณ์ โดยลำดับตั้งแต่ในครรภ์ของมารดาจนถึงเมื่อคลอดออกมาแล้ว กายใจอันนี้ก็ต้องผสมปรุงแต่งกันอยู่เป็นกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร วิญญาณจึงบังเกิดขึ้น. วิญญาณที่บังเกิดขึ้นถัดมาจากปฏิสนธิวิญญาณก็เป็นวิถีวิญญาณ ก็คือวิญญาณ ๖.

รู้ทางตาคือเห็นรูปเรียกว่า **จักษุวิญญาณ.**

รู้ทางหูคือได้ยินเสียงก็เรียกว่า **โสตวิญญาณ.**

รู้ทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เรียกว่า **ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ.**

รู้ทางมโนคือใจซึ่งเรื่องราวทั้งหลายที่ใจคิดใจรู้ก็เรียกว่า **มโนวิญญาณ.**

---

๑. **"คนฺธพฺพ"** ศัพท์ในอภิธานัปปทีปิกาสูจิ ให้คำแปลโดยพยัญชนะไว้ว่า บริโภคกลิ่น อ่อนไหว ในสวรรค์ ด้วยอำนาจการขับการฟ้อนเป็นต้น เมื่อเป็นไปในอรรถแปลไว้ว่า ๑. คายน (ความขับร้อง) ๒. คายก (คนขับร้อง) ๓. อสฺส (ม้า) ๔. เทวตนฺตร (เทพคนธรรพ์) ๕. ตตฺรูปคสตฺต (สัตว์ที่จะเกิดในท้องมารดา)

สำหรับในอรรถว่า ตตฺรูปคสตฺต สัตว์ที่จะเกิดในท้องมารดานั้น เป็นภาษาพื้นเมืองที่เข้าใจกันอยู่แล้วโดยทั่วไป มีหลักฐานปรากฏในอัสสลายนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับอัสสลายนมาณพ ยกเรื่องอสิตเทวลฤษีว่า ... เคยมีพราหมณ์ฤษี ๗ คน ผู้มีความเห็นผิดในเรื่องวรรณะพราหมณ์ว่า ประเสริฐสุด ต่อมาอสิตเทวลฤษีได้เดินทางไปแก้ทิฏฐิพราหมณ์ฤษีทั้ง ๗ คน ได้ถามคันธัพพปัญหาว่า ท่านรู้หรือไม่ว่าการก้าวลงแห่งสัตว์ในครรภ์ (การตั้งครรภ์) เป็นอย่างไร พราหมณ์ฤษีตอบว่า ข้าพเจ้าทราบคือ ๑. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๒. มารดามีระดู (อรรถกถาอธิบายว่า มารดาอยู่ในสมัยที่จะตั้งครรภ์ได้) ๓. คนธรรพ์ปรากฏ (สัตว์ผู้จะเกิดในครรภ์ปรากฏ) อสิตเทวลฤษีจึงถามว่า ท่านรู้หรือไม่ว่า "คนธรรพ์" นั้นเป็นกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือแพศย์ หรือศูทร พราหมณ์ฤษีตอบว่า ไม่รู้ ... เรื่องอสิตเทวลฤษีนี้ พระองค์ตรัสเป็นเรื่องภูตปุพพ์ คือมีแล้วในปางก่อน คำตอบของพราหมณ์ฤษีตอนนี้ตรงกับพระพุทธภาษิตในมหาตัณหาสังขยสูตร ซึ่งตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายถึงเหตุ ๓ อย่างประชุมกันเป็นเหตุให้มีการตั้งครรภ์

อภิธานสันสกฤตได้อธิบาย "คนฺธรฺว" คล้าย ๆ กับอรรถเช่นนี้ไว้ว่า ... The soul after death and previous to its being born again (corresponding in some respects to the western notion of a ghost) "วิญญาณภายหลังตายและก่อนที่จะเกิดอีก" ในบางเล่มให้ที่มาประกอบไว้ว่า ตสฺยาสีทฺทุหิตา คนฺธรฺวคฺฤหิตา.

เกิดกายสังขาร เกิดวิญญาณ

แม้วิถีวิญญาณดังกล่าวนี้จะบังเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ปรุงแต่งกันอยู่ วิญญาณจึงเกิดได้ ดังจะพึงเห็นได้ว่า กายสังขาร เครื่องปรุงกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก ซึ่งต้องหายใจเข้าออกกันอยู่ตลอดเวลาหยุดไม่ได้.

ดับกายสังขาร ดับวิญญาณ

เมื่อเป็นดั่งนี้ วิญญาณจึงเกิดขึ้นได้ตามวิถีคือทางตาทางหูเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว. ถ้าหากว่าดับลมหายใจเข้าออก กายนี้แตกสลายวิญญาณก็ดับ. ชีวิตนี้ย่อมมีความตาย เป็นที่สุดเหมือนกันหมด ก็คือว่าจะต้องถึงเวลาหนึ่งซึ่งจะต้องหยุดหายใจ ที่เรียกว่าตาย หรือสิ้นชีวิต. ก็แปลว่าดับกายสังขาร ดับลมหายใจเข้าออก วิญญาณก็ดับไม่เกิด ดังที่ได้มี พระพุทธภาษิตแสดงเอาไว้ว่า

อจิรํ วตยํ กาโย ปฐวึ อธิเสสฺสติ	ไม่นานหนอกายนี้จักนอนทับแผ่นดิน
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ	มีวิญญาณไปปราศแล้วคือปราศจากวิญญาณ ต้องถูกทอดทิ้ง
นิรตฺถํ ว กลิงฺครํ	เหมือนอย่างท่อนไม้ท่อนฟืนไม่มีประโยชน์.

เกิดวจีสังขาร เกิดวิญญาณ

และแม้วจีสังขาร เครื่องปรุงกาย วิตกวิจารไม่เกิดขึ้น คือเมื่อไม่คิดไม่นึก ไม่ตรึก ไม่ตรองถึงเรื่องอะไร วิญญาณก็ไม่เกิดขึ้นในเรื่องอันนั้น. ต่อเมื่อตรึกตรองคิดนึกถึงเรื่องอัน ใด วิญญาณจึงเกิดขึ้นในเรื่องอันนั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อความตรึกความตรองความคิดความ นึกดับ วิญญาณก็ดับ. เมื่อความตรึกความตรองคิดนึกบังเกิดขึ้น วิญญาณก็เกิดขึ้นในเรื่อง ที่ตรึกตรองคิดนึกนั้น.

เกิดจิตตสังขาร เกิดวิญญาณ

แม้จิตตสังขารคือสัญญาเวทนาก็เช่นเดียวกัน. เมื่อมีสัญญามีเวทนา จิตจึงจะคิดนึก ตรึกตรอง วิญญาณจึงเกิดขึ้นในเรื่องที่จิตคิดนึกตรึกตรองนั้น เพราะว่าจิตจะคิดนึกตรึกตรอง ได้ ก็เพราะมีเวทนามีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มีสัญญาจำได้ หมายรู้อยู่ในเรื่องอันนั้น จิตจึงคิดถึงเรื่องอันนั้นได้. ถ้าไม่มีเวทนา ยกตัวอย่างเช่นฉีดยาชา

ที่ร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง หมดความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ที่ร่างกายส่วนนั้น แม้จะเอามีดมาผ่าดัดอย่างหมอผ่าตัดคนไข้ ความรู้สึกเจ็บก็ไม่มี. เมื่อความรู้สึกเจ็บไม่มี ก็ไม่ทำให้เกิดความคิดถึงส่วนนั้น วิญญาณก็ไม่เกิดขึ้นในส่วนนั้น. ต่อเมื่อมีความรู้สึกเจ็บขึ้นในส่วนนั้น วิญญาณจึงจะเกิดขึ้นในส่วนนั้น คือเป็นความรู้. รู้ทางกายที่เรียกว่ากายวิญญาณ. แต่เมื่อกายส่วนนั้นไม่มีความรู้สึกเจ็บ กายวิญญาณก็ไม่เกิดขึ้นในส่วนนั้น.

มาถึงสัญญาความจำก็เช่นเดียวกัน. จิตจะคิดจะนึกถึงเรื่องอันใดก็เพราะจำเรื่องอันนั้นได้. ถ้าลืมเสียแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะคิดนึกได้. จะคิดนึกได้ก็คิดนึกได้ในเรื่องที่จำได้เท่านั้น. ถ้าจำไม่ได้หรือไม่จำก็คิดนึกไม่ได้ วิญญาณก็บังเกิดขึ้นในเรื่องนั้นไม่ได้.

เพราะฉะนั้น เมื่อมีสัญญามีเวทนา จิตคิดถึงเรื่องอันใด อาศัยสัญญาเวทนา ก็เกิดวิญญาณขึ้นในเรื่องนั้นตามวิถี. ถ้าดับสัญญาเวทนาเสีย วิญญาณก็ดับ. ยกตัวอย่างง่าย ๆ ดังเช่น โสตวิญญาณ วิญญาณทางหูคือได้ยินเสียง. ในขณะนี้กำลังแสดงธรรมบรรยายเป็นเสียง เป็นเสียงที่ไปกระทบโสตประสาทคือกระทบหู จิตตั้งใจฟัง ก็หมายความว่ามีสัญญามีเวทนาอยู่ในเสียงที่ไปกระทบโสตประสาท. โสตวิญญาณ ความรู้เสียงทางหูจึงบังเกิดขึ้นคือได้ยิน ได้ยินถ้อยคำที่ได้แสดงนี้. แต่ถ้าจิตไม่ตั้งอยู่ในเสียงที่แสดงนี้ ส่งจิตไปคิดถึงเรื่องอื่น ก็ไปมีสัญญาเวทนาในเรื่องอื่นที่ส่งจิตไปนั้น วิญญาณก็ไปบังเกิดขึ้นในเรื่องอื่นนั้น. แต่ว่าวิญญาณไม่บังเกิดขึ้นในเสียงที่กำลังแสดงอยู่นี้. แปลว่าหูดับ แม้ว่าเสียงที่แสดงนี้จะไปกระทบโสตประสาทอยู่เป็นปกตินั่นแหละ. โสตประสาทก็ดีอยู่ แต่ว่าจิตไม่ตั้งใจฟัง จิตไปคิดถึงเรื่องอื่น หูก็ดับจากเสียงที่กำลังแสดงนี้ ไม่ได้ยิน ไม่เกิดโสตวิญญาณในเสียง แต่ว่าไปเกิดมโนวิญญาณในเรื่องต่าง ๆ ที่ส่งจิตไปคิดถึงนั้น. โสตวิญญาณทางหูนี้ก็ดับ ไปเกิดมโนวิญญาณในเรื่องที่คิดไป.

เพราะฉะนั้น จึงต้องอาศัยสังขาร. เมื่อมีสังขารจึงมีวิญญาณดังกล่าวนี้ ตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดาดังกล่าว คือตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณ และมาถึงวิถีวิญญาณคือวิญญาณที่บังเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจก็เช่นเดียวกัน ต้องอาศัยสังขาร กายสังขารวจีสังขารมโนสังขารจิตตสังขารดังกล่าวนี้ เป็นปัจจัยจึงได้เกิดวิญญาณขึ้น เป็นวิถีวิญญาณทางตา ทางหูเป็นต้นตามประเภท. เพราะฉะนั้นเพราะสังขารบังเกิดขึ้นวิญญาณจึงเกิด.

ข้อที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงมาโดยลำดับเป็นธรรมะที่เป็นเหตุเป็นผลสืบต่อกัน. เมื่อได้ตั้งใจฟังและตั้งใจที่จะทำความเข้าใจ ย่อมจะได้ความเข้าใจในธรรมะ ที่เป็นสัจจะคือ

ความจริงตามเหตุและผล จะทำให้จับเหตุจับผล ตั้งต้นแต่จับทุกข์จับสมุทัยคือเหตุเกิดทุกข์ และทำให้จับเงื่อนต้นเงื่อนปลายได้ เพราะทุก ๆ ข้อที่เป็นเหตุเป็นผลสืบต่อกันนั้น ต่างเป็นเงื่อนต้นเงื่อนปลายของกันและกันไปทุก ๆ ข้อ. และเมื่อจับได้ถูกต้อง ก็ย่อมจะมีความเข้าใจถึงเหตุและผลอันถูกต้อง. การพิจารณาตามทางที่ท่านแสดงดังนี้ย่อมเป็นทางเจริญปัญญา และโดยเฉพาะเรียกว่าเป็นทางวิปัสสนาทางที่ให้เกิดปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง อันจะทำให้จับสัจจะความจริงที่เป็นตัวเป็นเหตุและเป็นผลได้. แม้การที่ปฏิบัติทำสติหรือว่าตั้งสติในกายเวทนาจิตธรรม อันเป็นตัวสติปัฏฐานทุกข้อ ก็เป็นการพิจารณาจับเหตุจับผลแต่ละข้อเช่นเดียวกัน ทำให้ได้สมาธิและทำให้ได้ปัญญาเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสไปได้โดยลำดับ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๗ เมษายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๕

ปฏิจจสมุปบาท ข้อวิญญาณนามรูป

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ จนถึงได้แสดงอธิบายในข้อที่แสดงถึงเหตุปัจจัย เมื่ออวิชชาเกิดอาสวะเกิด เมื่ออาสวะเกิดอวิชชาเกิด เมื่ออวิชชาเกิดสังขารเกิด เมื่อสังขารเกิดวิญญาณเกิด.

และในวันนี้จะได้แสดงอธิบายต่อไป. *เมื่อวิญญาณเกิดนามรูปก็เกิด.*

พระพุทธาธิบายเรื่องวิญญาณและนามรูป

ในข้อวิญญาณนี้ที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว. ในพระเถราธิบายก็ยกเอาวิญญาณ ๖ ซึ่งเป็นวิถีวิญญาณคือวิญญาณในวิถี คือในทางของอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๖. ส่วนในพระสูตรบางพระสูตร โดยเฉพาะมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงปฏิสนธิวิญญาณรวมเข้าด้วย และก็ได้มีพระพุทธาธิบายในพระสูตรนั้นว่า เมื่อวิญญาณเกิด นามรูปก็เกิดอย่างไร โดยที่ได้ตรัสแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยทรงตั้งเป็นพระพุทธปุจฉา คือเป็นคำถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อวิญญาณไม่หยั่งลงคือไม่เป็นไป ไม่ปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในครรภ์ของมารดาได้หรือไม่. ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบทูลว่าไม่ได้. และก็ได้มีอธิบายในคำที่ว่าจะก่อตัวขึ้นได้หรือไม่ ก็หมายถึงว่าจะก่อตัวขึ้นโดยเป็นกลละเป็นต้นนั้นเอง. เมื่อรวมพระพุทธปุจฉาและคำกราบทูลตอบของภิกษุทั้งหลายเข้าด้วยกันก็รวมความเข้าว่า

ในการถือกำเนิดเกิดก่อของเด็กชายหญิงตั้งต้นขึ้นในครรภ์ของมารดานั้น ถ้าหากว่าวิญญาณไม่ก้าวลงคือไม่เป็นไปดังที่เรียกว่าไม่ถือปฏิสนธิ หรือปฏิสนธิวิญญาณไม่เข้ามา นามรูปก็จะก่อตัวขึ้นโดยเป็นรูปตั้งต้นแต่กลละ และเป็นนามตั้งต้นแต่วิญญาณประกอบกันเป็นธาตุ ๖ หาได้ไม่.

ได้มีพระพุทธปุจฉาต่อไปอีกว่า เมื่อวิญญาณหยั่งลงดังที่เรียกว่าถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาแล้ว หากว่าดับไปเคลื่อนไป นามรูปจักบังเกิดเจริญขึ้นต่อไปได้หรือไม่. ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่าไม่ได้. รวมพระพุทธปุจฉาและคำกราบทูลตอบเข้าก็ได้ความว่า แม้วิญญาณจะปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา เริ่มก่อตัวเป็นนามรูปขึ้นแล้ว แต่ถ้าหากว่าวิญญาณที่เข้าถือปฏิสนธินั้น จุติคือเคลื่อนออกไป ดับไป นามรูปแม้จะก่อตัวขึ้น ก็จะไม่บังเกิดเจริญเติบโตขึ้นต่อไป.

ได้มีพระพุทธปุจฉาต่อไปอีกว่า แม้เมื่อเด็กคลอดออกจากครรภ์ของมารดาแล้ว เป็นเด็กหญิงเป็นเด็กชายที่เป็นหนุ่มเป็นสาวขึ้นแล้ว หากวิญญาณดับไปขาดไป นามรูปจักดำรงต่อไปได้หรือไม่. ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า นามรูปก็จักดำรงต่อไปไม่ได้ ก็จะต้องดับต้องแตกสลาย. รวมความเข้าแล้วก็ได้ว่า แม้เมื่อคลอดออกมาเป็นเด็กชายหญิง แม้เติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาว หากวิญญาณขาดไปดับไปเสียเมื่อใด นามรูปก็แตกสลายเมื่อนั้น. หากวิญญาณยังอยู่ นามรูปก็ดำรงอยู่.

ก็ได้มีพระพุทธาธิบายโดยตรงตั้งเป็นพุทธปุจฉาขึ้นเพียงเท่านี้. แม้เพียงเท่านี้ก็ย่อมทำให้เข้าใจต่อไปได้ทั้งหมดว่า แม้เมื่อเด็กชายหญิงที่เป็นหนุ่มเป็นสาวเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ เมื่อวิญญาณยังเป็นไปอยู่ นามรูปนี้ก็เป็นไปอยู่. เมื่อวิญญาณนี้ดับหรือเคลื่อนไปที่เรียกว่าจุติ นามรูปนี้ก็จักขาดจักดับ. ก็เป็นไปตามพระพุทธภาษิตที่ได้ยกขึ้นแล้วว่า

กายนี้ไม่นานหนอจักนอนทับแผ่นดิน มีวิญญาณไปปราศ คือ
ปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้งเหมือนอย่างท่อนฟืนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์.

นามรูปเกิดเพราะปฏิสนธิวิญญาณ

เพราะฉะนั้น **วิญญาณ** ตามพระพุทธาธิบายนี้ จึงเป็นวิญญาณที่มักจะเรียกกันว่า **ปฏิสนธิวิญญาณ**. แต่ว่ามักจะเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณก็จำเพาะเมื่อแรกปฏิสนธิ. ต่อจากปฏิสนธิคือทีแรกนั้นแล้ว วิญญาณนั้นก็ยังดำรงอยู่. และท่านยังมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ภวังคจิต.** พระอาจารย์ผู้แสดงอธิบายพระสูตรท่านใช้คำเรียกอย่างนั้น และก็ได้อธิบายถึงนามรูป เช่นอธิบายรูปเป็น**กัมมชรูป** รูปที่เกิดจากกรรมเป็นต้น ตามนัยในอภิธรรม.

เมื่อรวมความเข้าแล้วก็คือว่า นามรูปนี้ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ จะต้องมีวิญญาณหรือมีจิตหรือมีวิญญาณธาตุ คือธาตุรู้ตั้งอยู่ เมื่อวิญญาณธาตุหรือจิตหรือวิญญาณดังกล่าวจุติคือว่าเคลื่อนไปดับไป นามรูปนี้ก็แตกสลาย. เพราะฉะนั้น *เมื่อวิญญาณเกิดขึ้นนามรูปจึงเกิดหรือเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนามรูปจึงบังเกิดขึ้น ดังนี้ตามพระพุทธาธิบาย.*

นามรูปเกิดเพราะวิถีวิญญาณ

อนึ่ง อธิบายได้โดยทาง **วิถีวิญญาณ** คือวิญญาณที่บังเกิดขึ้นตามวิถี คือตามทางของอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๖ ที่มาประจวบกัน เป็น

จักขุวิญญาณ รู้รูปทางจักษุก็คือเห็นรูป

โสตวิญญาณ รู้เสียงทางหูก็คือได้ยินเสียง

ฆานวิญญาณ รู้กลิ่นทางจมูกคือทราบกลิ่น

ชิวหาวิญญาณ รู้รสทางลิ้นคือทราบรส

กายวิญญาณ รู้โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางกายคือทราบสิ่งถูกต้อง และ

มโนวิญญาณ คือรู้เรื่องราวทางมโนคือใจ.

ก็ต้องมีวิญญาณนี้บังเกิดขึ้นก่อน นามรูปจึงบังเกิดขึ้น อันหมายความว่า ส่วนที่เป็นรูปก็ปฏิบัติหน้าที่ของรูป ส่วนที่เป็นนามคือเวทนา สัญญา สังขาร ก็บังเกิดขึ้นสืบต่อจากวิญญาณ เป็นไปตามพระเถราธิบายนั้น. เพราะฉะนั้น *จึงต้องมีวิญญาณบังเกิดขึ้นก่อนนามรูปจึงบังเกิดขึ้น.*

ในข้อนี้ก็พึงทำความเข้าใจง่าย ๆ ว่า ในเบื้องต้นนั้นทุกคนจะต้องเกิดวิญญาณขึ้นก่อนตามวิถี เช่นจะต้องเห็นรูป ต้องได้ยินเสียง ต้องได้ทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และได้คิดได้รู้เรื่องทางมโนคือใจ. และเมื่อเป็นดั่งนี้ นามคือเวทนาสัญญาสังขารทั้งหลายจึงบังเกิดสืบต่อกันไป และรูปจึงปฏิบัติหน้าที่เป็นไปตามนามเวทนาสัญญาสังขารนั้นสืบต่อไป. ถ้าหากว่าไม่มีวิญญาณคือไม่เห็นรูป ไม่ได้ยินเสียงเป็นต้น นามรูปก็ไม่ปฏิบัติหน้าที่คือไม่บังเกิดเป็นนามรูปขึ้น.

ปิยรูป สาตรูป

และข้อที่พึงหยิบยกขึ้นมาพิจารณาให้เห็นชัดขึ้นไปอีกก็คือ ตัว **จิต** กับ **อารมณ์.** จิตที่คิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ ดำริไปในอารมณ์ต่าง ๆ ครุ่นคิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยวิญญาณบังเกิดขึ้นก่อน. และการที่จะทำความเข้าใจในข้อนี้ก็จะต้องทำความเข้าใจในข้อ **นามรูป** อีกสักหน่อยหนึ่ง.

คำว่า **นาม** นั้นเข้าใจกันง่าย ๆ ก็คือ *มิใช่รูป* สักแต่ว่าเป็นชื่อเรียกขึ้นในสิ่งที่ไม่มีรูปคือมีแต่นามไม่มีรูป.

ส่วนที่เป็น **รูป** นั้นก็คือ *ที่เป็นวัตถุอันเป็นรูปอย่างหยาบ* และ *ที่เป็นตัวที่ตั้งของจิตแม้ไม่ใช่รูป.*

ที่กำหนดของจิตแม้ไม่ใช่รูป ก็ขอยืมคำว่ารูปมาเรียกด้วย เช่นคำว่า **ปิยรูป สาตรูป** รูปที่เป็นที่รัก รูปที่เป็นที่พอใจสำราญใจ อันหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่จิตกำหนดถึงก็คือตัวอารมณ์นั้นเอง. ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ที่เป็นส่วนรูป หรือเป็นอารมณ์ที่เป็นส่วนธรรม คือเป็นเรื่องเป็นราวไม่ใช่รูป แต่ว่าเป็นสิ่งที่จิตกำหนดถึง จิตคิดถึง อันเป็นส่วนที่รักใคร่ เป็นส่วนที่ชอบใจสำราญใจ ก็เรียกว่าปิยรูปสาตรูปได้. ขอยืมคำว่ารูปมาใช้เรียกครอบไปได้ทั้งหมด. และโดยเฉพาะส่วนที่เป็นอารมณ์ของจิตนั้นคือเป็นตัวเรื่อง ไม่ใช่เป็นตัววัตถุโดยตรง. เป็นตัวเรื่อง เป็นเรื่องของวัตถุก็ได้ เป็นเรื่องของสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุก็ได้ คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตครุ่นคิดถึงหรือหมกมุ่นถึง อันเรียกว่าอารมณ์. อารมณ์นี่แหละซึ่งเป็นที่รักใคร่ที่พอใจสำราญใจ ก็เรียกว่าปิยรูป สาตรูปได้ คือเป็นสิ่ง รูปก็คือเป็นสิ่ง สิ่งที่จิตคิดดำริหมกมุ่นถึงอันเป็นที่ชอบใจสำราญใจ พอใจ ก็เป็นปิยรูป สาตรูป.

คำว่า **รูป** จึงมีความหมายถึง *สิ่งที่เป็นวัตถุโดยตรง* หรือหมายถึง *สิ่งที่จิตกำหนดคิดถึงหมกมุ่นถึง* อันเรียกว่าอารมณ์ดังกล่าว. นี้เป็นตัวอารมณ์.

อารมณ์เข้าสู่จิตได้เพราะวิญญาณ

และเมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน จิตก็ออกจากภวังค์น้อมออกไปรับอารมณ์ คือไปรับเรื่องของรูป ของเสียง ของกลิ่น ของรส ของโผฏฐัพพะ ของธรรมะคือเรื่องราวนั้นเข้ามา. ตัวรูปจริง ๆ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจริง ๆ เป็นวัตถุ ย่อมเข้ามาสู่จิตซึ่งมิใช่วัตถุ เพราะจิตไม่มีสรีระรูปร่างสัณฐาน ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า

อสรีรํ ไม่มีสรีระรูปร่างสัณฐาน แต่มีกายนี้เป็นที่อาศัย.

วัตถุเข้ามาสู่จิตไม่ได้. สิ่งที่เข้ามาสู่จิตได้ก็คือตัวอารมณ์ คือเป็นเรื่อง เรื่องของสิ่งเหล่านั้น. ธรรมารมณ์ อารมณ์คือเรื่องราวของรูปเสียงเป็นต้น ที่ประสบพบผ่านมาแล้วเป็นต้น ก็เหมือนกัน ไม่ใช่วัตถุก็เข้าสู่จิตได้ เข้าสู่จิตในฐานะเป็นอารมณ์คือเป็นเรื่องเช่นเดียวกัน. อารมณ์คือเรื่องที่จะเข้าสู่จิตได้นี้ก็จะต้องเริ่มต้นตั้งแต่วิญญาณเช่นเดียวกันคือ *จะต้องเกิดวิญญาณขึ้นก่อน อารมณ์ทั้งหลายจึงจะเข้าสู่จิตได้.*

ภวังคจิต

และจิตนี้ท่านได้มีแสดงอธิบายไว้ในอภิธรรมว่า *จิตที่เป็นตัวจิตซึ่งยังไม่มีอารมณ์* เรียกว่า **ภวังคจิต.** คำว่า **ภวังค์** นั้นแปลว่า *องค์ของภวะ* คือองค์ของภพ คือความเป็น.

พิจารณาดูในทางหนึ่งก็น่าเข้าใจว่า นามรูปนี้เมื่อมีจิตที่เริ่มแต่ปฏิสนธิจิตหรือปฏิสนธิวิญญาณดังที่กล่าวมาแล้วตามพระพุทธาธิบายที่อ้างมาข้างต้นนั้น จึงมีตัวภพคือความเป็น. ในที่นี้มุ่งถึงความมีชีวิต. นามรูปนี้ก็ดำรงอยู่ และเมื่อมีปฏิสนธิจิตปฏิสนธิวิญญาณตั้งแต่เบื้องต้น ก็ก่อตั้งนามรูปนี้มาในเบื้องต้น เติบใหญ่ขึ้นเจริญขึ้นมาโดยลำดับ ดังที่ปรากฏอยู่แก่ทุก ๆ คนในบัดนี้ เพราะยังมีตัวจิตที่เป็นปฏิสนธิจิต ที่เป็นปฏิสนธิวิญญาณในเบื้องต้น และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า พระอาจารย์ท่านเรียกว่าภวังคจิตอีกคำหนึ่งด้วย คือจิตที่เป็นองค์ของภพ คือเป็นองคสมบัติหรือองคคุณแห่งภพคือความเป็น ในที่นี้คือชีวิตความดำรงอยู่ ความเป็นอยู่ ความมีชีวิตอยู่. ชีวิตก็คือความเป็น ไม่ตาย ยังเป็นอยู่.

เพราะฉะนั้น *ตัวจิตที่ทำให้ชีวิตนี้ดำรงอยู่ ทำให้นามรูปนี้ดำรงอยู่* จึงเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ภวังคะ** องค์ของภพ องค์ของความเป็น เป็นอยู่ ดำรงอยู่ ไม่ตาย ยังมีจิตนี้อยู่ก็แปลว่ายังไม่ตาย ยังดำรงอยู่ ยังเป็นอยู่ พิจารณาดูความก็เป็นดังนี้ได้จึงเรียกว่า **ภวังคจิต** ท่านอาจารย์ท่านก็เรียกดังนั้นว่าภวังคจิต อันทำให้ยังดำรงอยู่ ยังเป็นอยู่ไม่ตาย.

วิถีจิต

และความหมายของภวังคจิตอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ตัวภวังคจิตที่แท้ ๆ นั้นยังไม่มีอารมณ์ คือ *จิตที่ยังไม่มีอารมณ์* เรียกว่า **ภวังคจิต.** *ต่อเมื่อมีอารมณ์* จึงเป็น **วิถีจิต วิถีวิญญาณ** จิตที่บังเกิดขึ้นเป็นไปตามทาง ในเมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันเป็นต้น. จิตที่เป็นไปตามทางนี้ก็คือว่าจิตเดินทาง จิตเคลื่อนไหว จิตที่น้อมไป ไม่ใช่จิตที่อยู่ตัวคือนิ่งอยู่เฉย ๆ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีคำเปรียบเอาไว้ว่า เหมือนอย่างคนที่นอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง. เมื่อผลมะม่วงหล่นลงมา เสียงผลมะม่วงหล่นลงมากระทบแผ่นดินเสียงนั้นก็มากระทบโสตประสาทของคนที่นอนหลับก็ตื่นขึ้นมา. ตื่นขึ้นมาก็เอื้อมมือไปหยิบเอาผลมะม่วงมาบริโภค เสร็จแล้วก็หลับไปใหม่. นี้เป็นอุปมา.

มีข้ออุปมัยว่าจิตที่อยู่ในภวังค์นั้นก็เหมือนอย่างคนนอนหลับ. และจิตที่ออกรับอารมณ์นั้นก็เหมือนอย่างคนนอนหลับที่ตื่นขึ้น เอื้อมมือออกไปหยิบผลมะม่วงบริโภคแล้วก็หลับไปใหม่. ก็คือเมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน ก็เหมือนอย่างเป็นสิ่งที่มากระทบเข้ากับภวังคจิต ภวังคจิตก็ตื่นขึ้นมาน้อมออกรับอารมณ์. เมื่อรับอารมณ์แล้วก็กลับเข้าภวังค์ใหม่คือเหมือนอย่างหลับไปใหม่. เมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันใหม่ จิตก็ออกจากภวังค์น้อมออกรับอารมณ์. เสร็จแล้วก็หลับไปใหม่คือเข้าภวังค์ใหม่. ท่านแสดงธรรมชาติของจิตไว้ดังนี้.

จิตที่ไม่รับอารมณ์นั้น เรียกว่า **ภวังคจิต**

และจิตที่ออกรับอารมณ์นั้น เรียกว่า **วิถีจิต.**

วิถี ก็คือ *ทาง* ก็หมายความว่าจิตน้อมออกไปเหมือนอย่างเดินทาง.

วิถีจิตเป็นวิญญาณก่อน แล้วจึงเป็นนามรูป

และในการที่น้อมออกรับอารมณ์นี้ เมื่อแสดงตามขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นวิญญาณขึ้นก่อน คือว่าเริ่มแต่จักขุวิญญาณ คือเมื่อตากับรูปมาประจวบกัน กระทบถึงจิต จิตก็ออกจากภวังค์ มาเป็นวิถีจิต. ทีแรกก็เป็นจักษุวิญญาณ รู้รูปทางจักษุ คือเห็นรูป. ในข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน และเมื่อเป็นจักขุวิญญาณเห็นรูปขึ้นแล้ว ก็เกิดสัมผัส เกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร ก็โดยอาศัยรูปนั้นเอง เป็นนามรูปคือจะต้องมีรูป เป็นที่อาศัยอยู่ด้วย จึงจะเกิดเป็นสัมผัสเป็นเวทนาทางกายทางใจ หรือว่าทางรูปกาย และทางใจ. เกิดสัญญาเกิดสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิด. เสร็จแล้วก็เข้าสู่ภวังค์ใหม่ใน อารมณ์นั้น. ครั้นเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันใหม่อีก จิตก็ออกจากภวังค์น้อม ออกรับอารมณ์ใหม่. ก็เป็นวิญญาณขึ้นก่อน. แล้วก็เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา สังขาร โดยมีรูปเป็นที่อาศัยไปด้วยกัน. เสร็จแล้วก็กลับสู่ภวังค์ใหม่. เป็นไปดั่งนี้ทุกอารมณ์ แต่ว่าเป็นไปรวดเร็วมาก. และจิตนี้ก็มีปกติรับอารมณ์ได้คราวละหนึ่งเท่านั้น จะรับพร้อม กันสองไม่ได้ คราวละหนึ่ง. และเมื่อที่หนึ่งเกิดดับไปแล้ว จึงรับอารมณ์ที่สองได้. อารมณ์ ที่สองเกิดดับไปแล้วจึงรับอารมณ์ที่สามได้ต่อ ๆ ไปดั่งนี้. ที่ว่า

เกิด นั้นก็คือว่า ออกจากภวังค์.

ดับ นั้นก็คือว่า เข้าสู่ภวังค์ตามเดิม.

เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมดาของจิตดั่งนี้.

เพราะฉะนั้น อารมณ์ทุกอารมณ์นั้นก็เป็นนามรูปนั่นเองรวมกันอยู่ ซึ่งตั้งต้นแต่ วิญญาณ. เมื่อมีวิญญาณขึ้นก่อนแล้วจึงจะออกรับอารมณ์ บังเกิดเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร คือเป็นความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นความจำได้ หมายรู้ เป็นความคิดปรุงเป็นความปรุงคิด ในเรื่องนั้นไปทีละอารมณ์ดั่งนี้. แต่ว่าเพราะ รวดเร็วมากจึงได้ไม่รู้สึกว่าหรือไม่รู้ว่าเป็นทีละอารมณ์เป็นทีละอารมณ์ เกิดดับอยู่ทีละ อารมณ์ ๆ. และจิตก็ออกจากภวังค์เข้าสู่ภวังค์อยู่ทีละอารมณ์ ๆ ดั่งนี้. เป็นธรรมชาติเป็น ธรรมดาของจิตเป็นไปอยู่ดั่งนี้.

เพราะฉะนั้น ภวังคจิตซึ่งเป็นตัวจิตต้นเดิม รับอารมณ์ก็ออกจากภวังค์มาเป็นวิถีจิต. วิถีจิตนั้นทีแรกก็เป็นวิญญาณ แล้วจึงจะเป็นนาม เป็นรูป เป็นตัวอารมณ์ดังที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของทุก ๆ คนอย่างเต็มที่. ทุกคนก็มีสุขมีทุกข์มีเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มีความจำได้หมายรู้ มีความคิดปรุงมีความปรุงคิด. ทั้งหมดนี้ก็เป็นนามรูปนี่แหละรวมกันอยู่ เป็นตัวอารมณ์ซึ่งจะต้องมีวิญญาณเป็นเบื้องต้น. เพราะฉะนั้น เมื่อวิญญาณเกิดนามรูปจึงเกิด นี้เป็นอธิบายตามวิถีวิญญาณหรือวิถีจิต.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๘ เมษายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๖
ปฏิจจสมุปบาทข้อนามรูปอายตนะ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ความเห็นชอบคือเห็นถูกต้องในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ตามที่ท่านพระสารีบุตรได้ให้เถราธิบายไว้ ฟังดูก็เป็นเรื่องยากหรือเข้าใจยาก. แต่เมื่อได้ตั้งใจฟังทราบอธิบายของข้อธรรมะนั้น ๆ และตั้งใจฟังว่าธรรมะนั้น ๆ เป็นเหตุปัจจัยที่เกี่ยวเนื่องกันเหมือนอย่างลูกโซ่อย่างไร แม้ตามที่ได้อธิบาย ก็ย่อมจะพอเข้าใจไปโดยลำดับ. ความเข้าใจนี้แม้ว่าจะเริ่มต้นเพียงเล็กน้อย หรือเฉพาะบางข้อบางประการก็ย่อมเป็นการดี เป็นอันว่าได้เริ่มเข้าใจบ้าง. และความเข้าใจบ้างนี้เมื่อได้ตั้งใจฟังตั้งใจพิจารณาซ้ำ ๆ ไปบ่อย ๆ และเมื่อได้มีการปฏิบัติทางศีลทางสมาธิประกอบกับปัญญาที่พิจารณา ก็จะทำให้เข้าใจมากขึ้น ๆ เปรียบเหมือนอย่างว่าน้ำฝนที่ตกทีละหยาด ๆ จากชายคาลงตุ่มน้ำ ก็ทำตุ่มน้ำให้เต็มได้จากน้ำฝนที่ตกทีละหยาด ๆ เท่านั้น. แต่ท่านก็สอนอยู่เสมอว่าให้ทำบ่อย ๆ. ใช้คำว่า ส้องเสพให้มาก ปฏิบัติให้มาก ปฏิบัติบ่อย ๆ จึงจะได้ผลที่สืบต่อและเพิ่มพูน. เหมือนอย่างน้ำที่ตกทีละหยาด ๆ นั้นลงตุ่ม เมื่อตกลงไปได้สัก ๑๐ หยด ๒๐ หยด ๑๐ หยาด ๒๐ หยาดก็หยุด ทิ้งไว้สักวันสองวันน้ำในตุ่มนั้นก็จะแห้งไป. ก็เป็นอันว่าต้องรองน้ำฝนกันใหม่อีกทีละ ๑๐ หยด ๒๐ หยด แล้วก็หยุดไปอีกวันสองวัน น้ำฝนนั้นก็หมดไปอีกแห้งไปอีก. เพราะฉะนั้น จะต้องรองติดต่อทีละหยาด ๆ นั้น ก็หมายความว่าจะต้องติดต่อด้วย ไม่ทันที่จะแห้ง น้ำจึงจะเพิ่มเติมขึ้นมาจนถึงเต็มตุ่มได้. เพราะฉะนั้นการทำบ่อย ๆ ที่เรียกว่ามีความเพียรไม่ย่อหย่อน แต่ว่ามีความเพียรที่มั่นคง คือติดต่อสืบต่อกันไปอยู่เสมอ แม้ทีละน้อยที่เหมือนอย่างน้ำทีละหยาด ๆ นั้น ก็ทำให้เต็มได้ แต่ให้ติดต่อกันไปอยู่เสมอเท่านั้น. ความเข้าใจในธรรมะก็เช่นเดียวกัน ก็ย่อมได้มาทีละน้อย ๆ. แต่ว่าไม่ติดต่อที่จะฟังที่จะพิจารณา ก็จะไม่ได้ความเข้าใจติดต่อกันมากขึ้น.

จะได้แสดงอธิบายต่อถึงข้อที่ว่า เพราะนามรูปบังเกิดขึ้น อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิดขึ้น หรือว่าเพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิดขึ้น ซึ่งสืบต่อมาจากเบื้องต้น ว่า เพราะอาสวะเป็นปัจจัยอวิชชาเกิด หรืออวิชชาเป็นปัจจัยอาสวะเกิด อาสวะเป็นปัจจัยอวิชชาเกิด และเพราะอวิชชาเกิดสังขารความปรุงแต่งก็เกิด เพราะสังขารเกิดวิญญาณก็เกิด เพราะวิญญาณเกิดนามรูปก็เกิด เพราะนามรูปเกิดอายตนะก็เกิด

จะได้กล่าวถึง **นามรูป** เพิ่มเติมจากที่ได้อธิบายไปแล้ว.

อธิบายทบทวนความหมายของนามรูป

คำว่า **นามรูป** นี้ ประกอบขึ้นด้วย นาม และ รูป หรือว่ารูปและนาม. แต่ว่าเมื่อเรียกคู่กัน ย้ายเอานามไว้ข้างหน้าเป็นนามรูป. มักจะฟังอธิบายหรือฟังเทศน์กันบ่อย ๆ ว่า ขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อลงเป็น ๒.

รูปก็เป็น **รูป.**

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็น **นาม.**

โดยมากก็เทศน์กันหรืออธิบายกันดั่งนี้. แต่พึงเข้าใจว่าไม่จำเป็นที่จะต้องจัดอย่างนี้ไปทั้งหมด คือเมื่อเป็นนามแล้วก็จะต้องเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณในขันธ์ ๕. อะไรจะเป็นนามก็สุดแต่พุทธาธิบายในหมวดธรรมที่แสดงถึงนามรูปนั้น ๆ ในเมื่อแสดงขันธ์ ๕ ก็ย่อขันธ์ ๕ เข้านามรูปดังกล่าว. แต่ว่าเมื่อแสดงในหมวดธรรมอื่น การจะจัดอะไรเข้าเป็นรูปเป็นนามนั้น ก็สุดแต่ปริยายแห่งธรรม คือทางแสดงแห่งธรรมนั้น ๆ ดังเช่นในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ ก็ได้มีพระเถราธิบายถึงรูปและนามไว้แล้ว ซึ่งก็ได้แสดงอธิบายไว้ในที่นี้แล้ว. แต่จะขอกล่าวซ้ำเพื่อไม่ต้องนึกอีกครั้งหนึ่งว่า

รูป นั้นก็ *มหาภูตรูป* กับ *อุปาทายรูป* รูปใหญ่ รูปอาศัย. การอธิบายรูปก็ตรงกันในปริยายแห่งธรรมทั้งปวง.

ส่วน **นาม** นั้นท่านพระสารีบุตรได้ให้อธิบายไว้ว่า ได้แก่

เวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

สัญญา ความจำได้หมายรู้

เจตนา ความจงใจ

ผัสสะ ก็คือความกระทบแห่งอายตนะภายในภายนอกและวิญญาณรวมกัน คือเป็นความกระทบแห่งอารมณ์ถึงจิตที่มีความแรงให้เกิดเวทนาขึ้นได้ และ

มนสิการ ความทำไว้ในใจคือใส่ใจในอารมณ์นั้น ๆ ในเรื่องนั้น ๆ.

นามจึงได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการดังกล่าว.

เจตนาจัดเป็นสังขาร ผัสสะและมนสิการจัดเป็นวิญญาณ

จะเห็นได้ว่าไม่มีสังขารไม่มีวิญญาณแสดงโดยชื่อไว้ในข้อนามในที่นี้. ทำไมจึงไม่แสดงไว้. ก็น่าจะเห็นว่าเพื่อที่จะให้ไม่เข้าใจสับสนในลำดับของธรรมะที่เกิดเนื่องกันเป็นสาย เหมือนอย่างลูกโซ่ที่คล้องเนื่องกันไปเป็นสาย เพราะว่าสังขารและวิญญาณได้กล่าวไว้ในลำดับข้างต้นมาแล้ว

อวิชชาเกิดสังขารเกิด หรืออวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารเกิดวิญญาณเกิด หรือว่าสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณเกิดนามรูปเกิด หรือวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป.

เพราะได้กล่าวหรือยกเอาคำว่าสังขารและคำว่าวิญญาณไปใช้ในลำดับข้างต้นนั้นแล้ว. มาถึงนามรูปเมื่ออธิบายถึงข้อนามจึงไม่ใช้คำว่าสังขาร ไม่ใช้คำว่าวิญญาณในข้อนามนี้. แม้ว่าความหมายของคำว่าสังขารกับคำว่าวิญญาณในลำดับที่กล่าวมาข้างต้น ในหมวดปฏิจจ-สมุปบาทธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ จะมีความหมายที่แตกต่างไปจากความหมายของคำว่าสังขารและวิญญาณในขันธ์ ๕ ก็ตาม แต่หากว่าเอามาใช้ในข้อนามนี้สำหรับในหมวดธรรมนี้ ก็จะเป็นคำที่ซ้ำกัน แม้เนื้อความจะต่างกันก็ตามก็จะทำให้เข้าใจสับสน. จึงเอาเจตนา ผัสสะ มนสิการมาใช้แทน. แต่ก็ยังมีข้อซ้ำอีกเหมือนกัน คือคำว่าเวทนากับผัสสะ ที่จะกล่าวในอันดับต่อไป. แต่แม้เช่นนั้นก็เป็นความจำเป็นที่จะต้องให้มี ๒ ข้อนี้อยู่ในที่นี้ด้วย เพราะว่า ๒ ข้อนี้ย่อมเป็นนามในขันธ์ ๕ หรือในข้อว่านามรูปนี้ด้วยจริง ๆ. และแม้คำว่าสังขาร คำว่าวิญญาณจะไม่ได้กล่าวถึง แต่คำว่าเจตนา ผัสสะ มนสิการ ก็เป็นคำที่หมายถึงสังขาร วิญญาณ ได้คือ

เจตนา นั้นก็เป็นความจงใจ ก็จัดเป็นสังขารในขันธ์ ๕ นั้นเอง เพราะสังขารในขันธ์ ๕ นั้น ได้แก่ความคิดปรุงหรือปรุงคิดตามสัญญาคือความจำหมาย เจตนาคือความจงใจก็มีลักษณะเป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดนั้นเอง ซึ่งเป็นไปตามสัญญา.

ผัสสะ นั้นเล่าก็เนื่องด้วยวิญญาณในขันธ์ ๕.

และ **มนสิการ** นั้นเล่า ทำไว้ในใจ ก็เท่ากับเป็นวิญญาณเหมือนกัน เพราะวิญญาณนั้นที่เป็นความรู้คือเห็นรูป รู้คือได้ยินเสียงเป็นต้นนั้นก็ต้องเอาเรื่องรูป เรื่องเสียงนั้นเข้ามา

ใส่ไว้ในใจ จึงจะเกิดการรู้รูปที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียงขึ้นมา.

เพราะฉะนั้น ผัสสะ มนสิการนั้นก็เนื่องกับวิญญาณ ที่จัดเข้าเป็นวิญญาณในขันธ์ ๕ ได้ แต่ใช้คำให้แตกต่างกันไปเสีย.

ธรรมะในปฏิจจสมุปบาทมีอยู่ในกายและจิตของทุกคน

และก็พึงเข้าใจว่า ทุก ๆ ข้อในปฏิจจสมุปบาทนี้ มีอยู่ด้วยกันแล้วทั้งนั้นในจิตนี้ หรือในกายและจิตนี้ของทุก ๆ คน. สำหรับในธรรมะที่แสดงถึงข้อที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นดังกล่าวมานั้น ก็แสดงเป็นทางพิจารณาถึงว่าทุก ๆ อย่างที่มีอยู่ในทุก ๆ คนนี้เนื่องกันไปอย่างไร. เหมือนอย่างว่าเรือนหลังหนึ่งย่อมมีอยู่พร้อมตั้งแต่ฐานรากเสาและเครื่องทัพสัมภาระทั้งหลายของเรือนจนถึงหลังคา มีอยู่พร้อมทุก ๆ อย่าง. คราวนี้เมื่อต้องการที่จะแสดงว่าความประกอบเข้าเป็นเรือนทั้งหลังนี้ ตัวทัพสัมภาระมีเครื่องไม้เป็นต้นที่ประกอบเข้าเป็นเรือนนั้น ต่อเนื่องกันขึ้นไปอย่างไร ตั้งแต่รากฐานจนถึงหลังคา หรือว่าตั้งแต่หลังคาลงมาจนถึงรากฐาน. เหมือนดังจะกล่าวว่า รากฐานก็มีเสาตั้งขึ้น. เมื่อมีเสาตั้งขึ้นก็มีตัวพื้นเรือนตั้งขึ้น อันประกอบด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ ของพื้นเรือน. และเมื่อมีพื้นเรือนตั้งขึ้นก็มีฝาตั้งขึ้น. เมื่อมีฝาตั้งขึ้นก็ย่อมมีประตูมีหน้าต่างตั้งขึ้น. และเมื่อมีประตูหน้าต่างตั้งขึ้นก็มีที่สุดของฝา. เมื่อมีที่สุดของฝาก็ต้องเริ่มมีหลังคา หลังคามีอะไรบ้างตั้งขึ้นก็ต่อกันขึ้นไปจนถึงอกไก่ จนถึงกระเบื้องมุงหลังคา. เพราะฉะนั้น เรือนหลังหนึ่งที่ตั้งขึ้นมานั้นก็ต่างเป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกันขึ้นไปดังนี้ ตั้งแต่รากฐานขึ้นไปจนถึงยอด หรือว่ายอดลงมาจนถึงรากฐานข้างล่าง. นี้เปรียบเหมือนว่าเป็นเรือนไม้ใต้ถุนโปร่ง เหมือนดังเรือนของชาวบ้านในชนบททั่วไป. แม้วัตถุอื่นก็เช่นเดียวกัน.

และในการอธิบายของทัพสัมภาระแต่ละชิ้นนั้น เช่นว่าเพราะมีรากฐานจึงมีเสาตั้งขึ้นมาบนรากฐาน. รากฐานนั้นได้แก่อะไร. รากฐานก็เช่นว่าเป็นไม้เสาเข็มเป็นคอนกรีตผสมด้วยปูนทรายหิน. และคราวนี้เมื่อมีรากฐานก็มีเสาตั้งขึ้นมาบนรากฐาน. เสานั้นก็ได้แก่อะไร. ถ้าเป็นเสาปูนก็ต้องเป็นคอนกรีต ก็จะต้องว่ากันถึงว่าต้องประกอบด้วยเหล็กด้วยหิน ด้วยทราย ด้วยปูน. ก็ซ้ำกันกับรากฐานนั้นแหละ แต่ว่าสิ่งที่ซ้ำกันนั้นมีหน้าที่ต่างกัน. สำหรับที่เป็นเสาเข็ม เป็นปูน เป็นทราย เป็นเหล็ก เป็นหิน ที่ทำเป็นรากฐานนั้นมีหน้าที่เป็นรากฐาน. แต่ว่าเมื่อมาถึงเสาเป็นปัจจัยให้เสาตั้งขึ้นบนรากฐาน พวกเหล็ก ปูน ทราย หินเหล่านี้ก็มาทำหน้าที่เป็นเสา. แม้เครื่องใช้ทัพสัมภาระสูงขึ้น ๆ ถ้าเป็นเครื่องปูน

ก็จะต้องใช้วัตถุที่ซ้ำกันอยู่นี่แหละ. ถ้าเป็นเครื่องไม้ เช่นว่าเป็นฝาไม้ก็ต้องประกอบด้วยไม้ เช่นประตูหน้าต่าง ถ้าเป็นไม้ก็ต้องประกอบด้วยไม้ แต่ว่าทำหน้าที่ต่างกันว่านั่นเป็นฝา นั่นเป็นประตูเป็นหน้าต่าง. ครั้นมาถึงเครื่องหลังคา ถ้าหากว่าเป็นปูนก็ต้องใช้วัตถุที่เป็นเหล็กเป็นปูนเป็นทรายเป็นหินนั่นแหละ แต่ว่ามาใช้เป็นเครื่องบนของหลังคา. ถ้าเป็นไม้ก็ใช้ไม้นั่นแหละ แต่มาใช้เป็นเครื่องบนของหลังคาจนถึงยอด. ก็แปลว่าวัตถุที่มาประกอบเป็นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ ใช้เหล็ก ใช้อิฐ ใช้ปูน ใช้ทราย ก็ตั้งแต่รากฐานขึ้นไปจนถึงหลังคา. ถ้าใช้ไม้ก็ต้องใช้ไม้เรื่อยขึ้นไปจนถึงหลังคานั่นแหละ. เพราะฉะนั้น แม้ว่าวัตถุเหล่านี้จะซ้ำกัน แต่ว่าก็ใช้ทำหน้าที่ต่างกัน เป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นไปดังที่กล่าวมาแล้ว.

อายตนะเกิดเพราะนามรูป

ฉันใดก็ดี เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ ก็มีข้อที่ซ้ำ ๆ กันอยู่ในข้อที่เป็นเหตุปัจจัยของกันนั้น. แต่ว่าก็จำเป็นที่จะต้องซ้ำกันดังที่กล่าวมา ในเมื่อเทียบกับบ้านเรือนที่กล่าวมานั้น. แต่ว่าแม้ว่าจะซ้ำกันแต่ก็ทำหน้าที่ต่างกัน.

อวิชชา ก็ทำหน้าที่เป็นอวิชชาให้เกิดสังขาร.

สังขาร ก็ทำหน้าที่เป็นสังขารที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ.

วิญญาณ ก็ทำหน้าที่เป็นวิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป.

และ **นามรูป** ก็ทำหน้าที่เป็นนามรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะทั้ง ๖ ซึ่งแสดงในวันนี้.

เพราะฉะนั้น จึงให้ทำความเข้าใจดั่งนี้ คือเข้าใจว่าธรรมะทุกข้อในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ก็มีอยู่พร้อมแล้วในทุก ๆ คน. และในทุก ๆ ข้อก็มีผสมกันอยู่. ดังเมื่อแสดงถึง

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ในตัวสังขารนั้นเองก็มีอวิชชาปนอยู่ด้วย.

สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ในวิญญาณนั้นเองก็มีตัวอวิชชามีตัวสังขารปนอยู่ด้วย.

วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ในนามรูปนี้เองก็มีข้างต้นนั้นปนอยู่ด้วย คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ. จึงจะเป็นนามรูปที่เป็นสายบังเกิดขึ้น สืบเนื่องมาจากอวิชชาซึ่งเป็นสายสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์.

และ **นามรูปดังกล่าวนี้ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ** คือหมายความว่าเมื่อนามรูปเป็นนามรูปขึ้นมา รูปก็เป็นมหาภูตรูป อุปาทายรูป นามก็เป็นนามดั่งที่ท่านแสดงไว้ว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ก็มีข้างต้นมารวม

อยู่ด้วยทั้งหมด ก็เป็นนามรูป และเมื่อนามรูปเกิดขึ้นมาเป็นขึ้นมา ดังที่ทุก ๆ คนในบัดนี้ก็มีนามรูปของตนบังเกิดขึ้นอยู่ พร้อมอยู่ และในนามรูปนี้ก็มีอวิชชา มีสังขาร มีวิญญาณรวมอยู่ด้วย และเมื่อเป็นดั่งนี้ อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิดขึ้น อันหมายความว่าอายตนะทั้ง ๖ จึงปฏิบัติหน้าที่ของอายตนะได้ คือตาก็รับรูปได้ หูก็รับเสียงได้ จมูกก็รับกลิ่นได้ ลิ้นก็รับรสได้ กายก็รับโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องได้ ตลอดจนถึงมโนคือใจ ก็รับธรรมะคือเรื่องราวทางใจได้ ตลอดจนถึงปฏิบัติหน้าที่คู่กันไปกับ ๕ ข้อข้างต้นนั้นได้.

มโนคือใจเป็นอายตนะข้อพิเศษ

คือข้อมโนคือใจนี้อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ นั้น ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงรับอารมณ์ คือเรื่องที่ใจคิดใจรู้เพียงอย่างเดียว.

แต่ว่ามีหน้าที่ประกอบไปกับตาด้วย ตาจึงจะรับรูปให้เกิด **จักษุวิญญาณ** คือเห็นรูปได้.

มโนคือใจต้องประกอบไปกับหู หูจึงจะรับเสียงให้เกิด **โสตวิญญาณ** คือได้ยินเสียงได้.

มโนคือใจจะต้องประกอบไปกับฆานะคือจมูก จมูกจึงจะรับกลิ่นให้เกิด **ฆาน-วิญญาณ** คือรู้กลิ่นได้.

มโนคือใจจะต้องประกอบไปกับลิ้น ลิ้นจึงจะรับรสให้เกิด **ชิวหาวิญญาณ** คือรู้รสได้.

มโนคือใจจะต้องประกอบไปด้วยกาย กายจึงจะรับสิ่งถูกต้องให้เกิด **กายวิญญาณ** คือรู้สิ่งถูกต้องทางกายได้.

และมโนคือใจนี้ก็ยังรับธรรมะคือเรื่องราว เช่นเรื่องของรูปเสียงเป็นต้น ที่ได้พบได้เห็นมาแล้ว เช่นว่าได้พบได้เห็นมาแล้วเมื่อเช้านี้ เย็นวันนี้มโนคือใจก็ยังเอามาคิดได้มานึกถึงได้ ก็เป็นเรื่องเป็นราวที่บังเกิดขึ้นทางมโนคือใจซึ่งเป็นอายตนะข้อที่ ๖.

เพราะฉะนั้น มโนคือใจนี้จึงต้องประกอบไปกับอายตนะ ๕ ข้อข้างต้นนั้น และต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนเองได้ด้วย. จึงเป็นอายตนะข้อพิเศษ. ในข้อนี้ได้กล่าวมาหลายหนแล้วว่าเช่นกำลังฟังอยู่นี้ มโนคือใจต้องฟังด้วยจึงจะได้ยิน. ถ้ามโนคือใจไม่ฟัง เช่นว่าจิตไปคิดถึงเรื่องอื่นหูก็ดับทันที เสียงที่พูดนี้ก็จะไม่ได้ยิน. ต่อเมื่อจิตตั้งที่จะฟังดังที่ได้เตือนตั้งแต่ข้างต้นแล้วว่าให้มีสมาธิในการฟัง มโนก็มาพร้อมกับจิตมาฟังเสียง. เมื่อเป็นดังนี้ หูจึงไม่ดับหูก็ได้ยิน จึงได้เกิดโสตวิญญาณคือได้ยินเสียง รู้เสียงขึ้นมาได้. เพราะฉะนั้น มโนคือใจนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญซึ่งเท่ากับเป็นทวารของจิต. สำหรับตาหูจมูกลิ้นกายนั้นเป็นทวารนอก.

ถ้าจะเปรียบเหมือนอย่างว่าเป็นบ้านที่มีประตูนอกอยู่ ๕ ประตู และยังมีประตูในอีก ๑ ประตู ของห้องชั้นใน. ตัวจิตเองนั้นอยู่ในห้องชั้นในเหมือนอย่างว่านั่งอยู่ในห้องชั้นใน. ทุก ๆ อย่าง ที่ผ่านเข้ามาจะต้องผ่านประตูนอก ๕ ประตูนั้น และจะต้องผ่านประตูในคือมโนซึ่งเป็นตัว มโนทวารจึงจะมาถึงจิต. จิตก็รับอารมณ์ทางมโนทวาร และก็ทางทวารตาทวารหูเป็นต้น ตามประเภทของรูปของเสียงเป็นต้น. ฉะนั้น มโนจึงเป็นสิ่งสำคัญ.

อายตนะทั้ง ๖ ปฏิบัติหน้าที่ได้เมื่อนามรูปบังเกิดขึ้น

และรวมความว่าอายตนะทั้ง ๖ นี้ ในเมื่อนามรูปบังเกิดขึ้น อายตนะทั้ง ๖ นี้ จึงปฏิบัติหน้าที่ได้. ถ้าหากว่านามรูปไม่บังเกิดขึ้น อายตนะทั้ง ๖ นี้ก็ปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้. แม้ว่าตาหูจมูกลิ้นกายที่เป็นส่วนเนื้อที่เป็นส่วนประสาทจะมีอยู่ก็ตาม แต่ก็แม้ในเวลาที่หลับสนิท อายตนะทั้ง ๖ คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ ก็ไม่บังเกิดขึ้นคือไม่ปฏิบัติหน้าที่. แต่ว่าถึงการหลับนั้นโดยมากหลับไม่สนิท จึงมีฝัน ซึ่งก็มีอธิบายว่า กายส่วนที่เกี่ยวแก่ประสาททั้ง ๕ ข้างต้น จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาทหลับ แต่ว่าข้อที่ ๖ คือตัวมโนทวารนี้ไม่หลับ. เพราะฉะนั้นจึงฝัน ฝันถึงเรื่องนั้นถึงเรื่องนี้ โดยมากก็เป็นสิ่งที่ได้เคยเห็นมาแล้วเคยได้ยินมาแล้ว หรือเคยคิดเคยนึกมาแล้วเก็บมาฝัน ก็คือมโนนี้เองไม่หลับ แต่ถ้ามโนหลับก็แปลว่าหลับสนิทไม่ฝัน. ในปัจจุบันนี้ท่านก็ยังแสดงกันว่าคนเรานั้นหลับสนิทน้อย ฝันมาก แต่ว่าฝันที่จำไว้ได้ในเมื่อตื่นนั้นมีน้อย โดยมากจำไม่ได้ อันแสดงว่าหลับไม่สนิทจริง ๆ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๔ พฤษภาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๗

ปฏิจจสมุปบาท ข้ออายตนะ ผัสสะ เวทนา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถราธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ มาโดยลำดับ จับแต่ชาติ ชรา มรณะ ขึ้นไปจนถึงอวิชชาอาสวะ. และกำลังอธิบายในข้อที่ทั้งหมดนี้ เป็นปัจจัยของกันอย่างไร คือเป็นเหมือนอย่างลูกโซ่ที่โยงกันไปเป็นสายโซ่อย่างไร จับแต่อวิชชาอาสวะ อาสวะอวิชชาซึ่งเป็นปัจจัยของกันและกัน และเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปก็เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ. และต่อจากนี้ก็ถึงเงื่อนหรือข้อต่อของลูกโซ่ว่า อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะหรือสัมผัส ผัสสะหรือสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาตามลำดับในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้.

จึงจะจับอธิบายในเงื่อนหรือข้อต่ออันนี้ว่า *เพราะอายตนะทั้ง ๖ เกิดขึ้น จึงเกิดสัมผัสหรือผัสสะ.*

ผัสสะเกิดจากอายตนะทั้ง ๖

สำหรับอายตนะทั้ง ๖ นั้นก็ได้อธิบายแล้ว ว่าได้แก่ **อายตนะภายในทั้ง** ๖ คือ

ตา ที่เป็นเครื่องต่อรูป
หู เป็นเครื่องต่อเสียง
จมูก เป็นเครื่องต่อกลิ่น
ลิ้น เป็นเครื่องต่อรส
กาย เป็นเครื่องต่อโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง.
มโนคือใจ เป็นเครื่องต่อธรรมะคือเรื่องราว.

และเมื่ออายตนะทั้ง ๖ ต่อกันดั่งนี้ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดสัมผัสหรือผัสสะ อันแปลว่าความกระทบ. **ผัสสะหรือสัมผัสนี้ก็มี ๖** อันได้แก่

จักขุสัมผัส สัมผัสทางตา

โสตสัมผัส สัมผัสทางหู

ฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก

ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น

กายสัมผัส สัมผัสทางกาย และ

มโนสัมผัส สัมผัสทางใจ.

ในพระสูตรทั่วไปได้อธิบายสัมผัสไว้ว่า คือความประชุมกันขององค์ ๓ อันได้แก่อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ และวิญญาณอีก ๑. โดยที่ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ดังเช่นในพระพุทธาธิบายอริยสัจข้อสมุทัยและข้อนิโรธในสัจจปัพพะ ข้อที่ว่าด้วยสัจจะว่า *เมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประจวบกันหรือต่อกันก็เกิดวิญญาณ.*

ยกตัวอย่างเช่นเมื่อตาต่อกับรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ ความรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็นรูป และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุมกันก็เรียกว่าสัมผัสที่แปลว่าความกระทบกัน ก็คือความประชุมกันของตาของรูปและของจักขุวิญญาณ ความรู้รูปทางตาคือเห็นรูป และในอายตนะข้อต่อไปแต่ละข้อก็เช่นเดียวกัน.

นามคืออาการที่จิตน้อมออกรับอารมณ์

นี้เป็นการแสดงวิถีจิตคือทางดำเนินของจิตอย่างละเอียด และเมื่อเกิดสัมผัสดังกล่าวแล้วจึงเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร. และวิถีจิตดังที่กล่าวมานี้ก็พึงเข้าใจว่าตัวจิตคือตัวธาตุรู้หรือที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ โดยปกติย่อมอยู่ในภวังค์อันเรียกว่า **ภวังคจิต.**

คำว่า ***ภวังค์*** นั้นดังที่ได้เคยอธิบายแล้วว่า แปลว่า *องค์ของภพคือความเป็น*ซึ่งกล่าวง่าย ๆ ว่าเป็นตัวชีวิตหรือเป็นตัวความดำรงอยู่ของชีวิต เพราะว่าทุก ๆ คนนี้ดำรงชีวิตอยู่ก็เพราะกายและจิตประกอบกันอยู่. เมื่อไม่มีจิตหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปราศจากวิญญาณ ร่างกายนี้ก็กลายเป็นศพ กลายเป็นเหมือนอย่างท่อนไม้ก้อนหินก้อนดิน แต่ความดำรงชีวิตอยู่นี้ก็เพราะกายและจิตนี้ประกอบกันอยู่. จิตหรือธาตุรู้นี้เมื่อยังอยู่เป็นปกติเฉย ๆ ยังไม่แสดงอาการอะไรก็เรียกว่าภวังค์ หรือภวังคะเป็นองค์ คือเป็นองคคุณองคสมบัติของภพคือความเป็น คือความที่ยังดำรงความเป็นภพเป็นชาติ ความดำรงชีวิตอยู่ดังกล่าว จึงเรียกว่า ภวังค์.

ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างบุรุษที่นอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง. เพราะฉะนั้น จิตที่ยังอยู่ปกติเฉย ๆ ก็เป็นเหมือนอย่างบุรุษที่นอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง. คราวนี้เมื่อมีอารมณ์มากระทบก็กระทบทางอายตนะภายในทั้ง ๖ หรือทางทวารทั้ง ๖ มีตาหูเป็นต้นนั่นแหละ เช่นว่ามีรูปมาประจวบกับตา มีเสียงมาประจวบกับหู รูปเสียงที่มาประจวบนั้นท่านเปรียบเหมือนอย่างว่าผลมะม่วงหล่นจากต้น. หล่นตูมลงมาใกล้บุรุษที่นอนหลับก็เป็นเครื่องปลุกบุรุษที่นอนหลับนั้นให้ตื่นขึ้น. ฉันใดก็ดี จิตหรือธาตุรู้นี้เมื่อมีอารมณ์มากระทบทางทวารหรืออายตนะภายในดังกล่าวนั้น ก็ออกจากภวังค์คือเหมือนอย่างว่าตื่นขึ้นมาและก็น้อมออกไปรับอารมณ์ ก็เหมือนอย่างบุรุษที่เมื่อมะม่วงหล่นลงมา เสียงมะม่วงกระทบหูก็ตื่นขึ้น ก็เอื้อมมือไปหยิบมะม่วง จิตก็น้อมออกไปจับอารมณ์. กิริยาที่จิตน้อมออกไปนี้แหละเรียกว่า **นาม.**

การรับอารมณ์ครั้งแรกของจิตคือวิญญาณ

คำว่า **นาม** นั้น ก็มีต้นศัพท์อย่างเดียวกับคำว่า **นโม** ที่แปลว่า *ความนอบน้อม.* นามก็คือความน้อม หมายถึงอาการที่จิตน้อมออกรับอารมณ์ เช่นเดียวกับกิริยาที่บุรุษนอนหลับตื่นขึ้นเพราะเสียงมะม่วงหล่น ก็เอื้อมมือออกไปยื่นมือออกไปจับผลมะม่วง. อาการที่เอื้อมแขนออกไป นั่นก็คืออาการที่จิตน้อมออกไปรับอารมณ์นั่นเอง. และการรับอารมณ์ครั้งแรกของจิตนั้นเรียกว่า **วิญญาณ** ที่เราเรียกกันว่า เห็นได้ยิน ทราบ หรือว่าคิดรู้.

เห็นนั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับรูปเห็นรูป.

ได้ยินนั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับเสียงได้ยินเสียง.

ทราบนั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับกลิ่นรสและโผฏฐัพพะ คือทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง.

คิดหรือรู้นั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับมโนคือใจซึ่งเป็นอายตนะข้อที่ ๖ รู้หรือคิดธรรมะคือเรื่องราว. มโนอันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ นี้ ก็ได้เคยกล่าวอธิบายไว้แล้วว่าสัมพันธ์กับอายตนะ ๕ ข้อข้างต้นอย่างไร และสัมพันธ์กับจิตอย่างไร จึงจะไม่กล่าวซ้ำอีกในที่นี้.

ก็เป็นอันว่า อาการที่จิตออกจากภวังค์ น้อมออกรับอารมณ์ กิริยาอันนี้เองที่เรียกว่า **นาม** แปลว่า *น้อมจิตน้อมออกรับอารมณ์.* อาการที่รับอารมณ์แรกก็คือวิญญาณ มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น. และถ้าเป็นอารมณ์ที่เบามาก จิตก็อาจจะปล่อยอารมณ์ไว้

แค่นั้น แค่วิญญาณเท่านั้น แล้วก็กลับเข้าภวังค์ไปใหม่. ถ้าจะเทียบก็เหมือนอย่างบุรุษที่ตื่นขึ้นมาเอื้อมมือไปหยิบมะม่วง พอหยิบถูกมะม่วงก็ไม่สนใจต่อไป ก็ปล่อยก็หลับไปใหม่. ก็เป็นอันว่า อารมณ์ที่เข้ามาก็ยุติแค่นั้น.

สัมผัสหรือผัสสะเกิดจากการรับอารมณ์ที่แรงขึ้น

แต่ถ้าเป็นอารมณ์ที่แรง จิตก็ไม่ปล่อยแค่นั้น คือเมื่อเริ่มน้อมออกรับอารมณ์ เป็นวิญญาณดังกล่าวแล้ว ก็ยึดอารมณ์นั้นแรงเข้าอีก. อาการที่ยึดอารมณ์นั้นแรงเข้าอีกนั้นนี้เองที่ท่านแสดงว่า **องค์ ๓ มาประชุมกัน** คืออายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑ มาประชุมกัน เป็นสัมผัส หรือเป็นผัสสะ.

ก็เหมือนอย่างบุรุษที่นอนหลับเอื้อมมือออกไปถูกผลมะม่วง ก็ไม่ปล่อยแค่นั้นจับมะม่วงนั้น. นี้คือสัมผัสหรือผัสสะ แปลว่ากระทบมะม่วงนั้น ถูกต้องมะม่วงนั้น. ไม่เพียงแต่ถูกต้องในขั้นแรกแต่เพียงเบา ๆ เท่านั้น แต่ว่าจับหรือถูกต้องที่แรงขึ้นจึงเป็นสัมผัส. และเมื่อเป็นสัมผัสดังนี้แล้วก็เกิดเวทนา. และเมื่อเกิดเวทนาก็เกิดสัญญา. เมื่อเกิดสัญญาก็เกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เหมือนอย่างบุรุษนั้นเอื้อมมือไปจับมะม่วงแล้วก็นำมาเคี้ยวในปาก แล้วก็กลืนผลมะม่วงลงไป.

อาการเหล่านี้เมื่อเทียบกับจิตที่น้อมออกไปรับอารมณ์ เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ปรุงคิดหรือคิดปรุง ก็คือว่าเคี้ยวมะม่วงกลืนมะม่วงเข้าไป เสร็จแล้วก็หลับไปใหม่. จิตนั้นเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดแล้ว ก็เป็นอันว่าตกสู่ภวังค์ใหม่เหมือนดังหลับไปใหม่. และเมื่อมีอารมณ์อื่นมากระทบเข้าอีก ก็ออกจากภวังค์น้อมออกไปรับอารมณ์ดังกล่าวนั้น แล้วก็กลับตกสู่ภวังค์ใหม่ เป็นดั่งนี้อยู่ทุกอารมณ์ที่มากระทบ. ท่านอธิบายหลักดั่งนี้ เป็นการอธิบายอย่างละเอียดถึงวิถีจิตที่เป็นไปของสัตว์บุคคลทั้งปวง. แม้วิถีจิตของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ท่านก็แสดงว่าก็เป็นไปอย่างนี้.

อาการที่จิตน้อมออกรับอารมณ์ดั่งนี้แหละคือ **นาม.**

ทรงแสดงขันธ์ ๕ จากส่วนที่หยาบไปหาละเอียด

และ **รูป** ก็คือกายส่วนที่เป็นรูป รวมทั้งอายตนะภายในที่เป็นส่วนรูปทั้ง ๕ ข้างต้นหรือประสาททั้ง ๕ ก็รวมเรียกว่าเป็นรูปทั้งหมด. ส่วนที่เป็นนามก็คืออาการที่จิตน้อมออก

ไปรับอารมณ์ดังที่กล่าวมานั้น. แต่ว่า ในการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอน มิได้ทรงแสดงโดยละเอียดดั่งนี้ไปทุกแห่ง. ทรงแสดงเพื่ออะไร. เพื่อให้จับพิจารณาทางปัญญาหรือทางวิปัสสนา ก็ตรัสแสดงโดยเป็น**ขันธ์ ๕** คือเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และเป็นวิญญาณ. แม้ว่าวิญญาณนั้นจะเกิดขึ้นก่อนตามวิถีจิตดังแสดงมาข้างต้น แต่ก็ตรัสไว้เป็นขันธ์ที่ ๕. และก็ยังมีแสดงไว้ในบางพระสูตรถึงความเกิดขึ้นของวิถีจิต เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็เป็นวิญญาณต่อไปอีก โดยที่มิได้แจกแจงถึงวิถีจิตอย่างละเอียด ซึ่งจะต้องออกจากภวังค์แล้วก็ตกภวังค์ไปทุกขณะจิต คือทุกอารมณ์ ที่ประสบ. แต่แสดงในทางที่จะหยิบยกขึ้นมาพิจารณาทางปัญญาหรือทางวิปัสสนาได้. เพราะต้องการที่จะให้พิจารณาโดย **ไตรลักษณ์** ให้เห็นอนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน จึงแสดงจากหยาบไปหาละเอียด. แสดงรูปซึ่งเป็นส่วนหยาบ เวทนาซึ่งเป็นนามธรรมอันนับว่าหยาบ เพราะเวทนานั้นเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ คือทั้งทางรูปและทั้งทางใจ แล้วจึงมาสัญญา สังขาร แล้วจึงมาวิญญาณ ซึ่งเป็นนามธรรมที่ละเอียด. เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงจะเห็นไตรลักษณ์ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ได้โดยง่าย.

การที่เรียงวิญญาณไว้ท้ายขันธ์ ๕ ยังมีทางพิจารณาเห็นได้อีกว่า เพื่อแสดงสันตติ คือความสืบต่อ คือจิตที่น้อมออกรับอารมณ์ โดยออกจากภวังค์ เป็นวิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร ในอารมณ์หนึ่ง ๆ แล้วก็ตกภวังค์ แต่ก็มิได้หยุดอยู่เพียงนั้น ยังน้อมออกรับอารมณ์อื่น ๆ โดยออกจากภวังค์ เป็นวิญญาณเป็นต้น ในอารมณ์อื่น ๆ นั้น แล้วก็ตกภวังค์ ทยอยไปทีละอารมณ์ ๆ ซึ่งเป็นสันตติที่รวดเร็วมาก. ได้เคยเปรียบเทียบกับภาพยนตร์ เมื่อดูที่จอจนเห็นภาพคนเดินเป็นต้น เหมือนเดินจริง ๆ แต่เมื่อดูฟิล์มจะเห็นภาพขาดเป็นช่อง ๆ มีช่องว่างตัดแยกออกจากกันเป็นภาพ ๆ ช่องว่างเทียบกันได้กับภวังค์.

อนึ่ง ได้เคยอธิบายไว้ในที่อื่นว่า วิญญาณต่อจากสังขาร คือเมื่อสังขารคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็รู้ไปด้วย. ความรู้ที่เกิดต่อไปด้วยนั้นคือวิญญาณ แล้วก็เป็นผัสสะเวทนาเป็นต้นต่อไป เหมือนเป็นวงกลม. ดังนี้เป็นการอธิบายโดยปริยายคือทางอธิบายโดยรวบรัดอย่างง่าย ๆ จะกล่าวว่าโดยสุตตันตนัยก็ได้. แต่โดยอภิธรรมนัย ซึ่งจะต้องกล่าวถึงภวังค์ ก็มีอธิบายดังกล่าวข้างต้น แต่ก็ไม่ขัดกันเพราะที่ว่าเป็นวงกลมก็เป็นวงกลมที่ ๑-๒-๓ เป็นต้น เท่ากับเป็นภาพในฟิล์มภาพหนึ่ง ๆ คืออารมณ์หนึ่ง ๆ.

ทรงแสดงการเกิดนามรูปและสัมผัสอย่างรวบรัดเพื่อวิปัสสนาภูมิ

แม้ในการแสดงอริยสัจอย่างละเอียดคือปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ดั่งที่กำลังกล่าวอยู่นี้ ในบางพระสูตรก็ตรัสรวบรัด. เช่นทรงแสดงจับแต่ ชรา มรณะ ชาติ ขึ้นมาจนถึงวิญญาณ. ไม่ต่อขึ้นไปถึงสังขารถึงอวิชชาอาสวะ แค่วิญญาณ. และบางแห่งก็ตัดอายตนะ. กล่าวคือตรัสแสดงว่า เพราะวิญญาณเกิดนามรูปก็เกิด เพราะนามรูปเกิดสัมผัสก็เกิด ไปสัมผัสทีเดียว ไม่แสดงอายตนะไว้ตรงนี้ คือไม่แสดงว่าเพราะนามรูปเกิดอายตนะทั้ง ๖ ก็เกิด เพราะอายตนะทั้ง ๖ เกิด สัมผัสก็เกิด แปลว่าตัดอายตนะเสียไม่แสดง. ตรัสว่า เพราะนามรูปเกิดสัมผัสก็เกิด.

และในการที่ตรัสแสดงนี้ ก็ตรัสแสดงในทางที่เป็นประโยชน์สำหรับผู้ต้องการจะพิจารณาโดยไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นวิปัสสนาธุระทางปัญญา สามารถที่จะพิจารณาจับนามรูปและสัมผัสให้เป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนาได้. คือได้ตรัสแสดงไว้มีใจความว่า

เมื่อนามรูปเกิดขึ้น สัมผัสจึงเกิดขึ้น ถ้านามรูปไม่มีสัมผัสก็ไม่มี.

ทรงสอนให้พิจารณานามรูปโดยอาการ เพศ นิมิต และอุเทศ

และการจับพิจารณา นามรูป ก็ตรัสสอนให้จับพิจารณา โดยอาการ โดยเพศ โดยนิมิต คือเครื่องกำหนด และโดยอุเทศ ก็คือการแสดงหรือการที่จะตั้งชื่อสำหรับเรียกแสดง. จับ **นาม** ขึ้นก่อน.

เวทนา ก็ให้จับพิจารณาว่าเวทนาที่บังเกิดขึ้น เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มี *อาการ* เป็นอย่างไร. ดูเวทนาที่บังเกิดขึ้นที่ตัวเองในปัจจุบัน ถ้าเป็นสุขมีอาการเป็นอย่างไร ทุกข์มีอาการเป็นอย่างไร ไม่ทุกข์ไม่สุข มีอาการเป็นอย่างไร. มี *เพศ* เป็นอย่างไร ก็คือมีลักษณะที่ละเอียดหรือที่ซ่อนเร้นอยู่อย่างไร ของเวทนาที่ทำให้เวทนาต่างจากข้ออื่นมีสัญญาเป็นต้น เหมือนอย่างสตรีต่างจากบุรุษ บุรุษต่างจากสตรี. มี *นิมิต* คือว่ามีเครื่องกำหนด มีที่ ๆ จะกำหนดอย่างไร. มี *อุเทศ* คือมีการแสดงอันหมายความว่ายกชื่อเรียกขึ้นว่าเวทนาอย่างนี้ ๆ.

สัญญา ก็เหมือนกัน ดูอาการของสัญญาคือความจำหมายของจิตในอารมณ์นั้น ๆ ว่ามี *อาการ* เป็นอย่างไร. มี *เพศ* คือมีลักษณะที่เร้นลับปกปิดอยู่ตรงไหนอย่างไร. มี *นิมิต* คือเครื่องกำหนดอย่างไร. มี *อุเทศ* คือว่ายกชื่อขึ้นเรียกว่า นี่คือสัญญา.

สังขาร คือความปรุงคิดหรือคิดปรุงก็เหมือนกัน ดูจิตของตัวเองที่คิดปรุงหรือปรุง

คิดว่ามี *อาการ* เป็นอย่างไร. มี *เพศ* ดังกล่าวเป็นอย่างไร. มี *นิมิต* เครื่องกำหนดเป็นอย่างไร. มี *อุเทศ* คือว่าตั้งชื่อเรียกว่าเป็นสังขารอย่างนี้ ๆ ไม่ให้ปนกันว่านั่นเป็นเวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นสังขาร.

และ **วิญญาณ** ก็เหมือนกัน ก็ดูตัวที่เมื่ออายตนะต่อกันก็เกิดความรู้ขึ้น เป็นเห็น เป็นได้ยิน เป็นทราบ เป็นคิดหรือรู้. มี *อาการ* เป็นอย่างไร. มี *เพศ* เป็นอย่างไร. มี *นิมิต* เครื่องกำหนดเป็นอย่างไร มี *อุเทศ* คือว่าตั้งชื่อเรียกว่านี่เป็นจักขุวิญญาณ นี่เป็นโสตวิญญาณดังนี้เป็นต้น.

กำหนดดูจิตของตนเองที่น้อมออกรับอารมณ์ซึ่งเป็นตัวนามดังกล่าว ให้รู้จักอาการ ให้รู้จักเพศ ให้รู้จักนิมิต ให้รู้จักอุเทศดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นอันฝึกให้รู้จักวิปัสสนาภูมิ. และเมื่อกำหนดให้รู้จักดังนี้ จึงจะเกิดสัมผัสคือความกระทบดังที่กล่าวโดยชื่อ ในรูปคือในส่วนที่เป็นรูป เพราะว่าก็จะได้กำหนดชื่อหรือรู้ชื่อของตา ของหู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นต้น อันเป็นส่วนรูปนั้นด้วย. และก็ให้กำหนดรูปโดยอาการ โดยเพศ โดยนิมิต และโดยอุเทศ คือการที่จะตั้งชื่อเรียกดังที่กล่าวมานั้นด้วย. และเมื่อเป็นดังนี้ จึงจะมีสัมผัสคือความกระทบในนาม คือกระทบในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ดังที่กล่าวมานั้นด้วย. และเมื่อได้พิจารณาทั้งนามทั้งรูปให้รู้จักดังกล่าวมานั้น สัมผัสคือความกระทบทั้งโดยชื่อทั้งโดยการกระทบกันและกันก็ย่อมบังเกิดขึ้น. และเมื่อจับพิจารณาดูสัมผัสคือความกระทบทั้งโดยชื่อทั้งโดยความกระทบ ก็จะรู้จักตัวสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจอันเป็นส่วนมากและทั้งในกายอันเป็นส่วนรูป คือทั้งในนามรูป.

ตามที่ตรัสแสดงไว้นี้ เป็นตรัสแสดงมุ่งทางวิปัสสนาภูมิ โดยที่ตัดเอาข้ออายตนะตรงกลางออกเสีย. จากนามรูปก็มาสัมผัสทีเดียว. แต่เมื่อแสดงโดยปกติก็ตรัสแสดงนามรูป อายตนะ แล้วจึงมาสัมผัส. เพราะฉะนั้น ในการฟังความที่ข้อเหล่านี้เป็นปัจจัยของกัน จึงอาจใช้วิธีนี้พิจารณาทางวิปัสสนาภูมิได้ คือพิจารณาจับให้รู้จักนามรูปโดยอาการเป็นต้น นำให้รู้จักสัมผัสซึ่งเกิดสืบเนื่อง. ก็จะเห็นนามรูปเห็นสัมผัสเป็นวิปัสสนาภูมิ และก็จะทำให้พิจารณาเห็นอนิจจะทุกขะอนัตตาในข้อเหล่านี้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๘

ปฏิจจสมุปบาท ข้อผัสสะ เวทนา ตัณหา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นว่าอาศัยกันอย่างไร ความนัยพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตร ซึ่งท่านอธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบประกอบด้วยพระพุทธาธิบายซึ่งนำมาแทรกเข้า. และในตอนที่แสดงอธิบายถึงธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นสืบไปเป็นสาย เหมือนอย่างสายโซ่ซึ่งประกอบด้วยลูกโซ่เป็นอันมาก ในตอนที่กำลังอธิบายนี้ก็เท่ากับกำลังอธิบายว่าลูกโซ่แต่ละลูกนั้นคล้องกันไปอย่างไร จึงได้ต่อกันไปเป็นสายเส้นเดียวกัน ซึ่งได้มาถึงข้อว่า *เพราะผัสสะหรือสัมผัสเป็นปัจจัยคือเป็นเหตุอาศัย คือเมื่อสัมผัสหรือผัสสะเกิดขึ้นเวทนาก็เกิด*

เงื่อนหรือข้อต่อ ซึ่งได้อธิบายไปแล้วก็คือ *เพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นปัจจัยจึงเกิดสัมผัสหรือผัสสะ.*

แต่ก็ได้แสดงอธิบายแทรกว่า **ในพระสูตรบางพระสูตร** พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงข้ามอายตนะทั้ง ๖ คือตรัสว่า *เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดสัมผัส* ก็เป็นปริยายคือเป็นทางแสดงของธรรมะ ซึ่งเป็นไปตามความเหมาะสมในการแสดงนั้น ๆ ซึ่งบางครั้งก็แจกแจงอย่างละเอียด บางครั้งก็แสดงอย่างรวบรัด. เมื่อแสดงอย่างรวบรัดก็ข้ามอายตนะทั้ง ๖ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว. แต่เมื่อแสดงไม่รวบรัดก็แสดงอายตนะทั้ง ๖ ต่อจากนามรูป คือ *เพราะนามรูปเป็นปัจจัยก็เกิดอายตนะทั้ง ๖ เพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นปัจจัยก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ.*

และแม้ในข้ออายตนะทั้ง ๖ เป็นปัจจัยแห่งผัสสะนั้น ผู้ปฏิบัติก็เพ่งพิจารณาจับให้รู้จักอาการเป็นต้นของอายตนะทั้ง ๖ นั้นแต่ละข้อเชื่อมกับสัมผัสหรือผัสสะ ให้เป็น**วิปัสสนาภูมิ** ภูมิของวิปัสสนาได้ คือเพ่งพินิจพิจารณาให้รู้จัก *อาการ* ให้รู้จัก *เพศ* ให้รู้จัก

นิมิต คือเครื่องกำหนด และให้รู้จัก *อุเทศ* คือการแสดง เช่นแสดงชื่อของตากับรูปที่ต่อกัน หูกับเสียงที่ต่อกัน จมูกกับกลิ่นที่ต่อกัน ลิ้นกับรสที่ต่อกัน กายและโผฏฐัพพะที่ต่อกัน มโนคือใจและธรรมะคือเรื่องราวที่ต่อกัน จึงได้เกิดวิญญาณ เช่นจักขุวิญญาณ รู้รูปทางตาคือเห็นรูป เป็นต้น. และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน จึงเกิดสัมผัสหรือผัสสะ.

แต่ว่าใน **หมวดปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แสดงว่า *เพราะอายตนะเป็นปัจจัย ก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ.* ก็เป็นการรวบรัด.

เวทนาเกิดเพราะสัมผัสหรือผัสสะ

การพิจารณาให้รู้จักอาการเป็นต้นของวิถีจิต ทางดำเนินของจิตใจดั่งนี้ก็เป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนา ดังกล่าวแล้ว. และเพราะสัมผัสหรือผัสสะเป็นปัจจัย หรือว่าเพราะสัมผัสหรือผัสสะมีขึ้นเกิดขึ้น จึงเกิดเวทนา จึงมีเวทนา. เพราะฉะนั้น เวทนา คือสุขทุกข์หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข หรือว่าเวทนาที่จำแนกออกเป็น **เวทนา ๕** ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา. ซึ่งมีอธิบายว่า

สุข ก็ได้แก่สุขทางกาย

ทุกข์ ก็ได้แก่ทุกข์ทางกาย

โสมนัส สุขทางใจ

โทมนัส ทุกข์ทางใจ

อุเบกขา ก็คือความเป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุข มิใช่โสมนัส มิใช่โทมนัส.

แต่เมื่อย่อเข้าก็เป็นเวทนา ๓ ที่แสดงกันโดยมาก คือสุข ทุกข์ และอทุกขมสุข มิใช่ทุกข์มิใช่สุข. เมื่อแสดง **เวทนา ๓** ดั่งนี้

สุข ก็หมายถึงทั้งสุขทางกายทั้งสุขทางใจ

ทุกข์ ก็หมายถึงทั้งทุกข์ทางกายทั้งทุกข์ทางใจ

อทุกขมสุข มิใช่ทุกข์มิใช่สุข ก็หมายถึงอุเบกขาเป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขทางกายทางใจ.

เพราะฉะนั้น แม้จะจำแนกเวทนาเป็น ๓ แม้จะจำแนกเวทนาเป็น ๕ ก็เป็นอันเดียวกันนั้นเอง ก็คือหมายถึงสุขทุกข์และมิใช่ทุกข์มิใช่สุขเป็นกลาง ๆ ที่เป็นไปทางกายบ้าง ที่เป็นไปทางใจบ้าง.

ที่เกิดของเวทนาทางกายและใจ

และท่านมีแสดงขยายความออกไปอีกว่า อันสุขทุกข์ทางกายนั้น ก็บังเกิดจากกายสัมผัส สัมผัสทางกาย คือสัมผัสสิ่งที่ถูกต้องทางกาย. ส่วนสัมผัสทางตาที่เห็นรูปต่าง ๆ สัมผัสทางหูที่ได้ยินเสียงต่าง ๆ สัมผัสทางจมูกที่ได้ทราบกลิ่นต่าง ๆ สัมผัสทางลิ้นที่ได้ทราบรสต่าง ๆ และสัมผัสทางมโนคือใจที่ได้คิดได้รู้เรื่องต่าง ๆ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสุขทุกข์ทางใจ. ฉะนั้น สุขทุกข์ทางกายนั้นจึงเกิดจากสัมผัสทางกายเพียงทางเดียว. เป็นการจำแนกแสดงสำหรับพิจารณาที่เกิดของเวทนา. จะได้จับพิจารณาได้ถูกต้อง. และเวทนาดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็พูดกันว่าเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ซึ่งอันที่จริงนั้นก็เป็นตัวความรู้อย่างหนึ่ง คืออาการที่จิตน้อมออกรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางอายตนะภายในหรือทางทวารทั้ง ๖ นั้น. หน้าที่ของจิตนั้นเป็นวิญญาณธาตุคือธาตุรู้. เพราะฉะนั้น อาการที่น้อมออกรับอารมณ์นั้นก็คือรู้อารมณ์นั้นเอง.

ซึ่งรู้ทีแรกก็เป็น **วิญญาณทั้ง ๖** ดังที่กล่าวแล้ว

รู้ต่อมาที่แรงขึ้นก็คือ **สัมผัส**

และแรงขึ้นก็เป็น **เวทนา** ซึ่งเป็นตัวรู้เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น เวทนานั้นคือตัวรู้ ที่รู้เป็นสุข รู้เป็นทุกข์ หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. ถ้าไม่มีความรู้หรือไม่มีตัวรู้อยู่แล้ว สุขทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ย่อมไม่บังเกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น คำว่า **เวทนา** นั้น ตามศัพท์ก็แปลว่า *รู้* หรือว่า *รับรู้.* และก็มีนักธรรมะที่แปลว่า *เสวย* เช่น สุขเวทนาก็เสวยสุข ทุกขเวทนาก็เสวยทุกข์ ก็คือกินสุขกินทุกข์. คำว่า **อัตตา** ที่แปลกันว่า *ตัวตน* ก็มีคำแปลอย่างหนึ่งว่า *ผู้กินผู้เสวย* ก็คือผู้กินผู้เสวยสุขหรือทุกข์นี้เอง. เพราะฉะนั้น เวทนานั้นก็คือความรู้ แต่หมายจำเพาะว่าความรู้ที่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังที่กล่าวมานั้น ซึ่งเกิดสืบเนื่องมาจากสัมผัสหรือผัสสะ. เพราะสัมผัสหรือผัสสะเป็นปัจจัย หรือว่าเพราะสัมผัสหรือผัสสะมีเกิดขึ้นจึงมีเวทนาจึงเกิดเวทนา. ท่านจึงมีเปรียบเอาไว้ว่า เหมือนอย่างไม้สีไฟสองอันมาสีกันก็เกิดไฟฉันใด เพราะสัมผัสก็คืออายตนะภายในภายนอกกับวิญญาณมาประจวบกันจึงเกิดเวทนา. สัมผัสหรือผัสสะจึงเท่ากับไม้สีไฟสองอันที่มาสีกัน. เวทนาก็เปรียบเหมือนอย่างไฟที่บังเกิดขึ้น เพราะไม้สีไฟสองอันที่มาสีกันนั้น. ฉะนั้น เมื่อแยกไม้สีไฟสองอันมิให้สีกันไฟก็ไม่เกิด. เมื่อแยกอายตนะภายในภายนอกกับวิญญาณมิให้มาประชุมกันได้ก็ไม่เกิดเวทนา.

การปฏิบัติดับเวทนาด้วยสมาธิ

ในการปฏิบัติทางสมาธิขั้นสูงนั้น ก็เป็นการปฏิบัติเพื่อจะดับเวทนาด้วยสมาธิ โดยที่มิให้ไม้สีไฟสองอันมาสีกัน คือมิให้อายตนะภายในภายนอกกับวิญญาณมาประชุมกันมาประจวบกัน. เมื่อเป็นดั่งนี้ก็ดับเวทนาได้. และในการปฏิบัติสมาธินั้น ก็เป็นการปฏิบัติใช้สัมผัสและเวทนาที่เป็น **นิรามิส** คือไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ มาเป็นเครื่องดับเวทนาที่เป็น **สามิส** คือมีกิเลสเป็นเครื่องล่อ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่า จิตโดยปกตินั้นก็เหมือนอย่างไม้สีไฟสองอันที่สีกัน ก็เกิดเวทนาอยู่เสมอ คือว่าอายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน เกิดวิญญาณ มีเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น. และเมื่อทั้ง ๓ ส่วนนี้มาประชุมกันเป็นสัมผัสก็เกิดเวทนา แต่เป็นไปในทางกามาพจร คือหยั่งลงในกามโดยมาก. เพราะฉะนั้น

จึงได้เกิด **กามฉันท์** ความพอใจรักใคร่ในกามหรือด้วยกามบ้าง

เกิด **พยาบาท** คือความกระทบกระทั่ง หงุดหงิด โกรธแค้น ขัดเคือง มุ่งร้ายหมายล้างผลาญบ้าง.

คือเกิด **นิวรณ์** ต่าง ๆ เพราะว่าตากับรูปที่มาประจวบกันเป็นต้นนั้น ก็เป็นตากับรูปที่เป็นไปในกาม คือเป็นรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ.

เมื่อตามาต่อกับรูปเช่นนั้นก็เป็นไปในทางกาม ก็เกิด **กามฉันท์.**

ถ้าไปพบรูปที่ขัดกันกับรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เกิด **พยาบาท.**

มันจะเป็นไปในทางนี้. อันที่จริงนั้นก็เป็นกรรมฐานเหมือนกัน แต่เป็นกิเลสกรรมฐานคือเป็นที่ตั้งของการงานทางใจที่เป็นฝ่ายกิเลส.

อาศัยนิรามิสเวทนาดับสัมผัสกับกิเลสก่อน

เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติสมาธิ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติในกรรมฐานที่ไม่เป็นไปเพื่อกิเลส หรือไม่เป็นไปเพื่อก่อกิเลส เช่นตั้งสติกำหนดพิจารณากายเวทนาจิตธรรม. ก็ใช้มโนกับธรรมะซึ่งเป็นอายตนะที่ ๖ นั้นแหละ คิดหรือนึกในเรื่องที่เป็นกรรมฐาน. แปลว่าพรากจิตออกจากอารมณ์อันเป็นไปเพื่อกิเลส มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานที่ไม่เป็นไปเพื่อกิเลส แต่เป็นไปเพื่อดับกิเลส. เมื่อพรากจิตออกมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานได้ ตั้งสติกำหนดพิจารณากายเวทนาจิตธรรม ก็ต้องอาศัยอายตนะที่ ๖ คือมโนกับธรรมะ ใจต่อกับธรรมะที่เป็นกรรมฐานก็เกิดสัมผัส. เมื่อเกิดสัมผัสก็เกิดเวทนา

แต่ก็เป็นนิรามิสเวทนา เวทนาที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ. และเมื่อใจมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานได้สัมผัสกับกรรมฐาน ได้เวทนาที่เป็นนิรามิสดั่งนี้ ก็เป็นอันว่าดับสัมผัสกับกิเลสกับกามคุณารมณ์ อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส ดับเวทนาที่เป็นสามิสคือที่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อได้. ก็แปลว่าดับสัมผัสดับเวทนาในฝ่ายกิเลสและเวทนาในฝ่ายที่เป็นนิรามิสไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ.

การเริ่มต้นปฏิบัติกรรมฐานก็ต้องใช้ดั่งนี้. ก็แปลว่าใช้ไม้สีไฟสองอันสีกันให้เกิดไฟเหมือนกัน. แต่ว่าไม้สีไฟสองอันที่สีกันให้เกิดเวทนาที่เป็นนิรามิสนี้ เป็นไม้สีไฟสองอันที่พระพุทธเจ้าได้ประทานไว้ เช่น สติปัฏฐานทั้ง ๔ หรือกรรมฐานทั้งปวง ที่ตรัสสอนเอาไว้ให้ปฏิบัติก็ล้วนเป็นไม้สีไฟทั้งนั้น. ให้รับเอากรรมฐานนี้แหละมาสีเข้ากับใจ ให้สัมผัสกับใจ ให้เกิดเวทนาที่เป็นนิรามิส ก็เป็นอันว่าจะดับไม้สีไฟสองอันฝ่ายกิเลส.

ดับเวทนาทั้งหมดจึงจะได้สมาธิขั้นสูง

กล่าวสั้นเข้ามาก็คือว่า อารมณ์ที่มาสีกับใจที่เป็นฝ่ายกิเลสนั้น ก็ทำให้สัมผัสกับฝ่ายกิเลส ได้เวทนาที่เป็นสามิสฝ่ายกิเลส. แต่เมื่อมาปฏิบัติใช้ไม้สีไฟของพระพุทธเจ้า คือเอากรรมฐานมาสีเข้ากับใจ ก็จะสัมผัสกับไม้สีไฟที่เป็นกรรมฐานได้ เวทนาที่เป็นนิรามิส. เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทำสมาธินั้นในเบื้องต้นก็ปฏิบัติด้วยอาศัยวิธีนี้. แต่ว่าจิตนี้เมื่อเริ่มปฏิบัตินั้น ยังเป็นจิตที่เป็นกามาพจรเต็มที่ เพราะฉะนั้น จึงยกขึ้นมาสู่กรรมฐานไม่ค่อยจะได้มักจะตกลงไป. ก็คือว่าปกตินั้นไปติดหรือไปพอใจเสียแล้วในไม้สีไฟที่เป็นฝ่ายกามเป็นฝ่ายกิเลส รับเข้ามาสีใจอยู่เสมอ และเมื่อนำเข้ามาสีใจก็เกิดสัมผัสกับใจ ก็เกิดไฟกิเลสก็เป็นเวทนาที่เป็นสามิส เป็นไปอยู่ดั่งนี้. ครั้นมาเปลี่ยนไม้สีไฟที่เป็นกรรมฐานของพระพุทธเจ้า นำเอากรรมฐานเข้ามาสีกับใจ ใจก็ไม่ค่อยจะยอมรับ ไม่ค่อยจะยอมให้กรรมฐานนี้มาสีกับใจ มักจะหนีออกไปรับเอาไม้สีไฟที่เป็นฝ่ายกามมาสีใจอยู่ มักจะเป็นดั่งนี้.

นี้เป็นลักษณะของจิตที่เป็นกามาพจร. แต่เมื่อปฏิบัติอยู่บ่อย ๆ มีความคุ้นเคยกับไม้สีไฟของพระพุทธเจ้า เอากรรมฐานมาสีกับใจอยู่ ให้สัมผัสกับใจอยู่ให้เกิดเวทนาที่เป็นสามิสอยู่. ก็แปลว่า ทีแรกนั้น เมื่อปฏิบัติกรรมฐานนั้นมักจะได้ทุกขเวทนา เพราะว่าใจไม่ชอบ มักจะอึดอัดรำคาญ เพราะจิตเป็นกามาพจรย่อมเป็นดั่งนี้ แต่ครั้นเมื่อนำมาสีใจอยู่บ่อย ๆ สัมผัสกับใจบ่อย ๆ ได้เวทนาที่เป็นสุขขึ้นที่เป็นนิรามิสอันเป็นสุขที่บริสุทธิ์ย่อมจะน้อมใจให้กลับมาสู่กรรมฐานของพระพุทธเจ้า อันเป็นไม้สีไฟของพระพุทธเจ้า

สัมผัสกับไม้สีไฟของพระพุทธเจ้า สัมผัสกับความสุขที่ได้ อันเป็นสุขเวทนาที่เป็นนิรามิส จะทำให้ได้ฉันทะคือความพอใจในการปฏิบัติกรรมฐานมากขึ้น. ก็แปลว่า จิตจะได้สมาธิมากขึ้น. แต่เมื่อถึงสมาธิขั้นสูงแล้ว ท่านแสดงว่า ปฏิบัติพรากไม้สีไฟทั้งหมด ดับเวทนาทั้งหมด จิตจึงจะได้สมาธิถึงขั้นสูง ซึ่งเป็นอุเบกขาอันบริสุทธิ์.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๙

ปฏิจจสมุปบาท ข้อตัณหา อุปาทาน

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงข้อสัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรมาโดยลำดับ โดยที่ท่านได้จับอธิบายในข้อสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ว่าคือเห็นอย่างไร จำแนกแจกแจงตามลำดับธรรมะในปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จับแต่ข้อชรามรณะย้อนขึ้นไปจนถึงอวิชชาอาสวะ แต่ละข้อก็จำแนกออกตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นผลและเหตุในด้านเกิดทุกข์ และผลและเหตุในด้านดับทุกข์ไปทีละข้อ. ในการอธิบายในที่นี้ก็อธิบายไปตามแนวของท่าน. และเมื่อขึ้นไปถึงอวิชชาอาสวะ จึงได้รับอธิบายในแต่ละข้อที่เป็นผลและเหตุในด้านเกิดทุกข์หรือว่าในด้านเกิด ว่าเป็นปัจจัยที่สืบกันลงไปอย่างไร. ก็จับแต่ข้ออวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาลงมาว่าเป็นเหตุปัจจัยของกันอย่างไร. และก็ต่อลงมา

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอย่างไร
สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณอย่างไร
วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปอย่างไร
นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๖ อย่างไร
อายตนะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะอย่างไร
ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาอย่างไร
เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาอย่างไร.

ในวันนี้จะได้จับอธิบายว่า ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน.

มีตัณหา ความอยาก ก็มีอุปาทาน ความยึดถือ

คือเมื่อมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ย่อมมีอุปาทาน คือความยึดถือ และอุปาทานนั้นท่านพระเถระก็ได้แยกออกเป็น **อุปาทาน ๔** คือ

กามุปาทาน ยึดถือกาม
ทิฏฐุปาทาน ยึดถือทิฏฐิคือความเห็น
สีลัพพตุปาทาน ยึดถือศีลและพรต
อัตตวาทุปาทาน ยึดถือวาทะว่าตน.

ซึ่งอุปาทาน ๔ นี้ ก็ได้แสดงอธิบายแล้ว เมื่อได้แสดงมาถึงลำดับของอุปาทาน. เพราะมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก จึงมีอุปาทานคือความยึดถือ คือเพราะอยากจึงยึด ถ้าหากว่าไม่มีอยากซึ่งเป็นตัวตัณหา ก็ย่อมไม่มียึดซึ่งเป็นอุปาทาน.

ตัณหาทำให้มีการแสวงหาและการได้

แต่ได้มีพระพุทธาธิบายแทรกเข้ามาตรงตัณหานี้ในพระสูตรอื่น ว่าเพราะตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอะไรต่ออะไรต่าง ๆ อีกมากมาย ซึ่งก็เป็นข้อที่จะพึงเห็นได้อย่างง่าย ๆ เพราะเป็นเรื่องที่มีอยู่เป็นไปอยู่เหมือนอย่างเป็นธรรมดาโลก. ซึ่งโลกนั้นก็ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสแสดงไว้ว่าอันตัณหาก่อให้เกิดขึ้น

ตณฺหาย อุฑฺฑิโต โลโก โลกอันตัณหาก่อให้เกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น ข้อที่ตรัสจำแนกว่าอะไรเกิดขึ้นบ้างจากตัณหา จึงแสดงถึงความเป็นพระสัพพัญญู ผู้รู้ธรรมทั้งหมดของพระพุทธเจ้า และแสดงถึงทรงเป็นพระผู้จำแนกแจกธรรม สั่งสอนได้อย่างถูกต้องแท้จริง คือได้ตรัสแสดงชี้แจง สิ่งที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากตัณหา อันกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดาโลกที่ตัณหาก่อขึ้น คือได้ตรัสแสดงไว้ว่า

เพราะมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก จึงมี *การแสวงหา* คือมีการแสวงหาสิ่งที่ตัณหาทะยานอยากเพื่อจะได้. ทะยานอยากเพื่อจะได้อะไรก็แสวงหาสิ่งนั้น. ทะยานอยากเพื่อจะเป็นอะไร ก็แสวงหาเพื่อจะเป็นอย่างนั้น. ทะยานอยากเพื่อที่จะไม่ให้เป็นอะไรก็แสวงหาเพื่อที่จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น. เพราะฉะนั้น เพราะมีตัณหาจึงมีการแสวงหา.

และ **เพราะมีการแสวงหา** ก็มี *ลาภคือการได้มา.* ในเมื่อการแสวงหานั้นเป็นเหตุให้ได้มาก็ย่อมจะได้ เช่นได้ทรัพย์ได้สิ่งที่ตัณหาต้องการ อันมีคำเรียก เช่น เรียกว่ากามหรือวัตถุกาม หรือกามคุณ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือสิ่งถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ได้เป็นนั่นเป็นนี่ตามที่ตัณหาต้องการ หรือว่าได้ที่จะไม่เป็นนั่นเป็นนี่ หรือที่ให้สิ่งที่เป็นนั่นเป็นนี่ต้องหายไป หมดไป เสื่อมไปสิ้น ไปตามที่ตัณหาต้องการ. เหล่านี้รวมเข้าในคำว่า “การได้”.

และ **เพราะมีการได้** จึงมี *ความปลงใจตกลงใจว่าเราได้มาซึ่งสิ่งนั้นสิ่งนี้แล้ว.*

และ **เพราะมีความปลงใจตกลงใจดังนี้** จึงมี *ฉันทราคะ* ความพอใจยินดี ความติดใจ พอใจอยู่ในสิ่งที่ได้นั้น ซึ่งตกลงใจว่าเราได้มาแล้ว รับรู้ว่าเราได้มาแล้ว ก็มีความยินดีพอใจ มีความพอใจติดใจ หรือติดใจพอใจอยู่ในสิ่งนั้น.

และ **เพราะมีความพอใจติดใจหรือว่ายินดีพอใจอยู่ในสิ่งนั้น** จึงได้มี *ความสยบติด* อันหมายความว่าความพอใจติดใจนั้น ทำให้ตนหรือจิตใจของตนสยบอยู่ในสิ่งนั้นติดอยู่ในสิ่งนั้น. เหมือนอย่างวัตถุที่ติดกันอยู่ด้วยกาว อันทำให้มีความสยบอยู่ด้วยความติด.

และ **เพราะมีความสยบอยู่ด้วยความติด** จึงมี *ความยึดถือ รวบถือ* อันหมายความว่าไม่ต้องการที่จะพรากออก แต่ว่าแถมมีความยึดถืออยู่ในความติดนั้น แปลว่า ต้องการจะให้ติดอยู่ ต้องการที่จะให้สยบอยู่ ไม่ต้องการที่จะให้พรากออก แม้มีใครมาบอกว่าให้พรากออก เพราะความที่สยบติดอยู่นั้นไม่ดีอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ไม่ยอมฟังยังยืนยันอยู่ในความสยบติดนั้น. ดังนี้คือความที่ยึดถือหรือว่ารวบถือด้วยความสมัครใจสมัครใจที่จะยึดถืออยู่อย่างนั้น.

และ **เพราะมีความยึดถืออยู่ดั่งนี้** จึงมี *มัจฉริยะ* ที่แปลกันว่าความตระหนี่เหนียวแน่นหวงแหน.

และ **เพราะมีมัจฉริยะคือความตระหนี่เหนียวแน่นหวงแหน** จึงมี *อารักขา* คือการรักษาด้วยวิธีรักษาต่าง ๆ เป็นต้นว่าต้องมีการถือกระบองถือท่อนไม้ ต้องมีการถือศัสตราวุธ ต้องมีการทะเลาะกัน ต้องมีการแก่งแย่งกัน ต้องมีการวิวาทกัน ต้องมีการกล่าวหากัน ว่าท่านนั่นแหละท่านนั่นแหละ หรือว่าเจ้านั่นแหละเจ้านั่นแหละ ต้องมีการกล่าวส่อเสียด ต้องมีการกล่าวคำเท็จต่าง ๆ และก็จะต้องมีบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ มากมายบังเกิดขึ้นสืบต่อกันไปดั่งนี้.

มีอุปาทาน ๔ เพราะตัณหา

นี้เป็นพระพุทธาธิบายที่ตรัสจำแนกเอาไว้ โดยที่ได้ทรงชี้ให้ทุก ๆ คนได้มองเห็นได้ว่าความวุ่นวาย ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนั้นได้มีขึ้นดั่งนี้ สืบจากตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นปฏิจจสมุปบาทสายตัณหาโดยเฉพาะอีกกว่า ๑๐ ข้อ. และเมื่อพิจารณาดูทุกคนก็จะเห็นได้ว่าเป็นอย่างนี้จริง ๆ. โลกที่ตัณหาก่อขึ้นย่อมเป็นไปดั่งนี้จริง ๆ. และทุกคนที่มีตัณหาก็ย่อมเป็นไปอย่างนี้มากหรือน้อย. เพราะฉะนั้นข้อที่พระ

พุทธเจ้าได้ตรัสชี้แจงไว้นี้ จึงเป็นเรื่องที่บังเกิดขึ้นในโลกจริง ๆ เพราะเหตุแห่งตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และเมื่อรวมเข้าแล้วก็รวมเข้าในอุปาทานทั้ง ๔ นั่นแหละ. ที่ตรัสสรุปเข้าว่า **เพราะตัณหามีขึ้นจึงมีอุปาทานคือความยึดถือ.**

ยึดถือกาม คือสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ภาวะที่รักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย.

ยึดถือทิฏฐิ คือความเห็น ความเห็นที่เป็นไปตามอำนาจของตัณหา.

ยึดถือศีลและวัตร คือความประพฤติที่เป็นข้อเว้นและความประพฤติที่เป็นข้อที่พึงทำต่าง ๆ ไปตามอำนาจของตัณหา.

ยึดถือวาทะว่าตัวเราของเรา และก็สืบไปถึงตัวเขาของเขา เพราะเมื่อมีตัวเราของเราก็ต้องมีตัวเขาของเขาคู่กันไป.

ก็รวมเข้าในอุปาทานทั้ง ๔ นี่แหละ ซึ่งปรากฏออกไป ก็เป็นการแสวงหาเป็นการได้มา ในเมื่อได้ เป็นการที่รับเข้ามาว่าเราได้ ยุติไปเป็นอย่าง ๆ. และมีความพอใจติดใจมีความสยบติด มีความยึดถือ มีความตระหนี่เหนียวแน่น และมีอารักขาต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้ไม้กระบองท่อนไม้ ต้องใช้ศัสตราวุธต่าง ๆ ต้องทะเลาะกัน แก่งแย่งกัน วิวาทกันกล่าวหากัน ว่าท่านนั่นแหละหรือว่าเจ้านั่นแหละผิดเป็นต้น. ต้องพูดส่อเสียดกัน ต้องพูดเท็จกัน และต้องประกอบบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ เป็นอเนกคือไม่น้อยมากมาย ก็สืบเนื่องมาจากตัณหาซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ดั่งนี้นี่แหละ.

พิจารณาให้เห็นโทษของตัณหา

เพราะฉะนั้น ตามที่ทรงจำแนกไว้นี้จึงเป็นข้อที่พึงพิจารณา. และเมื่อพิจารณาดีแล้วก็จะทำให้จิตใจนี้เห็นโทษของตัณหา เห็นโทษของอุปาทาน. ในการที่เพ่งพิจารณาก็ต้องใช้สมาธิในสิ่งที่เพ่งพิจารณานั้น. ปัญญาที่ได้มาจากความเพ่งพิจารณาก็เป็นปัญญา. และเมื่อเป็นปัญญาขึ้นดังนี้ ปัญญานี้เองก็จะทำให้เกิดการละได้การสละได้ ดังที่ท่านพระเถระได้แสดงไว้ว่า

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือความเห็นตรง เห็นถูกต้อง ประกอบด้วยความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในธรรม อันนำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรม-วินัยในศาสนานี้ เป็นเหตุละราคานุสัย อนุสัย กิเลสที่นอนเนื่องในจิตสันดานคือราคะความติดใจยินดี บรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งอันเป็น

ต้นของความโกรธแค้นขัดเคือง โทสะพยาบาททั้งหลาย และถอนอนุสัยคือทิฏฐิมานะว่าตัวเราของเรา เป็นเหตุให้ละอวิชชาทำวิชชาให้บังเกิดขึ้นได้. เพราะฉะนั้น จึงนำให้กระทำที่สุดของทุกข์ได้.

ความที่ได้พิจารณาให้มองเห็นตามเป็นจริงตามที่ตรัสไว้นี้แหละ คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในแต่ละข้อ. และที่ตรัสแสดงไว้นี้ก็เป็นข้อที่จะพิจารณาเห็นตามไปได้จริง ๆ เพราะเป็นเรื่องที่มีอยู่เป็นไปอยู่จริงในโลกนี้ ซึ่งทุก ๆ คนก็อยู่ในโลกนี้ โดยตรงก็อยู่ในจิตใจอันนี้นี่แหละของทุก ๆ คน ซึ่งทุก ๆ คนก็มีจิตใจอันนี้อยู่ มีตัณหา มีอุปาทานอยู่ และมีความเป็นไปต่าง ๆ อยู่ตามที่ตรัสสอนไว้นี้มากหรือน้อย.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๔๐

สรุปปฏิจจสมุปบาท

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงข้อสัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตร มาโดยลำดับ จะได้แสดงต่อไปในข้อว่า *เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภพ.*

มีภพมีชาติเพราะอุปาทาน

ภพนั้นก็คือความเป็นความมี อันได้แก่กามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะมีความยึดถือซึ่งเป็นอุปาทาน จึงมีภพความเป็นความมี. ภพอย่างละเอียดก็คืออัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น. ยึดถือในสิ่งใดก็เกิดเป็นความมีความเป็น คือเป็นเราสืบมาถึงเป็นของเราขึ้นในสิ่งนั้น.

ยึดอยู่ในกามก็เป็นเราขึ้นในกาม ก็เป็น **กามภพ.**

ยึดในรูปก็เป็นเราขึ้นในรูป เป็น **รูปภพ.**

ยึดในอรูปก็เป็นเราขึ้นในอรูป เป็น **อรูปภพ.**

เพราะฉะนั้น เมื่อมีอุปาทานคือความยึดถือจึงมีภพ และเมื่อมีภพจึงมีชาติ คือความเกิด เพราะว่า เมื่อมีเราในกามก็ดี ในรูปก็ดี ในอรูปก็ดี ก็มีชาติคือความเกิดขึ้นแห่งเรา.

ทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะชาติความเกิด

อันชาติคือความเกิดขึ้นนั้น เมื่อมีเป็นชาติขึ้นแล้ว ก็ต้องมีชรา มีมรณะ มีโสกะความโศก ปริเทวะ ความรัญจวนคร่ำครวญใจ เป็นต้น. เป็นอันว่าทุกข์ทั้งหมดก็เกิดขึ้น. ตรงนี้ได้มีพระพุทธาธิบายขยายชาติคือความเกิดลงไป ตรงที่ทรงต้องการที่จะชี้ว่า

เมื่อมีชาติคือความเกิดก็มีชรามรณะ หากไม่มีชาติคือความเกิดก็ไม่มีชรามรณะ.

ดังที่ได้ตรัสถามพระอานนท์ว่า ชาติคือความเกิด ความเกิดของเทพโดยความเป็นเทพ ความเกิดของคนธรรพ์โดยความเป็นคนธรรพ์ ความเกิดของยักษ์โดยความเป็นยักษ์ ความเกิดของภูตโดยความเป็นภูต ความเกิดของมนุษย์โดยความเป็นมนุษย์ ความเกิดของสัตว์ ๔ เท้าโดยความเป็นสัตว์ ๔ เท้า ความเกิดของนกโดยความเป็นนก ความเกิดของงูสัตว์เลื้อยคลาน โดยความเป็นงูเป็นสัตว์เลื้อยคลาน. หากว่าไม่มีความเกิดแห่งเทพเป็นต้นเหล่านี้ขึ้น จะมีชรามรณะหรือไม่. ท่านพระอานนท์ก็กราบทูลว่าไม่มี. ในเมื่อมีความเกิดแห่งเทพเป็นต้นดังกล่าว จึงมีชรามรณะใช่หรือไม่. พระอานนท์ก็กราบทูลว่าใช่ ดั่งนี้.

ทบทวนแต่ละลูกโซ่ในปฏิจจสมุปบาท

ตามที่อธิบายมาตั้งแต่อาสวะ อวิชชา จนถึงชรามรณะนี้ เป็นการแสดงอธิบายเพื่อให้เชื่อมต่อว่าเป็นปัจจัยของกันมาโดยลำดับอย่างไร. ในข้อ **สัมมาทิฏฐิ** นี้ท่านพระสารีบุตรจับแสดงไปทีละข้อ **เป็นอริยสัจ ๔ ไปทีละข้อ** คือ

ให้รู้จักชรามรณะ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งชรามรณะคือชาติ ให้รู้จักความดับชรามรณะคือดับชาติ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักชาติ คือความเกิด ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งชาติคือภพ ให้รู้จักความดับชาติก็คือดับภพ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะคือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักภพ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งภพคืออุปาทาน ให้รู้จักความดับ ภพก็คือดับอุปาทาน ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับภพก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอุปาทาน ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งอุปาทานก็คือตัณหา ให้รู้จักความดับอุปาทานก็คือดับตัณหา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทานก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักตัณหา ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งตัณหาก็คือเวทนา ให้รู้จักความดับตัณหาก็คือดับเวทนา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหาก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักเวทนา ให้รู้จักเหตุเกิดเวทนาก็คือผัสสะ ให้รู้จักความดับเวทนาก็คือดับผัสสะ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนาก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักผัสสะ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งผัสสะ ก็คืออายตนะทั้ง ๖ ให้รู้จักความดับผัสสะ ก็คือดับอายตนะทั้ง ๖ ให้รู้จักทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับผัสสะก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอายตนะทั้ง ๖ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือนามรูป

ให้รู้จักความดับแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือดับนามรูป ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะทั้ง ๖ ก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักนามรูป ให้รู้จักเหตุเกิดนามรูปก็คือวิญญาณ ให้รู้จักความดับนามรูปก็คือดับวิญญาณ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูปก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักวิญญาณ ให้รู้จักเหตุเกิดวิญญาณก็คือสังขาร ให้รู้จักความดับวิญญาณก็คือดับสังขาร ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาณก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักสังขาร ให้รู้จักเหตุเกิดสังขารก็คืออวิชชา ให้รู้จักความดับสังขารก็คือดับอวิชชา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขารก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอวิชชา ให้รู้จักเหตุเกิดอวิชชาก็คืออาสวะ ให้รู้จักความดับอวิชชาก็คือดับอาสวะ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชาก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอาสวะ ให้รู้จักเหตุเกิดอาสวะก็คืออวิชชา ก็กลับย้อนมาหาอวิชชาอีก ให้รู้จักความดับอาสวะก็คือดับอวิชชา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะก็คือมรรคมีองค์ ๘.

มรรคมีองค์ ๘ ดับได้ทุกข้อ

ก็เป็นอันว่ายุติลงแค่อวิชชาอาสวะหรือว่าอาสวะอวิชชา อันนับว่าเป็นต้นเงื่อนที่ได้ทรงค้นพบ ได้ตรัสรู้ และได้ทรงนำมาแสดงชี้แจงจำแนก และก็เป็นอริยสัจไปทุกข้อ. ดังจะพึงเห็นได้ว่า ตามที่ได้สรุปมานี้แต่ละข้อก็เป็น ๔ เป็น ๔ ทั้งนั้น คือเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุกข้อ. และทางปฏิบัติให้ถึงความดับของทุกข้อนั้นก็ยืนตัวคือ **มรรคมีองค์ ๘** อันได้แก่

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือเห็นในอริยสัจทั้ง ๔

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็คือดำริในอริยสัจทั้ง ๔ นั่นแหละ แต่ท่านแสดงเป็นความดำริออก ดำริที่ไม่ปองร้าย ดำริที่ไม่เบียดเบียน

สัมมาวาจา เจรจาชอบ

สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

สัมมาวายามะ เพียรชอบ

สัมมาสติ ระลึกชอบ

สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ.

ได้มีพระพุทธาธิบายในมรรคมีองค์ ๘ นี้ โดยตั้งข้อสัมมาทิฏฐินำ คือ

เมื่อมีความเห็นชอบนำ ก็ย่อมมี *ความดำริชอบ*

เมื่อมีความดำริชอบ ก็ย่อมมี *วาจาชอบ*

เมื่อมีวาจาชอบ ก็ย่อมมี *การงานชอบ*

เมื่อมีการงานชอบ ก็ย่อมมี *เลี้ยงชีวิตชอบ*

เมื่อมีความเลี้ยงชีวิตชอบ ก็ย่อมมี *ความเพียรชอบ*

เมื่อมีความเพียรชอบ ก็ย่อมมี *สติชอบ*

เมื่อมีสติชอบ ก็ย่อมมี *สมาธิชอบ.*

และได้มีพระพุทธาธิบายต่อไปอีกว่า

เมื่อมีสมาธิชอบ ก็ย่อมมี **สัมมาญาณะ** คือความหยั่งรู้ชอบ

เมื่อมีความหยั่งรู้ชอบ ก็ย่อมมี **สัมมาวิมุตติ** คือพ้นชอบ ดั่งนี้.

อริยสัจสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์

มรรคมีองค์ ๘ นี้ย่อมเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติเพื่อดับแห่งทุกข์ทุกข้อ. และเมื่อพิจารณาดูตามพระเถราธิบายที่ท่านแจกข้อธรรมะในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จับแต่ข้อชรามรณะไปจนถึงอวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาก็แยกเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุกข้อดังที่กล่าว. และก็กล่าวได้ว่า ก็แบ่งออกเป็น **สายเกิด** และแบ่งออกเป็น **สายดับ.**

หากจะพูดรวบรัดเข้ามาว่า **เป็นสายเกิดแห่งอะไร** ก็กล่าวได้ว่า *เป็นสายเกิดแห่งทุกข์* เพราะว่าในสายเกิดนั้นก็มาสุดลงที่ชรามรณะ แก่ตาย และโสกะปริเทวะ ความโศกความรัญจวนคร่ำครวญใจ เป็นต้น รวมเข้าก็คือทุกข์ทุกอย่าง. ต้นทางของสายเกิดก็คืออวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชา ก็มาสุดลงที่กองทุกข์ทั้งหมด มีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะเป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงสรุปเข้าว่าเป็นสายเกิดทุกข์.

ส่วน **สายดับ** นั้นกล่าวอย่างรวบรัดเข้ามาว่า *ดับอะไร.* ก็กล่าวได้ว่า ดับทุกข์ เพราะว่าปลายทางก็คือดับทุกข์ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะเป็นต้นดับไปหมด เนื่องจากดับมาจากต้นทางคืออวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาดับ ทุกอย่างก็ดับมา ตลอดสายจนถึงดับกองทุกข์ทั้งหมด มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะเป็นต้น.

พิจารณาให้เห็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า บรรดาข้อธรรมในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นทุกข้อ คืออาสวะอวิชชาหรืออวิชชาอาสวะ อาสวะ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด เพราะว่าเป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปคือต้องเกิดดับ คือเกิดได้ดับได้. สิ่งที่เกิดดับได้นี้รวมเข้าในคำว่าทุกข์ทั้งหมด เพราะว่าตั้งอยู่คงที่ไม่ได้. ทุกข์จึงมิได้หมายความเฉพาะทุกขเวทนาเท่านั้น. จึงได้มีแสดงถึงคำว่า **ทุกข์** เอาไว้ว่า

ทุกขทุกขะ ทุกข์โดยความเป็นทุกข์

สังขารทุกข์ ทุกข์คือสังขารสิ่งที่ผสมปรุงแต่งทั้งหลาย

วิปริณามทุกข์ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง.

สิ่งที่มีลักษณะเป็นทุกข์โดยเป็นทุกข์ดังที่เรียกว่าทุกขทุกข์ และสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด และสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด รวมเข้าในคำว่า **ทุกข์** นี้ทั้งนั้น. แม้ตัว **เวทนา** เอง

สุขเวทนา ก็เป็นทุกข์ เพราะว่าต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดดับ

ทุกขเวทนา ก็เป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดดับ

อุเบกขาเวทนา ก็เป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดดับ

เพราะฉะนั้น การเห็นทุกข์นั้นจึงมิใช่หมายความว่าเห็นในขณะที่มีทุกขเวทนา เช่นในเวลาที่เหน็ดเหนื่อย หรือในเวลาที่ต้องอยู่ในที่ร้อนไป หนาวไป ในเวลาที่ต้องมีทุกขเวทนาต่าง ๆ จากอาพาธป่วยไข้. การเห็นทุกข์ดังนี้ ทุก ๆ คนเมื่อประสบทุกขเวทนาก็ต้องเห็นทั้งนั้น คือต้องเสวยทุกข์อยู่ด้วยกันทั้งนั้น แล้วก็ต้องเห็นทุกข์ดังนั้นทั้งนั้น. แต่ว่าเมื่อเห็นก็ยังจมอยู่ในกองทุกข์ ยังต้องตกอยู่ในทุกข์ พรากจิตออกมาไม่ได้. เพราะฉะนั้น ทุกข์อย่างที่เห็น ๆ กันนี้ผู้เห็นจึงไม่ชื่อว่าเห็นทุกข์. เห็นทุกข์นั้นจะต้องเห็นว่าแม้ทุกขเวทนาที่กำลังประสบอยู่ก็เป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งต้องเกิดต้องดับ แม้ในเวลาที่ประสบสุขเวทนาต่าง ๆ มีความสุขสบายต่าง ๆ ก็ต้องเห็นว่าสุขที่กำลังประสบอยู่นั้นเป็นตัวทุกข์ คือเป็นสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ. แม้ในขณะที่กำลังประสบหรือเสวยอุเบกขาเวทนาเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ต้องรู้จักว่านั่นเป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ซึ่งก็ต้องเป็น

ตัวทุกข์ คือเป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่ง ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง. จะต้องเห็นดั่งนี้ จึงจะชื่อว่า **เห็นทุกข์.**

เห็นทุกข์ในรูป เห็นทุกข์ในเวทนา เห็นทุกข์ในสัญญา เห็นทุกข์ในสังขาร เห็นทุกข์ในวิญญาณ ทั้งหมดว่าเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดต้องดับ.

ชรามรณะโสกะปริเทวะเป็นต้น ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ชาติ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ภพ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

อุปาทาน ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ตัณหา ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

เวทนา ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ผัสสะ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

อายตนะทั้ง ๖ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

นามรูป ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

วิญญาณ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

สังขาร ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

แม้ **อวิชชาอาสวะ** ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว. เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ คือดับได้.

ดั่งนี้จึงจะชื่อว่าเห็นทุกข์ในอริยสัจที่สืบเนื่องกันไปเป็นสายเป็นทุกข์ทั้งหมด คือเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับหมด ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปงหมด.

เพราะฉะนั้น เห็นดั่งนี้จึงจะชื่อว่า **เห็นทุกข์.**

เห็นสมุทัยของแต่ละเงื่อนโดยลำดับ

และเห็นว่า บรรดาข้อธรรมะเหล่านี้เป็นสมุทัยของกันและกันดังที่ได้แสดงมาแล้ว. อาสวะเป็นสมุทัยของอวิชชา อวิชชาเป็นสมุทัยของอาสวะ อาสวะเป็นสมุทัยของอวิชชา อวิชชาเป็นสมุทัยของสังขารเป็นต้น ลงมาจนถึงชาติเป็นสมุทัยของชรามรณะโสกะปริเทวะเป็นต้น เป็นสมุทัยของกันและกันเป็นลูกโซ่มาโดยลำดับ

ดั่งนี้เป็นข้อ **สมุทัย.**

เห็นนิโรธคือความดับทุกข์

และเห็นความดับที่ต้องดับสืบต่อกันมาเป็นสายจากอวิชชาอาสวะ อาสวะอวิชชาลงมาจนถึงดับชาติดับชรามรณะโสกะปริเทวะเป็นต้น.

นั่นก็เป็นเห็น **นิโรธ** คือความดับทุกข์.

เห็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

และเห็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งมีสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบเป็นข้อสำคัญ โดยที่มีมรรคทั้งหมดสนับสนุน คือจะต้องมีทั้งอีก ๗ ข้อมารวมกันเป็นมรรคสมังคี ความพร้อมเพรียงกันขององค์มรรค สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบจึงจะมีกำลังแก่กล้า มองเห็นสัจจะคือความจริงในอริยสัจทั้ง ๔ เหล่านี้ ที่จำแนกไปโดยลำดับตลอดสาย. และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว จึงจะได้

สัมมาญาณะ ความหยั่งรู้ชอบ

สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบในที่สุด.

สรุปสัมมาทิฏฐิและปฏิจจสมุปบาท

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงธรรมะ ในปฏิจจสมุปบาทนี้สืบต่อจากที่ท่านได้แสดงถึงสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ คือเห็นชอบในกรรมพร้อมทั้งเหตุของกรรม ซึ่งท่านได้แสดงว่า

สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ก็ได้แก่รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล คือโลภะ โทสะ โมหะ รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ อโมหะ รู้จักอาหารทั้ง ๔ อันได้แก่รู้จักว่าอาหารคือคำข้าว ซึ่งเป็นของหยาบเป็นอาหารของกาย รู้จักว่าผัสสะ เป็นอาหารของเวทนา รู้จักมโนสัญเจตนา คือความจงใจว่าเป็นอาหารของกรรม และรู้จักวิญญาณว่าเป็นอาหารของนามรูป ดั่งนี้.

แล้วท่านจึงแสดง **อริยสัจทั้ง ๔** คือให้รู้จักทุกข์ รู้จักทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ รู้จักทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

แล้วจึงขยายออกมาเป็นข้อธรรมใน **ปฏิจจสมุปบาท** โดยแยกเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุก ๆ ข้อ. แต่ว่าข้อธรรมในปฏิจจสมุปบาทนี้ ท่านพระอานนท์ได้เคยกราบทูลพระพุทธเจ้าว่าปรากฏแก่ท่านว่าเหมือนเป็นของง่าย. แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าท่านพระอานนท์อย่ากล่าวเช่นนั้น. ธรรมะในปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมะที่ลุ่มลึก ซึ่งเห็นได้ยาก รู้ได้ยาก. เพราะฉะนั้น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดง อริยสัจทั้ง ๔ จึงได้แสดงโดยปริยายที่เข้าใจกันง่าย.

ทรงแสดงทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็ทรงชี้ให้รู้จักสภาวทุกข์ คือชาติ ชรา มรณะ ให้รู้จักปกิณณกทุกข์ ก็คือโสกะปริเทวะเป็นต้น.

ซึ่งรวบเข้าก็เป็น *ประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก.*

สรุปลงเป็นหนึ่งก็คือ *ปรารถนาไม่ได้สมหวัง.*

และโดยย่อก็คือ *ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นตัวทุกข์* ก็คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

และ **ทรงแสดงทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์ ทรงชี้เอาตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก.

ทรงแสดงทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ก็คือดับตัณหา.

ทรงแสดงมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็คือมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าว ซึ่งเป็นปริยายที่เข้าใจได้ง่าย.

แต่ในทางพระสัพพัญญุตญาณที่ตรัสรู้นั้น ได้ตรัสแสดงไว้ว่า ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น คือได้ตรัสรู้อย่างละเอียด. และเมื่อได้ตรัสรู้แล้วก็ยังได้พิจารณาปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ ทั้งโดยสมุทัยวาร วาระเกิด **นิโรธวาร** วาระดับ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๘ มิถุนายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๔๑
อธิบายอริยสัจโดยพิสดาร

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

อานิสงสผลของสมาธิ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้บุคคลปฏิบัติอบรมจิตอันเรียกว่า **จิตตภาวนา** หรือเรียกว่า **กรรมฐาน** อันแปลว่าการงานทางจิต ที่ตั้งขึ้น คือที่ปฏิบัติ อันอาศัยข้อที่พึงถือเป็นที่ตั้งของการปฏิบัติ. และก็ได้ตรัสแสดงถึงจิตนี้ว่า ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก แต่ผู้มีปัญญาย่อมกระทำจิตของตนให้ตรงได้ เหมือนอย่างนายช่างศรทำลูกศรให้ตรงหรือว่าดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้นดั่งนี้. และข้อที่จิตนี้ ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับ-กระส่าย ถ้าไม่กำหนดก็อาจจะยังไม่ปรากฏแก่ความรู้ เพราะเป็นปกติของทุกคน ย่อมมีจิตใจไม่อยู่ที่ คิดไปถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้อยู่เป็นปกติ และก็เป็นเรื่องที่รักใคร่ปรารถนาพอใจอันทำใจให้อาลัย อันหน่วงใจไปให้คิดถึง หรือว่าคิดไปถึงเรื่องที่ขัดใจ คิดไปถึงเรื่องที่หลงสยบติดอยู่. ย่อมเป็นไปดั่งนี้อยู่เป็นประจำ จนถึงไม่สำนึกรู้ในจิตของตนเองว่ามีอาการดั่งที่ตรัสสอน.

แต่เมื่อได้มาจับทำ **กรรมฐาน** เช่นตั้งจิตกำหนดใน **สติปัฏฐาน** ที่ตั้งของสติ คือกายเวทนาจิตและธรรมข้อใดข้อหนึ่ง เช่น กำหนดในข้ออานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ให้จิตกำหนดรู้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออก หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ จิตมักจะไม่ตั้งอยู่ในข้อที่ตั้งใจจะให้จิตตั้งอยู่นี้. จิตจะออกไปสู่อารมณ์ คือเรื่องที่เป็นที่อาลัยของจิต คือที่ผูกจิต ทั้งเป็นเรื่องที่น่ารักทั้งเป็นเรื่องที่น่าชังต่าง ๆ. เมื่อมีสตินำจิตเข้ามาตั้งไว้ใหม่ อยู่ที่ลมหายใจเข้าลมหายใจออก เช่นตั้งไว้ที่ปลายจมูก หรือที่ริมฝีปากเบื้องบน เมื่อลมหายใจเข้า ลมหายใจก็ย่อมจะมากระทบที่จุดนี้ กำหนดจิตให้มีความรู้ในลมที่เป็น

ตัวโผฏฐัพพะ คือที่มาถูกต้องกายส่วนนี้ ทำความรู้ว่านี่หายใจเข้า นี่หายใจออก. จิตมักจะไม่ตั้งอยู่ต้องนำกลับเข้ามาบ่อย ๆ ดังกล่าวนั้น ก็เพราะจิตยังไม่ได้ความสุข ยังไม่ได้ความเพลิดเพลินในสมาธิ ยังติดอยู่ ยังเพลิดเพลินอยู่ในอารมณ์ที่ใคร่ที่ปรารถนาทั้งหลายอันเป็นเหตุดึงจิตออกไป. แต่ว่าเมื่อทำบ่อย ๆ ได้ปีติคือความอิ่มใจ ได้สุขคือความสบายกายสบายใจ อันเกิดจากสมาธิคือว่าจิตรวมเข้ามาตั้งได้ และทำให้ได้ปีติได้สุข ก็ย่อมจะทำให้จิตนี้เริ่มตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้ เพราะว่าได้ความสุข ไม่ได้ความอึดอัดเดือดร้อนรำคาญ.

ฉะนั้น สมาธินี้จึงมีอานิสงสผลทำให้ได้ความสุขอยู่ในปัจจุบัน. สามารถที่จะถอนจิตออกจากอารมณ์ภายนอกอันทำให้วุ่นวายได้. แม้ว่าจะชั่วขณะที่เร็วหรือช้า สุดแต่ความเพียรที่ปฏิบัติ ถ้าไม่ทิ้งความเพียรที่ปฏิบัติแล้ว ก็จะทำให้สามารถปฏิบัติรักษาจิตอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้นาน. ความที่พรากจิตออกจากอารมณ์ภายนอกได้ มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิที่เป็นภายในดั่งนี้ ก็เป็นวิธีระงับความทุกข์ต่าง ๆ อันเกิดจากอารมณ์ภายนอกได้ด้วย. ถ้าหากว่าไม่สามารถที่จะพรากจิตออกมาได้หากมีความทุกข์ เพราะอารมณ์ภายนอก ก็ย่อมจะต้องเป็นทุกข์อยู่นาน น้อยหรือมากสุดแต่ว่าความผูกพันของจิต อันเรียกว่าสังโยชน์ นั้นมีน้อยหรือมากเพียงไร ก็เพราะว่าอันอารมณ์ภายนอกต่าง ๆ นั้น

เมื่อเป็น **ปิยสัมปโยค** คือความประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รัก ก็ย่อมจะทำให้ได้ความสุขความสำราญ

หากเป็น **ปิยวิปโยค** ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ก็ย่อมจะทำให้เกิดความทุกข์โศกต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น เมื่อมิได้ปฏิบัติทางสมาธิ จึงยากที่จะพรากจิตออกได้ทั้งจากความสุขความเพลิดเพลิน ทั้งจากความทุกข์โศก. แต่ว่าเมื่อได้ความสุขความเพลิดเพลิน ก็ย่อมจะไม่รู้สึกเป็นทุกข์เดือดร้อน เป็นแต่เพียงว่ารักษาจิตไว้มิให้มัวเมาเพลิดเพลินเกินไปเท่านั้น. แต่ว่าจะได้ความสุขความเพลิดเพลินสมปรารถนา ต้องการไปทุกเรื่องทุกราวก็หาไม่ จะต้องพบกับความไม่สมปรารถนาควบคู่กันไปด้วยตามธรรมดาของโลก ซึ่งจะต้องมีทั้งส่วนที่สมปรารถนาทั้งส่วนที่ไม่สมปรารถนา คือทั้งส่วนที่ได้มาและทั้งส่วนที่จะต้องเสียไป เป็นไปตามคติธรรมดาของโลกของสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย และเป็นไปตามคติของกรรมที่ได้กระทำไว้. เพราะฉะนั้น สุขกับทุกข์จึงมีคู่กันอยู่ในโลกเป็นธรรมดาซึ่งทุกคนต้องประสบ. แต่ผู้ที่สามารถปฏิบัติอบรมจิตให้ตั้งอยู่ได้ในสมาธิ รู้จักที่จะพรากจิตออกได้จากอารมณ์

ภายนอก ย่อมสามารถที่จะหนีทุกข์มาอยู่ในสมาธิ อันทำให้ได้ความสุขจากสมาธิ. แต่คนที่ไม่สามารถทำสมาธิได้ ย่อมไม่สามารถจะหลีกหนีจากทุกข์ได้ ต้องเผชิญกับความทุกข์อยู่ร่ำไป.

ฉะนั้น ความที่ทำสติความระลึกได้ พร้อมทั้งปัญญาคือความรู้ดั่งนี้ มาหัดทำสมาธิ พรากจิตจากอารมณ์ภายนอกอันทำให้เกิดสุขก็ตามทำให้เกิดทุกข์ก็ตาม มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ และเมื่อพรากออกได้ก็ย่อมจะทำให้ระงับทุกข์ได้ ทำให้ได้ความสุขได้. แต่ว่าเมื่อออกจากสมาธิไป ก็ย่อมจะต้องไปอยู่กับอารมณ์ภายนอก เป็นทุกข์ขึ้นอีก. แต่ถึงดั่งนั้นก็ยังดี เพราะเมื่อเห็นว่าจะทุกข์มากไป ก็หลบเข้ามาสู่อารมณ์ของสมาธิเสีย ก็จะทำให้ได้ความสุขจากสมาธิ ทำให้จิตใจได้กำลังได้เรี่ยวแรงที่จะปฏิบัติกิจการทั้งหลาย. แต่ว่าเพียงสมาธิอย่างเดียวยังไม่สามารถที่จะดับทุกข์ได้จริง จึงต้องปฏิบัติทางปัญญาประกอบไปด้วย กล่าวคือใช้สติความระลึกตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ให้ได้ปัญญาคือความรู้ขึ้นรับรองว่าเป็นความจริง คือ

ใช้สติระลึกไปตามที่ทรงสั่งสอน *ว่าเรามีความเกิดเป็นธรรมดา ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เรามีความพลัดพรากคือจะต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักที่ชอบใจทั้งสิ้น*

เรามีกรรมที่กระทำทางกาย ทางวาจาทางใจเป็นของ ๆ ตน เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดั่งนี้.

อาศัยสติและปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจะ

เมื่อพิจารณาดั่งนี้ด้วยสติ คือระลึกไปตามที่ทรงสั่งสอน ให้ความรู้ของตนบังเกิดขึ้นรับรองว่าเป็นจริง เรามีความแก่เจ็บตายเป็นธรรมดาจริง เราจะต้องพลัดพรากจริง เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตนจริง.

ความรู้ที่บังเกิดขึ้นรับรองดั่งนี้เป็นตัว **ปัญญา** อันบังเกิดขึ้นจากสติที่พิจารณา.

เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็จะทำให้รู้จักสัจจะ คือความจริงของโลก โดยเฉพาะก็คือขันธโลก

โลกคือขันธ์ คือชีวิตนี้ของตนว่าเป็นอย่างไร ให้รู้จักคติของกรรมว่าเป็นอย่างไร ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน.

เพราะฉะนั้น เมื่อต้องประสบกับคติธรรมดาของชีวิตของโลกที่เป็นไปอยู่ดังที่ตรัสสอนให้พิจารณานั้น ก็จะทำให้ได้สติ ระลึกได้ว่าก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดาและตามคติของกรรม. ก็จะทำให้จิตใจนี้สามารถที่จะระงับความตื่นเต้นยินดีในความสุขต่าง ๆ หรือว่าความทุกข์โศก เพราะประสบเหตุของทุกข์ต่าง ๆ ได้ ยิ่งกว่าผู้ที่ไม่ได้หัดพิจารณาให้ได้สติให้ได้ปัญญา. และยิ่งขึ้นไปกว่านั้นก็หัดกำหนดดูให้รู้จักตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ในธรรมบทว่า

> *ความโศกเกิดจากบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่รัก ภัยคือความกลัวต่าง ๆ เกิดจากบุคคลและสิ่งที่เป็นที่รัก ความโศกความกลัวเกิดจากความรัก เมื่อพ้นจากบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่รัก พ้นจากความรักเสียได้ ความโศกความกลัวต่าง ๆ ก็ดับ.*
>
> *และได้ตรัสสอนไว้อีกว่า*
>
> *ความโศก ความกลัว เกิดจากตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อพ้นจากตัณหาก็ย่อมจะพ้นจากความโศกความกลัวได้ ดั่งนี้.*

ทุกข์เกิดจากตัณหาอุปาทานในจิตใจ

เพราะฉะนั้น ก็หัดพิจารณาจับดูที่จิตใจ ว่าจิตใจที่มีความทุกข์โศกก็ดี มีภัยคือความกลัวต่าง ๆ อยู่ก็ดี เกิดขึ้นจากอะไร ซึ่งโดยปกตินั้นก็มักจะไปเข้าใจว่าเกิดจากเหตุภายนอกต่าง ๆ เช่น เกิดจากบุคคลบ้าง สิ่งต่าง ๆ บ้าง. ซึ่งถ้าเป็นที่รักบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ก็ต้องพลัดพรากไป. ถ้าไม่เป็นที่รัก บุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ก็กล้ำกรายเข้ามา. มักจะไปเพ่งดูดั่งนั้น. และเมื่อเป็นดั่งนี้ก็ยิ่งทับถมทวีความโศกทับถมทวีภัยคือความกลัวความหวาดระแวงต่าง ๆ ยิ่งขึ้น. เพราะฉะนั้น ความที่มาพิจารณาจับเหตุดั่งนี้เรียกว่าเป็นการจับเหตุที่ไม่ตรงกับผล.

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้จับเหตุให้ตรงกับผล คือตรัสสอนให้จับเข้ามาดูเหตุที่เป็นตัวเหตุภายใน คือตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากในใจของตนเอง ซึ่งตรัสว่าเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะตัณหานี้เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน คือความยึดถือ ยึดถือว่าเป็นตัวเรา ยึดถือว่าเป็นของเรา ยึดถือว่านั่นเป็นที่รัก ยึดถือว่านั่นไม่เป็นที่รัก.

ตัณหาอุปาทานนี้เป็นตัวเหตุที่สร้างบุคคลและสิ่งที่เป็นที่รักบ้าง ไม่เป็นที่รักบ้าง สร้างตัวเราของเราขึ้นในสิ่งทั้งหลายโดยรอบ. เพราะฉะนั้น ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานคือความยึดถือนี้เอง จึงเป็นตัวเหตุที่มีอยู่ในจิตใจนี้เอง.

หมั่นพิจารณาดั่งนี้ ให้ความรู้ของตนนี้แหละบังเกิดขึ้นรับรอง ว่าตัณหาอุปาทานในจิตใจของตนนี้เป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์จริง. ทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่ เป็นความทุกข์โศกต่าง ๆ ก็ดี เป็นภัยคือความกลัวต่าง ๆ ก็ดี ก็มาจากตัณหาอุปาทานนี้เอง. ให้ความรู้ของตนนี้แหละบังเกิดขึ้นรับรองว่าเป็นความจริง ด้วยการที่หมั่นพิจารณาอยู่เนือง ๆ ให้มองเห็นว่านี่เป็นตัวเหตุ ทุกข์โศกภัยต่าง ๆ นั้นเป็นตัวผล. เมื่อปัญญาบังเกิดขึ้นคือความรู้นี่แหละบังเกิดขึ้นรับรองว่าเป็นจริงดั่งนี้ ทุกข์โศกต่าง ๆ ภัยคือความกลัวต่าง ๆ ก็จะดับไปทันที.

ทรงตรัสรู้ในอริยสัจ ๔

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาของพระองค์ว่าตรัสรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ทุกข์ต่าง ๆ นั้นก็เพราะมีทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ คือตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก. ดับตัณหาเสียได้ก็เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์. จะดับได้ก็อาศัยปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด ซึ่งแสดงว่าต้องมีสมาธิ คือความที่กำหนดจิตเพ่งจิตอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ. อารมณ์ของสมาธิเพื่อสมาธิก็เช่นอานาปานสติเป็นต้น. อารมณ์ของสมาธิเพื่อปัญญาก็คือนามรูปนี้. กำหนดดูให้รู้จักนามรูปนี้ให้รู้จักกายใจนี้ ว่าเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยงต้องเกิดดับ เป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตาบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ จึงมิใช่ตัวเรามิใช่ของเราตามที่ยึดถือกันดั่งนี้.

ความรู้ที่บังเกิดขึ้นรับรองความจริงนี้ก็เป็น **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ.

พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติมาในมรรคมีองค์ ๘ นี้ ที่ตรัสเรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลางสมบูรณ์. ทรงกำหนดรู้ *ทุกข์* ได้แล้ว ทรงละ *สมุทัย* ได้หมดแล้ว ทรงทำให้แจ้ง *นิโรธ* ได้แล้ว ทรงปฏิบัติใน *มรรคมีองค์ ๘* ได้สมบูรณ์แล้ว. *จักษุ* คือดวงตา *ญาณ* คือความหยั่งรู้ *ปัญญา* คือความรู้รอบ *วิชชา* คือความรู้จริง *อาโลก* คือความสว่างผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔. กิเลสและกองทุกข์ดับไปหมดสิ้น. จึงเป็น **พุทโธ** คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว.

และความตรัสรู้ของพระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เมื่อแสดงโดยพิสดารตามที่ตรัสไว้ก็คือ **ปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งมีอวิชชาอาสวะเป็นต้น มาจนถึงชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยกันโดยลำดับ. นี้เป็นฝ่าย **สมุทัยวาร** คือเป็นฝ่ายเกิด หรือเป็นฝ่ายก่อทุกข์.

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาอริยสัจทางปฏิจจสมุปบาทนี้. แล้วก็ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นซึ่งแปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมะว่า เกิดจากเหตุ หรือรู้ธรรมะพร้อมทั้งเหตุ หรือรู้ธรรมะว่ามีเหตุที่เป็นปัจจัยสืบต่อกันไป จึงทำให้เกิดทุกข์

แล้วได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททาง **นิโรธวาระ** หรือ **นิโรธวาร** คือวาระดับคือดับทุกข์ ว่าเพราะดับอวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาเป็นต้น จึงได้ดับมาโดยลำดับ จนถึงดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น. ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ความสิ้นไปของปัจจัยคือเหตุทั้งหลาย ดั่งนี้.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒ กรกฎาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๔๒
อธิบายอริยสัจโดยพิสดาร (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท

ได้แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้วได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข ณ โคนไม้โพธิพฤกษ์ ทรงพิจารณา **ปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โดย **สมุทัยวาร** คือโดยวาระเกิดก่อทุกข์ ทรงเปล่งอุทานในปฐมยามแห่งราตรีที่แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมว่ามีเหตุหรือเกิดแต่เหตุ.

ต่อจากนั้นทรงพิจารณา **ปฏิจจสมุปบาท** โดย **นิโรธวาร** คือโดยวาระดับคือดับทุกข์ ทรงเปล่งอุทานในมัชฌิมยามแห่งราตรี แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย.

ต่อจากนั้นทรงพิจารณา **ปฏิจจสมุปบาท** ทั้งโดย **สมุทัยวาร** ทั้งโดย **นิโรธวาร** ทรงเปล่งอุทานในปัจฉิมยามแห่งราตรี แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป พราหมณ์นั้น กำจัดมารและเสนาสถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ในนภากาศ ดังนี้.

ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาทได้แสดงแล้วตามเถราธิบาย

แห่งท่านพระสารีบุตร. และก็ได้เคยกล่าวแล้วว่าก็เป็นการพิจารณาอริยสัจโดยพิสดาร. อริยสัจนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ตั้งแต่ในปฐมเทศนาว่า คือ **ทุกข์ ทุกขสมุทัย** เหตุเกิดทุกข์ **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. และได้ทรงอธิบาย

ทุกข์ ว่ามีชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติเป็นต้น. สรุปเข้าก็ในขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ.

ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทรงอธิบายยกเอาตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก.

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทรงอธิบายยกเอาความดับตัณหา.

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทรงยกเอามรรคมีองค์ ๘.

ก็เป็นการทรงแสดงโดยทั่วไป เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้โดยง่าย เพราะว่าอริยสัจที่ทรงอธิบายดั่งนี้ ผู้ฟังทั่วไปเมื่อตั้งใจฟังตั้งใจพิจารณาไปตามก็อาจเข้าใจได้ และสามารถที่จะปฏิบัติได้คือปฏิบัติกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา. ทำให้แจ้งทุกขนิโรธความดับทุกข์คือดับตัณหา และอบรมปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ให้บังเกิดขึ้น.

ส่วนในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็ได้เคยกล่าวว่า เป็นการที่ทรงแสดงอริยสัจโดยละเอียดหรือพิสดาร. และพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรก็ทำให้มองเห็นชัด ว่าแต่ละข้อนั้นก็เป็นอริยสัจ ๔ ทั้งนั้นทุกข้อไป. จึงเป็นอริยสัจ ๔ อย่างละเอียดอย่างประณีต ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่จะเข้าใจได้โดยง่าย. ฉะนั้น จึงได้ตรัสห้ามท่านพระอานนท์ที่กราบทูลว่า ปฏิจจสมุปบาทนั้นปรากฏว่าง่ายแก่ท่าน. พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่าอย่ากล่าวอย่างนั้น เพราะว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นธรรมะที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึก แต่ว่าเมื่อไม่รู้หรือไม่ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท ก็ยังต้องท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ต่อเมื่อรู้ในอริยสัจที่เป็นปฏิจจสมุปบาท จึงจะทำทุกข์ให้สิ้นได้โดยสิ้นเชิง. ได้ตรัสไว้ด้วยพยัญชนะคือถ้อยคำที่ท่านแสดงไว้. รวมเข้าก็มีความดังที่กล่าวมานี้.

ในข้อนี้ หากจะพิจารณาดูในสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลก ทั้งโดยธรรมชาติ ทั้งโดยที่มนุษย์คิดขึ้นประดิษฐ์ขึ้น ก็ย่อมจะเห็นว่ามีเหตุผลที่สัมพันธ์กัน ซึ่งเมื่อแสดงอย่างหยาบ ๆ ทั่วไปก็เป็นอย่างหนึ่ง. แต่เมื่อจะแสดงอย่างละเอียดก็ย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง. ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นน้ำประปาที่ใช้กันอยู่ทุกวันทำไมจึงจะได้น้ำไหลออกมาซึ่งเป็นตัวผล ก็จะเห็นกันทั่วไปว่าต้องเปิดก๊อกน้ำ และเมื่อเปิดก๊อกน้ำ น้ำก็ไหลออกมา. เพราะฉะนั้น เมื่อดูเพียงเท่านี้ก็จะต้องว่าการเปิดก๊อกน้ำเป็นเหตุน้ำไหลออกมาเป็นผล. แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดก็ย่อมจะเห็นว่า เหตุผลที่มีน้ำประปาใช้นั้นมิใช่เพียงเท่านั้น จะต้องมีเหตุผลอื่น ๆ

สัมพันธ์กันอีกมากมาย จึงจะมีน้ำประปาไหล เปิดก๊อกเข้าน้ำก็ไหลออกมา. ดังจะพึงเห็นได้ว่าจะต้องมีการวางท่อประปา จะต้องมีที่ทำน้ำประปาและจะต้องมีเครื่องทำน้ำประปา เครื่องน้ำประปานั้นก็จะต้องมีสิ่งต่าง ๆ มาประกอบเป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอีกมากมาย และจะต้องมีน้ำมาเพื่อทำน้ำประปา และน้ำที่จะมีมานั้นก็จะต้องมีที่มาว่ามาจากไหน และจะเป็นน้ำขึ้นมาได้อย่างไร. เพราะฉะนั้น หากจะคิดค้นหาเหตุผล ก็จะพบเหตุผลที่โยงกันมามากมาย จนถึงเป็นน้ำประปาที่เมื่อเปิดก๊อกเข้าก็ไหลออกมาดังที่ใช้กันอยู่. ไฟฟ้าที่ใช้กันอยู่นี้ก็เช่นเดียวกัน ก็จะเห็นว่าเมื่อเปิดสวิตช์นั้นเป็นเหตุ ไฟสว่างก็เป็นผล ดับสวิตช์เป็นเหตุ ไฟดับก็เป็นผล ว่าเพียงเท่านี้. แต่เมื่อพิจารณาดูก็จะเห็นว่ายังมีเหตุผลอีกมากมายกว่าจะเป็นไฟฟ้าขึ้นมาใช้ได้. เช่นจะต้องมีการวางสายไฟฟ้า จะต้องมีเครื่องกำเนิดไฟฟ้า มีสิ่งที่มาประกอบเข้าต่าง ๆ เป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอีกมาก จนถึงเมื่อเปิดสวิตช์ไฟก็สว่าง ปิดสวิตช์ไฟก็ดับดังที่กล่าวมาแล้ว.

ทรงพิจารณาโดยละเอียดทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์

เพราะฉะนั้น ในทางจิตใจที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก็เช่นเดียวกัน. เมื่อดูเพียงง่าย ๆ ก็จะเห็นว่า เมื่อมีเกิดก็มีแก่มีตายมีทุกข์มีโศกต่าง ๆ ดังที่เห็นกันอยู่ว่าทุกคนเกิดมาก็ต้องแก่ต้องตาย และในระหว่างที่ดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีทุกข์ต่าง ๆ มีโสกะปริเทวะเป็นต้น และคนโดยมากนั้นก็ไม่ค่อยคำนึงถึงเกิด คำนึงถึงแต่แค่แก่ พร้อมทั้งเจ็บและตาย และพยายามที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย โดยไม่ได้นึกถึงว่าจะต้องมีเกิดเป็นเหตุ. ทั้งที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนว่ามาจากเกิดเป็นเบื้องต้น แต่ว่าโดยมากก็ไม่นึกถึงว่าตัวชาติคือความเกิดนั้นเป็นเหตุ. จับเอาแค่จะแก้แก่แก้เจ็บแก้ตาย และแก้ทุกข์สุขต่าง ๆ. ต้องการที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตายไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ คือหมายความว่าให้เกิดมานี่แหละ ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ เห็นว่าจะไม่สามารถ จะแก้ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ ได้ ก็คิดเอาว่าจะต้องมีภพหน้า ชาติหน้า ต้องไปเกิดเป็นเทวดา เป็นพรหมเป็นต้น ซึ่งจะดำรงอยู่ตลอดไป ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย. เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกเทวดาว่าอมรที่แปลว่าผู้ไม่ตาย. คนโดยมากก็คิดแก้กันอยู่เพียงเท่านี้ แต่ก็ไม่สามารถจะแก้ให้สำเร็จได้.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้. เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้ ยังมิได้ทรงคิดจะเสด็จออกทรงผนวช ในพุทธประวัติก็แสดงว่า พระราชกุมารพระโพธิสัตว์ได้เสด็จประพาสทอดพระเนตรเห็นเทวทูต คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ก็ทรงน้อม

เข้ามาว่าพระองค์ก็จะต้องเป็นเช่นนั้น. จึงทำให้ทรงหน่ายในทุกข์ คือความแก่ความเจ็บ ความตาย ก็ยังไม่ไปถึงชาติ และได้ทรงพอพระทัยในความเป็นสมณะ. ทรงเห็นว่าความเป็นสมณะนั้นมีโอกาสมีช่องว่างที่จะปฏิบัติเพื่อไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ ได้. จึงมีพระหฤทัยน้อมไปในการบวช จนถึงได้เสด็จออกทรงผนวช และทรงเข้าศึกษาในสำนักของคณาจารย์เจ้าลัทธิทั้งสอง. แม้ท่านคณาจารย์นั้นก็คิดแก้ในแค่นั้นอีกเหมือนกัน คือไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย โดยที่จะต้องปฏิบัติทางฌานสมาบัติ ให้ไปเกิดเป็นพรหมก็โดยจะอยู่เป็นพรหมตลอดไป ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ซึ่งพระโพธิสัตว์เมื่อทรงพิจารณาแล้ว โดยที่ทรงปฏิบัติในฌานสมาบัติเพื่อที่จะไปเกิดเป็นพรหมนั้นได้เหมือนอย่างท่านอาจารย์ทั้ง ๒ แล้ว ก็ได้ทรงเห็นว่ายังไม่พ้นทุกข์.

ในตอนนี้ก็แสดงว่าได้ทรงพิจารณาเห็นเข้าไปถึงชาติคือความเกิดว่า

เมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่ ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร ไม่ว่าจะเกิดเป็นพรหม ก็จะต้องมีจุติคือความเคลื่อน ซึ่งเท่ากับว่าเป็นความตาย.

เพราะฉะนั้น จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้ในปฏิจจสมุปบาทนี้ ที่ทรงแสดงสั่งสอน คือทรงพิจารณาจับทุกข์ต่าง ๆ มีโสกะปริเทวะเป็นต้นสืบขึ้นไป. ก็ทรงจับมรณะคือความตาย จับชรา จับชาติคือความเกิด จับภพคือความเป็น จับอุปาทาน จับตัณหา จับเวทนา จับผัสสะ จับอายตนะ จับนามรูป จับวิญญาณ จับสังขาร จนถึงจับอวิชชาได้ จับอาสวะได้. วิชชาคือความรู้ จึงบังเกิดแจ่มแจ้งขึ้นเป็นความตรัสรู้. เมื่อวิชชาบังเกิดขึ้นอวิชชาก็ดับ เหมือนอย่างเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็ดับ. เมื่ออวิชชาดับก็ดับไปโดยลำดับ คือสังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะเป็นต้น. ทุกข์ทั้งสิ้นก็ดับไป.

ทรงกำจัดมารและเสนาได้หมดสิ้น

เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาธรรมะที่ได้ตรัสรู้ คือสัจจะความจริงที่ได้ตรัสรู้ สายเกิด สายดับ และทั้งสายเกิดสายดับ จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นในปัจฉิมยามแห่งราตรีดังที่ได้ยกมาแปลไว้แล้ว. ซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์ ย่อมสิ้นไป พราหมณ์นั้น กำจัดมารและเสนา สถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ในนภากาศดังนี้.

มารนั้น แปลว่า ผู้ฆ่าผู้ทำลาย. ในพุทธประวัติได้มีแสดงถึงมารที่แสดงว่า เป็นเทพชั้นหนึ่งอันเรียกว่าเทวบุตร. และเมื่อเป็นมารก็เรียกว่าเทวบุตรมาร เป็นเทพชั้นหนึ่งที่มาขัดขวางพระพุทธเจ้าตั้งแต่ในเบื้องต้น. ตั้งแต่ป้องกันมิให้ทรงผนวช และเมื่อทรงผนวชแล้วก็ยังมาตามป้องกันต่าง ๆ มิให้ตรัสรู้. จนถึงในราตรีที่ตรัสรู้นั้นมารก็ได้มาป้องกันในขั้นสุดท้ายก็ยังมาป้องกันอย่างเต็มที่. แต่ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงชนะมารได้ จึงได้ตรัสรู้.

นักธรรมะได้วิจารณ์กันว่าอาจถอดความได้เป็นธรรมะ. **มาร** ที่มาผจญพระพุทธเจ้านั้นก็คือ *กิเลสมาร* มารคือกิเลสซึ่งมีอวิชชาเป็นหัวหน้า. และเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ในปฏิจจสมุปบาทธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ทรงพิจารณาจับผลจับเหตุขึ้นไปจนถึงอวิชชาอาสวะ วิชชาบังเกิดขึ้นแก่พระองค์อย่างเต็มที่ อวิชชาจึงดับ ที่ได้กล่าวแล้วว่าเหมือนอย่างเมื่อแสงสว่างบังเกิดขึ้นหรือความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็ดับ. เพราะฉะนั้น เมื่อวิชชาบังเกิดขึ้น อวิชชาก็ดับ. ก็เป็นอันว่าได้ทรงกำจัดมารเสียได้ พร้อมทั้งเสนาก็คือบรรดากิเลสทั้งหลายที่สืบเนื่องจากอวิชชา เช่นตัณหาอุปาทานหรือกิเลสตัณหาทั้งหลาย อย่างที่พูดกันว่ากิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปดเป็นต้น คือบรรดากิเลสทั้งปวงซึ่งบังเกิดสืบเนื่องมาจากอวิชชา. กิเลสทั้งปวงเหล่านั้นเรียกว่าเป็นเสนาของมาร. มารก็คืออวิชชา. กิเลสที่เกิดสืบเนื่องจากอวิชชาก็คือเสนาของมารทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เมื่อดับอวิชชาซึ่งเป็นตัวมารเสียได้บรรดาเสนาก็พลอยดับไปหมด. แต่ก็ได้มีแสดงมารไว้ว่ามี ๕ อย่าง คือ

ขันธมาร มารคือขันธ์ อันได้แก่นามรูปหรือสกนธ์กายอันนี้

กิเลสมาร มารคือกิเลส

อภิสังขารมาร มารคือความปรุงแต่ง อันได้แก่กรรมที่ประกอบกระทำ

มัจจุมาร มารคือความตาย

เทวบุตรมาร มารคือเทพบุตร.

ขันธมาร นั้นก็หมายถึงขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อเป็นนามรูปหรือกายใจอันนี้ ได้ชื่อว่าเป็นมารแก่ผู้ที่ยึดถือ เป็นอุปาทานขันธ์ ขันธ์เป็นที่ยึดถือ. และเมื่อมีความยึดถืออยู่ในขันธ์ ขันธ์ก็เป็นมารคือเป็นเครื่องทำลายล้าง มิให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ เพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ได้.

กิเลสมาร มารคือกิเลส เป็นมารก็เพราะกิเลสเป็นผู้ฆ่าเป็นผู้ทำลายล้างต่าง ๆ.

อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขารอันได้แก่กรรม ก็เพราะกรรมที่ประกอบกระทำนั้นย่อมสืบเนื่องมาจากกิเลส. เพราะฉะนั้น จึงพลอยเป็นมารไปด้วย เพราะกรรมนั้นเองก็เป็น

เครื่องป้องกัน เป็นเครื่องทำลายต่าง ๆ ได้.

มัจจุมาร มารคือความตาย ก็เพราะว่าความตายนั้นเป็นเครื่องทำลายชีวิต ทำให้ไม่มีโอกาสที่จะปฏิบัติสืบต่อไปได้.

เทวบุตรมาร มารคือเทพบุตร ก็หมายถึงเทวดาที่เป็นมารดังที่กล่าวมาแล้ว.

พระพุทธเจ้าได้ทรงกำจัดมารและเสนาได้หมดสิ้น. ทรงสถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ในนภากาศ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๔๓

สรุปสติปัฏฐาน ๔

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

สรุปสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติใช้หลักปฏิบัติใน **สติปัฏฐาน** เป็นส่วนใหญ่. และพระสูตรที่แสดงสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นพระสูตรใหญ่ที่เรียกว่า **มหาสติปัฏฐานสูตร** ก็ได้ประมวลข้อกรรมฐานไว้เป็นอันมาก ซึ่งได้ถือเป็นหลักในการอบรมกรรมฐานในสำนักนี้. และสำหรับในพรรษากาลที่แล้วมาจนถึงบัดนี้ ก็ได้ถือหลักสติปัฏฐานดังกล่าว. แต่ว่าได้แสดงแทรกธรรมะจากพระสูตรต่าง ๆ ได้อธิบายธรรมะจากพระสูตรต่าง ๆ นั้น มิได้แสดงอธิบายสติปัฏฐาน ๔ โดยตรง โดยพิสดาร. เพราะว่าได้เคยอธิบายไว้โดยพิสดารและได้พิมพ์เป็นเล่มไว้ ผู้ต้องการทราบอธิบายในสติปัฏฐานโดยตรง ก็อาจที่จะหาอ่านได้. และแม้ว่าธรรมะที่แสดงอธิบายแทรกเข้ามานั้น จะเป็นธรรมะจากพระสูตรอื่น แต่ก็รวมเข้าได้ในมหาสติปัฏฐานสูตรทั้งสิ้น. ดังเช่นที่ได้ยกเอาข้อสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบจากสัมมาทิฏฐิสูตรที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดง มาอธิบายติดต่อกันมากครั้ง จนจบกระแสความในสัมมาทิฏฐิสูตรนั้น ก็รวมเข้าได้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเช่นเดียวกัน. เพราะในมหาสติ-ปัฏฐานสูตรนั้น ก็ได้แสดงมรรคมีองค์แปดในหมวดอริยสัจ ๔. มรรคมีองค์แปดนั้นก็มีสัมมาทิฏฐิเป็นข้อแรก. เพราะฉะนั้น เมื่อจับแสดงสัมมาทิฏฐิก็เป็นอันว่าได้แสดงข้อธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

ในวันนี้จะได้แสดง **สรุปสติปัฏฐาน ๔** ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ในพระสูตรหนึ่ง. แต่ก่อนที่จะแสดง ก็ขอกล่าวให้ทราบว่า ข้อที่แสดงจากพระสูตรที่กล่าวนี้มิได้ยกข้อต่าง ๆ ตรงกับมหาสติปัฏฐานสูตรทั้งหมด แต่เลือกหยิบยกมาทรงแสดงและทรงแสดงใน

ทางปัญญา และก็พึงทราบว่าแม้ในทางสมาธิก็ย่อมรวมอยู่ในแนวเดียวกัน. สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ที่จะแสดงในวันนี้ จึงอาจจะยากไปสำหรับผู้ที่มาอยู่ใหม่ ผู้ที่เข้ามาใหม่. แต่ว่าให้ถือว่าเป็นการแสดงสรุปในคราวสุดท้ายของพรรษากาลที่แล้ว. เมื่อเริ่มแสดงใหม่เมื่อเข้าพรรษานี้แล้วจึงจะได้แสดงตั้งต้น ซึ่งเป็นข้อที่จะฟังได้ง่ายขึ้น.

สติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร

สติปัฏฐาน ๔ ก็คือ ตั้งสติคือความระลึกได้หรือความระลึกรู้ไว้ **ในกาย ในเวทนา ในจิต** และ **ในธรรม.** ในมหาสติปัฏฐานสูตรได้รวบรวม

ข้อที่พึงพิจารณาในกายไว้ ก็คือข้อว่าด้วยลมหายใจเข้าออก ข้อว่าด้วยอิริยาบถทั้งสี่ ยืน เดิน นั่ง นอน ข้อว่าด้วยสัมปชัญญะ ความรู้ตัวในความเยื้องกรายอิริยาบถทั้งสี่นี้และอิริยาบถประกอบทั้งหลาย ข้อว่าด้วยกายนี้จำแนกออกเป็นอาการทั้งหลาย มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ข้อว่าด้วยธาตุสี่ ดิน น้ำ ไฟ ลม ข้อว่าด้วยป่าช้าเก้า คือพิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า แยกออกเป็น ๙ ข้อ ตั้งต้นแต่ศพที่ตายแล้ววันหนึ่งสองวันสามวันเป็นต้นไปจนถึงเป็นกระดูกผุป่น.

ตั้งสติพิจารณาเวทนา ก็คือตั้งสติกำหนดเวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งที่เป็นสามิสคือมีกิเลสเป็นเครื่องล่อให้เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นนิรามิสคือไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อหรือเป็นเครื่องนำให้เกิดขึ้น.

ตั้งสติพิจารณาจิต ก็คือตั้งสติกำหนดดูจิตใจนี้ ที่มีราคะ ความติดใจยินดีหรือปราศจากราคะ ความติดใจยินดี ที่มีโทสะหรือปราศจากโทสะ ที่มีโมหะความหลง หรือปราศจากโมหะความหลง เป็นต้น

ตั้งสติพิจารณาธรรม ก็คือตั้งจิตกำหนดดูธรรมะทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในจิต.ตั้งต้นแต่

กำหนดดูนิวรณ์ทั้งห้า คือกิเลสที่เป็นเครื่องกั้นจิต บังเกิดขึ้นกลุ้มรุมจิต มีกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม พยาบาท ความมุ่งร้ายปองร้ายเป็นต้น.

กำหนดดูขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

กำหนดดูความเกิดของขันธ์ ๕ ความดับของขันธ์ ๕

ตั้งสติกำหนดดูอายตนะภายในทั้ง ๖ ที่รับอายตนะภายนอกทั้ง ๖.

อายตนะภายในภายนอกที่รับกัน ก็คือตากับรูปที่ประจวบกัน หูกับเสียงที่

ประจวบกัน จมูกกับกลิ่นที่ประจวบกัน ลิ้นกับรสที่ประจวบกัน กายและสิ่งถูกต้องทางกายที่ประจวบกัน มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวที่ประจวบกันเกิดสังโยชน์คือความผูกใจ. และก็ให้รู้จักความเกิดของสังโยชน์ ความดับของสังโยชน์ และสังโยชน์ที่ดับแล้วจะไม่เกิดขึ้น

ตั้งสติกำหนดดูโพชฌงค์ทั้ง ๗ มีสติโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้ คือสติธรรมวิจยโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือธรรมวิจัย ความเลือกเฟ้นธรรมเป็นต้น.

ตั้งสติกำหนดดูอริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ก็รวมเป็นตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม ที่ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร.

สติปัฏฐาน ๔ ในบางพระสูตร

และได้ตรัสสรุปไว้ในพระสูตรอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งได้ตรัสอธิบายวิธีปฏิบัติตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม. รวมความเข้ามาว่าให้ปฏิบัติ

ตั้งสติ คือความระลึกได้ ความกำหนดได้ในกาย ก็คือใน *ปฐวีกาย* กายที่เป็นส่วนดิน *อาโปกาย* กายที่เป็นส่วนน้ำ *เตโชกาย* กายที่เป็นส่วนไฟ *วาโยกาย* กายที่เป็นส่วนลม *เกสากาย* กายที่เป็นส่วนผม *โลมากาย* กายที่เป็นส่วนขน *ฉวิกาย* กายที่เป็นส่วนผิว *จมฺมกาย* กายที่เป็นส่วนหนัง *มงฺสกาย* กายที่เป็นส่วนเนื้อ นหารูกาย กายที่เป็นส่วนเส้นเอ็น *อฏฺฐิกาย* กายที่เป็นส่วนกระดูก *อฏฺฐิมิญฺชกาย* กายที่เป็นส่วนเยื่อในกระดูก.

ตั้งสติกำหนดเวทนา ก็คือ *ในสุขเวทนา* เวทนาความรู้ที่เป็นสุข *ทุกขเวทนา* ความรู้ที่เป็นทุกข์ *อทุกขมสุขเวทนา* เวทนาที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์. ตั้งสติกำหนดเวทนาที่เกิดทาง*สัมผัสทางตา* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางหู* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางจมูก* เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางมโน*คือใจ.

ตั้งสติกำหนดจิตใจ ก็คือกำหนดดูจิตที่มีราคะคือความติดใจยินดี หรือที่ปราศจากราคะคือความติดใจยินดี จิตที่มีโทสะหรือจิตที่ปราศจากโทสะ จิตที่มีโมหะ หรือจิตที่ปราศจากโมหะ จิตที่ฟุ้งซ่านหรือจิตที่หดหู่ จิตที่ถึงความใหญ่ด้วยเมตตาภาวนาสมาธิเป็นต้น หรือจิตที่ไม่ถึงความใหญ่ จิตที่ยิ่งคือยิ่งด้วยสมาธิปัญญาวิมุตติหลุดพ้น หรือจิตที่ไม่ยิ่ง จิตที่มีสมาธิหรือจิตที่ไม่มีสมาธิ จิตที่หลุดพ้นหรือจิตที่ไม่หลุดพ้น.

ตั้งสติกำหนดดูธรรม คือธรรมะที่เป็นกุศลหรือเป็นอกุศลหรือที่เป็นกลาง ๆ ต่าง ๆ อันนอกไปจากข้อที่กล่าวแล้วในกายในเวทนาและในจิตทั้งสามข้างต้น.

ทางปฏิบัติสติปัฏฐาน

และได้ตรัส **ทางปฏิบัติ** เพื่ออะไรหรือโดยวิธีอย่างไรไว้ว่า ในการปฏิบัติตั้งสติดังกล่าวนั้น ก็ให้ปฏิบัติพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งหมด.

โดยเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่เกิดดับมิใช่โดยนิจจะ คือเป็นของเที่ยง.

โดยเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่ตั้งอยู่คงที่ มิใช่โดยเป็นสุข.

โดยเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน มิใช่เป็นเรามิใช่เป็นของเรา ไม่ใช่โดยอัตตา คือโดยเป็นตัวตนเป็นตัวเราเป็นของเรา.

มีความหน่าย มิใช่มีความเพลิดเพลิน

มีความคลายความติดใจ มิใช่ติดใจ

มีความดับ คือดับตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากของใจ มิใช่ก่อตัณหา

มีความสละวาง มิใช่มีความยึดถือ.

การปฏิบัติตั้งสติก็โดยวิธีดังที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นว่าไม่เที่ยง ต้องเกิดดับเป็นทุกข์ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตามิใช่ตัวเราของเรา และเบื่อหน่ายไม่เพลิดเพลิน เพื่อคลายความติดใจ มิใช่ติดใจ เพื่อดับตัณหาดับทุกข์ มิใช่ก่อให้เกิดตัณหา ก่อทุกข์ เพื่อปล่อยวางมิใช่เพื่อยึดถือ.

วิธีปฏิบัติสติปัฏฐานคือภาวนา

และได้ตรัสสอนถึง **วิธีปฏิบัติ** ว่าการปฏิบัตินั้นเรียกว่า **ภาวนา** ที่แปลว่า *ทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้น.* และภาวนานั้นจะทำอย่างไร ก็ได้ตรัสสอนเอาไว้อีกว่า ภาวนาอันหมายถึงปฏิบัตินั้น ก็คือปฏิบัติทำสติความระลึกได้ หรือความกำหนดทำญาณความหยั่งรู้ ที่เป็นตัวปัญญาให้บังเกิดขึ้นให้มีขึ้นทันในธรรมะที่เกิดขึ้นในเวลานั้น โดยไม่ให้พลาดไม่ให้ล่วงเลยเผลอเรอในธรรมะที่บังเกิดขึ้นในเวลานั้น ยกตัวอย่างเช่นว่า เมื่อตั้งจิตกำหนดดูกาย เช่นลมหายใจเข้าลมหายใจออก ก็หมายถึงว่ากำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่บังเกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน ดังเช่นกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่บังเกิดอยู่ในบัดนี้ หายใจเข้าในบัดนี้ ก็มีสติ มีญาณกำหนดรู้ หายใจออกในบัดนี้ ก็มีสติ มีญาณกำหนดรู้ มิใช่ว่า

เผลอ หายใจเข้าหายใจออกอยู่ในบัดนี้ แต่ว่าจิตมิได้กำหนดหรือกำหนดไม่ทัน จึงไม่มีสติ ไม่มีญาณอยู่ในลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้น เพราะว่าเผลอสติ หรือว่าจิตไม่ตั้งกำหนด ไม่ตั้งเพื่อที่จะรู้.

หน้าที่ของภาวนา

ฉะนั้น **หน้าที่ของภาวนา** คือการปฏิบัติประการแรก ก็คือ

กำหนดให้มีสติ ให้มีปัญญาหรือญาณ กำหนดทันต่อธรรมะที่เกิดขึ้นในเวลานั้น นี่เป็นหน้าที่ของภาวนา **ประการหนึ่ง.**

และ*ให้รวมอินทรีย์ทั้งหลายมาปฏิบัติกิจคือหน้าที่พร้อมกัน.* ได้แก่รวมตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ ให้มาปฏิบัติหน้าที่กำหนดอยู่ในธรรมะที่เกิดขึ้นอยู่ในเวลานั้น สุดแต่ว่าจะยกเอาข้อไหน กายข้อไหน เวทนาข้อไหน จิตข้อไหน ธรรมะข้อไหนขึ้นมา ก็ให้ทั้งตา ทั้งหู ทั้งจมูก ทั้งลิ้น ทั้งกาย ทั้งมนะคือใจ มาปฏิบัติหน้าที่กำหนดรู้พร้อมกัน. ไม่ใช่ว่าทั้งหกนี้จะแยกย้ายกันไปทำงานทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน ตาไปดูเสียทางหนึ่ง หูไปฟังเสียทางหนึ่ง จมูก ลิ้น กาย มนะคือใจไปเสียทางหนึ่ง ๆ ต้องรวมกัน. กล่าวย่อก็คือว่าต้องรวมกายใจนี้ทั้งหมดเข้ามาเป็นอันเดียวกัน. นี่เป็นหน้าที่ของภาวนา **ประการที่สอง.**

และ*นำความเพียรพยายามปฏิบัติ โดยเริ่มดำเนิน และก้าวหน้าไปจนบรรลุถึงเป้าหมายบรรลุถึงความสำเร็จ.* เป็นสติเป็นญาณกำหนดรู้อยู่ในธรรมะที่เกิดขึ้นอยู่ในเวลานั้น คือในกายในเวทนาในจิตในธรรมที่กำหนดนั้น. นี่เป็นหน้าที่ของภาวนาเป็น **ประการที่สาม.**

และ*ใช้ความเพียรปฏิบัติส้องเสพอยู่ในข้อที่ปฏิบัตินี้เนือง ๆ เสมอ ๆ ให้สม่ำเสมอไม่ทอดทิ้ง.* และความส้องเสพนี้ก็หมายความว่า ให้รับเอาข้อที่ปฏิบัตินี้เข้าไปให้ถึงใจ ให้ตั้งอยู่ในใจ. เหมือนอย่างบริโภคอาหาร ส้องเสพอาหาร บริโภคอาหารก็ให้นำเข้าปาก เคี้ยวกลืนเข้าไปให้เข้าถึงในท้อง เพื่อย่อยไปเลี้ยงร่างกาย. ในการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ต้องรับเอาข้อที่ปฏิบัติกรรมฐานที่ปฏิบัติ ให้เข้าไปถึงใจ เหมือนอย่างบริโภคอาหารเข้าไปย่อยเลี้ยงร่างกายให้ร่างกายอิ่มเอิบ ก็ส้องเสพเอาข้อที่ปฏิบัตินี้เข้าไปให้ถึงใจให้ใจอิ่มเอิบเป็นปีติเป็นสุขขึ้น เป็นผลที่ได้รับ. ดั่งนี้เป็นหน้าที่ของภาวนาเป็น **ประการที่สี่** ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้.

ก็เป็นอันว่าจบสรุปในสติปัฏฐาน.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๕ กรกฎาคม ๒๕๒๘

1 030010 011597
ราคา 120.00 บาท